

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O`RTA MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

Ijtimoiy-iqtisodiy fakulteti

**«Milliy g`oya, ma`naviyat va huquq asoslari»
kafedrasi**

**“QADRIYATLAR FALSAFASI”
FANIDAN**

MA`RUZALAR MATNI

Namangan - 2014

Mazkur ma`ruzalar matni NamDUning “Milliy g’oya, ma’naviyat va huquq ta’limi” yo’nalishi talabalari uchun mo’ljallangan bo’lib, “Qadriyatlar falsafasi” fanidan sistemali bilimlar beradi va ko`nikma-malakalar oshirishni belgilab beradi. Jumladan qo`llanmada jamiyatimiz taraqqiyoti-negizi tamoyillarini aks ettiradigan qadriyatlar to`g`risidagi bilimlar ifoda etilgan.

Ma`ruzalar matni NamDUning “Milliy g’oya, ma’naviyat va huquq asoslari” kafedrasining 2014 yil _____dagi yiqilishida ko`rib chiqilgan va tavsiya qilingan.

Tuzuvchi:

t.f.n. O.Topildiyev

Taqrizchi:

f.f.n. O.Mamatov

Soʻz boshi

Milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz va anʼanalarimiz qayta tiklanib, yanada rivojlangandagina jamiyatimizda oʻtkazilayotgan islohatlar muvaffaqiyatli amalga osha oladi, chunki maʼnaviy barkamol, maʼrifatli, ruhan bardam, yangicha tafakkurlash qobiliyatiga ega insongina istiqlol va taraqqiyot yoʻlini sharaf bilan oʻta oladi. SHunday ekan, xalqimizning boy madaniy merosi, yuksak maʼnaviy qadriyatlarini chuqur va atroflicha oʻrganib, ularni Respublikamizda yashovchi har bir insonning ongiga singdirib, ayniqsa yosh avlodni maʼnaviy etuk, fidoyi etib tarbiyalash hozirgi kunda eng dolzarb muammolardan hisoblanadi.

“Qadriyatlar falsafasi” fanidan tuzilgan ushbu maʼruzalar matnida qadriyatlarning mohiyati va asosiy turlari, tabiiy, moddiy, maʼnaviy, ijtimoiy-siyosiy, ahloqiy qadriyatlarning oʻtmishdagi ahvoli, ularning mustaqillik sharofati bilan tiklanishi, istiqboli, hadriyatlarining islohotlarni chuqurlashtirib, jamiyatimizni yangilashdagi, inson maʼnaviy barkamolligi, uning dunyoqarashi, bunyodkorlik faolligini, yuksak insoniy fazilatlarini shakllantirishdagi oʻrni, milliy, mintaqaviy va umuminsoniy qadriyatlarining mushtarakligi, milliy qadriyatlarimizning jahon hamjamiyatiga kirishdagi vositachilik roli kabi dolzarb masalalar haqida fikr yuritiladi.

Respublikamizda taʼlim tizimini isloh qilish, va taʼlim-tarbiya ishlarini takomillashtirish shu kunning muhim vazilaridan biri boʻlib qolmoqda. Bu esa oʻz navbatida oliy oʻquv yurtlaridagi tegishli kafedralar zimmasiga oʻquv predmatlarining dasturlari hamda dasrlik va oʻquv qoʻllanmalarni xozirgi zamon talablari va ilm-fanning keyingi yutuqlarini xisobga olgan holda yangilab borish, Oʻzbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan soʻng oʻquv rejasiga kiritilgan yangi fan-predmetlar boʻyicha oʻquv dasturlari va darsliklar yaratish vazifasini yuklaydi. Zero, ming yillar davomida toʻplangan boy maʼnaviy merosni avaylab-asrab, uni zamonaviy ilm-fan yutuqlari bilan ijodiy boyitib, kelajak avlodning tafakkuri, dunyoqarashini milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosid shakllantirib, ularning bunyodkorlik faoliyatini oshirish-mustaqillik poydevorini mustahkamlashning asosiy garovidir. Hech bir xalq oʻzini anglamasdan, milliy madaniyati va qadriyatlarini avaylab-asrab saqlamasdan turib boshqa xalqlarning qadriyatlariga xurmat-izzat bilan qaray olmaydi. SHuning uchun qadriyatlarining tiklanishi umuminsoniy qadriyatlar sari rivojlanishining yakkayu-yagona yoʻlidir.

«Qadriyatlar falsafasi» fani mustaqil Oʻzbekistonimizning kuch-qudrati xalqimizning umuminsoniy qadriyatlarga nechogʻli sodiqligiga bogʻliq ekanligidan kelib chiqib, milliy qadriyatlarining umuminsoniy qadriyatlar bilan uygʻunlashib ketish jarayoni, ularning taraqqiy etishi uchun zarur boʻlgan imkoniyatlarning paydo boʻlish jarayoni, milliy, mintaqaviy va umuminsoniy qadriyatlarining mushtarakligi masalalarining qay ahvolda boʻlganligi va qay tarzda xalq etilganligiga alohida urgʻu beradi. Istiqlol tufayli kiritilgan yangi «Aksiologiya» oʻquv predmetining ahamiyati uning ijtimoiy fanlar orasidagi oʻrin, ular bilan oʻzaro aloqasi va oʻzaro taʼsiri hamda tarbiyaviy funksiyalari bilan belgilanadi.

1-Mavzu: Qadriyatshunoslikning predmeti, mavzulari, maqsad va vazifalari.

REJA:

1. "Qadriyatshunoslik", "Aksiologiya", "Qadriyatlar falsafasi", "Qadriyatlar nazariyasi" atamalari, ularning mohiyati, mazmuni, o'zaro aloqadorligi va farqlari.
2. Qadriyatlar falsafasi fanining predmeti, maqsad va vazifalari.
3. Qadriyatlarni o'rganuvchi ilim sohasining sobiq ittrifoqdagi taqdiri.
4. Jamiyatimiz rivojining hozirgi davrida "qadriyatshunoslik" va qadriyatlarga munosabatning tubdan o'zgarganligi, qadrlash falsafasini o'rganish zaruriyatining oshib borayotganligi.

Inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan barcha narsalarga qadriyatlar deyiladi. Qadriyatlar - narsa va voqealar, jamiyat, moddiy va ma'naviy boyliklarning ahamiyatini ifodalash uchun qo'llanadigan tushuncha. Qadriyatlarni G'arb mamlakatlarida "Aksiologiya" fani o'rganadi. Bu atama ilmiy bilimlar sohasiga XX asrning ikkinchi yarmida nesim aksiologi Y. Gartman va frantsuz olimi P.Lapi tomonidan kiritilgan. Aksiologiyani qadriyatlar to'g'risidagi fan yoki to'g'ridan-to'g'ri "qadriyatshunoslik" deb atash ham mumkin. Har bir fanga o'z nomini bergan asosiy tushunchalar bo'lgani kabi "qadriyat" tushunchasi ham "qadriyatshunoslik" atamasi uchun shunday asos bo'la oladi. Farbda bu atama yunoncha "axio" (qadriyat) va "Logos" (fan, ta'limot) tushunchalaridan tashkil topgan. Qadriyat va qadriyatlar milliy g'oyaning muhim kategoriyalaridan biri, bo'lib, qadriyatlar axloqiy qoida va me'yorlar, ideallar va maqsadlardagi baholash mezonini va usullarini ham o'zida aks ettiradi. Ular halollik, poklik, o'zaro yordam, adolatlilik, haqiqatgo'ylik, ezgulik, tinchlik, shaxs erkinligi, mehr-muhabbat, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi fazilatlar, burch, vijdon, or-nomus, mas'uliyat kabi axloqiy tushunchalar shaklida namoyon bo'ladi. Qadriyat o'z tabiatiga ko'ra, ijtimoiy-tarixiy xarakterga ega. Ijtimoiy taraqqiyot jarayonida u o'zgaradi va takomillashadi. SHuning uchun qadriyat to'g'risidagi ta'limotlar ham takomillashib, rivojlanib boradi.

Milliy ma'naviy qadriyatlar tushunchasi, uning ta'rifi va tavsifi. Demak, "Qadriyat" tushunchasi - juda keng tushuncha bo'lib, uning bir qismi - ma'naviy qadriyatlardir. Milliy-ma'naviy qadriyatlar - "milliylik", "Ma'naviyat" va "qadriyat" tushunchalari kesishgan nuqtada jamlangan ijtimoiy hodisalarni o'z ichiga oladi.

Qadriyatlar deyilganda inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan, millat, elat va ijtimoiy guruhlarning manfaatlari va maqsadlari yo'lida xizmat qilishdagi erkinlik, ijtimoiy adolat, tenglik, xaqiqat, ma'rifat, go'zallik, yaxshilik, xalollik, burchga sadoqatli singari fazilatlar majmun tushuniladi. O'tmishdagi barcha falsafiy ta'limotlarda qadriyatlarining mohiyati va ularning jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rni masalasiga katta e'tibor berilib, ular ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotning maxsuli, jamiyat ma'naviy kamolotining muhim omili ekanligi ko'rsatib o'tiladi. Qadriyatlar jamiyat taraqqiyotining, moddiy va ma'naviy boyliklar rivojining yakuni, inson kamolotining kelajak uchun ham katta ahamiyat kasb etadigan ijobiy maxsulidir.

Insonning ob'ektiv olamiga nisbatan aktiv faoliyati, moddiy va ma'naviy muhit, yashash shart-sharoitlarining rivojlanishi vorislik asosida sodir bo'lib, yangi-yangi qadriyatlarining shakllanishiga, o'tmishdan meros bo'lib o'tganlari esa davr ruxi, yangi ijtimoiy extiyoj talablari asosida rivojlanishiga olib keladi. Buning natijasida ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, manaviy taraqqiyotning imkoniyatlari xam kengayadi.

Jamiyat taraqqiyoti jarayonida shakillangan xar qanday xodisa o'tmishda ijobiy axamiyat kasb etgani uchungina emas, balki kelajak istiqboli uchun yangi imkoniyatlar yaratib berishga qodir bo'lganligi sababli xam qadriyat deb ataladi.

Qadriyatlar olamni bilish va uning amaliy o'zgartirishning muxim omilidir. Xar bir qadriyatning moxiyati taraqqiyot, jamiyat va ruxiy olam xodisalarini bilish, ilmiy umumlashtirish, ijtimoiy va ma'naviy taraqqiyot ta'sir etish imkoniyatlari asosida belgilanadi. Qadriyatlarning ko'pligi, mavzuni, ularni aniqlash va ularga e'tiqod qilish insoning bilish qobiliyati va amaliy imkoniyatlaritakomilashib, chukirlashib, kengayib borayotganini ifodalaydi. Yangi qadriyatlarning yuzaga kelishi insoning ob'ektiv olam, ma'naviyatborasidagi bilimlari vorislik asosida davom etayotganining ifodasidir.

Qadriyatlar inson an'anaviy kamolotining muhim omilidir. Xar bir millat rivojlanishdagi tarixiy voqealar, unga ijobiy xisa qo'shgan shaxslar xam milliy qadriyatlar jumlasiga kiradi. qadriyatlarda ular yuzaga kelgan davirning ruxi, imkoniyatlari, talab va extiyojlari o'zining yaqqol ifodasini topadi. Xar bir kadriyat ma'lum kankret davr, sharoit va extiyojlarning maxsuligina emas, balki uning ko'zgusi xamdir. qadriyatlarga baxo berishdan oldin ular yuzaga kelgan konkret tarixiy sharoitlar, usha davirlarga xos bo'lgan imkoniyat va extiyojlarni xam bilmoq kerak. Kechagi voqealarni bugungi talab bilan o'lchash mumkin bo'lmagani dek, xar bir qdriyatning ishtimoiy axamiyatini bilishda muayan tarixiy sharoitlarni xisobga olib yondoshmoq kerak.

Qadriyatlarning shakilanishi, ularga amal qilish imkoniyatlari kishilar yashagan muxit, tabiy sharoitlar, ishonch usuli, kasb malakalari yoki turmush tarzi bilan xam bog'liqdir. Umuman olganda, qadriyatlar jamiyat tarixiy taraqqiyoti jarayonida shakilangan va rivojlangan, utmishida, xozirgi kunda va kelajakda xam ijtimoiy taraqqiyotiga ijobiy tasir etadigan, kishilar ongiga singib ijtimoiy axamiyat kasb etadigan modiy va manaviy boylikdir.

Qadriyatlar kishilarning modiy turmush darajasi, sharoiti, imkoniyatlari asosida shakilanadi va rivojlanadi. Bu qadriyatlarning obektiv zaminidir. Qadriyatlar ijtimoiy, modiy, manaviy, xodisa bo'lsa xam, ularning axamiyati va moxiyati kishitlarning ularga nisbatan bo'lgan munosabati asosida belgilanadi. Qadriyat degan tushunchani uzi xam qadr-qimmat degan manoni bildiradi. Xar bir ijtimoiy xodisaga kishilar o'z duny qarashi, taraqqiyot va istiqbol muamolarining xisobga olib yondashadilar va baxo beradilar.

Qadriyatlarning baholash turli xildagi manfaatlar bilan xam bog'liqdir. Muayan qadriyatlarga amal qilishiga, ularni baholashga shaxsiy, guruhiy, miliy va umuminsoniy manfaatlar ham bevosita tasir etishi shubxasizdir. Bular qadriyatlarga baxo berishning subektiv omili xisoblanadi.

Qadriyatlarga baxo berishda jamiyat azolarining umumiy manaviy kamoloti ijtimoiy, miliy ongining etugligi xam kata axamiyatga ega. Ma'naviy jixatdan etuk shaxs, jamiyat miliy va umuminsoniy qadriyatlarning mazmuni va moxiyatini tug'ri baxolash imkoniyatiga egadir. Qadriyatlar va meros tushunchalari uzaro yaqin bo'lsa xam u bir xil manoni bildirmaydi. Qadriyat va meros bir-biriga uzviy bog'liq bo'lishiga qaramay, xar qanday meros qadriyat bo'la olmaydi. Meros tushunchasining moxiyati qadriyatga nisbatan kengdir bundan tashqari, qadriyat faqat o'tmishdan qolgan merosgina emas. Xozirgi kun talablari, yangi sharoit va

imkoniyatlar asosida shakllanayotgan ijtimoiy, ma'naviy siyosiy xodisalar xam qadriyat xisoblanadi. Xozir O'zbekistonda miliy istiqbol mafkurasining rivojlantirishi uchun kata ishlar olib borilmoqda. Taraqqiyotning xozirgi vazifalari va milat manfaatlariga mos keluvchi bunday mafkura yaratilmoqda. Bu mafkuraning yaratishda utmish merosidan unumli foydalanilsa xam u yangi davirda shakllangan qadriyat sifatida yuzaga kelmoqda. Meros o'tgan avlodlar tamonidan yaratilgan, bizgayaa etib kelgan ijtimoiy – ma'naviy xodisalar madaniy boyliklar, urf odatlar, marosimlar, axloq normalaridir. Meros taraqqiyot uchun xam zarur omil bo'lgandagina qadriyat darajasiga kutarila oladi. Meros xozirgi kun uchun xam bo'lgan axamiyatini bilish-uni qadriyatlar jumlasiga kiritishdir.

Ijtimoiy taraqqiyot-doim yangilanib, takomilashib turadigan uzluksiz jarayon ekan, buning negizida muayyan qadriyatlarni baxolash mezonlari xam o'zgarib boradi. Qadriyatlarning baxolashda taraqqiyotning muayyan bosqichida maydonga chiqqan ijtimoiy kuchlarning manfaatlarini xam ma'lum axamiyat kasb etadi. Qadriyatlarga tor siyosiy guruxlarning manfaatlarini asosida yondashish ularning axamiyati va imkoniyatlarini notug'ri tushunishga olib keladi.

«Aksiologiya» fanining baxs mavzusini quyidagi masalalar tashkil etadi: milliy qadriyatlarning tiklanishi; milliy o'zligini anglash; milliy ong va tuyg'u; milliy madaniyat, til, urf-odat, udum va an'analar; ularning inson ma'naviy barkamolligini ta'minlashda va dunyoqarashini shakllantirishda hamda bunyodkorlik faolligini oshirishdagi o'rni; milliy, mintaqaviy va umuminsoniy qadriyatlarning mushtarakligi; ijtimoiy-siyosiy, moddiy va ma'naviyat qadriyatlarimizning jahon hamjamiyatiga O'zbekiston Respublikasining qo'shilishdagi vositachilik roli; yaqin o'tmishda, sovet tartibotlari xukm surgan davrda bu qadriyatlarning poymol etilganligi, yuzaga chiqarilmaganligi, o'qib-o'rganilmaganligi, faqatgina O'zbekiston o'z mustaqilligiga erishgandan so'nggina asrlar osha to'plangan qadriyatlarga xayot baxsh etilganligi, bu qadriyatlar ijtimoiy rivojlanishda, demokratik jamiyat qurishda muhim omil bo'lishi kabi dolzarb masalalar falsafiy nuqtai nazardan taxlil qilinadi.

Bu fan xalqimizning boy madaniy merosi, yuksak qadriyatlarni chuqur o'rganib falsafa, tarix, siyosatshunoslik, siyosiy-huquqiy ta'limotlar tarixi, Sharq va Markaziy Osiyo ijtimoiy-falsafiy fikrlari tarixi va boshqa xususiy o'quv fanlar bilan o'zaro bog'liqlikda rivojlanadi, o'z oldida turgan vazifalarini bajaradi.

Mavzuga doir tayanch so'z va iboralar:

Aksiologiya, qadriyat, aksiologiya predmeti, qadriyatlar – fazilatlar majmun, moddiy va ma'naviy muxit, vorislik, davr ruxi, inson kamoloti, qadriyatlarning baxolash, qadr-qimmat, meros, qadriyatlar-kishilar extiyojlarini qondiruvchi ijtimoiy xodisalar majmuasi.

Mavzuga doir nazarot savollari:

Aksiologiya qanday fan?

Aksiologiya fanining predmei nima?

Aksiologiya fanining asosiy tadqiqot ob'ektlari nimalar?

Qadriyatlarning moo'iyati va ahamiyati qanday?

Qadriyatlar deganda nimalar tushiniladi?

Qadriyat qanday omillar maxsuli xisoblanadi?

Qadriyatlarning ob'ektiv va sub'ektiv jixatlari nimadan iborat?

Qadriyatlarning baxolashda qaysi omillar ahamiyatli va muhim sanaladi?
Qadriyat va meros tushunchalarining farqi nimada?

Mavzu yuzasidan foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O`zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
4. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo`lidan. 4-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
5. Karimov I.A. YAngicha fikrlash va ishlash davr talabi. 5-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1997;
6. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo`lidan. 6-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1998;
7. Karimov I.A. Biz kelkjagimizni o`z qo`limiz bilan quramiz. 7-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1999;
8. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz. 8-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2000;
9. Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas`ulmiz. 9-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2001;
10. Karimov I.A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashamiz. 10-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2002;
11. Karimov I.A. Biz tanlagan yo`l demokratik va ma`rifiy dunyo bilan hamkorlik yo`li. 11-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2003;
12. Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o`z kuch qudratimizga, hamjihatligimiz va qat`iy irodamizga bog`liq. 12-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2004.
13. Karimov I.A. O`zbek xalqi hech kimga, hech qachon qaram bo`lmaydi. 13-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2005.
14. Karimov I.A. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma`naviyatimizni yuksaltirish va halqimiz hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezon va maqsadidir. 15-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2007.
15. Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish yo`lida. 16-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2008.
16. Karimov I.A. Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta`minlash – bizning oliy maqsadimiz. 17-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
17. Karimov I.A. YUksak ma`naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma`naviyat, 2008.
18. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O`zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo`llari va choralari. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
19. Karimov I.A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
20. Karimov I.A. BMT Bosh Assambleyasining mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag`ishlangan oliy darajadagi yalpi majlisdagi nutqi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.
21. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.

22. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo`lini izchil davom ettirish-taraqqiyotimizning muhim omilidir // Xalq so`zi. 2010 yil, 7 dekabr.
23. Karimov I.A. O`zbekiston mustaqillikka erishish ostonosada. – Toshkent: O`zbekiston, 2011.
24. Karimov I.A. Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir. 19-jild – Toshkent: O`zbekiston, 2011.
25. Karimov I.A. Bizning yo`limiz – demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yolidir // Xalq so`zi. 2011 yil, 8 dekabr.
26. Karimov I.A. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yanada yuksaklikka ko`taradigan yil bo`ladi // Xalq so`zi, 2013 yil 20 yanvar.
27. Karimov I.A. Mamlakatimizning taraqqiyoti, el-yurtimiz farovonligi, vatanimizning obro- e'tiborini yanada oshirish yo`lida mehnat qilish – muqaddas burchimiz. Prezident Islom Karimovning Xalq deputatlari Toshkent viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyadagi nutqi // O`zbekiston ovozi, 2013 yil 4 aprel.
28. Karimov I.A. Tinchlik va osoyishtalik – barcha yutuq va marralarimizning asosidir. Prezident Islom Karimovning 9 – may – Xotira va qadrlash kuni munosabati bilan ommaviy axborot vositalari vakillari bilan suhbatini // Xalq so`zi, 2013 yil 10 may.
29. Prezident I.A. Karimovning «Ikkinchi jahon urushi qatnashchilarini rag`batlantirish to`g`risida»gi farmoni // Xalq so`zi, 2013 yil 19 aprel.
30. Karimov I.A. Tarixdan saboq olib, zamon bilan hamqadam bo`lib yashash-bugungi hayotning o`tkir talabi. Prezident I.A. Karimovning interv`yusidan kelib chiqadigan xulosalar // O`zbekiston ovozi, 2013 yil 15 may.
31. O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.

Qo`shimcha adabiyotlar.

1. Tulenov J. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent, 1998.
2. Tulenov J. Milliy qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. – Toshkent: O`zbekiston, 1999.
3. Tulenov J, Qodirov B, G`o`ofurov Z. Ma`naviy yuksalish sari. – Toshkent: Mehnat, 2000.
4. Uvatov U. Donolardan saboqlar. – Toshkent: Abdulla Qodiriy, 1994.
5. Yusupov E. Falsafa. – Toshkent: Universitet, 2000.
6. Tulenov J. Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. Ilmiy ishlar to`plami. – Toshkent: O`zbekiston, 1997.
7. Hakimov I. Sog`lom muhit - sog`lom avlod. – Toshkent: O`zbekiston, 1999.
8. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent: O`FMJ, 2004
9. Achildiyev A.S. Milliy g`oya va millatlararo munosabatlar. – Toshkent: O`zbekiston, 2004.

2-mavzu: Qadriyatshunoslikning sharqona ildizlari.

Reja:

1. Qadimiy sharq va O`rta Osiyoda qadriyatlar to`g`risidagi g`oyalar takomili va uning jahon sivilizatsiyasida tutgan o`rni.

2. Olam, koinot, jamiyat va inson to'g'risidagi daslabki aksiologik qarashlar.
3. Diniy va mifalogik qadriyatlar. Iudaizm, Buddizm, Zardushtiylik va boshqa dinlarning qadriyatlari.
4. O'rta Osiyoda islom dini yoyilishining sivilizatsiyamiz qadriyatlariga ta'siri.
5. XX asr va hozirgi davirda qadriyatlar mavzui.

Jahon madaniyatining rivojiga jamiki xalqlar baholi qudrat o'z ulushlarini qo'shganlar. Ammo bunda SHarq mamlakatlari, jumladan, Markaziy Osiyo xalqlarining hissasi alohidadir.

SHarq xalqlarining tarixi va madaniyati, ilk siyosiy, huquqiy, diniy, badiiy, falsafiy qarash va tasavvurlari haqidagi, ularning mazmun va mohiyati haqidagi qimmatli material va ma'lumotlar antik zamon mualliflarining asarlarida, arxeologik manbalarda, xalq og'zaki ijodiyotida keng ko'lamda aks etgan.

Dastlabki falsafiy tasavvurlar SHarqning eng qadimgi mamlakatlaridan biri-Bobilda miloddan avvalgi to'rtinchi ming yillik boshlarida paydo bo'lgan. O'shandayoq odamlarning dunyoda ro'y berib turadigan xilma-xil hodisa va jarayonlarga bo'lgan munosabatlari va qiziqishlarini, garchi sodda, yuzaki, ibtidoiy shaklda bo'lsada, o'zida aks ettirgan falsafiy qarashlar namoyon bo'la boshlagan.

Qadimgi Bobil adabiyotining mashhur asarlaridan biri «Gilgamesh haqida doston» bo'lib, unda tuproq, suv, havo, quyosh inson hayoti va tirikligining abadiy manbai ekanligi, Gilgameshning obi hayot qidirib, boshidan kechirgan sarguzashtlari va chekkan azob-uqubatlari, odamlarning tabiat qonunlari asosida yashash zarurligi, ular hayot va o'lim sirlarini bilishga azaldan intilib kelganligi hikoya qilingan.

Gilgamesh haqidagi dostonda qadimgi kishilarning baxt va farovonlikka, salomatlik va bardamlikka, o'limni engib, mangu hayot kechirishga intilishlari, abadiy umr ato qiluvchi obihayot, o'simlik, har xil meva va ma'danlarni izlab topish haqidagi orzu-niyatlari o'z ifodasini topgan.

Adapa haqidagi dostonda esa insoniyatning abadiy hayot to'g'risidagi orzulari ko'rsatilgan. Unda «o'lgan va qayta tirilgan» xudolarga, jumladan Bobil xudosi Mardukka nisbat berilgan.

Inson o'zini qurshab olgan muhit, koinot bilan doimo aloqadordir. Binobarin, u shu muhit, koinot haqida o'ylaydi, fikr yuritadi, er yuzidagi hodisa va jarayonlarni koinot bilan bog'lashga intiladi, samoviy sir-asrorlar haqida xayol suradi, faraz qiladi, har xil ertaklar, rivoyatlar, afsonalar to'qiydi. Bobilliklarning etapa haqidagi afsonalari ana shu zaminda paydo bo'lgan.

Etapa haqidagi afsona ham yuqorida aytib o'tilgan dostonlarda bo'lgani kabi odamlarning quyosh bilan, oy va sayyoralar bilan qiziqqanligi, samoviy sirlar sabablarini bilishga intilishlari, Bobil xalqining tabiiy hodisalar mohiyatini, yilning fasllarga bo'linib, o'zgarib turishini, yil davomida tabiatda bo'ladigan o'zgarishlarning boisi nimadan iborat ekanligini tushunib olishga intilishlari, shuningdek, ularning din va axloqqa doir falsafiy qarashlari ilgari surilgan.

Qadimgi bobilliklarning yaxshilik bilan yomonlikning, ezgulik bilan yovuzlik, boylik bilan qashshoqlikning, hurlik bilan xo'rlikning bir-biriga tubdan zid ekanligi, o'zara qarama-qarshi va murosasizligi haqidagi falsafiy g'oyalarni o'zida ma'lum darajada bayon qiluvchi «Jafokash avliyo haqida doston» va

«Xo'jayinning qul bilan suhbat» degan asarlari ham mavjudligini aytib o'tish zarur. Ularning birinchisida baxt va baxtsizlik, adolat va adolatsizlik, ularning sabablari, bartaraf etish yo'llari xususidagi dastlabki falsafiy tasavvur va g'oyalar bayon etilgan. Keyingisida xo'jayin bilan qul o'rtasidagi ziddiyat ular orasidagi ta'sirli dialogda ifoda qilingan.

Ishlab chiqarishning rivojlanishi o'rtaga qo'ygan talablar va inson amaliy faoliyati ehtiyojlari asosida Bobilda tabiat hodisalarining ichki mazmunini ilmiy asosda tushunib, ulardan turmushda foydalanish zaruriyati tobora kuchayib borgan. Mahsulot va mollarning miqdorini, og'irligini o'lchash, ish kuchlari miqdorini aniqlash, binolar hajmini belgilash, er sathini hisoblab chiqish zaruriyati eng qadimgi matematik hisoblarning paydo bo'lishiga va bu sohada tegishli bilimlar to'planishiga hamda arifmetika va geometriyaning tug'ilishiga olib kelgan. Vaqtni hisoblash zaruriyati kalendar (taqvim) paydo bo'lishiga sabab bo'lgan. Bu esa odamlardan astronomiya sohasida ma'lum bilimlarni talab qilgan. Bobilliklar quyosh soatini, quyosh ko'rsatkichini va kunning 12 bo'lakka bo'linishini azaldan bilishgan. Antik davr ma'lumotlariga ko'ra, Bobilda matematika, arifmetika, geometriya, astronomiya bilan bir qatorda meditsina, tarix va filologiya, muzika, tasviriy san'at, astrologiya ham sekin-asta kurtak ota boshlagan.

Qadimgi SHarq xalqlarining madaniyatlari singari Bobil xalqi madaniyati, falsafasi, ahloqi, urf-odatlar, dunyoqarashi ham asosan diniy g'oyalar bilan sug'orilgan. Odamlarda diniy z'tiqod kuchli bo'lgan. Quyosh, oy, yulduzlar xudo hisoblantani, ibodatxonalarda ularga topinganlar. Xalqlarning, davlat, hukmdorlar va odamlarning kelgusidagi taqdirini yulduz va sayyoralarning vaziyatiga qarab oldindan aytib berish qadimgi Mesopotamiya va Bobilda astrologiya nomini olgan.

Bobilliklarning qadimgi madaniyati, diniy e'tiqodlari, falsafiy qarashlari, adabiy asarlari, bilimlari, o'lchov birliklari, afsona va rivoyatlari nasldan naslga o'tib, rivojlanib, boyib SHarqdagi ko'pgina xalqlarning madaniy-ma'naviy taraqqiyotiga, ijtimoiy-falsafiy fikrlari rivojiga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatgan.

Misr madaniyati jahon madaniyatining eng qadimgilaridan bo'lib hisoblanadi. Qadimgi Misrda ilk madaniy yodgorliklar miloddan to'rt ming yil ilgari vujudga kelgan. Qadimgi SHarq madaniyatining boshqa namunalariga singari Misr madaniy yodgorliklarida, xususan, ertak, rivoyat, gimn, duo, masal, epos, lirika va boshqalarda o'sha davrdagi ijtimoiy muhit, iqtisodiy hayot, nabobat, urf-odatlar, tabiat hodisalari, diniy, axloqiy, huquqiy, falsafiy qarashlar, garchi yuzaki tarzda bo'lsada, o'z ifodasini topgan.

Qadimgi Misr mifologiyasida, hamma narsa suvdan paydo bo'lgan va hamma narsalarda ham havo bor, deyiladi. SHuning uchun ham misrliklar suvni odamga oziq-ovqat beruvchi dastlabki ulug' ne'mat deb bilganlar. Suv ularga butun tabiatning asosi bo'lib ko'ringan. Misrliklar, hayot suvdan boshlanadi, deb bilib, suvsiz hech qanday hayot bo'lmasligini ko'rib, suvni ulug'lovchi qanchadan-qancha rivoyat va afsonalar to'qiganlar. Ular Nil daryosini nihoyatda ulug'lashtirganlar, ilohiylashtirganlar, uni «odamlarga hayot baxsh etish uchun toshib turadigan Nil», deb ulug'langanlar. SHuning uchun misrliklar marhumlar ruhiga duo qilib, uning abadiy yashashini ta'minlamoqchi bo'lganlarida xudoga

quyidagicha nola qilganlar: «Sen ulug' xudoga — Ozirisga marhamat aylaganingda unga Nil keladigan bo'ldi, uning uchun yaylovlarda o't paydo bo'ldi va papirus o'sadigan bo'ldi. Xuddi shu singari unga — marhumga ham marhamat aylagilki, u sening suvingdan bahramand bo'lsin, u sening oqar suvlaringdan icha olsin».

Misrliklar o'zlarining dunyoviy va diniy falsafiy poeziyalarida odamlarni bu dunyoning butun noz-ne'matlaridan to'la bahramand bo'lib yashashga, quvnoq, shod-xurram hayot kechirishga, o'lim, oxirat haqida hadeb o'ylayvermaslikka chaqirgan.

Misrliklarning ibtidoiy falsafiy tasavvurlari haqida bir muncha ma'lumot beradigan qadimiy manbalardan biri — «Nasihatnoma»da bilimning xosiyati haqida, bilimdon kishining qadr-qimmati to'g'risida aytib o'tilgan. «Agar sen bilimdon odam bo'lsang, aytganing-aytgan, deganing-degan bo'ladi. YOzish-o'qishni chuqur egallab, ko'nglingga chuqur jo qilib ol, ana shunda har bir aytgan gaping hammaga manzur bo'ladi».

Qadimgi misrliklarning xalq og'zaki ijodiyotida, ayniqsa diniy-mifologik asarlarida tabiat hodisalari va tabiat kuchlari ilohiylashtirilgan. Usimlik va daraxtlarga topinish Misrda eng qadimgi davrlardayoq mavjud bo'lgan. «Hayot osmon daraxti» to'g'risidagi qadimgi afsonada, o'simliklar simvoli bo'lgan daraxt insonning er yuzidagi hayoti uchun zarurdir, degan fikr ilgari surilgan. Misrliklarning har holda sodda bo'lsa ham tabiatni, dunyoni unga asoslanib turib tushuntirish uchun qilgan urinishlari o'z davri uchun katta ahamiyatga ega edi.

Qadimgi Misrda falsafiy fikr kurtaklarining shakllanishi va rivojida tabiatshunoslik fanlarining ham hissasi bor. Bundan bir necha ming yillar ilgari qadimgi misrliklar astronomiya sohasida ba'zi bir bilimlarga ega bo'lganlar. Osmondagi yulduzlarni doim kuzatish natijasida sayyoralarni yulduzlardan ajrata bilganlar va, hatto, ular osmon kartasini ham tuzganlar.

Kasalliklarni keltirib chiqargan, rivojlantirib, avj oldirib, kuchaytirib yuborgan sabablarni aniqlash, ularni oldini olish, inson salomatligini tiklash va mustahkamlashga bo'lgan zaruriyat qadimgi. Misrda tibbiyot fanini yuzaga keltirdi. Qadimgi misrliklar kasalliklarning juda ko'p turlaridan, masalan, bosh og'rig'i, dezinteriya, sariq kasali, yo'tal, ziqnafas, qon ketish, bod, skarlatina, moxov, suvli temiratki va boshqa har xil kasalliklardan xabardor bo'lganlar. Misr tabiblari miyaga, umurtqa pog'onasiga va ko'krak qafasiga alohida e'tibor berganlar va ularni kasalliklar uyasi deb bilib, bu erdagi kasalliklarni topib yo'qotish kerak, deb hisoblashgan. Misrliklar diagnostika — tashxis sohasida katta tajriba to'plaganlar. Misrda ginekologiya, xirurgiya va ko'z kasalliklarini davolash ancha rivojlangan. Ular insondagi ko'pgina kasalliklar yurak qon aylanishi tizimining qandayligiga bog'liq ekanligini alohida ta'kidlashgan. Misrda, tabiblikning siri — yurak harakatini bilishdan boshlanadi, tomirlar butun a'zoyi badanga o'shandan tarqaladi, deb hisoblashgan.

Bashariyat tarixida qariyb birinchi tsivilizatsiya beshigi hisoblangan Hindiston falsafasi o'zining juda qadimiy va boy tarixiga ega. Hindistonda eramizdan uch ming yil avval erni sun'iy sug'orish taraqqiy etgan, anhorlar qazilgan, kulolchilik, yog'ochsozlik, to'qimachilik, zargarlik rivojlangan, yog'och va metallardan jang aravalari yasashgan, pishiq g'ishtdan ko'p qavatli binolar

qurishgan. Jun va zig'ir tolasidan matolar tayyorlashgan, mis va temirdan, jezdan qurol-aslahalar yasashgan.

Abu Rayhon Beruniyning «Hindiston» nomli asarida aytilishicha, Hindistonda eraning birinchi asrlaridayoq tib, riyoziyot, ilmi nujum, din, kimyo, muzika, poeziya, san`at, falsafa rivojlangan.

Antiq tabiatga, saxiy zaminga, ajoyib hayvonot va nabobot olamiga ega bo'lgan qadimiy Hindistonda falsafa, badiiy adabiyot o'tmish davrlardan boshlab vujudga kelgan va g'oyat darajada rivojlangan. «Ramayana», «Maxabxarata», «Kural», «Megatuta», «Regxuvensha», «Kumarasambxava», «Panchatatra», «Xitopadesha», «SHakuntala», «Kalila va Dimna» kabi mashhur asarlari shular jumlasidandir.

YUksak, nafosat va mangu hikmat xazinasi bo'lgan ana shu asarlarda hind xalqining urf-odatları va an`analari, odob-axloqi va madaniyati, dini va tarixi, milliy qadriyatlari, ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, badiiy, falsafiy, diniy qarashlari o'zining yorqin ifodasini topgan.

Ana shu nodir asarlar o'z navbatida qadimgi hind falsafasining o'rganish va ularda ilgari surilgan ilg'or g'oyalar, umuminsoniy ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlarni bilib olishda asil manbalar bo'lib ham xizmat qiladi.

Hind madaniyati va falsafasining ana shu bebaho yodgorliklarining har birida aql-idrok, adolat, insof-diyonat, halollik, poklik, mehnatsevarlik, milliy totuvlik, to'g'ri so'zlilik, va`daga vafu qilish to'g'risida, zulm va zo'ravonlikka, xiyonat va riyokorlikka, nafi buzuqlik va ochko'zlikka, fitnachilik va qalloblikka, munofiqlikka qarshi kurashish zarurligi haqida juda muhim va foydali falsafiy g'oyalar, hikmatlar, rivoyatlar, maqol va matallar bayon etilganki, ular shak-shubhasiz, ham milliy, ham umuminsoniy, umumbashariy ahamiyatga molikdir.

Hind falsafasining paydo bo'lishi va rivojlanishi masalasi bo'yicha so'z yuritilganda, odatda uch asosiy davr alohida ajratib ko'rsatiladi. Bular eramizdan avvalgi birinchi ming yillikning boshi va eramizning dastlabki asrlarini qamrab oladigan eng qadimgi davr, X—XII asrlardan XVII—XVIII asrlargacha bo'lgan ilk o'rta asr va kech o'rta asrchilik davri hamda yangi (bunga hozirgi davr ham kiradi) davrlardan iborat.

Hindistonning eramizdan oldingi birinchi ming yilliklardagi dastlabki falsafasini o'rganishda qadimgi hindlarning «Veda» deb ataladigan diniy to'plamlari va ikkita katta epik dostoni — «Ramoyana» va «Maxabxarata», Abu Rayhon Beruniyning «Hindiston» asari muhim ahamiyatga egadir.

«Veda» deb ataladigan muqaddas kitobning «ma`nosi bilmagan narsani bilishdir. Hindlar «Veda» kitobini, oliy tangrining Baroxim og'zidan aytilgan so'zi, deydilar».

«Veda» kitobi Rigveda, Samaveda, YAjurveda va Atxarvaveda deb ataladigan to'rt bo'limdan iborat. To'rt bo'limning har birini o'ziga xos o'qish yo'li bor. Mazkur bo'limlarning har birida muayyan falsafiy g'oya ilgari surilgan.

«Veda»lar hind xalqining dini, afsonalari, urf-odatları, poeziyasi, ilm, falsafiy tasavvur va bilimlarini o'rganish uchun ayniqsa ko'p material beradi.

«Veda»larda borliq, fazo, vaqt, dunyoning paydo bo'lishi, inson hayotining tabiiy asoslari, tabiat va jamiyat o'rtasidagi aloqadorlik, ilohiy kuchlar haqida

fikr yuritiladi, «Veda» kitobi yaxshi ishlarga targ'ib qilishni, yomon ishlardan qaytarishni, amallarning chegarasini aniq ko'rsatib qiziqtirishni, qo'rqitishni, yaxshi mukofot va yomon jazolarni bayon qiladi. «Veda»ning ko'p qismi turli duolar va olov uchun qilinadigan turli qurbonliklar haqidadir. Undagi qurbonlik turlari ko'p va rasm-rusumlari qiyindir».

«Veda» kitobini tashkil etgan bo'limlarning eng qadimiysi Rigveda, hindlarning xudrlari bo'lgan parilar to'g'risidagi miflar bilan bir qatorda dunyodagi har bir narsa tabiiy ravishda paydo bo'lgan, degan g'oyalar bor. Rigvedadagi dunyo suvdan yaratilgan, degan fikr e'tiborga sazovordir.

Qadimgi Hindiston dini va falsafasida suvning muqaddaslashtirilishi, uni dunyoni tashkil etgan unsurlardan biri sifatida qaralishi, bunga «Veda» va «Rigveda»da alohida e'tibor berilganligi bejiz emas, albatta. «Ammo hindlar fikricha, — deyiladi Abu Rayhon Beruniyning «Hindiston» asarida, — yaratilgan narsalarning oldingisi suvdir. CHunki ular «to'zonga aylangan hamma narsa suv bilan birikadi, hamma unadigan narsa suv bilan unib chiqadi va hamma jon egasi suv bilan tirik turadi, suv san`at egasi, biron moddadan ma'lum bir narsa ishlatmoqchi bo'lganida unga suv vosita bo'ladi, deydilar».

«Veda» gimnlariga qadimgi hind diniy-falsafiy sharhlardan iborat bo'lgan upanishadalarda borliqning bosh manbai, moddiy ibtidosi deb hisoblangan suv, olov, havo, yorug'lik, to'proq, oziq-ovqat, fazo, vaqt, olamning tuzilishi va uni boshqaruvchi qonunlar, inson bilimining manbalari va turlari, ijtimoiy tafovutlarning kelib chiqishi, insonning ijtimoiy majburiyatlari, hayotning oliy maqsadiga erishish kabi qator falsafiy masalalar qarab chiqiladi. Upanishadalar ta'limotiga ko'ra, inson er yuzida yangi tug'ilishlar girdobidan qutilmoq uchun o'z ruhining barkamol braxman bilan birligi haqidagi o'y-fikrga berilmog'i lozim. Unda ta'kidlanishicha, tana jonning qobig'i bo'lib, jon esa — dunyoviy ruhning bir bo'lagidir. Upanishadalar shu tariqa butun qadimiy hind falsafasining keyingi taraqqiyoti uchun zamin bo'lib xizmat qilganligi va sharoit yaratib berganligi tufayli ham alohida ahamiyat va ilmiy qimmatga egadir.

CHarveka nomi bilan ataladigan qadimiy hind falsafiy oqimi tarafdorlari, dunyoni, tabiat hodisalarini qanday bo'lsa o'shanday tushuntirmoq kerak, degan talabni ilgari surgan edilar. Ular nuqtai nazaricha, butun olam olov, suv, havo, tuproq yig'indisidan iborat, inson ham ana shu to'rt unsur birikmasidan tashkil topgan.

CHarvakalar dunyoni hech kim yaratgan emas, balki uning zaminida moddiy elementlar birikishi yotadi, deb hisoblaydilar. Ular «o'tni kim issiq haroratli qildi, suvni kim sovuq qildi» — degan savol berib, «bularning hammasini shu hodisalarning o'zidan qidirish kerak», — deb javob qaytaradilar. Ular dunyoni bilish mumkin va bu bilimning manbai idrokdir deb, bilishda hissiyotning rolini bo'rttirib yuborganlar, xulosalar yolg'on bo'lishi mumkin, deb hisoblanganlar.

Xitoyda dastlabki falsafiy ta'limotlar hind falsafasi bilan taxminan bir vaqtlarda — eramizdan avvalgi IX—VII asrlardayoq paydo bo'lgan edi. Ilk falsafiy ta'limotlarda dunyo abadiy va u besh unsur — olov, suv, er, daraxt va metallardan tashkil topgan, deb uqtiriladi.

Eramizdan oldingi VII—VI asrlarda esa dao qonuniga binoan harakat qiluvchi tsi — elementining mavjudligi haqida fikr yurgizilgan. Xitoy mutafakkirlari fikricha, tabiat hodisalari tsi degan moddiy zarralardan tarkib topib, dao degan ob'ektiv tabiiy qonuniyatga bo'ysunadi. Xitoyliklarning tabiat hodisalari qonuniyatli asosda, taraqqiy qiladi, degan tasavvurlari, ularning, dunyo moddiydir, degan ta'limotiga bog'liqdir. Dao haqidagi ta'limot falsafadagi qonun tushunchasini hosil qilishdagi dastlabki urinishdir.

«Daosizm» so'zining o'zi «dao» so'zidan kelib chiqqan bo'lib, «yo'l», «taraqqiyot», «dunyo negizi» degan ma'noni oildiradi. Daosizmning asoschisi Dao-tszi bo'lib, u dunyo abadiy harakat va o'zgarishda bo'ladi, deb hisoblagan. Masalan, Dao-tszi bu haqda bunday degan: «Ulug' dao hamma yoqqa qarab oqadi. U o'ngga ham, chapga ham yoyilgan. U tufayli jami mavjudod tug'iladi. Bu mavjudod hamisha o'zgarishda bo'lib bir joyda to'xtab qolmaydi.»

Daosizm da dunyoda qarama-qarshiliklarning bir-biriga bog'liqligi amal qiladi, tabiat hodisalari o'z ziddiga aylanib rivojlanadi, deb fikr yuritiladi. Ta'kidlanishicha, go'zallik va xunuklik, balandlik va pastlik, yaxshilik va yomonlik, borliq va yo'qlik, uzun bilan kaltalik bir-birini tug'diradi, birin ketin keladi, bir-biriga bog'liq bo'ladi, tabiatdagi barcha mavjudot, barcha hodisalar qarama-qarshiliklarni o'z ichiga oladi.

Daosizm vakillari bilishda hissiy va mantiqiy jihatlarning mavjudligi masalasini o'rta qo'yib, bilishda hissiyot va amaliyotning ahamiyatini kamsitib, aqliy bilishni bo'rttirib yuborganlar.

Miloddan avvalgi V—III asrlarda vujudga kelgan konfutsiychilik qadimgi Xitoyda keng tarqalgan falsafiy ta'limotlaridan bo'lib hisoblanadi. Uning asoschisi Xitoy mutafakkiri Konfutsiy Miloddan oldingi 551—479 yillarda yashagan. Konfutsiy ta'limotiga ko'ra, odamlarning hammasi ham tug'ma xususiyatlariga ko'ra bir-birlariga yaqindir. Tug'ilgandai keyin hosil qilgan xususiyatlariga ko'ra, ular bir-birlaridan farq qiladilar.

Konfutsiya, agar podsho osmon va dengiz kabi ulug'vor bo'lsa, xalq uni hurmatlaydi, uning aytganlariga quloq soladi va uning ishlariga xayrixohlik qiladi, deb podshohni ilohiylashtiradi. U to'g'ridan-to'g'ri imperator Osmon o'g'li, uning erdagi ko'rinishi Osmonning jonli timsolidir. Er yuzidagi quriqlikning markazi Osmon o'g'lidir. Har qaysi xalq o'z chegarasida bir knyazga itoat qiladi. Osmon o'g'li amrni osmondan oladi, tobe knyazlar esa buyruqni Osmon o'g'lidan oladilar, deydi.

Aytib o'tilganlarning hammasi Bobil, Misr, Hindiston, Xitoy singari qadimgi SHarq mamlakatlari va boshqa davlatlarda paydo bo'lgan va rivojlana boshlagan, dastlabki falsafiy bilim va tasavvurlarning ildizlari, boshlang'ich asoslari jahon xalqlari tarixi va madaniyatining uzoq o'tmishiga borib taqalishini ko'rsatib va isbotlab turibdi.

Qadimgi SHarq falsafasining dastlabki kurtaklari jahon falsafasining ilk yutuqlariga asoslangan, ulardan oziqlangan ijodiy foydalangan holda shakllanib, rivojlanib borishi bilan bir qatorda, o'z navbatida insoniyat falsafiy bilimlarining kelgusi taraqqiyotiga zamin bo'lib xizmat qildi hamda o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatdi.

Markaziy Osiyo jahonning ilmiy fan, falsafa, din, adabiyot va san'at qadimdan rivojlangan, tarixi nixoyatda boy mintaqalaridan biridir. So'nggi tarixiy va arxeologik tadqiqotlar ana shu muqaddas zaminda odamzodning ilk faoliyati bir million yilga yaqin janligidan dalolat beradi.

Juda ko'plab og'zaki va yozma manbalar, turli asori-atiqa obidalaridan ma'lum bo'lishicha Dneprdan Oltoygacha bo'lgan mintaqada skiflar, Kaspiy orti tekisligida massagetlar, ulardan sharqroqda saklar, so'g'dlar, baqtiriyaliklar, xorazmiylar, parfyanlar yashaganlar.

Hozirgi markaziy osiyoliklarning o'tmishdagi ana shu ajdodlari asrimizdan bir necha ming yillar ilgari sug'orishga asoslangan dehqonchilik hamda chorvachilik, ovchilik, baliqchilik bilan shug'ullanganlar.

Hozirgi tojik, o'zbek, turkmanlarning ajdodlarida sug'orma dehqonchilik madaniyati shu qadar rivoj topganki, hatto birgina Araks (hozirgi Amudaryo) havzalarida juda ko'plab sun'iy sug'orish kanallari, suv inshootlari qazilib cho'l va sahrolarga suv olib chiqilgan.

Shu tariqa moddiy va ma'naviy qadriyatlar yaratilgan. Ajdodlarimiz yashagan hududlarda qadimda xilma-xil madaniyat o'choqlari tarkib topgan va rivojlangan.

Mintaqamizda miloddan avvalgi V ming yillikda mintaqamizning markaziy va shimoliy rayonlarida esa miloddan avvalgi III ming yillikda qishloq xo'jaligi bilan birga hunarmandchilik, konchilik, mis va temir eritish, metallardan har xil harbiy va mehnat, qurollari yasash, kemasozlik, to'quvchilik, binokorlik, zargarlik ham taraqqiy eta boshlagan. Sug'diyona, Baqtriya, Xorazm kabi dastlabki davlatlar, Toshkent, Xiva, Marokand (Samarqand), Qiropol (hozirgi O'ratepa) va boshqa shaharlar paydo bo'lgan. Dunyodagi eng qadimiy tsivilizatsiyalardan biri mana shu mintaqada vujudga kelgan.

Markaziy Osiyo xalqlarining eng buyuk madaniy muvaffaqiyatlaridan biri yozuvni ixtiro etganliklaridir. Bu erda yozuvning tarixi juda qadim zamonlardan boshlangan. Miloddan oldingi birinchi ming yillik o'rtalarida oromiy yozuvi keng tarqalgan. Iskandar Zulqarnayn, (Aleksandr Makedonskiy) istilosidan keyin yunon yozuvi ham kirib kelgan. eramizdan avvalgi birinchi ming yillik o'rtalarida oromiy yozuvi negizida Avesto, Xorazm, Sug'd, Kushon, O'rxun-Enisey, Uyg'ur yozuvlari vujudga kelgan. YOzuvning ixtiro qilinishi, inson bilim doirasi va dunyoqarashi kengayishi va chuqurlasha borishiga xizmat qilgan.

Ko'rinib turganidek, Markaziy Osiyo xalqlarining, xususan, o'zbeklarning madaniyati tarixi ildizlari, ijtimoiy, falsafiy, ahloqiy, diniy, badiiy qarashlari va fikrlari shakllana va rivojlana borishining ilk davrlari qadim zamonlarga borib taqaladi.

Avlodu ajdodlarimizning qadim ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, urf-odatlarini, an'analari, madaniyati, tili, tarixi badiiy-falsafiy jihatdan o'ziga xos tarzda aks ettiradigan og'zaki ijodiyotni nihoyatda boy va xilma-xildir. Miflar, afsonalar, qahramonlar to'g'risidagi dostonlar, to'y hashamlarda, xalq yig'inlarida, bayramlarda, safarlarda aytilgan ashula — qo'shiq va laparlar, lirik she'rlar, maqol va matallar, masal va topishmoqlar xalq og'zaki ijodiyoti madaniyatning eng qadimgi va uzoq tarixga ega bo'lgan sohalaridir. Ularning

ijodkori, og'izdan-og'izga, avlodan-avlodga avaylab-asrab o'tkazuvchi asosiy kuch — barcha moddiy va ma'naviy boyliklarning yaratuvchisi, bitmas-tuganmas manbai bo'lgan xalqdir.

Tarix qa'ridan, necha-necha o'tmish davrlardan bizgacha eson-omon etib kelgan miflar, afsona va rivoyatlar, dostonlar, ertak, maqol va qo'shiqlar, o'tmishning shunchaki bir aks-sadosi emas, balki xalq ko'nglidagi qayg'u-hasrat va shodlikning yo'ldoshi, uning bilim qomusi, uning diniy va falsafiy kitobi hamdir.

Xalq og'zaki ijodiyotining namunalari bo'lgan ertaklar, rivoyatlar va dostonlar bilan tanishar ekanmiz, xalqda voqealarni oldindan ko'ra biluvchi ajoyib qobiliyat va iste'dod bor ekanligini, u hech qachon orzu-umidsiz yashamaganligini, har doim kelajak tomon intilganligini anglab olamiz. Har qanday mif, ertak va afsonaning, qadimgi rivoyatning zamirida xalqning muayyan maqsad va niyatlari, mavjud ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatga bo'lgan munosabatlari, mehnat mashaqqatlarini engillashtirish, mehnat unumdorligini oshirish va turmush sharoitlarini yaxshilashga bo'lgan intilishlari yashirinib yotgan bo'ladi. Ular xalq ommasining dahosi, uning talab va ehtiyojlari asosida vujudga kelishi bilan bir qatorda, o'z navbatida ularning o'zi kishilarning ma'naviy, aqliy, axloqiy taraqqiyotiga to'rтки vazifasini ham o'tagan; mehnatni sevishga o'rgatgan, tabiatning xatarli kuchlariga qarshi kurashish va ularni oldini olishda kishilarga yordam bergan, olamda ro'y berib turadigan murakkab hodisa va jarayonlar sir-asrorlarini bilib olishga da'vat etgan, inson, fikri, tafakkuri va xayolotini o'tmishdan kelajakka tomon tortgan, hayotni sevishga chorlagan.

Miflar, ertak va rivoyatlar, termalar, dostonlar, barcha folxlor asarlari o'tmishning eng katta tarixiy hujjati, ajdodlarimizdan bizga qolgan nodir boylikdir. Jamiki san'at asarlari va madaniyat yodgorliklarini hech ikkilanmay inson ko'nglidagi shodlik va quvonchning, g'am va anduhning ifodasi, inson aqlidroki diniy qomusi, bitmas-tuganmas hikmatlar xazinasini, deb aytish mumkin.

Markaziy Osiyo xalqlari og'zaki ijodiyotining eng qadimgi turlaridan biri — mifdir. Yaxshilik bilan yomonlik, nur bilan zulmat, baxt bilan baxtsizlik o'rtasidagi kurash va bu kurashda ezgulikni yovuzlik ustidan g'alaba qozonishi haqidagi g'oya dunyoning boshqa xalqlarida bo'lganidek, bizning miflar uchun ham xarakterlidir. Qayd etilishicha, yaxshilik olamiga Axuramazda, yomonlik olamiga esa Axriman boshchilik qiladi, baxt va baxtsizlik, hayot va mamot shu qarama-qarshi kuchlar o'rtasidagi kurash va uning oqibatlariga bog'liq. Yaxshilik va yomonlik kuchlari o'rtasidagi jangu jadallar ezgulik uchun kurashadigan Mitra, Anaxita, Kayumars, Jamshid, Gershasp obrazida va baxtsizlik timsoli bo'lgan Axriman, dev, ajdar, jinlar bilan bog'liq miflarda o'z ifodasini topgan.

Ezgulik miflarida Mitra kishilarga nur, issiqlik, baxt-saodat baxt etadigan, dushmanlarga dahshat soladigan, kishilarni ofatdan qutqaradigan quyosh xudosi sifatida, Anaxita esa er, suv va hosil ma'budasi, qahramonlarga kuch-quvvat va muvaffaqiyat baxsh etuvchi tarzida tasvirlanadi. Miflarda tasvirlanishicha, Kayumars Axuramazda tomonidan yaratilgan birinchi odam va insoniyat ibtidosidir. Jamshid — yima — adolatli hukmronidir. Yimaning hukmronlik davri

oltin davr hisoblanadi. U davrda odamlar go'yo o'lim va qarilik nimaligini bilishmagan. U er yuzini uch baravar kengaytiradi, chorvani va turli xil qushlarni nihoyatda ko'paytiradi.

Ko'pchilik SHarq mamlakatlarida bo'lgani kabi Markaziy Osiyoda ham qadimda er, osmon, quyosh, yulduz va sayyoralar haqida kosmogonik miflar vujudga kelgan. Ularda insonlarning tabiiy muhit, koinot, samoviy hodisalar haqidagi o'y-fikrlari, hayolotlari ifodalangan. Insonlar taqdiri, qismatini yulduzlarga qarab bashorat qilish mumkinligi, baxt yulduzi haqida qanchadan-qancha afsonalar va rivoyatlar yaratilgan. Mifologiyada insonlarga rizq beradigan er, nur va issiqlik beradigan osmon benihoya e'zozlangan, ota Quyoshga, ona esa Oyga qiyoslangan.

Markaziy Osiyoda bir necha ming yillar osha yuzaga kelgan tarixiy taraqqiyot jarayonida mif va afsonalar ijodiy qayta ishlangan, yangi-yangi voqea va ma'lumotlar, fikr-tushunchalar va g'oyalar bilan boyib, takomillashib insoniyat ma'naviy madaniyatiga hissa bo'lib qo'shilgan.

«To'maris», «SHiroq», «Zariagr va Odatida», «Zarina va Striangiya», «Uch og'a-ini botirlar», «Qahramon», «Malikai Husnobod» kabi qissalar va «Alpomish», «Qirqqiz», «Go'ro'g'li», «Ravshan», «Avazxon», «CHambil qamali», «Oysuluv» singari dostonlarida ham milliy, ham umumbashariy ahamiyatga ega bo'lgan falsafiy g'oyalar ilgari surilgan.

Markaziy Osiyo xalqlarining bosqinchilarga qarshi kurashini badiiy aks ettiruvchi To'maris va SHiroq to'g'risidagi rivoyatlar fikrimizga misol bo'ladi.

To'maris haqidagi qissada massagetlar malikasi To'marisning eron bosqinchilariga qarshi kurashdagi mardligi, dovyurakligi, jasorati, donishmandligi, vataniga sadoqati, dushmanlarga nisbatan ziyrak va xushyorligi chuqur bayon etilgan. Qissada aytilishicha, eron shohi Kir massagetlar yurtini o'ziga qaram qilish, boyliklarni talash maqsadida To'marisga uylanmoqchi bo'lib, sovchilar yuboradi. Malika shohning asl maqsadini tushunib unga qayliq bo'lishni, o'z elini qul qilib topshirishni istamasligini qat'iy qilib aytadi. SHundan so'ng Kir ochiq, tajovuzga o'tadi va massagetlar tomon qo'shin tortadi. SHoh daryodan o'tish uchun ko'priklar qurdira boshlaydi. Uning bu hatti-harakatlaridan xabardor bo'lgan To'maris Kirga elchi yuborib shunday deydi: «Ey shoh, qilayotgan ishingni to'xtat! Hali sen boshlagan ishning qanday tugashini bilmaysan-ku? Qo'y, sen o'z yurtiingda podshohlik qilaver, bizni ham o'z holimizga qo'y. Lekin sen bunga ko'nmaydigan ko'rinasan. Agar biz bilan kuch sinashmoqchi bo'lsang, u holda ko'priklar qurib, ovora bo'lma, biz daryodan uch kunlik nariga ketamiz, sen bizning erimizga o't, yoki o'z yurtiingda uchrashishni istasang, shuni xabar qil».

Malika To'maris rahbarligidagi massagetlar eron qo'shinlari bilan bo'lajak qonli to'qnashuvga, hayot-mamot jangiga hozirlik ko'ra boshlashadi. Massaget qo'shinlari beomon jangda eroniylarni mahv etib, g'alabani qo'lga kiritishadi. Jangda Kir o'ldiriladi. Jang maydonida emas, nayrang bilan qo'lga olinib halok bo'lgan o'g'li Siparagiz dog'ida o'rtangan To'maris o'z suvoriylariga o'ldirilgan Kir kallasini kesib, oldiga keltirishni, bir meshni esa qon bilan to'ldirishni buyuradi. SHundan so'ng u soch-soqoliga qon yopishib qolgan kallani qo'lga olib, unga shunday xitob qiladi: «Ey nomard, sen meni — jangda

halollik bilan engib chiqqan bir ayolni — makkorlik bilan o'g'lidan judo qilib, farzand dog'ida kuydirding, sen umring bo'yi qonga to'ymading, men o'z ontimga amal qilib seni qon. bilan sug'ordim. Birovning yurtiga zo'ravonlik bilan bostirib kirganlarning jazosi shu».

Vatanni himoya qilish, erksevarlik, yurtparvarlik, vatanparvarlik ajdodlarimizning qon-qoniga singib ketganligi SHiroq haqidagi tarixiy rivoyatda ham chuqur va har taraflama ochib berilganligini eslatib o'tish mumkin. Naql qilishlaricha, eradan burungi V asr oxirlarida Doro boshchiligidagi eron qo'shinlari Turon eliga bostirib kirib, uning hududidagi turli urug' va qabilalarni birma-bir bosib ola boshlaydi. Doro qo'shini bilan sak qabilasi o'rtasida jang davom etib turgan paytda SHiroq ismli cho'pon yigit podshohi huzuriga kelib, agar bolalariga, oilasiga, avlodiga g'am-xo'rlik qilishsa, dushmani yakka o'zi hiyla bilan halok etajagini aytadi. Ularning va'dasini olgach, SHiroq o'sha erdayoq quloq-burnini kesadi. So'ng saklardan eron qo'shinlari tomonga qochib o'tgan kishi sifatida eroniylar turgan joyga keladi. SHiroq Doroga arz qilib, o'zini saklardan alam ko'rgan kishi qilib ko'rsatadi. eron qo'shinini saklar turgan joyga olib borajagini, g'alabani ta'minlashga yordam berishini aytadi. eron qo'shinini yo'lga boshlaydi. Atrofi suvsiz quruq qum sahroga boshlab boradi. Dushman qo'shini suvsizlikdan sahroda halok bo'ladi. SHu tariqada dushman qo'shinini yakka o'zi engadi. SHiroq o'z el-yurtini himoya qilish uchun jonidan kechadi. Borsa kelmas joyga kelib qolganidan g'azablangan Doro o'limga mahkum qilgan yolg'onning sababini so'raganda SHiroq kulib bunday deydi: «Men g'alabani qo'lga kiritdim, chunki vatandoshlarim bo'lgan saklar boshidagi falokatni bartaraf etdim, eroniylarni suvsizlik va ochlikdan o'ldirdim, endi nima qilsalaring ixtiyor o'z'laringda». Sak elining mard o'g'lonining boshini kesadilar. Lekin saklar qo'shini omon qoladi.

O'rta Osiyoda yashagan qadimgi avlod-ajdodlarimizning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, urf-odatlarini, e'tiqodi, tarixi, madaniy merosi, jumladan, falsafiy fikrlari haqida qimmatli ma'lumotlarga ega bo'lishda «Avesto», «Baxistun», «Bundaxishn», «Denkard» singari yozma yodgorliklar muhim tarixiy hujjat sifatida alohida ahamiyatga ega.

O'rta Osiyo xalqlarining falsafiy fikrlariga doir qimmatli ma'lumotlarni olishda zardo'shtiylik dinining muqaddas kitobi hisoblangan «Avesto» qadimiy tarixiy-adabiy manbalardan biri bo'lib xizmat qiladi. «Avesto»da aks etgan asosiy falsafiy g'oyalar, diniy e'tiqodning etakchi tushunchalari tarixiy shaxs Zardushtning nomi bilan bog'liq. Uning ismiga nisbatan din ham shunday nom bilan ya'vsh zardushtiylik deb ataladi.

Manbalarda yozilishicha, Zardusht taxminan miloddan avvalgi 570-yillarda tug'ilgan va etmish etti yoshida ibodat qilayotgan chog'ida dushman qohinlaridan biri tomonidan orqasidan xanjar sanchib o'ldirilgan.

Zardushtga qadar ajdodlarimiz har xil diniy tasavvurlarga e'tiqod qilib yashaganlar. Diniy e'tiqodlarning turli-tumanligi ibtidoiy munosabatlar o'rnini sinfiy jamiyat, qadimgi quldorchilik jamiyati ola boshlagan paytda barcha qabilalarning yagona mafkura asosida uyushishlariga allaqachon to'g'onoq bo'lib qolgan edi. O'lkaning turli qabilalarini birlashtirish, ularni ilk buyuk

davlatchilik g'oyasi atrofida uyushtirish zaruriyati tug'ilib qolgan edi. Ana shunday zaruriyatni tushunib etgan ilg'or kishilardan biri sifatida Zardusht tarix sahnasida paydo bo'ldi. Zardusht ko'p xudolilik tasavvurlari, tabiat hodisalariga sig'inishga qarshi chiqib, yakka xudolik g'oyasini targ'ib qildi. Uni odamlar payg'ambar sifatida qabul qilishgan. Zardushtiylik juda qadimiy dinlardan bo'lib, ibtidoiy tuzumdan quldorlikka o'tila boshlagan paytlarda O'rta Osiyoda paydo bo'lgan va alohida diniy dunyoqarash sifatida shakllangan.

Zardusht dini o'zi hayot chog'ida ba'zi o'lkalarga yoyilgan bo'lsa, uning vafotidan keyin yanada kengroq tarqaldi. O'rta Osiyoda, jumladan, Xorazm va Sug'diyonada shakllangan Zardushtiylik keyinchalik Ozarbayjonda asosiy diniy e'tiqodlardan biri sifatida keng tarqalgan, eron saltanatining rasmiy diniga aylangan. O'tmish dinlarining eng kuchlilaridan hisoblangan zardushtiylikka Iskandar Zulqarnayn va arablar bosqinchiligi davrida katta putur etkazilgan.

Zardushtiylik dinining qonun-qoidalari «Avesto» da bayon etilgan. «Avesto» kitobi miloddan bir necha asrlar ilgari yuzaga kelgan. Manbalarning ko'rsatishicha, «Avesto» o'n ikki ming oshlangan mol terisiga oltin harflar bilan bitilgan ekan.

Abu Rayhon Beruniyning «O'tmish xalqlardan qolgan yodgorliklar» asarida bu haqda shunday deyilgan: «Doro ibn Doro xazinasida o'n ikki ming qoramol terisiga tillo bilan bitilgan bir nusxasi bor edi. Iskandar otashxonalarini vayron qilib, ularda xizmat etuvchilarni o'ldirgan vaqtda uni kuydirib yubordi. SHuning uchun Abistonning beshdan uchi yo'qolib ketdi. Abisto o'ttiz nasq (qism) edi. Majusiylar qo'lida o'n ikki nasq chamasi qoldi.»

IX— XV asrlar Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy-ma'naviy taraqqiyotida, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy, diniy, falsafiy ta'limotlari rivojlanishida keskin o'zgarish, tub burilish davri bo'ldi. Bu madaniy jonlanish va yuksalish jamiyat hayotining barcha sohalariga kirib bordi, ma'naviy hayotni qamrab oldi. Ana shu davrlarda Markaziy Osiyo xalqlari dunyo madaniyati taraqqiyotining eng oldingi, etakchi saflarida turish darajasiga ko'tarila oldi. Markaziy Osiyoning jahon madaniyati taraqqiyotining yirik o'choqlaridai biriga aylanishi xuddi shu paytlarga to'g'ri keladi.

IX asrning ikkinchi yarmidan ravnaq topa boshlagan, X — XII asrlarga kelib esa mislsiz natijalar bergan, buyuk madaniy yuksalish va taraqqiyotning shart-sharoitlari, asosiy sabablari, manbalari, hal qiluvchi qatrr omillari bor ediki, ularning nimadan iborat ekanligini bilish juda muhim.

Madaniyat va ma'naviyatning jadal sur'atlar bilan taraqqiy etib borishini hayotiy e'aruriyatga aylantirgan eng asosiy sabablardan biri — Markaziy Osiyo xalqlarining erk, Adolat, Haqiqat, Mustaqillik uchun arab va mo'g'ul bosqichilari zulmiga qarshi olib borgan hayot-mamot janglaridir. Ma'lumki, VIII asr boshlarida Markaziy Osiyoning arablar tomonidan bosib olinishi o'lkamiz xalqlarining iqtisodii, siyosiy, madaniy-ma'naviy taraqqiyotiga kuchli zarba berdi. Arab istilochilari juda ko'plab shahar va hishloqlarni vayron qildilar, minglab odamlarni, olimu fuzolalarni, kosibu hunarmandlarni qilichdan o'tkazdilar. Turon o'lkasiga talon-taroj qilish va boylik orttirish manbai deb qaradilar. O'z hukmronliklarini mustahkamlash, xalqni mustamlakachilik iskanjasida ushlab turish, maqsadida asrlar davomida yaratilgan madaniy

boyliklarni emirib tashladilar, mahalliy yozuvlarni yo'q qila boshladilar, qanchadan-qancha avlodlar aql-zakovati, iste'dodi bilan yaratilgan noyob yodgorliklarni, qadimgi diniy va dunyoviy qadriyatlarni, milliy urf-odatlarni er bilan yakson qildilar, Istilochilar davlat ishlarida va fanda arab tili va yozuvini majburan qo'llay boshladilar, islom dinini zo'rlik bilan joriy etdilar. Abu Rayhon Beruniy «Htmish avlodlardan qolgan yodgorliklar» asarida Qutayba Xorazm yozuvini bilgan, Xorazm afsonalarini saqlagan kishilarni, ularning orasida bo'lgan olimlarning hammasini turli yo'llar bilan ta'qib ostiga oldi va yo'q qilib yubordi», — deb yozgan edi.

Arab bosqinchilarining uzoq davom etgan mustamlakachilik zulmi xalqning sabr-kosasini to'ldirdi. Xalifalik hukmronligiga qarshi VIII—IX arslarda, Guran, Devoshtiy, Bobak, Abu Muslim, Muqanna, Rafe` ibn Lays rahbarligida qariyb yuz yil mobaynida olib borilgan xalq kurashlari Turon va Xurosonda arab bosqinchilari xukmronligining tanazzulga yuz tutishi bilan tugadi. Markaziy Osiyoda IX asrning ikkinchi yarmidan boshlab arab xalifaligi tugatildi, uning o'rniga bu erda mustaqil feodal davlati paydo bo'ldi.

SHunday qilib, Markaziy Osiyoda chet el bosqinchilari hukmronligining tugatilishi X—XII asrlarda juda ko'plab mustaqil feodal davlatlarning vujudga kelishi natijasida feodal ishlab chiqarish munosabatlarining, ichki va tashqi savdoning, hunarmandchilikning rivojlanishi, ilm-fan va madaniyatning, falsafaning ravnaq topishi milliy qadriyatlarning tiklanishi va takomillashib borishiga keng sharoit yaratildi. Bu davrda mamlakat ichidagi o'zaro urushlar kamaydi. Buxarro, Urganch, Marv, Toshkent va boshqa joylarda hunarmandchilik, kosibchilik ancha rivojlandi. Bularning hammasi madaniyat hamda fanning rivojlanishiga sababchi bo'ldi.

So'z yuritilayotgan davrlardagi ilmiy-falsafiy tafakkur tarixi jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy tarixi bilan ham uzviy bog'liqdir. Arablar va mo'g'ullar tajovuzidan qutilib mustaqil bo'lgan Markaziy Osiyoda kanallar, qal'alar, saroylar. qurish faqat amaliy tajribanigina emas, balki joyni rejalashtirish, murakkab hisoblash va o'lchashlarni, matematika, geodeziya, tabiatshunoslik fanlarini, uzoq mamlakatlarga cho'llar orqali safar qilish esa, yulduzlarga qarab yo'l topishni, ya'ni astronomiya ilmining rivoj topishini taqozo etdi.

IX asrning ikkinchi yarmida Markazii Osiyoda mustaqil davlatlarning xalqaro iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarining o'sishi nafaqat tabiiy balki ijtimoiy-gumanitar fanlarning yanada kuchliroq rivojlanishi va taraqqiy etishiga sabab bo'lgan edi. Arab xalifaligi hukmronligi barbod bo'lganidan so'ng SHarq va G'arb mamlakatlari, birinchi navbatda, Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida ancha mustahkam iqtisodiy, madaniy aloqalar vujudga keldi. Turon zaminning YUnon, Rim, Hindiston, eron, Arab mamlakatlari, shuningdek, Kavkazning qadimiy madaniyati bilan yaqinlashuvi fan, adabiyot, ijtimoiy-falsafiy fikrning yanada kengroq taraqqiy topishiga imkoniyat tug'diradi. Markaziy Osiyoda SHarq va G'arb ilmiy aloqalarn ko'p asrlik ilmiy hamkorlik an`analari asosida bir-birini boyitish, o'zaro ta'sir asosida sodir bo'ldi. Markaziy Osiyodagi ko'pgina hukmdtsrlarning o'z saroylarida faylasuflar, tarixchilar, shoir va yozuvchilarni, olimu fozillarni diniy arboblarn va huquqshunoslarni, xullas, barcha ahli donishii to'plab, ularga homiylik qilganliklari o'sha davr fani va

madaniyati taraqqiyotiga o'z ijobiy ta'sirini ko'rsatdi. Hukmdorlar orasida Qobus ibn Vashmgir, Xorazmshoh Ma'mun ibn Ma'mun, Amir Temur, SHofuh Mirzo, Ulug'bek, Husayn Boyqaro, Zahiriddin Muxammad Bobur singari ko'plab fan va madaniyatning himoyachilari bo'lgan. Ularning o'zlari ayni paytda buyuk donishmandlar ham bo'lib, turli sohalarda nodir asarlar yozishgan, o'z davri fan va madaniyat taraqqiyotiga yordam berishgan.

Amir Temurdek buyuk sohibqiron ham atrofiga ilm va dinning mashhur kishilarini to'plab, olimlarning fikr va mulohazalariga, Maslahatlariga hamma vaqt e'tibor bilan qaragan. Uning fan, madaniyat arboblari, shayxlar, diniy ulamolarga, umuman ahli donishlarga ko'rsatgan hurmati, yordami hammaga ma'lum.

Jamiyat taraqqiyoti o'rta qo'ygan talablar hamda mavjud shart-sharoit tufayli IX—XV asrlarda Markaziy Osiyoda, YAqin va Hrta SHarq mamlakatlarida ilm-fan va madaniyat chinakamiga gurkirab rivojlandi, gullab-yashnadi.

Ana shu davrlarda Markaziy Osiyo xalqlari orasidan o'zining aql-idroki va tafakkuri, qomusiy bilimi bilan insoniyatni lol qoldirgan fan va madaniyatning so'nmas yulduzlari etishdilar.

Buyuk tafakkur egalarining butun bir avlodi etishib chiqqan, jahonni ilm, ma'rifat va ma'naviyat nuri bilan yoritgan ana shu davr SHarq tarixida oltin asr yoki uyg'onish davri deb ataladi.

Uyg'onish davri mutafakkirlari o'zlarining qomusiyligi — bir paytning o'zida ham faylasuf, ham musiqashunos, ham mantiqshunos, sotsiolog va filolog, ham tarixchi, shoir, matematik, xullas, ilmning hamma sohasida etukliklari bilan ajralib turadilar. Bu siymolarning kishini lol qoldiradigan jihatlaridan yana biri sifatida ularning bir necha tilda bemalol gaplasha olgashshklari, ijod qila olganliklari, ilmiy manbalar, asarlardan bekamu ko'st foydalana olganliklarini ham aytib o'tish lozim. Ular ilmning qaysi masalasi bilan shug'ullanishgan bo'lsa, o'sha sohada buyuk kashfiyotlar qilishdi, o'tmishdoshlaridan hech bir alloma zabt eta olmagan fanning nurafshon cho'qqilarini zabt eta olishdi. Bundan tashqari ularning ko'pchiligi fanda yangicha yo'nalishlarni, yangicha tafakkur uslubini ixtiro qilishdi, tamomila yangi ta'limotlarni yaratishdi va ilmiy asoslab berishdi. Buiok mutaffakkirlar tomonidan chuqur ilmiy asoslangan g'oya va ta'limotlar faqat ular yashagan davr uchungina emas, balki kelajakni oldindan bashorat qilish, tabiiy, ijtimoiy voqea va jarayonlarni oldindan aytib berish nuqtai nazaridan ham bebahodir. Donishmand bobolarimizning ilmiy-falsafiy ta'limotlari tor milliy qobiqda o'ralib qolgan emas, balki xam milliy, ham umumbashariy ahamiyatga ega bo'lgan ta'limotlardir. YAna shu narsa e'tiborga sazovorki, SHarq mutafakkirlarining deyarli hammasi o'z davrining qaynoq hayoti markazida bo'lishdi, amaliy ishlarda faol ishtirok etishdi, elim, xalqim, yurtim deya yashashdi, xalq hayotidan ayro tushmadilar. Bu ularning haqiqiy barkamol inson, otashin vatanparvar, xalqparvar va buyuk alloma ekanliklarining belgisidir. Usha buyuk zotlar, qomusiy aql egalari yashagan va ijod qilgan davrlardan boshlab SHarqda, Markaziy Osiyoda ilm-fan va madaniyat, falsafa katta qadamlar bilan olg'a tomon rivojlana boshladi. Bu tarqqiyot uzoq davom etdi, bir necha yuz yillarni o'z ichiga qamrab oldi,

XORAZMIY

Turonning jahonga mashhur olimlaridan biri Muhammad ibn Muso Xorazmiy bo'lib, u taxminan 783 yilda tug'ilgan va 850 yilda Bog'dodda vafot etgam.

Xorazmiy ilm-fan va madaniyatning qadimiy beshiklaridan hisoblangan Xorazmda qomusiy olim sifatida shakllandi, voyaga etdi va shu erning o'zida uning nomi dunyoga ma'lum bo'ldi. Muso Xorazmiy ilmiy-ijodiy faoliyatining juda katta davri arab xalifaligining poytaxti Bog'dod bilan uzviy bog'liqdir. Xorazmiy xalifa Ma'mun rahnamoligida islom SHarqining Fanlar akademiyasi—«Bayt ul-hikma» («Donishmandlar uyi»)da ishladi. Bu ilm dargohida u juda ko'plab-asronomik kuzatishlar olib boradi, matematik va astronomlarning katta bir jamoasiga ustozlik qiladi hamda o'zining (Ko'pgina shoh asarlarini yozadi. Xorazmiyning Bordodda yashab ijod etgan zamondoshlari orasida Ahmad Farg'oniy, Ahmad ibn Abdulloh Marvaviy kabi Markaziy Osiyolik olimlar bo'lib, ular o'rta asr ilmu-fani rivoji va ijtimoiy-falsafiy fikr taraqqiyotiga katta hissa qo'shganlar.

Muhammad Muso Xorazmiyning ko'p qirrali ilmiy qiziqishlari matematika, nazariy va amaliy astronomiya, geografiya, tarix va boshqa ko'plab fanlarga oiddir. Uning nomini tarixda abadiy qoldirgan asarlaridan biri — «Al-jabr va muqobala»dir. Bu asar G'arb va SHarq olimlariga algebra fani bo'yicha dasturiy amal bo'lib xizmat qildi, «Algoritm» va «Algebra» degan atamalar Xorazmiy nomi bilan bog'liqdir.

Allomaning algebra, arifmetika, matematika, geometriyaga oid asarlari asrlar davomida taqsimlashda, vasiyatnomalar tuzishda, mol-mulkini o'zaro bo'lib olishda, sud ishlarida, savdo-sotiq muomolalarida, shuningdek, erlarni o'lchashda, kanallar qazishda, bino qurishda katta xizmat qildi.

Xorazmiy aytib o'tilgan asarlaridan tashqari «Kitob surat al arz» («Er surati») degan risola ham yozdi. Asarda u Ptolomeyning «Geografiya» nomli kitobini butunlay qayta ishlab chiqdi. SHarq mamlakatlari to'g'risida ko'pgina qimmatli ma'lumotlar berdi. Unda mamlakatlar, shaharlar, ularning nomlari, hajmi ko'rsatilgan va bir necha izohlar berilgan xaritalar mavjud. Bu kitobda Orol dengizining tasviri xam berilgan. Asarda bundan tashqari 637 ta muhim joylar, 209 ta tog'ning geografik tafsiloti, daryolar, dengizlar va okeanlar havzasining shakli, ularda joylashgan orollarning muxim kordinatalari bayon etilgan. Olimning bu kitobi SHarq mamlakatlarida geografiya fanining rivojlanishiga katta hissa qo'shdi.

«Astronomik jadvallar», «Quyosh soati to'g'risida risola», «Hind hisobi haqida risola», «Usturlab olati haqida risola», «Zij» («Astronomik jadval»), «Musiqqa bo'yicha risola», «Tarix bo'yicha risola» va boshqa ko'plab nodir asarlar ham Muso Xorazmiy qalamiga mansubdir. Ana shu asarlar nomining o'ziyoq Xorazmiyning ilmiy tafakkuri benihoya kengligi, qomusiy alloma ekanligini, nafaqat o'z davrining balki hamma zamonlarning eng buyuk matematik va tabiatshunos olimi ekanligini ko'rsatadi.

Xorazmiy o'zining matematika, geografiya, tarix, musiqa, astronomiya va boshqa fanlarga bevosita taalluqli bo'lgan asarlari bilan jahon fani taraqqiyotiga keng yo'l ochib berdi, o'rta asrlarda odamlar xayollariga ham keltirmagan eng murakkab masalalarni ilmiy ravishda hal etdi.

Muhammad Muso Xorazmiyning bugungi avlod hozirgi zamon matematika, astronomiya, geografiya va tarix fanlarining asoschisi sifatida e'zozlaydi. Jahon ilm ahlining 1983 yili Muhammad Muso Xorazmiyning 1200 yilligini zo'r tantana bilan nishonlaganligi buyuk vatandoshimizga ko'rsatilgan cheksiz xurmat va ehtiromdir.

Muhammad Muso Xorazmiy nafaqat buyuk matematik, tabiatshunos alloma, balki mashhur faylasuf sifatida ham ma`lum va mashhurdir.

Xorazmiy maxsus falsafiy asar yozgan bo'lmasa-da lekin uning matematika, geometriya, astronomiya, geografiya, tarix va musiqa ilmiga oid barcha kitoblarida ilgari surilgan va ilmiy isbotlangan falsafiy fikr-mulohazalar, falsafiy g'oya, nazariya va ta`limotlar son-sanoqsizdir. Uningcha, Olloh tomonidan yaratilgan dunyoda, materiyada o'z holatini doimiy ravishda o'zgartirmay saqlab turadigan hech qanday narsa va hodisa yo'q va bo'lmaydi. Materiya tinimsiz o'tish, o'zgarish va rivojlanishdadir. Unda nimadir yangidan paydo bo'ladi, ma`lum vaqt mobaynida yashaydi, keyinchalik borib esa u ham eskira boshlaydi va pirovard-oqibatda o'z o'rnini boshqa narsaga qonuniy ravishda bo'shatib beradi. eski narsa o'rnini yangisi, o'layotgan narsa o'rnini tug'ilyotgan narsa egallashi, Xorazmiy falsafiy ta`limotida qayd etilishicha, tabiiy-qonuniy jarayondir. Bu jarayon cheksiz va chegarasizdir.

Xorazmiyning dunyoning asosini, moddiy negizini nima tashkil etadi, degan masala bo'yicha bayon etgan fikrlari ham e'tiborga sazovordir. Buyuk mutafakkir materiyani olamdagi barcha narsa va hodisalarning asosi deb hisoblaydi. Uning tushuntirishicha dunyo to'rt unsur-tuproq, suv havo va olovdan tashkil topgan. Dunyodagi barcha narsa va hodisalar ana shu unsurlarning birikishi, o'zaro ta'siri ostida hosil bo'ladi va yashaydi. Suv va havo-haqidagi ta`limot Xorazmiy falsafiy dunyoqarashining o'zagidir. Orol dengizining Markaziy Osiyo xalqlari hayoti, o'simliklar va hayvonot dunyoei uchun naqadar muhimligi haqida buyuk vatandoshimizning bundan ming yil iltari qilgan bashoratlari bunga misol bo'ladi.

Alloma o'zining bilish nazariyasidagi moddiy olam, inson, uning sezgisi, aql-idrokidan oldin paydo bo'lgan, inson va uning aqli esa moddiy olam rivojining mahsulidir, deydi. Ayni paytda u inson bilish sub`ekti, tabiat, jamiyat, umuman moddiy olam esa uning ob`ekti deb biladi. Xorazmiy hissiy va aqliy bilishiing o'ziga xos xususiyatlarining mohiyatini, o'zaro aloqadorligini alohida ta`kidlaydi. Uning aytishicha aqliy bilish hissiy 'bilishsiz vujudga kelmaydi. Hissiy bilish borliqning tashqi tomonlari haqida bilim berish manbaidir. Aqliy bilish yordamida esa inson narsa va hodisalarning murakkab ichki tuzilishini, mohiyatini, qonuniyatini bilib oladi. Aqliy bilish inson bilish rivojining yuqori bosqichidir. Bunda biz Xorazmiyning aqliy bilish masalalariga alohida e'tibor berganligini ko'rib turibmiz. Bilishda inson aqlining va amaliyotning ahamiyatini ko'rsatganligi buyuk vatandoshimizning ajoyib xizmatlaridan hisoblanadi.

Muso Xorazmiy dunyoqarashida ijtimoiy-falsafiy masalalar, xususan jamiyat va uning istiqboli haqidagi fikr mulohazalar alohida o'rin egallaydi. Jamiyat taraqqiyotida ilm-fan va madaniyatning, odob-axloqning, islom dini, shariat qonunlarining katta o'rin tutishi haqida alloma tomonidan bayon etilgan fikrlar hozirgi davr uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Odamlarning aqlini peshlash, iymon-e'tiqodini mustahkamlash, ruhan poklash va kishilar o'rtasidagi insoniy munosabatlarni mustahkamlashda fan va madaniyatning, diniy qadriyatlarining muhimligi xususidagi fikrlari tahsinga sazovordir.

Buyuk vatandoshimiz Muhammad Muso Xorazmiyning nodir asarlari, yaratgan ta`limoti, ijtimoiy-falsafiy qarashlari, hozirgi avlod uchun bitmas-

tuganmas xazina, mustaqilligimiz uchun xizmat qiladigan bebaxo ma'naviy boylikdir.

FOROBIY

Abu Nasr Forobiy (873—950) nafaqat Markaziy Osiyo va SHarqning, balkiya butun dunyoning asrlar osha e'tirof etilib, benihoya katta hurmatga sazovor bo'lib kelayotgan buyuk mutafakkiri, qomusiy olimi, mashhur faylasufidir.

Hrta asr fan va madaniyatiga bebaho hissa qo'shgan, SHarq Uyg'onish davrining ulug' namoyandasi xisoblangan Forobiy milodiy 873 yilda Aris daryosi Sirdaryoga quyiladigan joydagi Farob qishlog'ida tug'ilgan.

U dastlabki bilimini Farobda olgan. Uning fikr doirasiga, ilm-fanga bo'lgan kuchli qiziqish va intilishiga o'zi tug'ilib, o'sgan yurtida olgan bilim kifoya qilmagan. Toshkent, Samarqand va Buxoroda, Markaziy Osiyoning boshqa o'lkalarida olgan tahsili uning ilm-ma'rifatga bo'lgan tashnaligini qondira olmagan. Ilmga katta hayotiy extiyoj sezgan Forobiy jahon ilm markazlaridan biri — Bog'dodda qo'nim topadi. Bu erda u tinmay o'qib-o'rganadi, arab tili va adabiyotini mukammal bilib oladi. Keyinchalik Forobiy SHom, Misr o'lkalariga borib mutolaa va mudarrislik qilib yirik faylasuf sifatida taniladi, shogirdlar orttiradi.

Forobiy nihoyatda sermahsul olimdir. U ilmning barcha sohalarida ijod qildi, buyuk asarlar yozdi. XII—XIII asrlarning yirik olimi Zaxiriddin al-Bayhaqiy fikricha, islom o'lkalari olimlari orasida unga teng keladigaya odam dunyoga kelgan emas.

Forobiy yirik faylasuf, tilshunos, mantiqchi, riyoziyotchigina emas, shu bilan birga sotsiolog, filolog, tibbiyotchi, psixolog, musiqa ilmining nazariyotchisi va amaliyotchisi hamdir. Forobiy «Falsafani o'rganishda nimalarni bilish kerak?», «Falsafiy savollar va ularga javoblar», «Mantiqqa kirish», «SHE'r san'ati», «SHoirning she'r yozish san'ati qonunlari haqida», «Ilmlarning kelib chiqishi to'g'risida», «Musiqa haqida so'z», «Ohanglar tasnifi haqida kitob», «Masalalar bulog'i», «Aql to'g'risida», «Inson a'zolari xaqida risola», «Fozil shahar odamlari qarashlari», «Davlat haqida» kabi 160 dan ortiq qimmatli asarlar yozdi.

Forobiy shug'ullangan har bir soha, u yozgan har bir asar o'rta asr, yangi davr va hozirgi zamon olimlari tahsini va e'tiboriga sazovor bo'lgan. Forobiy yozgan asarlar o'rta asr ilmining qariyb barcha soxalarini qamrab olgan.

Qadimgi yunon falsafasini, xususan Aristotel asarlarini chuqur va mukammal bilish, tarjima qilish, ilmiy sharhlar yozish, targ'ib-tashviqot etishda Forobiyga tenglashadigan va uning oldiga tushadigan donishmand bo'lgan emas. Forobiy qadimgi yunon mutafakkirlari va tabiatshunoslari qalamiga mansub ko'plab asarlarning umumiy mazmuni va yo'nalishini ilmiy tahlil qilgan. Aristotelning «Metafizika», «Ritorika», «Poetika», «Kategoriyalar», «Analitika», «Etika» va boshqa ko'plab asarlarini tarjima qildi.

Forobiy o'rta asr falsafasi rivojiga katta hissa qo'shdi, birinchi bo'lib o'z davridagi ilmlarning tasnifini berdi. Hzining ona tili — turkiydan tashqari -fors, yunon, arab va yana bir necha tillarni mukammal bilgan. SHarqning mashhur tarixchi olimi Ibn Xalliqon (1211 —1282) fikricha, til bilishda hech kim Foryubiy erishgan darajaga erisholmagan: u etmishdan ortiq tilni bilgan.

Aristoteldan keyin falsafa fani olamida, xususan, SHarqda Farobiyga tenglasha oladigan olim maydonga chiqmadi. Forobiy o'z bilimi, ma'rifati, fikr doirasining kengligi, qomusiyligi, jahon fani taraqqiyotiga qo'shgan bebaho hissasi bilan shu darajada katta shuhratga erishdiki, uni hayotiyligidayoq, Aristoteldan keyingi yirik mutafakkir «Muallim — as-soniy» — Ikkinchi muallim», «SHark Aristoteli» iomlari bilan ulug'lashdi.

Uyg'onish davrining mashhur faylasufi bo'lgan Forobiy fikricha, borliq olti bosqichdan iborat bo'lib, bu bosqichlar butun mavjud narsalarning asosidir. Farobiy xudoni «birinchi sabab», «birinchi mohiyat» deb izohlaydi. Farobiy bir qancha bosqichlar orqali sabab oqibat munosabatlari yordamida bu birinchi sababni materiya bilan bog'laydi. Materiya o'z sababiga, ya'ni xudoga xos bo'lgan barcha xususiyatlarga egadir. Materiyasiz, ya'ni oqibatsiz xudo — sabab ham bo'lishi mumkin zmas. Dunyo, tabiat xudo tomonidan qisqa-muddat ichida yaratilgan emas, deydi olim. Dunyo xudodan boshqa mohiyatga ega bo'lgan bog'liq bo'lmasdan, xudoning emanatsiyasidir, deb ta'kidlaydi. Tabiatning bu holga kelishiga qadar bir qancha vaqtlar, jarayonlar o'tgan. SHunday qilib Farobiy barcha mavjudodni, olamni, materiyani birinchi sabab-xudodan keltirib chiqaradi. Forobiy materiya, uning abadiyligi va cheksizligi haqidagi falsafiy ta'limotni ishlab chiqdi. Uning ta'kidlashicha, materiya olamdagi narsa va hodisalarning asosidir. Dunyoning moddiy asosi yoki materiya tuproq, suv, xavo, olov va osmondan iborat bo'lib, Forobiy ta'limoticha, osmon jismlari ham, erdagi jismlar ham ana shu unsurlarning birikuvidan vujudga keladi. Forobiy hamma narsaning umumiy jinsi olamdir, olamdan tashqari hech nima yo'qdir, deydi.

IBN SINO

Insoniyat Abu Ali ibn Sino (980—1037) ni jahon fanining ulurg' arbobi, uyg'onish davri madaniyatining yirik namoyandalaridan biri sifatida biladi va e'zozlaydi.

Buyuk alloma bor-yo'g'i ellik etti yil umr ko'rdi, bu umrdan o'n sakkiz yili ilm tahsiliga sarf bo'ldi. U umri davomida uch yuzdan ortiq asarlar yozdi. Uning yozgan asarlari ilm-fanning barcha sohalariga oiddir, Ilmning falsafa, tibbiyot, astronomiya, tabiatshunoslik, matematika, musiqa, huquq, axloq, din, adabiyot, tarix singari sohaları Ibn Sino tomonidan qamrab olingan. Qomusiy olim asarlarini ilmlar tarmog'i bo'yicha taqsimlaganda, o'rta asrda ma'lum bo'ltan barcha fanlarni sanab chiqishga to'g'ri keladi.

Ibn Sino o'z asarlari bilan Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatini dunyo madaniyatining oldingi qatoriga olib chiqdi. SHuning uchun ham uning «SHayxur rais» - «Olimlar olimi» deb atalishi bejiz emas. Olimning asosiy falsafiy asarlari «Kitob ash-shifo» («Davolash kitobi»), «Donishnoma», «Najot», «Qitob ul insof» («Adolat kitobi»), «Kitob al-qonun fit tib» («Tib qonunlari kitobi»)dan iborat.

Ibn Sino o'tmishdoshlari va zamondoshlari singari xudoni z'tirof etadi, uni borliqning birinchi manbai deb tushunadi. Ibn Sino aytishicha, borliq abadiydir, u shaklini o'zgartirishi, bir ko'rinishdan ikkinchi ko'rinishga o'tishi mumkin, lekin uning o'zi, materiya yo'qolmaydi. Materiya doim vujudga kelishi mumkin bo'lgan narsalardan oldin mavjud bo'lib, bu narsalar ularni tashkil etuvchi materiyaga muhtojdir, deb ko'rsatdi.

Ibn Sino hamma narsaning mohiyatini materiya tashkil etadi, materiya turli-tuman shakllarda namoyon bo'ladi, degan falsafiy qarashni rivojlantiradi. Jism shakli materiyasiz bo'lmaganidek, materiya ham shaklsiz bo'lmaydi. Demak, jism va uning shakli bir-biridan ajralmas bo'lganidek, materiya va shakl ham o'zaro ajralmaydir. Materiya harakat, fazo, zamon bilan bog'liqdir. Abu Ali ibn Sino aqlning har tomonlama rivojlanishiga, tabiat sirlari va haqiqatni bilish mumkinligiga qattiq ishongan edi. SHuning uchun ham olim odamlarni bir-biri bilan do'st, inoq bo'lib yashashga chorladi. Odamlar sofdil, samimiy do'st bo'lib yashasa, bir yoqadan bosh chiqarishsa xar qanday mushkul oson bo'lishiga qattiq ishondi.

Ibn Sino odamlarga qarata «Risolatut tayr» («Qush risolasi») asarida shunday degan edi: «Ey birodarlar! Bir-biringiz bilan samimiy do'st bo'llb, haqiqatni ochinglar. Har bir kishi o'z birodari uchun ko'nglidagi samimiylikdan (to'sqishshk) pardasini ochib tashlasin. SHunday qilinglarki, birodarlaringiz sizlardan (o'zi bilmagan) ba'zi narsalarni o'rgansin va boshqalari (bo'lsa) ba'zi narsalarni o'rganib, o'zini kamolotga etkazsin».

Buyuk mutafakkir eslatib o'tilgan «Qush risolasi»-da, baxt o'z do'stlariig yoningda yashagan, sen har kuni ko'rishib turadigan, birga ishlaydigan va o'z vaktingni xushchaqchaq o'tkazib turadigan do'stlaring bilan birga yashaydigan joydadir, deb ta'kidlaydi.

BERUNIY

Xorazmlik buyuk olim Abu Rayhon Beruniy (973— 1048) jahon fani va madaniyati tarixida yorqin siymolardan hisoblanadi. Beruniy o'z zamonasining buyuk mutafakkiri, olimlar peshvosi bo'libgina qolmay, balki hamma zamonlarning eng ulug' allomasidir.

Beruniy bilan G'aznada yashagan mashhur tarixchi Abul Fayz Bayhaqiy (1077 yilda vafot etgan) olimga baho berib, bu odam ilmi adabda, narsalarning mohiyatini aniqlashda, handasa va falsafada shu qadar bilimdon ediki, uning zamonida unga tenglashadigan hech kim yo'q edi. XIII asrda yashagan yirik olim YOqut Hamaviy ta'biri bilan aytganda, zamona ilm va aqlda unga teng keladigan boshqa odamni ko'rmadi.

Beruniy butun kuchi, hayoti, aql-idroki va tafakkurini ilmu fan asoslarini o'rganishga sarfladi. U o'zini qiziqtirgan masalalarni sinchiklab o'rganib mohiyatini bilib olishda hech erinmagan, hafsalasi nihoyatda zo'r bo'lgan. SHuning uchun ham SHarqda Beruniy haqida osoyishtalikni mashaqqatdan, kechani kunduzdan ajratmagan, kuni qalam ushlaydigan, miyasi fikrlashdan, tili bayon etishdan hech qachon to'xtamagan, o'z taxsili va kamoloti uchun yilning hamma kunlarini bergan, degan gap tarqalgan.

Beruniy nihoyatda sermahsul, ilmiy faoliyati ko'p qirrali va boy komusiy olimdir. Akademik I. YU. Krachkovskiy so'zi bilan aytganda, u qiziqqan sohalarni sanab chiqishdan ko'ra, qiziqmagan sohalarni sanab chiqish osonroqdir.

Beruniy 160 ga yaqin asar yozgan. Uning asarlari astronomiya, matematika, geografiya, geodeziya, kartografiyaga, ob-havo masalalariga, minerologiya, fizika, dorishunoslik, tarix va etnografiyaga, falsafaga, dinga, ritorika va musiqaga, adabiyotga, xullasi kalom, ilmning hamma sohalariga bag'ishlangan. Beruniyning «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar», «Hindiston», «Minerologiya», «Geodeziya», «Qonuni Mas'udiy» kabi yirik asarlari shular jumlasidandir. Beruniy

qaysi bir fan bilan shug'ullangan bo'lsa, o'sha sohada insoniyat o'chun g'oyat katta, ahamiyatga ega bo'lgan eng muhim ilmiy g'oyalarni o'rta tashlagan, ham SHarqdagi, ham G'arbdagi o'zidan keyingi olimu mutafakkirlarga juda katta ta'sir ko'rsatgan.

Beruniy tabiat, unda cheksiz ravishda ro'y berib turadigan tabiiy hodisalar, jarayonlar xususida muhim ilmiy-falsafiy g'oyalarni ilgari suradi va isbotlab beradi. Olamda bo'lib turadigan o'zgarishlar, ya'ni tuzilish va buzilishlarning, paydo bo'lish va yo'qolishlarning o'ziga xos sabablari borligi haqida tabiiy-ilmiy va falsafiy mulohazalarini maydonga tashlaydi, Tabiiy jarayonlarda bo'ladigan imkoniyat va voqelik, moxiyat va hodisa, sabab va oqibat, shuningdek, irsiyat va o'zgaruvchanlik masalalariga katta e'tibor beradi. Odamlarning rang, su'rat, tabiat va ahloqda

turlicha bo'lishlarining asosiy sababi, olimning ta'kidlashicha, faqat nasl-nasablarining turlichaligida emas, balki tabiiy-iqlimiy muhitlarning — tuproq, suv, havo va joylarning turlichaligi hamdir.

Borliqning abadiyligi, uning doimiy ravishda o'zgarib turishi haqida ham Beruniy o'z fikrini mukammal bayon etadi. «Qadimgi halqlardan qolgan yodgorliklar» asarida, «Olam azaliy falak cheksiz bo'shliqqa joylashgan», — deydi. Allomaning fikricha, er, tabiat azaldan hozirgi holatida bo'lgan emas, bundan keyin ham shunday holatda qolmaydi. Uzoq yillar mobaynida evolyutsion o'zgarishlar tufayli erimizning tashqi qiyofasi, relʼefi, faunasi, nabobati, ob-havosi, iqlimi bir necha bor o'zgardi, daryolarning oqish yo'llari oldingidan boshqacha bo'lib koldi, quruqlikda bir vaqtlar bo'lmagan ko'llar, dengizlar hosil bo'ldi, ba'zilar esa yo'q bo'lib ketdi, tog'lar emirildi. Ava shu tabiiy sabablar tufayli o'sha joydagi sharoitlar o'zgarib ketdi.

Beruniy erdagi iqlimning, mavsumlarning o'zgarib turishi quyoshning harakatiga bog'liq ekanligiga ham e'tibor bergan. «Astronomiya kaliti» asarida Beruniy erning aylanmasligi haqidagi eskicha tasavvurlarni rad etadi va er aylanadi, uning harakati qonuniy ravishda va astronomik hodisalarga muvofiqdir, deydi. Mutafakkirning «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» asarida nur va zamon, nurning harakati va tovush harakati, nur va issiqlik, nur va qorong'ulik, oy nuri va quyosh nuri singari masalalar ham bayon etilgan.

Beruniy materiya doim o'zgarib, xarakat qilib, yangilanib, turli shaklga kirib turishi, moddiy narsalar va ularning xarakati abadiy ekanligini alohida qayd qiladi. Uning fikricha, olamda narsalar rivojlanib turadi, narsalarning nihoyasiz ravishda yashirinlikdan yuzaga chiqishi rivojlanishga dalildir.

Beruniy koinotda Erdan, bizning hayotimizdan tashqari yana boshqa dunyolar mavjudligi, harakat ziddiyatga asoslanishi haqidagi ilmiy fikrlarni ham ilgari suradi. Uningcha; tabiatda ma'lum. qonuniyat. bor, tabiatdigi hodisalarni o'sha qonuniyatlarga, tabiatning o'ziga asoslanib izox etish, tushunish kerak. Tabiatda o'z-o'zidan maydonga kelib chiqadigan g'ayriqonuniy, tartibsiz narsa yo'q. YUzaki qaraganda tartibsizlikka o'xshagan hodisalar ham aslida ma'lum qonuniyat asosida maydonga keladi.

Beruniy Er Quyosh atrofida aylanadi, degan xulosaga kelib, olamning geliotsentrik nazariyasini yoqlashga intildi. Beruniyning dunyo oldidagi eng katta xizmatlaridan biri shundan iboratki, u Galileydan bir necha asr oldin Erning dumaloq shaklda ekanligi va Quyosh atrofida aylanishi haqidagi farazni o'rta

tashladi. U astronomiya, geologiya, gidrostatika va jo'g'rofiya sohasidagi ratsionalistik fikrlari bilan Kopernik, Leonardo da Vinchi va boshqa olimlarning kashfiyotlarini ko'p jihatdan oldindan payqagan zdi.

ZAMAXSHARIY

Buyuk mutafakkir Abul Qosim Mahdum ibn Umar ibn Muhammad az-Zamaxshariy 1075 yilning 19 martida Xorazmning katta qishloqlaridan biri Zamaxsharda tavallud tottgan. U tibshunoslik, lug'atshunoslik, adabiyot, aruz, jo'g'rofiya, safsir, hadis, fiqh va qiroatga oid ellikdan ortiq asarlar yaratgan bo'lib, ularning aksariyati bizgacha etib-kelgan.

Az-Zamaxshariy arab tili va adabiyotini o'zining chuqur tahlil va ilmiy mazmunga ega asarlari bilan boyitdi. Uning asarlari ilm-fanning ko'pgina sohalarini qamrab olgan bo'lib, mazmuniga ko'ra asosan quyidagi guruhlariga bo'linishi mumkin: a) diniy ilmlar va ulamolar haqida; b) lug'atshunoslik; v) grammatika (nahv); g) aruz; d) adabiyot; e) mantiq.

Tilshunoslik va grammatikaning turli jihatlariga oid asarlar az-Zamaxshariy ijodida salmoqli o'rin egallaydi. Jumladan, arab tili grammatikasiga oid «Al-mufassal» (1121 yil) nomli asari arab tili nahvu sarfini o'rganishda yirik qo'llanma sifatida azaldan Mashriqu Mag'ribdan shuhrat topgan. Hatto SHom (Suriya) hokimi Muzaffariddin Muso kimda-kim az-Zamaxshariyning ushbu asarini yozib olsa unga besh ming kumush tanga pul va sarupo qilishga va'da bergan. Yana bir asari «Muqaddimat ul adab» to'g'risida «Hzbek tili uchun bu asar, butun dunyoning xazinasini bilan barobardir, — degan edi Sadridin Ayniy Olimning «Notiqlik asoslari» asari lug'atshunoslik sohasiga, «Ezgulik bahori va yaxshilar» asari esa pan-du nasihat, hikmatlarga bag'ishlangan bo'lib, insonning komilligiga xizmat qiladi.

Olimning «Tog'lar, joylar va suvlar xaqida»gi asari o'zining umr bo'yi gosh izlab, sayyoxlik qilib yurgan paytlaridagi taassurotlari majmuidan iboratdir.

Az-Zamaxshariy chuqur bilimi va fanning turli sohalariga oid o'lmas asarlar yaratganligi sababli hali hayot vaqtidayoq butun musulmon SHarqida uni xurmat va mehr bilan «Ustoz ut-dunyo («Butun dunyoning ustozini») «Ustoz ul Arab va al-Ajam», ya'ni «Arablar va G'ayri Arablar ustozini», «Faxru Xorazm», «Xorazm faxri» kabi nomlar bilan ataganlar.

ULUGBEK

Nomi SHarq musulmon olamidagina emas, G'arbdagi xristian dunyosida ham bir necha asrlar mobaynida yod etilib va e'zozlanib kelinayotgan buyuk zotlardan biri sohibqiron Amir Temurning suyuqli nabirasi, SHohruh Mirzoning o'g'li — Muhammad Tarag'ay— Mirzo Ulug'bek hazratlari (1394—1449 yillar)dir.

Xazrat Alisher Navoiy ta'biri bilan aytadigan bo'lsak, Amir Temur naslidan chiqqan Ulug'bekdek sultonni, olam xali ko'rgan emas.

Mirzo Ulug'bek—sultonlar o'rtasida donishmand, donishmandlar tepasida esa sulton sifatida tarixda ma'lum va mashhurdir.

Jahonda Ulug'bek nomi bilan shuhrat qozongan Muxammad Tarag'ay 1394 yil 22 martda turildi. Bobosi Amir Temurning katta xotini Saroyim—Bibixonim tarbiyasini olib ulg'aydi. Amir Temur unga alohida e'tibor bilan qaragan. Saroyimda bo'ladigan maslahatlar, olimlar bilan bo'ladigan uchrashuvlar va suhbatlarda, chet ellardan kelganlarni qabul qilishlar, shuningdek, harbiy mashqlar va yurishlarida Ulug'bekni

ishtirok ettirgan. Amir Temur o'z nabirasi Ulug'bekni qilichboz sarkarda zmas, balki buyuk olim bo'lib etishishini orzu qilgan va shu yo'lda unga homiylik qilgan.

Mirzo Ulug'bek yoshlik paytlaridanoq qaerda bo'lmasin, olimlar, shoirlar, san'atkorlar, ulamolar, shayxlar, dunyoga taniqli allomalar davrasida bo'lgan, ilmiy bahslardan ma'naviy bahra olgan, ilhomlangan, ulardan ko'p narsa o'rgangan, asta-sekin ko'zi pishib, aqli teranlashib, fikran boyib, dunyoqarashi kengayib va chuqurlashib borgan.

Buyuk bobosi Amir Temur vafot etgan paytda 15 yoshda, Movarounnahrni boshqarishdek og'ir, murakkab vazifa topshirilganda Mirzo Ulug'bek endigina 39 yoshga to'lgan edi. Ammo uning podshohligi temuriylar saltanatining saodatli davri sanaladi.

Hta murakkab, alg'ov-dalg'ovli va ziddiyatli bir sharoitda yashagan va shakllangan Ulug'bek mamlakatning siyosiy va iqtisodiy xayotini boshqarish bilan bir katorada ilmiy ishlar bilan shug'ullangan, olimlarga rahnamolik qilgan, o'z ustida tinimsiz ishlab, o'tmish ilmiy bilim xazinalarini tinmay o'rganish, mutolaa qilish, ilmiy-falsafiy tafakkurini mutassil kengaytirish va chuqurlashtirish bilan mashg'ul bo'lgan. Ulug'bek Ahmad Farroniy, Muso Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy singari o'tmishdoshlarining falsafa, mantiq, tarix, matematika, astronomiya, tabiatshunoslik va fiqhxga oid asarlarini katta qizihish bilan o'rgandi. YUnon olimlaridan Platon, Aristotel, Ptolomeyning klaesik asarlari bilan tanishdi. ILM-fan va madaniyatning, tarix ilmi va falsafaning Ulug'bek e'tiboridan chetda qolgan biron-bir sohasi bo'lgan emas.

O'tmish ajdodlardan, xususai, Markaziy Osiyo qomusiy aql egalaridan qolgan madaniy meros, umuminsoniy mazmundagi ma'naviy qadriyatlar Ulug'bek ilmiy-falsafiy dunyoqarashi rivojida manba bo'lib xizmat qildi. Ulug'bekning bshgami va tafakkuri zamondoshlaridan bir necha bor o'zib ketgan edi.

Ulug'bek boshqa ko'pgina hukmdorlardan farqli, o'laroq, ham davlat arbobi, ham asl olim sifatida faoliyat ko'rsatdi, olimlikni arboblik, arboblikni olimlik bilan qo'shib olib bordi, ilmu amal yo'lini o'z faoliyatida birlashtirdi.

Davlat arbobi sifatida qurilish ishlarini haddan tashqari rivojlantirdi, poytaxtni me'morchilik san'ati bilan bezadi, ulkan binolar bilan obod qildi, o'zigacha boshlangan qurilishlarni nixoyasiga etkazdi.

Mirzo Ulug'bek hukmronligi davrida adabiyot, san'at, tarix, falsafa, tibbiyot bilan bir qatorada matematika, astronomiya ham tez rivojlagadi.

O'zi allomai jahon hisoblangan Mirzo Ulug'bek fan va madaniyat taraqqiyotiga alohida ahamiyat berib, atrofiga o'z zamonasining eng buyuk olimlari— atoqli astronomlar va matematiklarni to'plab, ular bilan yaqin ilmiy muloqotda bo'lib, ilmiy yo'nalish va yo'l-yo'riqlar berib turdi.

Mirzo Ulug'bek hayoti, amaliy faoliyati ilm-fan taraqqiyotiga bag'ishlangan edi. U ilm yordamida kelajakni oldindan ko'rdi. Ulug'bekning astronomiya va boshka fanlar sohasidagi kashfiyotlari va ilmiy ta'limotlari insoniyatning keyingi ilmiy tafakkuri rivojiga favqulodda muhim zamin tayyorlab berdi.

Mirzo Ulug'bek tavalludining 600 yilligiga bag'ishlangan tantanali yig'ilishda (1994 yil 15 oktyabr) so'zlagan nutqida Prezidentimiz aytganidek, «Taqdir bu ulug' zotning zimmasiga behad ulkan va mashaqqatli vazifalar

yukladi. Buyuk sarkarda Amir Temur bunyod etgan saltanatning vorisi bo'lishdek mislsiz sinov aynan unga nasib etdi. O'zining cheksiz aql-idroki; azmu qat'iyati, odilona siyosati bilan Mirzo Ulug'bek qariyb qirq yil mobaynida Movarounnahr diyorining donishmand hukmdori bo'lib, xalqlarning azaliy orzusi — tinchlik, totuvlik, har tomonlama taraqqiyotni qaror toptirish yo'lida mislsiz shijoat va matonat ko'rsatdi». Uning umumbashariy qadriyatlarga qo'shgan xissasi beqiyos bo'lib, u bugungi kunda ham hayotimizda ulkan ahamiyat kasb etmoqda va O'zbekistonning xalqaro obro'sini oshirish yo'lida katta xizmat qilmoqda.

NAVOIY

Jahon fani va madaniyati tarixida o'chmas iz qoldirgan mutafakkirlar orasida Alisher Navoiy (1441 —1501 yillar) faxrli o'rin egallaydi. Navoiy o'zining ko'p qirrali ijtimoiy-siyosiy, badiiy, ilmiy-falsafiy faoliyati bilan ma'naviyatimizning porloq yulduziga aylandi.

Ulug' o'zbek shoiri, olimi va mutafakkiri Alisher Navoiyning ilmiy dunyoqarashi, falsafiy ta'limoti u yashagan va ijod etgan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy-ma'naviy muhit va sharoitlar ta'sirida shakllandi va rivojlandi.

Navoiy mavjud barcha ilmiy bilimlar, ijtimoiy-falsafiy tafakkur, madaniy-ma'naviy boyliklarni bolaligidanoq tinmay o'rgandi, ularga katta xurmat bilan qaradi. U bashariyatning buyuk mutafakkirlari yaratib ketgan ilmiy durdonalarni izladi, topdi, o'qidi. Alisher uch yosh bilan to'rt yoshning orasida she'rlar yod oladi va hurmatli kishilar orasida ularni o'qib, davradagilarning hayrati va olqishlariga sazovor bo'ladi. Bolalik chog'ida, hali maktab o'quvchisi ekanligidayoq Fariduddin Attorning mashhur falsafiy, asari «Mantiqut-tayr»ni boshdan oyoq yodlab oladi, uning ta'siriga butunlay berilib ketadi, sehrlanib qoladi. Bu xaqda u o'zining «Lisonut-tayr» («Qush tili») kitobida shunday deydi: «SHu axvolda ko'p vaqt u bilan mashg'ul bo'lib, bu daftarga e'tiqodim tobora ortar edi. SHundan so'ng, men kishilar bilan ulfat bo'lishdan qochdim. Bu kitob hilvatdagi eng qadrdon sirdoshim bo'lib qoldi. Natijada kishilarning yashash tarzlari va harakatlari ta'bimga malol kela boshladi. Oqibat bu kitobga bo'lgan ishqim meni shu xil shaydolik sari etakladi. Bu savdo meni devona bir xolga solib, men, uzlat eshigini ochay va bu olamning bema'ni elidan qochay, dedim». Ota-onasi uning bu holatidan vahimaga tushib, jinni bo'lib qolmasin deb qo'rqishib, u kitobni Alisherning qo'lidan tortib olishadi, uni o'qishni butunlay ta'qiqlashadi. Lekin bu asar Alisherga allaqachon yod bo'lib qolgan, ko'ngli qush tili bilan sirdosh bo'lib, undan boshqa so'zga mayli qolmagan edi.

Alisher yigitlik chog'laridayoq ellik ming bayt she'rni yod olgan, 12 yoshidan boshlab g'azal bilgan, 20— 25 yoshlaridayoq turkiy z'lga, nafaqat turkiy balki forsiy z'lga ham ardoqli bo'lgan, dovrug' taratgan.

Navoiy ijodi va ilmiy dunyoqarashida SHarq mamlakatlari va qadimgi YUnonistonning madaniyati va falsafasi o'zining chuqur ilmiy ifodasini topgan. Bu uning «Farhod va SHirin», «Saddi Iskandariy» nomli asarlari, ko'pchilik she'riy kitoblari, devonlarida ochiq-oydin ko'rinib turibdi.

Navoiyning badiiy ijodi va ilmiy tafakkuri, ajtimoiy-falsafiy qarashlari, SHarq Uyg'onish davri tarbiyalab etishtirgan Axmad Farg'oniy, Xorazmiy, Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Ulug'bek, YUsuf Xos Hojib singari qomusiy aql egalari, tafakkur

titanlari falsafiy ta'limotlarining qonuniy davomi va ijodiy takomilining yangi bosqichi sifatida yuzaga keldi.

Alisher Navoiy Rudakiy, Firdavsiy, Sa'diy, Nizomiy Ganjaviy, Durbek, Atoiy, Sakkokiy, Lutfiy, Ahmad YAssaviy, Xisrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy va boshqa mutafakkirlarning ta'limotlari, an'analari, asarlaridan chuqur ta'sirlangan, bahramand bo'lgan.

Abdurahmon Jomiy «Sibhatul-abror» asarida kishilarni bekordan-bekorga nizolashmaslikka, do'stlikda hayot kechirishga chaqirgan edi. Insonning vazifasi bir-biriga elkadosh, suyanchiq, bir-birining og'irini engil qilish, dardiga darmon bo'lish ekanligini aytgandi. Har qanday mushkul ishni ham urush-janjalsiz, sulh va tinchlik bilan hal etish mumkinligini qayta-qayta uqtirib, «hammaga omonlik istaguvchi bo'l, shunda adovatga qolmagay hech yo'l», degan edi.

Fors-tojik adabiyoti, san'ati, madaniyati, falsafasi asoschilarining olamni bilish mumkinligi xususida bayon etgan fikr-mulohazalari juda katta ilmiy-amaliy qimmatga egadir. Ularning aytishlaricha, olam inson sezgisi va bilimining manbaidir. Inson dunyoni taxminlarga asoslanib emas, balki ilmiy bilim va tafakkur asosida biladi, uning mohiyatini sekin-asta 'anglay boshlaydi. Rudakiy «odamlar qalbining chirog'i bilim, balodan saqlanish yarog'i bilim», deb aytgan, aql-idrokni hammadan yuqori qo'ygan, ilm-donishga intilishga odamlarni da'vat etgan. Rudakiy ijodida falsafiy erkin fikrlilik, hayotdan olingan bilim va tajribaning qadriga etish, narsalarning tashqi ko'rinishidan ichki mohiyatini ajrata bilish masalalariga aloxida e'tibor berilganini ko'ramiz. eng katta muallim hayotning o'zi ekanligi boshqa mutafakkirlar tomonidan ham qayta-qayta ta'kidlangan. «Hayot—eng katta ustod» degan qoida ulug' Firdavsiyning «SHohnoma»sida ham ilgari surilgan.

IMOM AL-BUXORIY

IX—XV asrlarda Turon zaminida Ahmad Farg'oniy, Muso Muhammad Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Syno, Abu Rayhon Beruniy, Rudakiy, Firdavsiy, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy va boshqa jahonga mashhur qomusiy olimlar bilan bir qatorda islom ta'limoti rivojiga ulkan hissa qo'shgan ulug' ustozlar va ulamoi kiromlar ham dunyoga keldi. Islom olamida eng etuk va mashhur olimlardan hisoblangan Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Imom Abdulloh ibn Muborak al-Marvaziy, Xaysam ibn Kulayb ash-SHoshiy, Ibn Hibbon as-Samarqandiy, Jamoliddin an-Nasafiy, Imom at-Termizyy, Xo'ja Ahmad YAssaviy, Abdulholiq G'ijduvoniy, Bahovuddin Naqshband, Xo'ja Ahror Vali singari buyuk zotlar shular jumlasidandir. Bu oltin asrda vatandoshlarimizdan shariat ahkomlarini har tomonlama chuqur o'rganish, Qur'oni Qarim oyat va suralarini ilmiy sharhlab bayon etish, tafsirlash, payg'ambarimiz Muhammad alayhissalomning Hadisi SHariflarini to'plab, tartibga solish, fikh fani—islom xuquqshunosligi, odob-axloqi, shariat qonun-qoidalarini bayon etish va ilmiy asoslab, islom dini va falsafasini dunyo bo'ylab yoyishda shuhrat taratg'an buyuk olimlar birin-ketin yotishdilar.

Aziz vatandoshimiz Imom Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy (810—870) yoshligidayoq aql-idrokli, o'tkir zehnlilik bo'lib, barcha ilohiy va dunyoviy bilimlarni chuqur o'rganishga kirishadi. U buyuk zot o'zining asosiy z'tiborini hadis ilmini zo'r ishtiyoq va xafsala bilan o'rganishga qaratadi.

Ma'lumki, payg'ambarimiz Muhammad alayhissalomning hayotlik chog'larida aytgan so'zlari, qilgan ishlari, yo'l-yo'riqlari va ko'rsatmalari, pandu o'g'itlari ul zotning hadislarini yoki sunnatlari hisoblanib, islom ta'limotida Qur'oni Karimdan keyin ikkinchi manba hisoblanadi. Chunki Muhammad alayhissalomning o'zlari hadislaridan birida: «Ey ummatlarim! Men sizlar uchun Qur'oni Karim bilan o'zimning sunnatim—yo'l-yo'riqlarimni qoldirdim. Sizlar shu ikkalasini qattiq tutib, ularga amal qilsalaringiz to'g'ri yo'ldan aslo adashmaysizlar»,—deb bashorat qilgan edilar.

Payg'ambarimiz hadislarini birinchi manbalarga asoslanib, qiyomiga etkazib to'plash, ilmiy tartibga solyish, ularni sharhlash va targ'ib qshgash ishlari bilan juda ko'p olimlar shug'ullanganlar. Islom olamida ulardan sanoqlilarigina musahhih, ya'ni eng ishonchli hadis to'plovchi olim, deb tan olingan. Ana shularning oldingi safida Imom Buxoriy xazratlari turganlar. Imom, Buxoriy hadis ilmining. peshvosi, sahih yo'nalishining asoschisi, islom olamida eng etuk va mashhur muhaddisdir.

O'rta asrlar musulmon SHarqida, birinchi navbatda, Markaziy Osiyoda tasavvuf nomi bilan ataladigan diniy falsafiy ta'limotni yaratish, ilmiy asoslab berish, targ'ib-tashviq etish va olam uzra yoyishda donishmand bobolarimiz buyuk xizmatlarini xalqimiz, millatimiz, Vatanimiz hech qachon unutmaydi. Tasavvuf — insonning kamolotga etish, ilohiy hislatlarga yaqinlashish yo'lidir. Tasavvufning boshlanishi — ilm, o'rtasi — ish, oxiri — Allohning berganidir.

AT-TERMIZIY

Abu Iso Muhammad at-Termiziy milodiy 824 yilda Termiz yaqinidagi Bug' qishlog'ida uncha badavlat bo'lmagan oilada tavallud topib, 892 yili shu qishloqda vafot etgan. O'rta asrlarda Termiz, Urganch, Buxoro, Samarqand ilm-fan va madaniyati rivojlangan shaharlardan biri bo'lgan. Mana shunday qulay madaniy muxitda o'sgan at-Termiziy yoshligidan turli ilmlarni egallashga intilgan.

Termiziy diniy va dunyoviy fanlarni, ayniqsa, xadis ilmini alohida qiziqish bilan egallagan va bu boradagi o'z bilimlarini mutassil oshirish uchun ko'pgina SHarq mamlakatlarida, jumladan, Iroq, Isfahon, Xuroson, Makka va Madinada yashagan. U imom al-Buxoriy, imom Muslim, imom Abu Davud, Qutayba, Ishoq ibn Muso va boshqa mashhur muhaddislardan tahsil olgan. O'z davrining etuk muxaddis olimi sifatida tanilgan at-Termiziy ko'pdan-ko'p shogirdlarga ustozlik qilgan.

At-Termiziy ko'zi ojiz bo'lib qolishiga qaramay, bir qancha asarlar yozib, bizga meros qoldirgan. Ularning aksariyat qismi islom ta'limotida Qur'ondan keyin turadigan muhim manbalar hisoblangan hadislariga bag'ishlangan. «Al-jomi'» («Jamlovchi»), «Ash-shamoil, an-nasaviy» («Payg'ambarning alohida fazilatlarini»), «Al-ilm fi-l-xadiys» («Hadislardagi og'i-shishlar»), «Risola fi-l-xilof va-l-jadal» («Hadislardagi ixtilof va bahslar haqidagi risola»), «Kitob ul-asmo-va-l-kuna» («Ismlar va laqablar haqida kitob») kabi asarlar shular jumlasiga kiradi.

At-Termiziyning asarlari nafaqat diniy ilmlar majmuasiga oid bo'lib qolmasdan, balki dunyoviy ilmlarga xam oid ma'lumotlarga boydir.

G`AZZOLIY

O'lkamizda tasavvufning paydo bo'lishi va yoyilishi juda ham uzoqdan boshlanadi. «Hujjatul islom» («Islomning hujjati») laqabini olgan musulmon kalom falsafasining eng yirik namoyondalaridan biri, tengi kam iloxiyotchi alloma, tasavvufda alohida martabdga erishgan Abu Homid Muhammad ibn Muhammad al-

G'azzoliy (1058—1116) o'z asarlarida tasavvufni targ'ib qildi. Imom G'azzoliyning asarlari mana, to'qkiz asrdirki, qo'ldan tushmay, qayta-qayta o'qilmoqda. Islom olamida bu ulug' zotga munosib baxo berilgan: «G'azzoliyga vahiy kelmagan, xalos. Vahiy kelganida edi, u payg'ambar bo'lardi. Boshqa sifatleri etarli!» Utsyng shoh asarlaridan biri «Diniy ilmlarni tiril-tirish» haqida ham o'z vaqtida yuksak baho berilgan. Uning diniy falsafiy g'oyalari SHarq mamlakatlarida, jumladan, Markaziy Osiyoda g'oyat katta ta'sir ko'rsatdi.

Olimlarning aytishlaricha, tasavvuf oqimi Movarounnahrda XII asrning yirik olimlaridan biri YUsuf Hamadoniy maktabidan boshlangan. YUsuf Hamadoniy etikdo'z bo'lgan. Buxoro va Samarqandni dushman hujumidan himoya qilishda qatnashgan. Uning maktabidan turli tariqatlar paydo bo'lgan. YUsuf Hamadoniy o'z izdoshlarini mehnatga, kasb-hunar egallashga undagan. Uning ta'limoti kishining har bir nafasida ong, aql-idrok bo'lmog'i, bosgan har bir qadamida diqqat e'tibor sezmo'g'i, o'z vatani ishq bilan band bo'lmog'i, ya'ni uni bilmog'i, xalq bilan alokada bo'lib, birga hayot kechirmog'i kerak, degan g'oyadan iboratdir.

Tasavvuf falsafasida insonning ruhiy, ma'naviy, ahloqiy kamolotiga yordam beruvchi g'oyalar ustunlik qiladi. Bu bejiz emas, albatta. CHunki inson ruhini tarbiyalash, parvarish etish orqali uni go'zal hamda xulq-atvorli, fazilatli qilib etishtirish mumkin.

Tasavvuf futuvvat bilan uzviy bog'liq. Futuvvat tasavvuf bosqichlaridan birini tashkil etadigan tariqatning bir bo'lagidir. CHunki futuvvat asoslari bilan tasavvuf, tariqat g'oyalari o'zaro muvofiq, xamohangdir.

Tasavvuf singari futuvvat ham Husayn Voiz Koshifiyning «Futuvvatnoma sultoniy» asarida aytilishicha, inson axloqini poklash, mehru shafqat, himmat va mardlik ko'rsatishni, bor narsasini hech kimdan kizg'anmaslikni, qalbni kibru xavo, gina-kudrat, qasd-g'azabdan pokiza tutishni, hamma vaqt xalq xizmatida bo'lishni, barchaga insof-muruvvat ko'rsatish va zvaziga hech narsa talab qilmaslikni tarrib etadi. Tasavvuf ham, futuvvat ham yaxshilik yo'lida jondan kechishga tayyor, fidoyi qalb egasi bo'lishga, do'stlarga naf etkazishga, do'stlarni dushman zararidan himoya etishga da'vat ztadi. Ularning muxim talablari qatoriga yana yolg'on, bo'hton va behuda so'zlardan tilni tiyish, nojo'ya, nomaqbul so'zlardan, g'iybatdan quloqni berkitish, ko'rish nojoiz hisoblangan narsalardan ko'zni yumish, xarom narsalardan ko'lni tortish ham kiradi. Man etilgan joylarga borish, haqorat va gunohga sabab bo'ladigan ishlarni qilish, xarom ovqatlarni eyish, zinoga yo'l qo'yish, oqibatini o'ylamasdan ish tutish, boshqalardan o'zini ustun deb hisoblash, kamtarlikni unutilib manmanlik yo'liga kirib ketish, tasavvuf singari, futuvvatda xam qoralanadi.

Tasavvuf va futuvvatning aytib o'tilgan ustunlari va shartlaridan tashqari man etadigan, ta'qiqalaydigan narsalari ham bor. Bular yaxshilarning orqasidan gapirish, birovlarini mazax kilish, gap tashish, ko'p kulish, va'daga xilof ish qilish, xasad qilish, zulm o'tkazish, aldash, odamlardan ayb qidirish, betga choparlik, yolg'on qasam ichish, ta'magirlik, xiyonat qilish, noto'g'ri guvohlik berishdan iboratdir.

Ma'lumki, tasavvufda Olloh raxmatiga etishning, inson ma'naviy kamolot yo'lining to'rt bosqichi mavjudligi bayon etiladi. Bular shariat, tariqat, ma'rifat va haqiqatdir.

SHariat — diniy qonun-qoidalar va marosimlarni, «Qur'on» va Hadislardagi axloqiy ilohiy ko'rsatmalarni puxta o'zlashtirish, ularni aniq, izchil suratda bajarish, xudoga ibodat qilishdir. SHariat xudoni idrok bilan tanishni ko'zda tutadi. SHariat talablari, qoidalarini bajarmasdan tariqatga o'tish mumkin emas. Tariqat— er yuzidagi lazzatlardan voz kechib, nafsni tiyib, xilvatda yashab, faqat xudo haqida o'ylash, xayol surish, eslash, uni qalbdan sevishtir. Ma`rifat — hamma narsaning, butun borliqning asosi xudo ekanini bilish, aniqlash va shu tariqa xudoga etish demakdir. Ma`rifatda olam, yulduzlar, oy, quyosh, odamlar, hayvonlar, kushlar, kapalaklar, boshqa jamiki narsalar xudoning zuhurotidan iborat, odam Olloh quyoshining zarrasi deyiladi. Haqiqat — o'zini xudoning dargoxiga erishgan, vasliga etgan, xatto u bilan qo'shib ketgan, deb bilishdir.

Tasavvufning oqimlari, asosiy yo'shalishlari nihoyatda ko'p va xilma-xil bo'lib, turli davrlarda dunyoning ko'pchilik mamlakatlarida uning har xil yo'nalishlari paydo bo'lgan va yoyilgan. Bizning yurtimiz—Turon zaminda va musulmon SHarqida tasavvufning bir necha buyuk tariqati — ta`limotlari, paydo bo'ldi. Bular XII asrda Turkistonda maydonga kelgan yassaviya va suhrovardiya, XII asr oxirida Xorazmda vujudga kelgan kubroviya, XIV asrda Buxoroda yuzaga kelgan naqshbandiya va boshqa tariqatlardir.

Tasavvuf falsafiy ta`limotining tarkibiy qismlari bo'lmish yassaviya, kubroviya, nakshbandiya va boshqa tariqatlarda umumiy jihatlar bilan birga, ularni bir-biridan farqlab turuvchi tomonlar ham ko'p. Lekin bu tafovutlar ularni bir-biriga qarama-qarshi qo'yishga birini yaxshi, birini yomon deb baholashga olib kelmasligi kerak. Tasavvuf ta`limotkning har bir shakli, asosiy oqimi o'z davrining mahsuli, muayyan sharoitlardagi talab-ehtiyoj, imkoniyatlarning ifodasidir. Tasavvuf tariqatining har bir shakli ahamiyati o'z davridagi talab va ehtiyojga javob bera olgani, kelajakdagi ma`naviy kamolotga qanchalik ta`sir ko'rsatgani bilan belgilanadi. Kezi kelganda tasavvufning Turkiston zaminida vujudga kelgan asosiy yo'nalishlari o'zaro bir-birlarini inkor qilgan tarzda emas, balki yangi tarixiy sharoitlarda bir-birini to'ldirgan, o'zaro boyitgan, yangi bosqichga ko'targan, bir-birlarining qonuniy davomi va takomillashishi sifatida yuzaga kelganini aytib o'tish joyiz.

YASSAVIY

Ahmad YAssaviy 1041 yilda tug'ilgan. Ilmiy adabiyotlarda vafoti 1165—1367 yillar deb ko'rsatilgan.

YAssaviy tariqatining birinchi va asosiy fazilati uning xalqchilligidir. Unda ham Olloh, ham inson madh etiladi. YAssaviy o'zining «Hikmat»larida insonni qadrlaydi, uni adolatsizlikdan, zulmdan himoya etishga chaqiradi. Bu haqda u «qayda ko'rsang ko'ngli sinuq mahram bo'lgil, andog' mazlum yo'lda qolsa, hamdam bo'lgil», deydi.

Buyuk mutafakkirning asosiy maqsadi odamlarni Olloxni tanishga, uning yaqini bo'lishga da`vat etish, odamni xudoning eng aziz bandasi sifatida e`zozlash, adolatsizlikni qoralash, bu dunyoning dog'larini insonga yuqtirmaslikdan iboratdir.

Ahmad YAssaviy inson o'z azaliy pokligini saqlashi, gunoh orttirmasligi uchun nima ish qilishi kerak, degan savolga ham o'zicha javob beradi. YAssaviy

inson o'zining azaliy pokligini saqlashi uchun bu dunyodan yuz o'girishi, umrini odamlardan uzoqda, yolg'izlikda, uzlatda toat-ibodat bilan o'tkazishi lozim, deb hisoblaydi. Buni u Ollohga yaqin bo'lishning, o'ziga u dunyoda saodat ta'min etishning shartlaridan biri deb biladi.

YAssaviy fikricha insonning xudo vasliga etishi uchun shariat, tariqat, ma'rifat, xaqiqat kabi bosqichlarni birma-bir bosib o'tishi, dunyodan, o'zligidan voz kechishi, o'zini xilvatga tortib, ham fikrini, xam zikrini xudoga berishi kerak. Agar odam jonini qiynab bo'lsada, ibodat qilsa, nafsini o'ldirib, qanoat qilishga odatlansa, xo'rlash va malomatlariga bardosh bersa, o'shanda xudoning diydoriga etadi, deydi. YAssaviy tariqati va falsafiy ta'limotining asosiy jihatlari ana shulardan iborat.

ABDUHOLIQ G'IJDUVONIY

Abduholiq G'ijduvoni (1220 yilda vafot etgan) YAssaviya tariqatining ko'zga ko'ringan vakillaridan biridir. U ustodi Xoja YUsof Hamadoni va birgalikda ta'lim olgan zamondoshi shayx Ahmad YAssaviyning ishini davom ettiribgina qolmay, ular yaratgan tariqatni mustaqil, yangi, yuqori bosqichga ham ko'tardi. Buni uning farzandi uchun maxsus yozilgan «Vasiyatnoma»sida bayon etilgan falsafiy g'oyalardan ko'rish mumkin. «Vasiyatnoma»ning mazmuni, mohiyati odob-axlq masalalariga qaratilgandir. Tariqat ahlining bosh vazifasini YAssaviy Ollohga yaqinlashish uchun jamiyatdan uzoqlashishni, uning tashvishlaridan yuz o'girish, uzlatga ketish, tarki dunyo qilish deb tayinlagan bo'lsa, Abduholiq G'ijduvoni «Vasiyatnoma»sida jamoatga mulozim bo'lish, jamiyatga xizmat etishni muqaddas vazifa — Ollohga yaqinlashishning muhim yo'li deb hisoblaydi, SHu bilan birga u odamlarni xonaqohda hadeb o'ltiravermasdan, Ollohga toat-ibodatni haddan tashqari oshirib yubormasdan mehnat qilish va halol yashashga da'vat etadi. Halol egil va shubhadan parhez etgil, ya'ni halolliqi shubhali ovqatdan qo'l tortgil, deydi. Bu dunyoda odamlar hayotida faol ishtirok etish, ularni himoya qilish Abduholiq G'ijduvoni tomonidan ta'kidlanganidek, Ollohga yaqinlashishning asosiy yo'lidir.

KUBRO

Tasavvuf falsafasining yirik siymolaridan yana biri xorazmlik Najmiddin Kubro (1145—1221) edi. Tasavvufdagi maxsus kubraviya tariqati uning nomi bilan bog'liq. SHayx Najmiddin Kubro o'z zamonasining yirik olimlaridan hisoblangan. «Favoix al-jamol va favotix al-jalol» («Jamolining muattarlari va kamolotining egalari»), «Al-usul al-ashara» («O'nta qoonun va qoidalari») nomli asar va risolalar yozgan.

Alisher Navoiy «Lisonut tayr» dostonida Najmiddin Kubro haqida maxsus bir hikoyat keltiradi. Unda aytilishicha, «Agar u biron kishiga o'z nazaridan bahra etkazib qarasa, ko'zi valilik nuri bilan yorishib ketar va shu ondayoq o'zligidan ayrilar edi.» Najmiddin Kubro nomi bilan ataladigan tariqat buyuk Xorazm davlati asta-sekin inqirozga yuz tutayotgan davrda yuzaga keldi. Odamlarni ruxiy poklanishg'a, hayotga ishonch bilan ixlos qo'yishga, dunyoviy muhabbatni ulug'lashga chaqirishda kubraviya tariqati katta o'rin tutdi. Unda tarkidunyochilik emas, balki mehnat asosida bu dunyo noz-ne'matlaridan baxramand bo'lish asosida Alloh vasliga etish g'oyalari ilgari suriladi.

Mavzuga doir tayanch so'z va iboralar:

Burilish davri, erk, adolat, haqiqat, mustaqillik, oltin davr, Uyg'onish davri, Bayt ul-hikma, Zij, qomusiy olim, najot, aruz, safsir, hadis, fiqh, tasavvuf, futuvvat,

shariat, tariqat, ma`rifat, haqiqat. riyoziyot, ilmi nujum, Ramayona, “Veda”, Rigveda, Samaveda, YAjurveda, Atxarvaveda, Upanishada, Lakayati, CHarvaka, Daosizm, Sug`diyona, Baqtriya, Xorazm, Kirapol, “Avesto” Mitra, To`maris, SHiroq, Alpomish, Go`ro`g`li, Bexistun, Zardusht, Vendidat, Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy tiklanishi, SHarq tsivilizatsiyasi.

Mavzuga doir nazarot savollari:

Markaziy Osiyo mutafakkirlarining jahon ilmu-faniga qo`shgan ulkan xissalari haqida so`zlab bering?

SHarq uyg`onish davri qaysi asrlarga to`g`ri keladi?

Uyg`onish davrining qomusiy olimlaridan kimlarni bilasiz?

Xorazmiyning xayoti va yozib qoldirgan asarlarini sanab bering?

Farobiy asarlari va qarashlari haqida gapirib bering?

Ibn Sino hyoti va uning jimiyyat taraqqiyotiga qo`shgan xissasi nimalardan iborit?

Beruniy nechta asar yozgan va uning falsafiy qarashlari?

Ulug`bek hayati va uning asarlari haqida nimalarni bilasiz?

Navoiy hayoti va uning fanga qo`ngan buyuk xizmatlari haqida gapirib bering?

Tasavvuf qanday talimot?

Tasavvufning inson ma`naviy kamolotga etishishining bosqichlari qaysilar?

SHariat so`zining ma`nosi nima?

Tariqat qanday ma`noni anglatadi?

Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy merosi fandagi fangilanish va taraqqiyotning manbai bo`la oladimi?

Markaziy Osiyo mutafakkirlari jahon fani va madaniyati rivojiga qanday xissa qo`shganlar?

Markaziy Osiyo mutafakkirlari madaniy tiklanish va rivojlanishida ajdodlarimiz boy merosining o`rni va ahamiyati qay darajada baholanadi?

Nima uchun SHarq tsivilizatsiyasi ilk madaniy-ma`naviy qadriyatlar beshigi sanaladi?

Mavzu yuzasidan foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O`zbekiston: milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
4. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo`lidan. 4-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
5. Karimov I.A. YAngicha fikrlash va ishlash davr talabi. 5-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1997;
6. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo`lidan. 6-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1998;
7. Karimov I.A. Biz kelkjagimizni o`z qo`limiz bilan quramiz. 7-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1999;
8. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz. 8-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2000;

9. Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas'ulmiz. 9-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2001;
10. Karimov I.A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashamiz. 10-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2002;
11. Karimov I.A. Biz tanlagan yo'l demokratik va ma'rifiy dunyo bilan hamkorlik yo'li. 11-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2003;
12. Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o'z kuch qudratimizga, hamjihatligimiz va qat'iy irodamizga bog'liq. 12-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2004.
13. Karimov I.A. O'zbek xalqi hech kimga, hech qachon qaram bo'lmaydi. 13-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2005.
14. Karimov I.A. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma'naviyatimizni yuksaltirish va halqimiz hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezon va maqsadidir. 15-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2007.
15. Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish yo'lida. 16-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2008.
16. Karimov I.A. Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta'minlash – bizning oliy maqsadimiz. 17-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2009.
17. Karimov I.A. YUksak ma'naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
18. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. – Toshkent: O'zbekiston, 2009.
19. Karimov I.A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. – Toshkent: O'zbekiston, 2009.
20. Karimov I.A. BMT Bosh Assambleyasining mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag'ishlangan oliy darajadagi yalpi majlisdagi nutqi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
21. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
22. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo'lini izchil davom ettirish-taraqqiyotimizning muhim omilidir // Xalq so'zi. 2010 yil, 7 dekabr.
23. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonosada. – Toshkent: O'zbekiston, 2011.
24. Karimov I.A. Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir. 19-jild – Toshkent: O'zbekiston, 2011.
25. Karimov I.A. Bizning yo'limiz – demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yolidir // Xalq so'zi. 2011 yil, 8 dekabr.
26. Karimov I.A. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yanada yuksaklikka ko'taradigan yil bo'ladi // Xalq so'zi, 2013 yil 20 yanvar.
27. Karimov I.A. Mamlakatimizning taraqqiyoti, el-yurtimiz farovonligi, vatanimizning obro- e'tiborini yanada oshirish yo'lida mehnat qilish – muqaddas burchimiz. Prezident Islom Karimovning Xalq deputatlari Toshkent viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyadagi nutqi // O'zbekiston ovozi, 2013 yil 4 aprel.
28. Karimov I.A. Tinchlik va osoyishtalik – barcha yutuq va marralarimizning asosidir. Prezident Islom Karimovning 9 – may – Xotira va qadrlash kuni

munosabati bilan ommaviy axborot vositalari vakillari bilan suhbat // Xalq soʻzi, 2013 yil 10 may.

29. Prezident I.A. Karimovning «Ikkinchi jahon urushi qatnashchilarini ragʻbatlantirish toʻgʻrisida»gi farmoni // Xalq soʻzi, 2013 yil 19 aprel.
30. Karimov I.A. Tarixdan saboq olib, zamon bilan hamqadam boʻlib yashash-bugungi hayotning oʻtkir talabi. Prezident I.A. Karimovning intervʻyusidan kelib chiqadigan xulosalar // Oʻzbekiston ovozi, 2013 yil 15 may.
31. Oʻzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2010.

Qoʻshimcha adabiyotlar.

1. Tulenov J. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent, 1998.
2. Tulenov J. Milliy qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. – Toshkent: Oʻzbekiston, 1999.
3. Tulenov J, Qodirov B, Gʻoʻofurov Z. Maʼnaviy yuksalish sari. – Toshkent: Mehnat, 2000.
4. Uvatov U. Donolardan saboqlar. – Toshkent: Abdulla Qodiriy, 1994.
5. Yusupov E. Falsafa. – Toshkent: Universitet, 2000.
6. Tulenov J. Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. Ilmiy ishlar toʻplami. – Toshkent: Oʻzbekiston, 1997.
7. Hakimov I. Sogʻlom muhit - sogʻlom avlod. – Toshkent: Oʻzbekiston, 1999.
8. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent: OʻFMJ, 2004
9. Achildiyev A.S. Milliy gʻoya va millatlararo munosabatlar. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2004.

3-mavzu: Aksiologoyaning gʻarbdagi rivojlanish bosqichlari va asosiy yoʻnalishlari.

Reja:

1. Antik dunyo va gʻarbda qadriyatlar toʻgʻrisidagi qarashlarning takomil bosqichlari.
2. Suqrot, Platon, Aristotel, Gomer, Gesiod va boshqalarning qadriyatlar haqidagi gʻoyalari va ularning ahamiyati.
3. Qadimgi Rimda siyosiy va maʼrifiy taʼlimotlarning oʻziga xosligi.
4. Evropada Renesans davri qadriyatlari.
5. 15-17 asrlardagi ijtimoiy-siyosiy oʻzgarishlar va yangi zamon qadriyatlarining shakllanishi.
6. 18-19 asrda qadriyatlar sohasidagi oʻzgarishlar, Nemis klassik falsafasi, fransuz inqilobi.
7. Hozirgi davr gʻarb aksiologiyasi.

Qadimgi Gretsiyada eramizdan oldingi birinchi ming yillik boshlarida davlatlar paydo boʻladi. Mustaqil polislar shahar davlatlar yon atrofidagi qishloqlarni ham oʻz ichiga oladi. Ibtidoiy tuzumdan ilk sinfiy tuzumga oʻtganda jamiyatni siyosiy jihatdan tashkillashga katta eʼtibor beriladi, bu ishlar axolini sotsial tabaqalashtirishni kuchaytirib yuboradi va ular oʻrtasida ziddiyatlar avj ola boshlaydi. Bu sharoitda polislar ichida ham, tashqarisida ham hokimiyat uchun kurash keskinlashadi.

Davlatlarni boshqarishning turli shakllari kelib chiqadi. eramizgacha IV-V asrlarda **Afinada, Abdirda demokratiya qaror topadi, Fiva, Megerada Oligarxiya, Spartada aristokratiya shakllari davlatchilikning turli yoʻsindagi boshqarish shakllarini keltirib chiqaradi.** qadimgi Gretsiyada paydo boʻlgan va

asta-sekin rivojlanib borgan siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar tarixini **uch davrga bo'lish mumkin.**

Ilk davr (eramizgacha IX-V asrlar) qadimgi grek davlatlarining paydo bo'lish davrini o'z ichiga oladi. Bu davrda siyosiy va huquqiy tasavvurlarning mifologiyadan ozod bo'la boshlashini, ratsionallashtirishni kuzatish mumkin. Bu jarayon Gomer, Gesiod va mashhur "etti donishmandlar" ijodida o'z ifodasini topgandi. SHu davrda davlat va huquq muammolariga falsafiy yondashish ham shakllana boshlaydi (Pifagor va uning izdoshlari, Geraklit).

Ikkinchi davr (eramizgacha V va IV asrning birinchi yarmi. Bu davr qadimgi grek falsafiy siyosiy va huquqiy ta'limotlarning gullagan davri. Bu davrda Demokrit, Suqrot, Ploton, Arastularning falsafiy, siyosiy va huquqiy ta'limoti shakllandi va rivojlandi.

Uchinchi davr (IV asrning ikkinchi yarmi va II asrgacha). Bu davr tarixda ellinizm davri bo'lib. Bu davrning muxim belgisi grek davlatchiligining tanazzulga YUz tutgan davri. Grek polislari dastlab Makedoniya, so'ngra rim tasarrufiga o'ta boshlaydi. Bu davrdagi siyosiy va huquqiy qarashlar epikur, stoiklar va Polibiy ijodida o'z aksini topdi.

qadimgi YUnonistonda paydo bo'lgan va rivojlangan ijtimoiy-siyosiy va huquqiy qarashlar tarixini Gomer va Gesiod dostonlarini taxlil qilishdan boshlaymiz. Bu buYUk shaxslar yaratgan dostonlarda jamiyatda paydo bo'lgan ijtimoiy muammolar xudolar obrazlari orqali izchil ta'svirlagandir.

Adolat, qonunchilik va polis hayotiga oid boshqa tushunchalarning mohiyati, yo'nalishlari va shakllanishi eng avvalo Zevsning faoliyati bilan bog'lanadi. Bosh Xudo Zevs barcha xudolarni iskanjaga olib, adolat o'rnatishni talab qilgan. Gomer poemalarida Zevs xuddi mana shu tartibda, ya'ni qattiqqo'l adolatli Bosh Xudo obrazida ifodalangan. Bunda adolat tushunchasi erdagi voqealar bilan bog'langan holda izohlanadi. erdagi oddiy qonun-qoida asoslari odamlarni birlashtiruvchi bir kuch, umuminsoniy qadriyat sifatida namoyon bo'ladi.

Gesiod (eramizgacha VII asr) asarlarida adolat, huquq-tartibot tushunchalari yanada yorqinroq ifodalangan. Uning «Teogoniya», «Mehnat va kunlar» nomli asarlarida turli tamoyillarga ega bo'lgan axloqiy-xuquqiy normalar ta'riflanadi va himoya qilinadi.

Masalan, uning «Teogoniya» asarida Zevs va abadiy tabiiy tartibning timsoli Femida nikohidan ikki qiz Dike adolat xudosi va evnomiya qonunchilik xudosi tug'ildi. Dike adolatni himoya qiladi, uni buzuvchilarni qattiq jazolaydi. evnomiya esa qonunchilik, tartib-intizom ilohiyat tomonidan o'rnatilgan odamlar orasida bo'lishi shart bo'lgan qonun deb hisoblab uni himoya qiladi. Dike ham, evnomiya ham barcha ishlarni bosh xudo-otalari Zevs buyrug'i bilan bajaradilar. Demak, adolat ham, qonunchilik ham ilohiy manbaga ega. U Bosh xudo va boshqa xudolar tomonidan boshqarib boriladi.

Gesiod «Mehnat va kunlar» poemasida patriarxal tuzim ideallarini himoya qilar ekan, odamlar hayotida beshta biri-biri bilan olmashib turadigan bosqichlarini o'ziga xos tomonlarini ifodalab beradi. «Oltin asr», «kumush asri», «mis asri», «yarim xudo-qaxramonlar asri» va nihoyat o'zi yashab turgan asrni «temir asri» deb baholaydi. «Oltin asr» odamlari baxtli edilar, g'am-tashvishsiz umr kechirdilar. «Kumush asrining» qaysar, xudolarga itoat qilmagan odamlarini Zevs qirib tashladi.

«Mis asri» ning odamlari o`zaro raqobatda va chiqishmovchiliklar tufayli o`zlari bir-birini yanchib tashlashdi. To`rtinchi «Temir asrining» qonli urushlarda yarim xudo qahramonlari ham xalok bo`ldilar. Gesiod «Temir asrini» qora bo`yoqlar bilan g`amgin tasvirleydi. Mehnat og`ir, kun ko`rish qiyin, xaqiqat toptalgan, odamlar o`rtasidan insof, diyonat ko`tarilgan.

Gomer va Gesiod ijodiga xos bo`lgan axloqiy, huquqiy tartib-intizomning insonlar o`rtasida qaror toptirish va ularga aql nurini bag`ishlashga qaratilgan intilishlar keyinchalik etti donishmand faoliyatida davom ettirildi. **Bu etti donishmand Fales, Pittak, Permandr, Biant, Solon, Kleobul va Xilon.** Bu donishmandlar jamiyat adolat tantana qilishi uchun kurash olib bordilar. Ularning ayrimlari hokim yoki qonun chiqaruvchilar sifatida o`z g`oyalarini amalga oshirishga harakat qildilar. Masalan, **Solon** xususiy va davlat qarzlarini bekor qildi, qarz berishni adolatli asosga qo`ydi. Solon tomonidan tashkil etilgan polis demokratiyasi demos bilan zadogonlarni, boylar bilan kambag`allarni murosaga keltirish uchun ishlab chiqilgan qoidalarga asoslanar edi. Solon bir tomonning ikkinchi tomon manfaatlarini erga urish asosida ustunlikka erishishlarini ochiq qoralaydi.

Ijtimoiy, siyosiy-huquqiy tartiblarning falsafiy g`oyalar asosida qayta o`zgartirish fikrlarini ilgari surgan Pifagor (eramizgacha 580-500 yillar) va uning izdoshlari (Arxit, Lizis, Dgigolay va boshqalar), hamda qadimgi dunyoning atoqli faylasufi Geraklit (eramizgacha 530-470) demokratiyani tanqid qilib aristokratik boshqaruv usulini, aqlan va axloqiy etuk odamlar hokimiyatini yoqlab chiqdilar.

Pifagor va uning hamfikrlari dunyoqarashlari bir qadar mistik bo`lsada, ammo ular olamning asosini moddiylik belgisi sonlar tashkil etadi deb hisoblashdi. Xamma narsaning mohiyati oxir oqibatda sonlarga borib taqaladi. Axloqiy va siyosiy-huquqiy voqealarning ham mohiyatini sonlar xarakteristikasidan izlash kerak, masalan, adolat tushunchasi tenglarga tenglik bilan javob qaytarish demakdir.

Pifagorchilar ideali polis edi. Ammo polisdagi adolatli qonunlar mavjud bo`lishi kerak. Pifagorning ko`rsatishicha, xudodan so`ng, ota-onani va qonunni hurmat qilish kerak, xudo, ota-ona va qonun. Pifagorchilar tartibsizlik, anarxiyadan qattiq nafratlanar, insoniy munosabatlar anarxiya zulmidan ozod etilib huquqiy tartib va garmoniyaga ega bo`lishi kerak degan g`oyani ilgari surdilar.

Aflotun va Arastuning siyosiy va huquqiy ta`limotlari.

Aflotunning ideal davlat va jamiyat haqidagi ta`limoti uning keyingi dialoglarida («Davlat», «qonunlar» va boshqalar) rivojlantirildi. Uning ideyalar haqidagi qarashlarining mohiyati quyidagicha: haqiqiy borliq bu moddiylikdan tashqari, aql bilan idrok etiladigan ideyadir. Bizning qo`zimizga ko`rinib, hissiyotimizga ta`sir qilib turgan narsalar borliqqa aloqador emas, shuning uchun ham haqiqiy bilish bu borliqni bilishdan iborat, ya`ni ideyalarni bilishdan iborat. Borliqni hamma ham bilavermaydi, faqat faylasuflargina bunga qodir.

U o`zining «Davlat» nomli asarida adolatli ideal davlatni ta`riflar ekan, davlat polisdagi ijtimoiy-siyosiy hayot bilan koinotning birikuvidan hosil bo`ladi, deydi. Aflotunning ta`limotiga ko`ra adolat deganda birichi navbatda har bir odam o`z ishi bilan shug`ullansin, boshqalarning ishlariga aralashmasin, polis turli ehtiyojlarning umumlashgan ifodasidir degan g`oyani ilgari suradi. Bu turli-tuman ehtiyojlarni qondirish uchun davlatda odamlar o`rtasida mehnat taqsimoti qaror topgan bo`lishi kerak. Ideal davlatda ayollar erkaklar bilan baravar huquqqa ega. Aflotun ideal

davlatida uch tabaqa faylasuflar, harbiylar va dehqon, hunarmandlarni bo'lishini e'tirof etgan.

Aflotun o'zining «qonunlar» nomli asarida davlatning moxiyati va qurilishi xaqida batafsil to'xtalib o'tadi. Aflotun ideal davlatning eng muhim belgilari quyidagilardan iborat. Uning 5040 fuqarosi chek tashlash orqali er maydoni va uy-joy oladilar, ammo bu er va uy ularning xususiy mulki hisoblanmaydi. Barcha erlar davlatning mulki bo'lib odamlarning farzandlaridan biriga meros bo'lib o'tishi mumkin. Mavjud mulkning ko'p va ozligiga qarab, odamlar to'rt toifaga bo'linadilar:

Boylikning ham, kambag'allikning ham ma'lum chegarasi bo'lib, bu qonun tomonidan belgilab qo'yiladi. qullar va chet ellardan kelgan dehqon, hunarmand, savdogarlar YUqorida aytilgan 5040 fuqaro tarkibiga kirmaydi. Birinchi davlatda ham, ikkinchi davlatda ham hamma ish o'zaro kelishuv va muomila asosida olib boriladi. YOshlar erkaklar bilan teng huquqqa ega bo'lsalarda, ammo ular oliy rahbarlikka ko'tarila olmaydilar. Aflotun davlatining boshida bosqichma-bosqich saylovlardan o'tgan 37 hukmdor turadi. Hukmdorlarning yoshi 50 dan 70 yoshgacha bo'ladi. 360 kishidan iborat bo'lgan saylov kengashi katta huquqlarga ega.

Aflotunning ideal davlatida qonunchilikka e'tibor qaratgan. qonun chiqaruvchilarga Aflotun maslahat berib qonunlar juda qattiq bo'lmasin, qonunga itoat etish bilan birga hukmdorlar jamiyatni erkin boshqara olsinlar, qonunlarni ishlab chiqqanda geografik muhit, iqlim, tuproq va boshqa omillar e'tiborga olinishi zarur. Aflotun qonunlarga rioya etmaslikni qattiq qoralaydi. Har xil shoirlar, olimlar turli-tuman yangiliklar yaratib, qonunlarni buzishavermasin.

Aflotun o'z qarashlarida mafkuraviy masalalarga katta e'tibor berdi. Davlat va qonunlarning ilohiy va muqarrar qudratini odamlarga etkazish, ularning ongiga singdirish kerak. qonun-qoidalarni buzish qattiq jazolanishi kerak. Aflotun tomonidan ikki yarim ming yil oldin aytilgan "qonun ustivorligi", "qonun hukumronligi" g'oyalari bizning kunimiz uchun shubhasiz juda foydali.

Arastu Aflotundan keyin eng ulug' mutafakkir sifatida maydonga chiqdi. (Eramizdan oldingi 384-322 yillar). O'zining «Politiya», «Afina siyosati», «Etika» nomli asarlarida siyosiy, huquqiy qarashlarini bayon etadi. Arastu siyosat fanini har tomonlama ishlab chiqishga, siyosatni axloq doirasida qarashga harakat qildi. Axloq siyosatning boshlang'ich nuqtasi, uning muqaddimasidir, deydi u. Arastu adolatning ikki xilini farqlab ko'rsatadi. Muvozanatga soluvchi adolat misoli arifmetik tenglik, ya'ni mana shu tamoyilni jamiyat taraqqiyotiga tadbiiq etish. Belgilovchi adolat xuddi geometrik tenglikka o'xshaydi. ya'ni barcha haq-huquqlar, ne'matlar odamlar o'rtasida har kimning o'ziga yarasha taqsimlanishi kerak.

Arastuning etika sohasidagi izlanishlarining mohiyati shundaki, siyosiy adolat odamlar o'rtasidagi tenglik, erkinlikka asoslangan bo'lib, har bir odamning o'z ehtiyojlarini qondirishi bilan belgilanadi. Arastu tasavvurida davlat ko'plab tarkibiy qismlarning o'zaro uyg'unligidan tashkil topadi. Davlat o'ziga xos bir tashkilot bo'lib, fuqarolarning uYUshishidan tashkil topdi. Davlatning har bir turida o'ziga xos inson xuquqlari ishlab chiqilgan bo'ladi.

Arastu davlatning siyosiy tashkilot ekanini ta'kidlab, davlat bu oliy hokimiyatga ega bo'lgan siyosiy tizimdir, deb uqdiradi. Davlatning to'g'ri va noto'g'ri boshqarish shakllarini ajratadi. Davlatning to'g'ri boshqarish shaklida xalqqa manfaat keltiradi. Noto'g'ri boshqarish shaklida faqat tor doiradagi odamlarga foyda keltiradi xolos.

Davlat boshqarishining uchta to'g'ri shakli monarxiya, aristokratiya, politiya. Davlat boshqarishning noto'g'ri shakli tiraniya, oligarxiya, demokratiyadir.

Arastu davlat boshqarish shakllarining turli xillarini xam tekshirib chiqadi. Uning fikricha, eng to'g'ri boshqarish shakli bu politiyadir. Boshqa davlat formalari politiyadan ozmi-ko'pmi chekinishlarga asoslanadi. Davlatni noto'g'ri boshqarish shaklidan eng yomoni bu tiraniyadir. Politiya oligarxiya va demokratiyaning eng yaxshi tomonlarini birlashtiradi, ammo ularning yomon tomonlaridan butunlay xoli davlat shaklidir. Arastu ishlab chiqqan ideal davlatning loyahasini oddiy bir faktni tajribada sinab ko'rishdek aniq bir belgilar bilan xarakterlab bo'lmaydi, deb ko'rsatadi. Ideal davlatning aholisi etarli darajada bo'lib, aniq ko'zga tashlanib turishi kerak. Uning xududida quriqlik va dengizga yaxshi yo'naltirilgan bo'lmog'i zarur.

Qonun siyosatga mos bo'lishi uchun avvalo qonunlar adolat asosida shakllanishi zarur. Arastu qadimgi dunyoning eng mashhur, genial tafakkur egasi edi. Uning asarlari asrlar osha o'z kuchini yo'qotmay qolmoqda. U voqealarni chuqur, ilmiy taxlil etishda o'z ustozlari Aflotundan ancha o'zib ketgan edi.

Qadimgi Rimda siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarning o'ziga xosligi.

Qadimgi Rim siyosiy va huquqiy ta'limotlar tarixi ming yillarni o'z ichiga oladi va shu davr ichida qadimgi Rimda o'zgarib turgan sotsial iqtisodiy, siyosiy-huquqiy qarashlarni voqealarni aks ettiradi. qadimgi Rim tarixi uch bosqichdan iborat. Podsholik (eramizgacha 754-510 y.), respublika boshqarish usuli (504-28 y), imperatorlik (27 eramizgacha va 475 y). yagona Rim imperiyasi eramizning 395 yili batamom bo'linib ketdi. g'arbiy (markaz Rim), SHarqiy (markazi Konstantinopol') Vizantiya imperiyasi-bular 1453 yilgacha yashab keldi.

qadimgi Rimdagi ijtimoiy-siyosiy, huquqiy qarashlar uzoq vaqt davomida turli qarama-qarshi kuchlar patritsiylar va plebeylar o'rtasidagi, to'xtovsiz kurashlar ichida shakllanib boradi va shu kuchlar nisbatini, manfaatlarini o'zida aks ettirdi.

qadimgi Rimdagi siyosiy-huquqiy qarashlar qadimgi YUnonistonda shakllangan ijtimoiy-siyosiy qarashlar ta'sirida edi. eramizgacha 2 asr o'rtalarida plebeylar yozma ravishdagi qonunlar tayyorlanishini talab qilib chiqdilar va YUnonistonga odamlar YUborib, ulardagi qonunchilik, davlatchilik asoslarini o'rganib kelish, xususan Solon davrida yaratilgan qonunlarga katta e'tibor berishni topshirdilar. Bu tajribalar puxta o'rganilib, nihoyat XII jadvaldan iborat bo'lgan qadimgi rim huquq normalarini ishlab chiqishga asos bo'ldi. qadimgi YUnonistonning atoqli faylasuflari Sokrat, Aflotun, Arastu, epikur, stoiklar, Polibiy va boshqalar qadimgi rim ijtimoiy-siyosiy va huquqiy qarashlarning shakllanishiga kuchli ta'sir qildi.

qadimgi Rimda huquqshunoslik fanining rivojlanishi katta voqea edi. Rim hukukshunoslari huquqning umumiy nazariyasi muammolarini yoritib berdilar. Ayrim huquqshunoslik sohalari (davlat va huquq nazariyasi va ma'muriy xuquq, jinoyat huquqi, xalqaro huquq) mustaqil tarzda ishlab chiqildi. Rim huquqshunoslari jamiyat hayotida ro'y berayotgan yangiliklarning nazariy asoslarini ishlab chiqdilar. Rim YUristlari tomonidan kashf qilingan huquqshunoslikka oid atamalar, fanlar bugun bizda ham o'rganilmoqda.

Rim imperiyasida eramiz boshida xristianlik paydo bo'ladi. Ilk xristian ta'limotlari barcha erkinlik haqidagi qonunlarni, mavjud bo'lgan ko'plab tabiiy huquq g'oyalarini yangi din o'z nomidan, ilohiy ruh, xudoning ifodasi deb talqin qila boshaydi. Barcha odamlarning tengligi, uni odamlar o'rtasida qaror topishi zarurligi

haqidagi g'oya muxim ahamiyatga ega edi. Xristianlikning paydo bo'lishi va Jahon dini sifatida kengayib, mustahkamlanib borishi insoniyat taraqqiyotining keyingi bosqichlariga kuchli ta'sir qildi. eramizning II asrida xristian jamoalarida axvol bir muncha o'zgaradi. Jamoa boshliqlarining hukmronligi mustahkamlanadi, ular o'rtasida aloqa kuchayadi, ruhoniylar paydo bo'ladi. Cherkov ierarxiasining paydo bo'lishi, diniy dogmatning kuchaytirib YUbord. Ilk xristianlik ta'limotlarida qulchilikni yo'qotishga, xususiy mulkchilikni bekor qilishga, odamlar o'rtasidagi notenglikni bartaraf etishga qaratilgan g'oyalar mavjud edi.

qadimgi Rim siyosiy va huquqiy ta'limotlar tarixida Mark Tualliy Sitseron (106-43 eramizdan oldingi yillar) aloxida o'rin egallaydi. Mashhur arator, davlat arbobi va mutafakkir Sitseronning davlat va x, uquq muammolariga bag'ishlangan "Davlat haqida", "qonunlar haqida", "Burchlar haqida" va boshqa asarlarida siyosiy va huquqiy qarashlari o'z aksini topgan. Davlatning paydo bo'lishining sababi odamlarning birga yashashga intilishidadir. Sitseron ijodida haqiqiy davlat arbobi va ideal fuqaroga xos fazilatlar katta o'rin olgan. Sitseronning ijodiy merosi insoniyat madaniyatining rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Rim huquqshunoslarining siyosiy va ma'rifiy qarashlari

Eramizgacha II asr boshlarida huquqshunoslik, hususan fuqarolar xuquqi borasida M. Maniliy, P. Mutsiy Stsevola va M. YUniy Brut samarali faoliyat ko'rsatdilar. Huquqiy masalalar quyidagi soxalarni qamrab olardi:

- 1) Odamlarning YUridik savollariga javoblar;
- 2) Bitimlar tuzishda tavsiya qilish va yordam berish;
- 3) Sudda ishlarni hal qilish uchun formulalar ishlab chiqish;

Rim huquqshunosligi respublikaning oxirgi damlarida, xususan, imperiyaning dastlabki ikki yarim asrida o'zining eng YUqori rivojlanish darajasiga etdi. III asrning ikkinchi yarmidan boshlab, imperatorning qonuniy hokimiyatga ega bo'lishidan so'ng rim huquqshunosligining rivojlanishi pasaya boshladi. TO'g'ri, klasik davrda YUristlarning axvoli hurmat e'tibori yangi davrda ham saqlanib turdi. Xuddi mana shu klassik davrda yashagan mashhur huquqshunoslardan Gay, Panminak, Pavel, Ul'pian, Modestinlarni ko'rsatib o'tish mumkin.

IV asrning oxiri va VI asrning ikkinchi yarmi oraligida Rim imperiyasining qulashi bilan birga antik davr ham tugadi, o'rta asrlar boshlandi. Ming yildan ko'proqvaqtning o'z ichiga olgan bu davr feodalizmning paydo bo'lishi, rivojlanishi va inqirozga uchrashi davridir.

Feodal jamiyatning iqtisodiy asosini erga bo'lgan feodal mulkchiligi tashkil qiladi. qirol eng katta er egasi hisoblanar edi. U o'z vassalariga er taqdim etardi, vassalar bunga javoban qirolga harbiy ko'mak ko'rsatishi va soliqto'lashlari shart edi. Feodallar o'z navbatida dehqonlarni ishlatish bilan bir qatorda, hosilini ham bir qismini o'ziga olardilar. X asrdan boshlab davlat hokimiyati kuchaya boshlaydi. qirolning vassalar ustidan hukmronligi dam kuchayib, dam susayib bordi. O'rta asrlarning oxirlarida markazlashgan davlatlar yuzaga keldi. Rasmiy hokimiyat absolyut monarx qo'liga o'tdi.

Davlat hokimiyatining kuchaytirish maqsadida qirol tomonidan tashkil qilingan hukumat va uning amaldorlari davlatni boshqarishdagi ishtiroki tufayli ma'lum hokimiyatni qo'lga kiritdilar. Natijada qirol va davlat aristokratiyasi o'rtasida keskinlik paydo bo'ldi.

Bu keskinlikni bartaraf qilish yo'lida qirol paydo bo'la boshlagan uchinchi tabaqadan tayach izlardi. Taxminan 17-asrning oxirigacha uchinchi tabaqa asosan absolyutizmni qo'llab-quvvatlab keldi. Davlat bilan bir paytda cherkov ham rivojlanib bordi. O'rta asrning ilk davridan boshlab xayotiy muammolar bilan qiziqishlar doirasi asosan ma'naviy masalalar bilan cheklandi. Odamlar o'z hayotidagi o'ta og'ir muammolar echimini dindand izladilar.

Siyosiy huquqsizlik, moddiy nochorlik va jismoniy azob-uqubatlar, yovuzlik va iroda zaiflashishiga qaramay har bir kishi umid bilan yashardi. Xristianlik har bir kishiga murojaat qilardi va umid berardi. Erdagi hayot, deb uqtirardi xristianlik, drammatik tarixiy jarayonning bir qismidir xolos. Uning oxirida har bir kishini bu hayotdagi nohakliklar va azob-uqubatlar uchun odil mukofat kutadi.

Bulardan yuqorida Tangri-Xudo, yaratuvchi mehribon va odil rux turadi. Erdagi barcha mavjudod Xudo tomonidan odamlarning makoni sifatida panox topishi uchun yaratilgan. Barcha uchun umumiy qonun Xudoning amri mavjuddir. Barcha odamlar teng, zotan ularni Xudo o'ziga o'xshatib yaratgandir.

Bunday tushunish tabiiy huquq, umuminsoniy birdamlik va tenglik g'oyalari uchun zamin bo'lish imkoniyatini yaratar edi. Yangi xristianlik goyalari siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarda ham o'z aksini topdi. Xristianlik hukumron dinga aylangan vaqtdan boshlab O'rta asrlar siyosiy hayoti va siyosiy tafakkuriga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Jamiyatda davlatdan tashqari cherkov instituti yuzaga keldi. Bu institut rivojlanib bordi va 4 asrdan boshlab O'rta asrlar oxirigacha davlat va cherkov o'rtasidagi munosabatlar o'zaro raqobatda o'tdi.

Amaldagi qonunlarni asoslash uchun tabiiy huquqqa murojat qilinardi. Ya'ni tabiiy huquqqa tayangan va uning ifodasi deb talqin qilingan qonunlarga maqsadga muvofiq hisoblanardi. SHuning uchun ham tabiiy huquqning rasmiy vakolatga ega bo'lgan talqinchisi kim ekanligini aniqlash muhim ahamiyat kasb etdi. Cherkov davlatning ahloqiy va diniy masalalari bo'yicha rasmiy talqinchi mavqeyini ko'lga kiritganidan keyin dunyoviy hukmdorlarning tanqid qilish uchun ma'lum asoslar paydo bo'ldi. Bu evropada ozodlik g'oyalarining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etdi.

Cherkov dunyoviy hukmdorlarga itoat qilishni targ'ib qilardi. Zotan cherkov dunyoviy hukmdorlar etik va diniy talablarga rioya qilmayapti deb topgan taqdirda, o'zining bu chaqirig'idan voz kechishi ham mumkin edi. Nazariy jihatdan davlat bilan cherkov o'zaro hamkorlik qilishlari kerak edi. Ammo ular nisbatan mustaqil institutlar bo'lgani tufayli, ko'pincha ham papa, ham imperatorni ulug'lash kerak bo'lardi. Dunyoviy xokimiyat va cherkov hokimiyati o'rtasidagi munosabatlar ko'plab qarama-qarshilik va nizolar bilan xarakterlanadi. Targ'ib qilish qobiliyatiga ega bo'lish uchun cherkov etarli iqtisodiy asosga, ya'ni ma'lum darajada dunyoviy hokimiyatga ega bo'lishi kerak edi. Hukmdorlar esa ma'lum diniy obro'ga ega bo'lishlari lozim edi. Bu ikki xokimiyatlar o'rtasidagi munosabatlarni keskin tus olishga sabab bo'lardi.

Avgustin va Foma Akviniskiyning siyosiy va ma'rifiy qarashlari.

Mana shu ikki hokimiyatlar o'rtasidagi munosabatlarga o'zicha izoh bergan, antik davrni xristianlik davri bilan bog'lagan dastlabki buyuk teologlardan biri Avgustin edi (354-430). U lotin tilida juda ko'p asarlar yaratdi. O'zining "Xudo shahri haqida" asarida Avgustin tarix haqidagi tasavvurini va ikki shahar

("Podsholik") Zamin shahri va Xudo shahri haqidagi ta'limotini ishlab chiqdi. Avgustin fikricha inson Xudo yaratgan eng ulug' mavjudoddir, barcha narsalar inson uchun yaratilgandir. Inson esa panoh izlaydi. Insonning ichki dunyosi turli- his tuyg'ular, iroda, istaklarning kurash maydonidir, panoh topishga bo'lgan istak sohasidir. Biroq inson o'zining ichki dunyosini boshqarishga qodir emas. U marhamatga, ilohiy yordamiga muhtojdir. Inson erkin irodaga ega bo'lsada, Xudoning panoh topish rejasining bir bo'lagidir xolos.

Cherkov ma'lum ma'noda Xudo "podsholigi"ni, Imperiya esa zamin "podsholigi" ni o'zida ifoda etadi, deb hisoblaydi Avgustin. Avgustin zamin podsholigini bo'lishi shart va zurrur deb biladi. Insonning tabiati gunox qilish oqibatida buzilgani bois, kuchli er podsholigi yovuzlikni jilovlash uchun zurrur deb hisoblaydi. Xatto gunox bo'lmagan taqdirda ham jamiyatda ma'lum tartib va boshqaruv shakli bo'lishi kerak.

Er podsholigi hukumdorlari Xudo tomonidan tartib saqlash uchun tayinlanadi. Xalq, Xudoning irodasiga bo'ysunishi shart bo'lgani bois, bu hukumdorlarga xam bo'ysunishga majburdir. Dunyoviy podsholik odamlardagi yovuzlikni Xudo podshoxligisiz (cherkovsiz) bartaraf qila olmaydi. Xristianlik davlatining barcha a'zolari bir vaqtning o'zida ham papaning, ham imperatorning fuqarolaridirlar, deydi Avgustin.

Davlat va cherkov hokimiyatlarining ikkisi ham Xudodan va binobarin, ular bir xilda qonuniydir, degan ta'limotni ilgari surib **5 asrda Papa Gelasiy I maydonga chiqdi. 800-900 yillar mobaynida bu ta'limotni cherkov ham, davlat ham qabul qildi.** Ammo ular o'rtasidagi kelishuv ko'prok og'izdagina bo'lib qoldi.

XIII asrga kelib g'arbiy evropada, asosan cherkov doiralari, intellektual faollik ro'y berdi. Arablar orqali Arastu qayta kashf qilindi. Falsafa sohasida Foma Akvinskiy xristianlik va Arastuizm sintezini amalga oshirdi. Bu sintez shu qadar muhim ahamiyat kasb etdiki, keyinchalik Rim-katolik cherkovi Foma Akvinskiy ta'limotiga o'zining rasmiy falsafasi sifatida qaray boshladi.

Foma Akvinskiy (1226-1274) o'rta asr diniy skolastikasining ko'zga ko'ringan namoyondasi. Uning siyosiy-huquqiy qarashlari "Teologiya majmui", "Hukmdorlarning boshqaruvi haqida", hamda Arastuning "Siyosat", "Axloq" asarlariga yozilgan izohlarida bayon qilingan.

Xuquq va qonun muammolarini Foma Akvinskiy xristian dinining inson va uning hayot mazmuni haqidagi tasavvurlariga tayangan holda yoritadi. U qadimgi dunyo mutafakkirlarining tabiiy huquq va adolat g'oyalari, ayniqsa Arastuning siyosat va inson "siyosiy maxluq" ta'limotiga diniy nuqtai nazardan yondoshib murojaat qiladi. Foma Akvinskiy ta'limotiga ko'ra olam va undagi tartibning ijodkori Xudodir. Inson hayoti va harakatlarining ildizi Xudodadir.

SHu bilan birga inson aql va erkin irodaga ega mavjudotdir. Xar qanday erkinlikning ildizini aql-idrok (intellektual qobiliyat) tashkil qiladi, Insonning erkin irodasini yaxshilikka undovchi barcha harakat Xudo amriga, aql-idrok, adolat va yaxshilikka qaratilgan bo'lishi kerak.

Foma Akvinskiy bu fikrini o'zining qonun va huquq haqidagi ta'limotida konkretlashtiradi. Qonun, - deydi u, harakatning ma'lum qoidasi va o'lchovidir. Uning mohiyati inson hayoti va faoliyatini tartibga solishdan iboratdir. qonun jamiyat a'zolarining umumiy foydasini ifoda qilishi zurrur. U bevosita jamiyat tomonidan,

yoki uning ishonchiga ega bo'lgan vakillari tomonidan joriy qilinadi. qonun e'lon qilinishi shart.

Foma Akvinskiy qonunlarni quyidagi turkumlarga ajratadi: **abadiy qonun, tabiiy qonun, inson yaratgan qonun, ilohiyat qonuni**. **Abadiy qonun** ilohiy aql-zakovatning ifoda etuvchi koinotning umumiy qonunidir. Bu qonun olamning mutloqqoidasi va tamoyili sifatida tabiiy va ijtimoiy jarayonlarning barchasini idora qiladi va ularni aqlga muvofiqrivojlanishini ta'minlaydi. Abadiy qonun umumiy bo'lganligi uchun ham barcha boshqa qonunlarning manba'idir. Bu qonun bevosita tabiiy qonunda namoyon bo'ladi. Tabiiy qonunga muvofiq Xudo yaratgan barcha narsalar, jumladan inson xam, o'zining tabiiy xossalariga ko'ra o'z qonunlariga ega va shu qonunlarga binoan rivoj topadi.

Inson o'z tabiatiga ko'ra yaxshilik va yomonlikning ajratish qobiliyatiga ega, ezgulikka intiladi, yaxshilik talabiga mos harakat qilishga moyildir. ya'ni inson o'zining amaliy faoliyatida yaxshilik qilish va yomonlikdan qochish talabiga amal qiladi. Boshqa odamlar bilan bo'ladigan munosabatlarda inson tabiiy tug'ma intilish, instinkt va ishtiyoqlari bilan belgilanadigan qoida va talabalarga rioya qiladi. Bular o'z jonini saqlashga tirishish, oila qurish va farzand ko'rish, boshqa odamlar bilan muloqatda bo'lish, Xudoga intilish va hakovolar. **Tabiiy qonun** talablariga rioya qilish inson uchun aql-idrokka muvofiq xarakterli harakat qilish demakdir. Odamlarning jismoniy, emotsional va intellektual tabiiy xususiyatlari, hayot sharoitlari bir xil bo'lmaganligi sababli ular tabiiy qonun talablarini har xil tushunadilar va tadbiqkiladilar. Oqibatda barcha uchun bir xil majburiy bo'lgan tabiiy qonun talablariga zid harakatlar ham paydo bo'ladi.

Inson qonunining paydo bo'lishi ildizi mana shundadir. Inson qonuni tabiiy qonun talablariga asoslangandagina odamlarning muxofaza qila olishi, inson hayotining turli sharoitlariga mos holda qo'llanishi mumkin bo'ladi. Inson qonuni majbur qilish sanksiyasi bilan ta'minlangan ijobiy qonundir, deydi Foma Akvinskiy. yaxshi fazilatga ega odamlar busiz ham yashashlari mumkin, ular uchun tabiiy qonunning o'zi kifoya, lekin nasixatga quloqsolmaydigan, e'tiqodsiz odamlarni zararsizlantirish uchun jazo va majbur qilish kerak. Buni borligidan odamlar qo'rqishi kerak. SHu tufayli odamlarda axloqiy fazilatlar rivoj topadi, aqlga muvofiq, yaxshilikka amal qilish odatlari shakllanadi.

Uyg'onish davri XIV- asrdan XVII- asrgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu davr qirollik hokimiyatini absolyut monarxiyaga aylanishi va mustahkamlanishi, ilk kapitalizimning vujudga kela boshlashi, feodal jamiyatining barham topishi bilan xarakterlanadi. Feodalizmdan sekin-asta kapitalizmga o'tish ro'y bera boshlaydi.

YAngi davr markazlashtirilgan hokimiyatning kuchayishi bilan bir vaqtda feodal tarqoqligini tugatish talablari kuchayib bordi. Sanoat ishlab chiqarish, kemasozlik, harbiy ishni rivojlantirish ehtiyojlari yangi ilmiy tadqiqot metodlarini, o'rta asrchillikka xos sxolastikadan voz kechishni taqazo qilar edi.

Paydo bo'la boshlagan burjua mafkurasi nomoyondalari diniy aqidalarga nisabatan tanqidiy munosabatda bo'ladilar, mustaqil ilmiy tadqiqotga intilish kuchaydi. Insoniy ehtiyojlar birinchi o'ringa chiqdi. Olimlar insonning ijodiy imkoniyatlari, uning aql-idrok qudratini ulug'ladilar. Antik madaniyatning qayta

tiklanishi, diniy Reformatsiya, tabiatshunoslik fanlarining vujudga kela boshlashi uygʻonish davrining asosiy xususiyatidir.

Bu oʻzgarishlar siyosiy fikr sohasida ham oʻz aksini topdi. yangi siyosiy taʼlimotlarda cherkovga bogʻlik; boʻlmagan, markazlashgan dunyoviy davlat tuzish talablari yuzaga kela boshladi. Bu yangi gʻoyalarning himoyachisi va targʻibotchilari Italiyada Makiavelli, Frantsiyada Boden hisoblanadi.

Nikollo Makiavelli va Jan Bodenning siyosiy va maʼrifiy qarashlari.

Nikollo Makiavelli (1469-1527) siyosiy fikr tarixiga oʻzining bir qancha ijobiy asarlari bilan kmrib keldi. Bu asarlar ichida uning "Xukmdor" ("Gosudar") asari alohida oʻrin egallaydi. Makiavelli birinchilardan boʻlib diniy aqidalardan holi boʻlgan siyosiy taʼlimot yaratishga harakat qildi. Uning taʼlimoti siyosiy amaliyotning kuzatish, tarix va inson psixikasini oʻrganish asosiga qurilgan.

Makiavellining fikricha u odamlarning xatti-harakatlarini bir-xil xirs va intilishlar belgilaydi. Inson tabiatining zaminida amalparastlik, gʻarazgoʻylik yotadi. Odamlar, deydi u, subitsiz, noshukur, qoʻrqoq, munofiq, ichi qora, boshqalarni koʻra olamaydigan xossalarga egadirlar. qobiliyati cheklangan boʻlsa ham, hohishlari cheklanmagan. Ular doim hozirgi kundan norozi, oʻtmishni maqtaydilar, taqlid qilishni sevadilar, lekin yaxshi narsalarga nisbatan yomon odatlarni tezroqoʻzlashtiradilar. Inson-oʻzining dunyoga kelishini batamom asosli ravishda katta yigʻi bilan olqishlovchi eng oʻjiz va shoʻrpehana maxluqdir".

Makiavelli davlatning monarxiya va respublika shakllarini ajratadi. U respublikaning afzalliklari haqida gapirsa ham markazlashgan va qudratli davlat yaratish uchun monarxiya qulayroqdeydi. qudratli davlatni yaratish yoʻlida hukumdor hech narsadan toymasligi kerak, ahloqnormalariga ham rioya qilishi shart emas. U hukumdorga berahm va ayyor boʻlishni, fuqarolarga qoʻrqituv orqali taʼsir qilishni maslahat beradi.

Hukmdor sheʼrdan jassurroq, tulkidan ayyorroqboʻlishi kerak, negaki, "tuzoqni koʻrish uchun tulki, boʻrilarni jazosini berish uchun sheʼr boʻlmogʻi darkor". Siyosiy taʼlimotlar tarixida "makiavellizm" nomini olgan tushuncha Makiavellining fikriga mos siyosatni anglatadi.

Jan Boden (1530-1596) frantsuz siyosiy mutafakkiri, huquqshunos, advokat, prokuror lavozimlarida ishlagan. Uning asosiy asari "Davlat haqida olti kitob» deb nomlanadi. Bu asarda u siyosiy fikr tarixida birinchi boʻlib davlatning muxim belgisi suverenitetga izoh beradi.

Davlat bu oilalar majmuidir, deb taʼrif beradi. Boden shu bilan birga davlatning oiladan jiddiy farqqilishini ham taʼkidlaydi. Bu farqdavlat hokimiyatining oliy suveren xarakterligidadir. Suveren hokimiyat davlatning muhim va zaruriy xossasidir. Davlat hokimiyati xech kimga qaram boʻlmagan oliy hokimiyatdir. Boden suveren hokimiyatning belgilarini koʻrsatadi. Suverenitet yagona va boʻlinmas: u qirol va xalqoʻrtasida boʻlinmaydi. Suverenitet xokimiyatning muntazamligini bildiradi. Uni vaqtincha yoki maʼlum shart bilan boshqaga topshirish mumkin emas.

Suverenitet yagona va boʻlinmas boʻlganligi uchun doim bir shaxs yoki bir majlis qoʻlida boʻladi. Suverenitet yo qirol, yo aristokratiya, yo xalqqoʻlida boʻlishi mumkin. U bir necha turli organlar oʻrtasida tahsimlanmaydi, yoki navbat bilan undan foydalanilmaydi.

Bodenning suverenitet haqidagi ta'limoti feodal tarqoqligiga qarshi qaratilgan bo'lib, Frantsiyada markazlashgan davlat vujudga kela boshlagan vaqtda paydo bo'ldi. U cherkovning dunyoviy hokimiyatga ega bo'lish uchun qilgan harakatlariga qarshi qaratilgan edi. Boden davlat shakllari ichida monarxiyani afzal ko'radi. Demokratiyani mutloqrad qiladi. Uning aytishicha, xalqgo'yo to'g'ri qarorga kelishiga qodir emas, demokratiya anarxiyaga olib keladi.

Boden monarxiyani eng yaxshi davlat shakli deb biladi. Monarxiyadagina bir butun va bo'linmas davlat hokimiyati mavjud. Birlilik bo'lmagan joyda oliy xokimiyat ham yo'q. Davlat hokimiyatining birligini ta'minlovchi birdan-bir davlat shakli monarxiyadir. Davlat hokimiyatini ustida turgan monarx qarama-qarshi davro va intilishlarning bir-biriga kelishtiradi va qarama-qarshi elementlarning uyg'unlashgan birligini yaratadi. qonuniy monarxga bo'sunishni targ'ib qilish bilan birga, Boden tiraniyaga qarshiligini bildiradi. Zo'ravonlik yo'li bilan hokimiyatga kelgan kishi tirandir. Unga qarshilik ko'rsatish, uni og'darish, xatto o'ldirib tashlash xam man qilinmaydi, deydi Boden.

Mavzu yuzasidan tayanch so'z va iboralar.

Uyg'onish davri, reformatsiya, burjuaziya, burjua mafkurasi, Makiavellining siyosiy va ma'rifiy qarashlari, Jan Bodenning siyosiy va ma'rifiy qarashlari, monarxiya, respublika, demokratiya, suverenitet, aristokratiya, monarx.

Mavzuga oid nazorat savollari.

1. G'arbiy evropada uyg'onish davri qaysi davrlarni o'z ichiga oladi?
2. G'arbiy evropada uyg'onish davrida qanday siyosiy va ma'rifiy ta'limotlar rivojlandi?
3. SHakllangan siyosiy va ma'rifiy ta'limotlarda qanday g'oyalar va qarashlar olg'a surildi?

Mavzu yuzasidan foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996;
2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996;
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996;
4. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo'lidan. 4-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996;
5. Karimov I.A. YAngicha fikrlash va ishlash davr talabi. 5-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1997;
6. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'lidan. 6-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1998;
7. Karimov I.A. Biz kelkjagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. 7-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1999;
8. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz. 8-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2000;
9. Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas'ulmiz. 9-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2001;
10. Karimov I.A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashamiz. 10-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2002;

11. Karimov I.A. Biz tanlagan yo'l demokratik va ma'rifiy dunyo bilan hamkorlik yo'li. 11-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2003;
12. Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o'z kuch qudratimizga, hamjihatligimiz va qat'iy irodamizga bog'liq. 12-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2004.
13. Karimov I.A. O'zbek xalqi hech kimga, hech qachon qaram bo'lmaydi. 13-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2005.
14. Karimov I.A. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma'naviyatimizni yuksaltirish va halqimiz hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezoni va maqsadidir. 15-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2007.
15. Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish yo'lida. 16-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2008.
16. Karimov I.A. Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta'minlash – bizning oliy maqsadimiz. 17-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2009.
17. Karimov I.A. YUksak ma'naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
18. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharotida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. – Toshkent: O'zbekiston, 2009.
19. Karimov I.A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. – Toshkent: O'zbekiston, 2009.
20. Karimov I.A. BMT Bosh Assambleyasining mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag'ishlangan oliy darajadagi yalpi majlisdagi nutqi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
21. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
22. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo'lini izchil davom ettirish-taraqqiyotimizning muhim omilidir // Xalq so'zi. 2010 yil, 7 dekabr.
23. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonosada. – Toshkent: O'zbekiston, 2011.
24. Karimov I.A. Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir. 19-jild – Toshkent: O'zbekiston, 2011.
25. Karimov I.A. Bizning yo'limiz – demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yolidir // Xalq so'zi. 2011 yil, 8 dekabr.
26. Karimov I.A. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yanada yuksaklikka ko'taradigan yil bo'ladi // Xalq so'zi, 2013 yil 20 yanvar.
27. Karimov I.A. Mamlakatimizning taraqqiyoti, el-yurtimiz farovonligi, vatanimizning obro- e'tiborini yanada oshirish yo'lida mehnat qilish – muqaddas burchimiz. Prezident Islom Karimovning Xalq deputatlari Toshkent viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyadagi nutqi // O'zbekiston ovozi, 2013 yil 4 aprel.
28. Karimov I.A. Tinchlik va osoyishtalik – barcha yutuq va marralarimizning asosidir. Prezident Islom Karimovning 9 – may – Xotira va qadrlash kuni munosabati bilan ommaviy axborot vositalari vakillari bilan suhbatini // Xalq so'zi, 2013 yil 10 may.
29. Prezident I.A. Karimovning «Ikkinchi jahon urushi qatnashchilarini rag'batlantirish to'g'risida»gi farmoni // Xalq so'zi, 2013 yil 19 aprel.

30. Karimov I.A. Tarixdan saboq olib, zamon bilan hamqadam bo'lib yashash-bugungi hayotning o'tkir talabi. Prezident I.A.Karimovning interv'yusidan kelib chiqadigan xulosalar // O'zbekiston ovozi, 2013 yil 15 may.
31. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.

Qo'shimcha adabiyotlar.

1. Tulenov J. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent, 1998.
2. Tulenov J. Milliy qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. – Toshkent: O'zbekiston, 1999.
3. Tulenov J, Qodirov B, G'o'ofurov Z. Ma'naviy yuksalish sari. – Toshkent: Mehnat, 2000.
4. Uvatov U. Donolardan saboqlar. – Toshkent: Abdulla Qodiriy, 1994.
5. Yusupov E. Falsafa. – Toshkent: Universitet, 2000.
6. Tulenov J. Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. Ilmiy ishlar to'plami. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
7. Hakimov I. Sog'lom muhit - sog'lom avlod. – Toshkent: O'zbekiston, 1999.
8. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent: O'FMJ, 2004
9. Achildiyev A.S. Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar. – Toshkent: O'zbekiston, 2004.

4-mavzu: Aksiologik ong va qadrlash tuyg'usi.

Reja:

1. Aksiologiyaning asosiy mavzulari va ularning ilmiy-nazariy tavsifi.
2. Aksiologik ong va uning o'ziga xosligi, aksiologik dunyoqarash, aksiologik idrok, aksiologik tushuncha va xulosalar, ularni qadriyatshunoslikning nazariy masalalari tizimidagi o'rni.
3. "Qadriyat" kategoriyasi, uning mohiyati va mazmuni aksiologik tarifi va tavsifi.
4. Qadriyatning ob'ekti va sub'ekti. Uning qadir va baho tushunchalari bilan aloqasi.
5. Qadriyatlarining namoyon bo'lish shakllari, ularning hilma-hilligi.
6. Istiqlol davrida yangi qadriyat shakllarining yuzaga kelishi.

Qadriyatlar o'zining mohiyatiga ko'ra bir necha turga bo'linadi. Jumladan, inson va uning hayoti eng oliy qadriyat hisoblanadi. Inson yo'q joyda biron narsaning qadr-qimmatini xaqida so'zlash bema'nilikdir. SHuning uchun ham inson qadr-qimmatini e'zozlash, uning turmushini yaxshilash, bilimi va madaniy saviyasini o'stirish, sog'lig'ini saqlash xayotini himoya qilish davltimiz siyosatining asosiy yo'nalishini tashkil etadi. Jamiyatimizda ro'y berayotgan tub o'zgarishlarning, islohotlarning barchasi kishilar hayoti to'q, boy, go'zal bo'lishi, inson o'zini chinakam erkin his etishi, o'z mehnati natijasining, o'z taqdirining, o'z mamlakatining egasi bo'lishini ta'minlashga qaratilgandir.

Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek, «jamiyatni isloh qilish va yangilash bo'yicha ko'p qirrali faoliyatimiz markazida inson, suversi O'zbekistonning fuqarosi turadi. Islohotlarning mazmuni har bir fuqaro shaxs sifatida o'zini ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lishga qaratilgan. Siyosiy va ijtimoiy xayotdagi barcha o'zgarishlar ayni mana shu oliy maqsadga erishishga – har bir kishining hayotini yaxshiroq, munosibroq, ma'naviy jihatdan bayroq qilishga bo'ysundirilgan». Istiqlol tufayli jumhuriyatimizda keyingi yillarda shaxsiy haq-huquqlari, erkinliklari va qadriyatlarini muhofaza qilish masalasida juda katta ishlar amalga oshirildi. Imzosiz xatlar yozish, tuhmat uyushtirish yo'li bilan kishilarni nohaq bezovta qilish,

ularning qadr-qimmatini va or-nomusiga tajovuz qilishlar mamlakatimizda qonun yo'li bilan taqiqlangan. Asosli, adolatli tanqid uchun o'ch olishga harakat qiladigan shaxslar, kimligidan qat'iy nazar, jinoiy javobgarlikka tortiladi. Vazifani suiste'mol qilgan mansabdorlar g'ayriqonuniy hatti-harakatlari uchun qonun qonun oldida javob beradi.

Nogironlar, ruhiy kasal kishilar, mehnat qobiliyatini yo'qotgan, boquvchisidan mahrum bo'lib qolganlar, yolg'iz ayollar, qariyalarning haq-huquqlari davlat yo'li bilan muhofaza qilinadi, ularga moddiy, ma'naviy yordam ko'rsatiladi. Bizda odamlarning shaxsiy hayotlari, uy-joyining dahlsizligi, telefon so'zlashuvlari, yozishmalar pochta va telegraf orqali jo'natilgan narsalarning sir saqlanishi kafolatlanadi. O'zbekiston Respublikasi qonunlari fuqarolar or-nomusi, qadr-qimmatini saqlash va muhofaza etishga muhim vazifalardan biri sifatida qaraydi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 57-moddasiga muvofiq fuqarolar o'z hayotlari va sog'liqlari, mulklariga va shaxsiy erkinliklariga, or-nomuslari va qadr-qimmatlariga tajovuzlardan sud orqali himoya qilish huquqiga egadirlar.

Kishilarning turmush farovonligini oshirish, ularning talab-extiyojlarini qondirish, ijtimoiy sohani tez sur'atlar bilan rivojlantirish masalasida ham O'zbekistonda juda katta ishlar amalga oshirilmoqda. Inson farovonligini yaxshilashning eng asosiy masalalaridan biri ularni uy-joy, ichimlik suvi, gaz, elektr energiyasi, radio va telefidenie bilan ta'minlashdir. O'zbekiston rahbariyati tashabbusi bilan bu borada dastlabki jiddiy qadamlar qo'yildi. Qishloq aholisiga shaxsiy xo'jaliklarini kengaytirish va uy-joy qurish uchun er va mablag'lar ajratildi. Qurilish materiallari bilan yordam berildi. Jumhuriyatimizda yaqin-yaqinlardan boshlab paxta terimiga qo'shimcha haq to'lashning joriy etilganligi paxta va boshqa qishloq xo'jaligi maxsulotlarining xarid narxini oshirish ustida ish olib borilayotganligi, boshlang'ich sinf o'quvchilariga bepul ovqat, homilador, bemor ayollarni qo'shimcha yuqori sifatli oziq-ovqat maxsulotlari bilan ta'minlash yo'lga qo'yilganligi, veteranlarning nafaqasini oshirish, nogiron, yolg'iz qolgan qariyalar va uy-internatlarining sharoitlarini yaxshilash uchun qo'shimcha mablag' sarf etilayotganligi anashularning hammasi insonga bo'lgan munosabatlar yaxshilanayotganligining amaliy isbotidir.

Inson ehtiyojlarini qondirishda tabiiy qadriyatlar katta ahamiyat kasb etadi. Tabiiy qadriyatlarga er va er osti boyliklari, suv, xavo, o'rmonlar, o'simliklar, hayvonot dunyosi va boshqalar kiradi. Markaziy Osiyo, hususan, O'zbekiston zamini hilma-xil qazilmalarga boy. Er yuzasiga yaqin yotgan qazilmalarning aksariyati ochilgan va ular xalq xo'jaligi fan va texnika taraqqiyoti uchun xizmat qilmoqda. SHu bilan birga hali ochilgan, ro'yodga chiqmagan konlar ham ko'p. Bu krlarning juda oz qismi bevosita er yuziga chiqqan bo'lsa, aksariyati er ostida yashirinib yotibdi. Iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lgan tabiiy xom ashyo buyumlari —«foydali qazilmalar» O'zbekiston Respublikasining milliy boyligi, uning asosiy qadriyatlaridandir. O'zbekiston behisob tabiiy boyliklarga, qulay geografik muhitga ega. Tabiat tabiiy resurslar manbaidir. Tabiiy resurslar, ya'ni yonilg'i, har hil metallar, rudalar, havo, suv, o'simliklar dunyosi bo'lmasa, insoniyat yashay olmaydi. Tabiat biz uchun moddiy ne'matlarining bosh manbai sifatida ham, sog'lik, shodlik, turmushga mexr muxabbatning va har bir kishidagi ma'naviy boyliklarning bitmas-

tuganmas omili sifatida ham o'zining g'oyat zo'r ahamiyatini hech qachon yo'qotmaydi.

Ona- er kishilar usun moddiy ne`matlar manbai, dastlabki mehnat vositalarining hazinasidir, insoniyat taraqqiyotining beshigidir. Erdan inson o'zi uchun zarur narsalarni undiradi. Er insonni boqadi. Taniqli ingliz iqtisodchi olimi Vilazm Netti aytganidek, mehnat boyligining otasi bo'lsa, er uning onasidir. Insonning kundalik hayoti va sevinchlari ham er tufaylidir. SHunday ekan, inson uchun g'oyat darajada muhim va zarur bo'lgan hayot manbayi- erni qadirlamaslik, e`zozlamaslik mumkin emas!

Zotan, O'zbekiston Konstitutsiyasining 55-moddasida yozib qo'yilgan: «Er, er osti boyligi, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zahiralari umumilliy boyliglardir, ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasidir.

Inson mehnati, hatti-harakati, aql-zakovati bilan yaratilgan «ikkinchi tabiat», ya'ni turli-tuman boyliglar, zavod va fabrikalar, ishlab chiqarish kuchlari, transport vositalari, asbob uskunalar, turarjoy, mol-mulk, noz-ne`mat va shu kabilar moddiy qadriyatlar hisoblanadi.

Ma'lumki, moddiy qadriyatlarning asosini jamiyatimizning moddiy texnika bazasi tashkil qiladi. Insoniyat jamiyatining har biri o'ziga xos moddiy texnika bazasiga ega. Ular bir-biridan sifat jihatidagina emas, balki miqdor jihatidan ham farq qiladi. Tosh va yog'ochdan yasalgan sodda qurollarni ishlatish, yoyning ixtiro qilinishi va ov qilish, olovdan foydalanishning kashf etilishi, metallardan mehnat qurollarini yasash va boshqa shu kabilar hammasi ibtidoiy jamiyat moddiy-texnika bazasi uchun xarakterlidir. Biroz takomillashgan mehnat qurollarini dehqonchilik, hunarmandchilik va qurilish ishlarida qo'llash, og'ir jismoniy mehnat talab qiladigan barcha sohalarda qullarning mehnatidan shafqatsizlarcha foydalanish quldorlik jamiyatining moddiy texnika bazasi uchun xos belgilardir. SHamol va suv tegirmonlaridan foydalanish, metallarni eritish va ularni qayta ishlash yo'llarini yaxshilash feodal jamiyatiga taalluqli moddiy texnika bazasidir. Yirik va kuchli yutuqlaridan keng foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va mexanizatsiyalashtirish, yangi texnologiyani joriy etish, tabiiy, moddiy va mehnat resurslaridan har tomonlama foydalanish industrial jamiyatning moddiy texnika bazasini tashkil etadi.

Respublikamizda taraqqiy etayotgan mashinasozlik, metallurgiya, kimyo, issiqlik energiyasi, transport va aloqa, kapital qurilish, engil, oziqovqat, agrar sanoati va boshqa moddiy boyliglar majmuasi mustaqil O'zbekiston xalqining moddiy qadriyatlarini tashkil etadi. Moddiy qadriyatlarning negizini mulk tashkil etadi. Davlat iste'molchilarning huquqi ustunligini hisobga olib, iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik o'va mehnat qilish erkinligini, barcha mulk shakllarining teng huquqligini va huquqiy jihatdan bab-barobar muhofaza etilishini kafolatlaydi.

Insonning hayotida madaniy-ma'naviy qadriyatlar kata o'rin egallaydi. Unga ilmiy texnikaviy va intellektual imkoniyatlar, maorif, ta'lim-tarbiya, tibbiy xizmat, madaniy meros, turli shakllarda namoyon bo'ladigan madaniyat durdonalari, til, adabiyot, san`at, xalq hunarmanchiligi mahsulotlari, noyob tarixiy va madaniy yodgorliklar kiradi.

Markaziy Osiyo azal-azaldan ilm-fan va madaniyatning, adabiyot, san'atning markazi bo'lib kelgan. Bu zaminda etishib chiqqan buyuk mutafakkir jahon ilm-fan madaniyatini o'z kashfiyotlari va o'lmas asarlari bilan ijodiy boyitib, yuqori cho'qqiga ko'taradilar. Butun madaniy olamga taniqli olimlar va mutafakkirlar, Samarqand, Buxoro, SHahrisabz va Xiva muhtasham shaharlar yaratuvchilari bilan ajdodlarimizning ijodiyoti o'zining ulug'vorligi va go'zalligi bilan lol qoldirmoqda. «O'zbekistonda yuz berayotgan progressiv o'zgarishlar – deydi I.A.Karimov, - uning juda katta tabiiy boyliklari, ishlab chiqarish, ilmiy-texnikaviy va intellektual imkoniyatlari, noyob milliy madaniy merosi, xalqimiz tarixi, hozirgi hayoti bilan qiziqayotgan dunyoning barcha mintaqalaridagi sisatchilar, bizneschilar, oddiy odamlarni o'lkamizga tobora ko'proq jalb etmoqda.

Endilikda mintaqamizning boy ma'naviy madaniyati, uning noyob milliy qadriyatlari, bebaho falsafiy va ma'naviy merosi xalqimizning ruhiyati, ma'naviyatini yanada yuksak darajaga ko'tarish uchun xizmat qilmoqda. Biz SHarq tsivilizatsiyasi va madaniyatiga mansubligimiz bilan faxrlanamiz, deydi I.A.Karimov. bu omillar xalqni doimo bulg'usi o'zgarishlarga ma'naviy va ruhiy jihatdan tayyorlashga xizmat qiladi.

Jamiyat taraqqiyotida, inson hayotida ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar alohida o'rin tutadi.

Erkinlik, tengsizlik, birodarlik insoniyat tomonidan hamisha e'zozlab, qadrlangan. Insonning erkinligi, uning shon-shuxrati va qadr-qimmati jamiyatimizning oliy qadriyatlaridir. O'zbekistonda boshqa millat va xalqqa nisbatan do'stlik, birodarlik munosabatida bo'lish – bu o'zbek xalqi va milliy ruhiyatining ajralmas fazilatidir.

Halqimiz hech qachon o'zini boshqa xalqdan ustun qo'ymagan. Boshqa millatlarga munosib darajada ehtirom ko'rsatgan. Respublika aholisi orasida ko'pchilikni tashkil qilgan o'zbek millatining muqaddas burchi ona tilini, o'z milliy madaniyatini va tarixini tiklashdangina iborat emas, balki birgalikda hayot kechiruvchi kam sonli xalqlarning taqdiri uchun, ularning o'ziga xos madaniy – ma'naviy xususiyatlarini saqlab qolish uchun, kamol topish va o'zligini namoyon etish uchun ularga teng sharoit va imkoniyatlar yaratib berish borasida mas'ul bo'lishdan ham iboratdir.

Ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar ichida barqarorlik, tinchlik, totuvlik alohida ahamiyat kasb etadi. «Ko'p millatli jamiyatimizda, - deydi I.A.Karimov, - ijtimoiy-siyosiy barqarorlik, fuqarolar o'rtasida O'zbekistonning bunyo bo'lishi va rivojlanishning birinchi bosqichida qo'lga kiritilgan eng asosiy yutuq bo'ldi».

Barqarorlik, tinchlik, totuvlik – bular davltchiligimizning yangi binosini barpo qiladigan poydevoridir. Tinchlik va barqarorlik – bular xalqaro hamjamiyat bilan birlashuvchi vositadir. «Insonparvarlik yaxshilik, sofdillik singari qadriyatlarni qabul qilgan va birgalikda baham ko'rgan xalq va mamlakatgina butun dunyo xalqlariga yaqin va tushunarli bo'lishi, jahon hamjamiyatiga qabul qilinishi mumkin», - deydi I.A.Karimov.

Ahloqiy qadriyatlar kishilarning bir-biriga, vatanga nisbatan tarixan tarkib topgan munosabatlarini ifodalaydi. Ahloq muayyan xulq-atvor, odob, hatti-harakat, norma, qoida va printsiplar majmuasidir. Ahloqiy tushunchalarga yaxshilik va yomonlik, burch, vijdon, sha'n (or-nomus), baxt, adolat, ideal kabilar kiradi.

Insonning oila, jamiyat, xalq manfaatlarini anglab qilayotgan har qanday hatti-harakati yaxshilik kateogriyasi nuqtai nazaridan baholanadi. Burch – kishining Vatan, xalq, jamoa, oila bilan o'zaro munosabatlarida o'z oldidagi majburiyat va mas'uliyatini sezish, ularga nisbatan sadoqatini ifodalaydi. Vijdon – kishining hatti-harakatiga o'zining munosabati, kishining o'z xulq-odobi uchun ma'naviy mas'uliyat hissini ifodalaydi. SHa'n tushunchasi shaxsga jamiyat beradigan ijtimoiy bahoni belgilovchi va shaxsiy qadr-qimmatini ifoda qiluvchi kategoriyadir. Baxt tushunchasi insonning ijtimoiy va shaxsiy xayotidagi o'z faoliyati, ro'yobga chiqqan orzu-istak va maqsadlaridan mamnunligini bildiradi.

Ahloq kategoriyalari insonning yurish-turishiga baho beradi, uni jamiyatda mavjud, ko'pchilik ma'qullagan hatti-harakatga chorlaydi. Ahloq ma'naviyatning shirayu sharbatidir. Inson ahloqi shunchaki salo-alik, hushmuomalalikdangina iborat emas. Ahloq - bu avvalo insof va adolat tuyg'usi, imon, halollik degani. Ahloqiy, huquqiy qadriyatlarning ko'plari Qur'oni Karimda, hadislarda katta o'rin olgan. Hadislarda bayon qilingan ahloqiy normalar inson kamolotiga katta ijobiy ta'sir ko'rsatishi shubhasizdir. Hadislarda, sha'riy hukmlarda o'rtaga tashlangan barcha ahloqiy va huquqiy qadriyatlardan hozir ham tarbiyaviy omil sifatida keng foydalanish mumkin.

«Qadimgi ajdodolarimiz –deydi I.A.Karimov-komil inson xaqida butun bir axloqiy talabalar majmuasini, sharqona axloq kodeksini ishlab chiqqanlar.Kishi qalbida xaromdan xazar nopoklikka, adolatsizlikka nisbatan murosasiz isyon bo'lishi kerak. SHunday odamgina lafzini saqlaydi, birovning haqqiga hiyonat qilmaydi, sdoqatli bo'ladi».

Diniy qadriyatlar ham jamiyatning ma'lum tarixiy davr va sharoitlaridagi talablari, ehtiyojlari asosida shakillanadi. Islom dini shakillanayotgan davrda Muhammad alayxisalom arab qabilalari orasida keng tarqalgan o'nlab urf-odatlar, marosimlar, ahloqiy va xuquqiy normalarga ilohiy tus berib, ularni yangi dinning ajralmas qismiga aylantirildi.arablarning yurish-turishi, odobi va ahloqi, oilaviy va qabilaviy munosabatlaridagi o'nlab qadriyatlar islom dinining tarkibiy qismi bo'lib qoldi. SHa'riy hukmlarga kirgana hloq va odob, halollik, insonparvarlik, mehirqibat, do'stlik, birodarlik haqidagi o'nlab g'oyalar islom dinidan oldin ham qadriyatlar sifatida saqlanib kelgan edi. Bu qadriyatlarga rioya qilmaslik jamiyat oldidagina emas, balki xudo oldidagi gunox sifatida talqin etila boshlangan. Natijada islom dini bilan bog'liq bo'lgan bu qadriyatlarga ham rioya qilishlik ma'suliyati kuchaydi.

Din muqaddas deb etirof qilgan qadriyatlarni tan olmaslik yoki ularga rioya qilmaslik gunoh, do'zoh singari tushunchalar bilan bog'landi. SHunday qilib, diniy tushs olgan hayotiy qdiriyatlarga rioya kilishning zaruriyati xam kuchaydi.Dinlardagi ijtimoiy,ma'naviy axamiyatga ega bulgan kadriyatlarni fanatizm,bid'at va xurofotdan ajrata bilmoklik kerak.

O'rta Osiyolik olimlar va ma'rifatparvarlar diniy qadriyatlarni xurofot va bid'atdan ajratib olishga, diniy xayotiy tomonlarini xaqiqiy ijtimoiy va ma'naviy kamolotining muhim zaminiga aylantirishga harakat qilib kelganlar. Qadriyatlarga aqidaparastlik, qiroatxonlik, ko'r-ko'rona sig'inish yo'li emas, balki sog'lom aql, fan yutuqlari, ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyot talablari va imkoniyatlariga asoslani yondoshmoq kerak.

O'zbekistonning mustaqillikka erishishi, totalitar buyruqbozlik tuzumining mafkuraviy hukmronligiga barham berilishi diniy qadriyatlarga nisbatan yangicha yondashishga imkon berdi. Ko'pgina diniy marosimlar tiklandi. Qurbon hayiti, ramazon hayiti kabi marosimlar hamma erda ommaviy bayramlarga aylandi. Bunday qadriyatlar yoshlarda milliy g'urur, vatanparvarlik, milliy birdamlik va hamjihatlik tuyg'usini shakllantirishda, insonparvarlik, halollik, ahloqiy poklik fazilatlarini kamol toptirishda katta ahamiyatga ega.

Milliy qadriyatlar murakkab ijtimoiy-ruhiy xodisa bo'lib, u millatning tili, madaniyati, tarixi, urf-odatlarini, an'analarini, jamiki moddiy va ma'naviy boyliklarini, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy hayotining barcha tomonlarini qamrab oladi. Insonning qaysi millatga mansub ekanligi haqidagi tasavvuri faqat g'oyagina emas, balki tuyg'u hamdir. Bu tuyg'u kishida millatning tarixi, ruxiyati, xozirgi xolati va hususiyatini, xis qilish shaklida mujassamlashgan bo'ladi. Insonda milliy ong va g'urur bo'lmasa u o'zining qaysi millatga mansub ekanligini his etmasa, uning milliy qadriyatlarini anglashi tasavvur qilish qiyin. Toki millatlar, milliy mafkuralar mavjud ekan, milliy munosabatlar ham, milliy his tuyg'ular ham, milliy qadriyatlar ham saqlanib qolaveradi. Millatni milliy qadriyatlaridan mahrum qilish tarix va insoniyat oldidagi eng katta jinoyatdir. Har bir ruhan sog'lom kishida o'z qadr-qimmatini saqlash, o'zini hurmat qilish tuyg'usi mavjud. Har bir millatda ham huddi shu holatni ko'ramiz. Millatlarning o'z-o'zini anglash jarayoni takomillashgan sari milliy manfaatlar ham milliy qadriyatlar ham kuchayib, mustahkamlanib boraveradi. Milliy qadriyatlarining e'zozlanishi va kuchayib berishi zinhor milliy mahdudlikka, milliy xudbinlikka, manmanlikka olib kelmasligi kerak. SHuning uchun ham bu masalada xushyorlik, nazokat, insof, diyonat, bag'rikenglik, sahovat talab qilinadi.

Milliy qadriyatlar har bir millatning mohiyatini, uning muayyan mustaqil ijtimoiy etnik birlik ekanini belgilovchi asosiy mezonlardan biridir. Millatning ruhiyati, tarixiy an'analari, ma'naviy extiyojiga mos kelmaydigan begona qadriyatlarni unga zo'rlab singdirish mumkin emas. Ayniqsa, boy tarixiy merosga ega bo'lgan xalqlar ma'naviy hayot borasidagi zo'ravonlikni ruhan qabul qilmaydilar. Xalqlarga yangi ma'naviy qadriyatlarni singdirish uchun avval ularga nisbatan extiyoj tug'dirmoqda.

Mintaqaviy qadriyatlar iqtisodiyoti, madaniyati, tarixi, tili, dini, urf-odat va an'analari mushtarak bo'lgan xalqlar manfaatlariga xizmat qiladigan tabiiy va ijtimoiy xodisalar majmuasini tashkil etadi. Mintaqaviy qadriyatlarga misol sifatida O'rta Osiyo xududida istiqomat qiluvchi xalqlarga xos bo'lgan qadriyatlarni keltirish mumkin. Bir zaminda unib o'sgan xalqlarning tarixi, tili, madaniyati, dini, urf-odati va an'analarida juda ko'p umumiylik mavjud. Ular hamisha bir-birlariga og'a-ini, quda-anda bo'lib kelganlar. Qadimdan bir ma'naviy-ruhiy iqlimdan nafas olib kelgan xalqlarimiz bugungi mas'uliyatli davrda aql, zakovat, shijoat, dunyoviy salohiyat va milliy g'urur talab etadigan bir pallada yana ham yaqinroq, yana ham mehr-oqibatliroq bo'lishlari lozimligini hayotning o'zi taqozo qilmoqda.

Mintaqaviy qadriyatlar turkumiga O'rta Osiyoda yagona iqtisodiy xudud tashkil qilish. Orol muammolarini xal qilish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash, mintaqa xalqlarini tibbiy va ijtimoiy jihatdan himoyalash, boy tarixiy, ma'naviy merosimizni avaylab asrash kabilar kiradi.

Umuminsoniy qadriyatlar milliy va ma'naviy qadriyatlardan mazmuni jihatidan chuqur va keng bo'lib, umumbashariy ahamiyat kasb etadi. Umuminsoniy qadriyatlar barcha millatlar va xalqlarning maqsadi va intilishlariga muvofiq keladi. Ta'kidlash joizki, jahondagi birorta xalq va millat o'zidan boshqa xalq va millatlardan, umuman jahon tsivilizatsiyasidan mutlaqo ajralgan emas. Millatlar boshqa xalqlarning madaniy-ma'naviy yutuqlaridan foydalanmay turib rivojlana olmaydilar. SHu sababli barcha xalqlarning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'naviy rivojlanishi, tarixi bir-biri bilan chambarchas bog'lanib ketgan.

Umuminsoniy qadriyatlar turkumiga insoniyat tsivilizatsiyasining taraqqiyoti bilan bog'liq bo'lgan umumbashariy muammolar kiradi. Ulardan eng asosiylari er yuzida ilm-fanni taraqqiy ettirish, tinchlikni saqlash, yadroviy qurollarning poygasini to'xtatish, xalqaro xavfsizlikni ta'minlash, turli kasalliklarning oldini olish, tabiatni muhofaza qilish, qashshoqlik va savodsizlikka barham berish, sanoat xom ashyosi, energiya manbalari va oziq-ovqat bilan ta'minlash, koinotni va jahon okeani resurslarini o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lgan muammolar kiradi.

Qadriyatlarining jahon taraqqiyoti, inson hayotiga ko'rsatadigan ta'siri nuqtai nazaridan progressiv va reaksiyon qadriyatlarga ajratilishini ham esdan chiqarmaslik kerak. Jamiyatimizning iqtisodiyoti, madaniyati va ma'naviyatining ilgari qarab rivojlanishiga, ahloq-odob, milliy urf-odatlar negizlarida komil insonni tarbiyalashga, mustaqil respublikamizdan har tomonlama ravna- toptirib, jahon tsivilizatsiyasiga qo'shishga astoydil xizmat qiladigan qadriyatlar – bu progressiv qadriyatlarni tashkil etadi.

Aksincha, mamlakatimiz oldida turgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy muammolarni xalq etishga to'sqinlik qiladigan xolislar reaksiyon qadriyatlarga kiradi. Progressiv qadriyatlarining barchasi insonning farovon xayot kechirishini, erkin yashashi, ma'naviy ahloqiy kamol topishi uchun xizmat qiladigan vosita hisoblanadi. SHuning uchun ham ularni avaylab asrash, yuksaltirish inson shaxsiy hayotida ham, jamiyat taraqqiyotida ham katta ahamiyat kasb etadi.

Qadriyatlar jamiyatimizning boyligi, bizning milliy iftixorimiz. Ularni avaylab-asrash va muxofaza qilish – barchamizning burchimizdir. Zero, konstitutsiyamizda «Fuqarolar O'zbekiston xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini avaylab-asrashga majburdirlar. Madaniyat yodgorliklari davlat muxofazasidadir», deb ta'kidlangan.

Milliy qadriyatlarga hurmat bilan qarash – millatning o'ziga xurmat bilan qarashning asosiy bo'g'inidir. Ming yillar mobaynida shakllangan milliy qadriyatlarimiz hozirgi davrda yaratilgan madaniy-ma'naviy boyliklar bilan qo'shib taraqqiyotimizning tezlatadi, g'oyaviy va ma'anaviy poklanishni ta'minlashga ko'maklashadi. Qadriyatlarimizning barcha turlari insonning farovon va farovon xayot kechirishi, erkin yashashi, ma'naviy-ahloqiy kamol topishi uchun xizmat qiladigan vositalar bo'lib xisoblanadi. SHuning uchun ham qadriyatlarni avaylab-asrash, ularning qo'riqlash, yuksaltirish inson hayotida ham, jamiyat taraqqiyotida ham katta ahamiyat kasb etadi.

Bashariyat ko'p ming yillik tarixi davomida erkin, baxtli va go'zal xayot kechirishi uchun zarur bo'lgan xilma-xil qadriyatlarni yaratdi, inson, uning huquqi va erkinliklarini ximoya qiladigan qonunlar, siyosiy tashkilotlarni bunyod etdi. Insonni go'zal yashashi uchun zarur bo'lgan badiiy estetik qadriyatlarni rivojlantirdi,

kishilarning bir-biriga va jamiyatga bo'lgan munosabatlarini belgilab beradigan ahloqiy qoidalar majmuasini joriy etdi. Mazkur ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy va ahloqiy qadriyatlar jamiyat taraqqiyotida salmoqli o'rin egallab, kishilarning insoniy fazilatlarini yuksaltirishda katta xizmat qilib kelmoqda. Lekin shu bilan bir qatorda inson o'zi yaratgan ijtimoiy, siyosiy, madaniy-ma'naviy, ahloqiy qadriyatlarni ko'p xollarda poymol qilib kelayotganligini ham tan olishimiz kerak. Qonunbuzarlik, ahloqsizlik, millatimizning urf-odat va an'analariga zid keluvchi xatti-xarakatlarini aholi, ayniqsa, yoshlar ichida avj olib ketayotgani bunga misol bo'la oladi. Bularning oldini olish xozirgi kunda jamiyatimiz oldida ko'ndalang turgan dolzarb vazifadir.

Kishilarni qadriyatlarga iste'molchi yoki kuzatuvchi sifatida qarash kayfiyatidan xoli etib, aksincha ularni yanada ko'paytirish, yuksaltirish payida bo'lishlariga erishishiga alohida e'tibor berish kerak. Ma'lumki, xayotda hech bir narsa adabiy emas. Bu qadriyatlarga ham taalluqlidir. SHunday ekan, ularning doimo boyitib, rivojlantirib, ko'paytirib, yangilab turmog'qimiz darkor! Qadriyatlar katta ijtimoiy-siyosiy, falsafiy, tarbiyaviy ahamiyatga ega. Ular o'tmish bilan xozirgi kun o'rtasidagi vorisiylikni ifodalaydi, shu tufayli millatning tarixi, uning o'tmish xayoti, madaniyati gavdalanadi. SHuning uchun ham har bir siyosiy tuzum, har bir davlat qadriyatlaridan o'z maqsadi, manfaati yo'lida foydalanib kelgan va xozir ham shunday bo'lmoqda. Qadriyatlar o'z-o'zidan bevosita insonning ma'naviy qiyofasi, turmush tarzi, umuman jamiyat taraqqiyotini belgilay olmaydi. Qadriyatlarning ahvoli, ahamiyati, insonga ko'rsatadigan ta'siri, uning istiqboli u yoki bu jamiyatdagi mavjud ijtimoiy tuzum tomonidan olib borilayotgan siyosat, uning manfaatlari bilan uzviy bog'langandir. Buni biz o'zbek xalqi milliy qadriyatlarning o'tmishdagi va xozirgi ahvolidan yaqqol ko'rishimiz mumkin.

Ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'naviy qadriyatlarimiz jaxon xamjamiyatiga eltuvchi ishonchli vosita bo'lib xisoblanadi. Barqarorlik, tinchlik, millatlararo totuvlik xalqimizning buyuk ijtimoiy-siyosiy qadriyatlarini tashkil etadi. Xalqlar o'rtasida tinchlik-totuvlik, do'stlik va o'zaro hamkorlik munosabatlarini o'rnatish millatimizning ongiga, qoniga chuqur singib ketgan. O'zbekiston jaxonda tinchlik va xavfsizlikni saqlash, tinchliksevar mamlakatlar bilan har tomonlama hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yish hamda taraqqiyotga erishishning o'ziga xos yo'lin tanlagan. SHuning uchun ham uning jaxon hamjamiyatidagi obro' va e'tibori tobora ortib bormoqda. Barqarorlik, tinchlik, totuvlikq-mustaqillik tufayli qo'lga kiritilgan eng katta yutug'imizdir. SHunday ekan, bugungi kunda ularni qadrlash, avaylash-asrash, ximoya qilish – barchamizning eng dolzarb, eng olijanob vazifamiz bo'lib qolmog'i kerak.

Ma'lumki, jaxon xo'jaligiga kirishda bozor iqtisodiyotini shakllantirish muhim omil bo'lib xisoblanadi. SHunday ekan, xozirgi vaqtda bozor iqtisodiyoti talablariga to'liq javob bera oladigan davlatlararo iqtisodiy munosabatlarni yo'lga qo'yish katta ahamiyat kasb etadi. Bu borada Prezidentimiz tomonidan, ilmiy asoslarb berilgan va xozirgi kunda izchillik bilan xayotga tadbiiq etilayotgan iqtisodiy islohotlar strategiyasi qo'l kelmoqda. O'zbekiston rang-barang er osti va er usti boyliklariga ega. Respublikamizda o'tkazilayotgan islohotlar yo'li etakchi xalqaro iqtisodiy va moliyaviy tashkilotlar, jahon jamoatchiligi, jahondagi rivojlangan eng yirik mamlakatlar tomonidan keng qo'llab-quvvatlanmoqda. Xozirgi vaqtda O'zbekiston

ko'p tomonlama xalqaro iqtisodiy hamkorlik tashkilotlari faoliyatida qatnashmoqda. BMTning iqtisodiy muassasalari, Jahon banki, XVF, xalqaro moliya korporatsiyasi, iqtisodiy taraqqiyotiga ko'malashuvchi tashkilot, xalqaro mehnat tashkiloti, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti kabilar shular jumlasiga kiradi. Respublikamiz rahbariyati Markaziy Osiyo va MDX bilan iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash, tabiiy, moddiy qadriyatlarimizni birga baham ko'rish sohasida ham katta amaliy ishlar qilinmoqda. Bularning bari jamiyatimizning jahon xo'jaligiga qo'shilib, iqtisodiy yuksalishida katta rol o'ynamoqda.

Xalqimizning rang-barang va boy madaniyati jaxon xalqlari madaniyatini ajralmas qismidir. Ko'p asrlar davomida shakllanib, mazkur xalqning ruhiy boyligini, uning urf-odatlarini, an'analarini mujassamlashtirgan ma'naviyat ayni vaqtda umuminsoniy qadriyatlarning tarkibiy qismini tashkil etadi va shu tariqa u jahondagi barcha xalqlarning ma'naviy boyligi ham bo'lib xisoblanadi. YUksak milliy madaniyat, ma'naviyat hamma vaqt jahon xalqining bir-biriga yaqinlashtiruvchi vosita bo'lib kelgan va hozir ham shunday bo'lib kelmoqda. Xalqimizning madaniyati, tili, tarixi, urf-odat va an'analari, boy me'morchilik san'ati jahon xalqlarida zo'r qiziqish uyg'otmoqda. Milliy madaniyat, ma'naviyatimizni mintaqaviy va umuminsoniy qadriyatlar bilan yaqinlashtirish, jahon xalqlari bilan madaniy aloqalarimizni mustahkamlash va yanada taraqqiy ettirish xukumatimiz siyosatini muhim yo'nalishini tashkil etadi.

YUqorida aytilganlardan shunday xulosa chiqarish mumkin: 1) qadriyatlar jamiyatimizning boyligi, poydevori. Uni avaylab-asrash va oqilona rivojlantirish har bir insonning muqaddas burchidir; 2) qadriyatlar o'tmish bilan bugungi kun va kelajak bog'laydigan vosita; 3) qadriyatlar ma'naviy etuk, barkamol insonni tarbiyalaydigan qudratli kuch; 4) qadriyatlar jamiyatimizni jahon hamjamiyatiga qo'shuvchi ishonchli vosita. SHuning uchun ham qadriyatlarga nihoyatda extiyotkorlik bilan yondoshib, ularni mazmunan boytib ijodiy rivojlantirish-davr taqozosidir.

Prezident I.A.Karimovning «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda» asarida ta'kidlanganidek, jamiyat ma'naviyatini yanada yuksaltirish – mamlakatimizning rivojlanish strategiyasining ustuvor yo'nalishlaridan birini tashkil etadi. Milliy qadriyatlarimizni tiklash va mazmunan boyitish jamiyatni ma'naviy yuksaltirishda muhim ahamiyat kasb etishini xayotning o'zi yaqqol ko'rsatib turibdi.

Qadriyatlar deyilganda inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan, millat, elat va ijtimoiy guruhlarning manfaatlari va maqsadlari yo'lida xizmat qilishdagi erkinlik, ijtimoiy adolat, tenglik, xaqiqat, ma'rifat, go'zallik, yaxshilik, xalollik, burchga sadoqatli singari fazilatlar majmun tushuniladi. O'tmishdagi barcha falsafiy ta'limotlarda qadriyatlarning mohiyati va ularning jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rni masalasiga katta e'tibor berilib, ular ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotning maxsuli, jamiyat ma'naviy kamolotining muhim omili ekanligi ko'rsatib o'tiladi. Qadriyatlar jamiyat taraqqiyotining, moddiy va ma'naviy boylıklar rivojining yakuni, inson kamolotining kelajak uchun ham katta ahamiyat kasb etadigan ijobiy maxsulidir.

Insonning ob'ektiv olamiga nisbatan aktiv faoliyati, moddiy va ma'naviy muhit, yashash shart-sharoitlarining rivojlanishi vorislik asosida sodir bo'lib, yangi-yangi qadriyatlarning shakllanishiga, o'tmishdan meros bo'lib o'tganlari esa davr ruxi, yangi ijtimoiy extiyoj talablari asosida rivojlanishiga olib keladi. Buning

natijasida ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, manaviy taraqqiyotning imkoniyatlari xam kengayadi. Jamiyat taraqqiyoti jarayonida shakillangan xar qanday xodisa o`tmishda ijobiy axamiyat kasb etgani uchungina emas, balki kelajak istiqboli uchun yangi imkoniyatlar yaratib berishga qodir bo`lganligi sababli xam qadriyat deb ataladi.

Qadriyatlar olamni bilish va uning amaliy o`zgartirishning muxim omilidir. Xar bir qadriyatning mohiyati taraqqiyot, jamiyat va ruxiy olam xodisalarini bilish, ilmiy umumlashtirish, ijtimoiy va ma`naviy taraqqiyot ta`sir etish imkoniyatlari asosida belgilanadi. Qadriyatlarning ko`pligi, mavzuni, ularni aniqlash va ularga e`tiqod qilish insoning bilish qobiliyati va amaliy imkoniyatlaritakomilashib, chukirlashib, kengayib borayotganini ifodalaydi. YAngi qadriyatlarining yuzaga kelishi insoning ob`ektiv olam, ma`naviyatborasidagi bilimlari vorislik asosida davom etayotganining ifodasidir.

Qadriyatlar inson ia`naviy kamolatining muxim omili xamdir. Xar bir millat rivojlanishdagi tarixiy voqealar, unga ijobiy xisa qo`shgan shaxslar xam milliy qadriyatlar jumlasiga kiradi. qadriyatlarda ular yuzaga kelgan davirning ruxi, imkoniyatlari, talab va extiyohlari o`zining yaqqol ifodasini topadi. Xar bir kadriyat ma`lum kankret davr, sharoit va extiyohlarning maxsuligina emas, balki uning ko`zgusi xamdir. qadriyatlarga baxo berishdan oldin ular yuzaga kelgan konkret tarixiy sharoitlar, usha davirlarga xos bo`lgan imkoniyat va extiyohlarni xam bilmoq kerak. Kechagi voqealarni bugungi talab bilan o`lchash mumkin bo`lmagani dek, xar bir qdriyatning ishtimoiy axamiyatini bilishda muayan tarixiy sharoitlarni xisobga olib yondoshmoq kerak.

Qadriyatlarining shakilanishi, ularga amal qilish imkoniyatlari kishilar yashagan muxit, tabiy sharoitlar, ishonch usuli, kasb malakalari yoki turmush tarzi bilan xam bog`liqdir. Umuman olganda, qadriyatlar jamiyat tarixiy taraqqiyoti jarayonida shakilangan va rivojlangan, utmishida, xozirgi kunda va kelajakda xam ijtimoiy taraqqiyotiga ijobiy tasir etadigan, kishilar ongiga singib ijtimoiy axamiyat kasb etadigan modiy va manaviy boylikdir.

Qadriyatlarining ob`ektiv va sub`ektiv tomonlari mavjud. Qadriyatlar kishilarning modiy turmush darajasi, sharoiti, imkoniyatlari asosida shakilanadi va rivojlanadi. Bu qadriyatlarining obektiv zaminidir. Qadriyatlar ijtimoiy, modiy, manaviy, xodisa bo`lsa xam, ularning axamiyati va mohiyati kishitlarning ularga nisbatan bo`lgan munosabati asosida belgilanadi. Qadriyat degan tushunchani uzi xam qadr-qimmat degan manoni bildiradi. Xar bir ijtimoiy xodisaga kishilar o`z duny qarashi, taraqqiyot va istiqbol muamolarining xisobga olib yondashadilar va baxo beradilar.

Qadriyatlarining baxolash turli xildagi manfaatlar bilan xam bog`liqdir. Muayan qadriyatlarga amal qilishiga, ularni baholashga shaxsiy, guruhiy, miliy va umuminsoniy manfaatlar ham bevosita tasir etishi shubxasizdir. Bular qadriyatlarga baxo berishning subektiv omili xisoblanadi.

Qadriyatlarga baxo berishda jamiyat azolarining umumiy manaviy kamoloti ijtimoiy, miliy ongining etugligi xam kata axamiyatga ega. Ma`naviy jixatdan etuk shaxs, jamiyat miliy va umuminsoniy qadriyatlarining mazmuni va mohiyatini tug`ri baxolash imkoniyatiga egadir. Qadriyatlar va meros tushunchalari uzaro yaqin bo`lsa xam u bir xil manoni bildirmaydi. Qadriyat va meros bir-biriga uzviy bog`liq bo`lishiga qaramay, xar qanday meros qadriyat bo`la olmaydi. Meros

tushunchasining mohiyati qadriyatga nisbatan kengdir bundan tashqari, qadriyat faqat o'tmishdan qolgan merosgina emas. Xozirgi kun talablari, yangi sharoit va imkoniyatlar asosida shakilanayotgan ijtimoiy, ma'naviy siyosiy xodisalar xam qadriyat xisoblanadi. Xozir O'zbekistonda miliy istiqbol mafkurasining rivojlantirishi uchun kata ishlar olib borilmoqda. Taraqiyotning xozirgi vazifalari va milat manfatlariga mos keluvchi bunday mafkura yaratilmoqda. Bu mafkuraning yaratishda utmish merosidan unumli foydalanilsa xam u yangi davirda shakilangan qadriyat sifatida yuzaga kelmoqda. Meros o'tgan avlodlar tamonidan yaratilgan, bizgayaa etib kelgan ijtimoiy – ma'naviy xodisalar madaniy boyliklar, urf odatlar, marosimlar, axloq normalaridir. Meros taraqqiyot uchun xam zarur omil bo'lgandagina qadriyat darajasiga kutarila oladi. Meros xozirgi kun uchun xam bo'lgan axamiyatini bilish-uni qadriyatlar jumlasiga kiritishdir. Ijtimoiy taraqqiyot-doim yangilanib, takomilashib turadigan uzluksiz jarayon ekan, buning negizida muayyan qadriyatlarni baxolash mezonlari xam o'zgarib boradi. Qadriyatlarning baxolashda taraqqiyotning muayyan bosqichida maydonga chiqqan ijtimoiy kuchlarning manfatlari xam ma'lum axamiyat kasb etadi. Qadriyatlarga tor siyosiy guruxlarning manfatlari asosida yondashish ularning axamiyati va imkoniyatlarini notug'ri tushunishga olib keladi.

Qadriyatlar o'zining mohiyatiga ko'ra bir necha turga bo'linidai. Jumladan, inson va uning hayoti eng oliy qadriyat hisoblanadi. Inson yo'q joyda biron narsaning qadr-qimmati xaqida so'zlash bema'nilikdir. SHuning uchun ham inson qadr-qimmatini e'zozlash, uning turmushini yaxshilash, bilimi va madaniy saviyasini o'stirish, sog'lig'ini saqlash xayotini himoya qilish davltimiz siyosatining asosiy yo'nalishini tashkil etadi. Jamiyatimizda ro'y berayotgan tub o'zgarishlarning, islohotlarning barchasi kishilar hayoti to'q, boy, go'zal bo'lishi, inson o'zini chinakam erkin his etishi, o'z mehnati natijasining, o'z taqdirining, o'z mamlakatining egasi bo'lishini ta'minlashga qaratilgandir.

Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek, «jamiyatni isloh qilish va yangilash bo'yicha ko'p qirrali faoliyatimiz markazida inson, suversi O'zbekistonning fuqarosi turadi. Islohotlarning mazmuni har bir fuqaro shaxs sifatida o'zini ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lishga qaratilgan. Siyosiy va ijtimoiy xayotdagi barcha o'zgarishlar ayni mana shu oliy maqsadga erishishga – har bir kishining hayotini yaxshiroq, munosibroq, ma'naviy jihatdan bayroq qilishga bo'ysundirilgan». Istiqloq tufayli jumhuriyatimizda keyingi yillarda shaxsiy haq-huquqlari, erkinliklari va qadriyatlarini muhofaza qilish masalasida juda katta ishlar amalga oshirildi. Imzosiz xatlar yozish, tuhmat uyushtirish yo'li bilan kishilarni nohaq bezovta qilish, ularning qadr-qimmati va or-nomusiga tajovuz qilishlar mamlakatimizda qonun yo'li bilan taqiqlangan. Asosli, adolatli tanqid uchun o'ch olishga harakat qiladigan shaxslar, kimligidan qat'iy nazar, jinoiy javobgarlikka tortiladi. Vazifani suiste'mol qilgan mansabdorlar g'ayriqonuniy hatti-harakatlari uchun qonun qonun oldida javob beradi.

Nogironlar, ruhiy kasal kishilar, mehnat qobiliyatini yo'qotgan, boquvchisidan mahrum bo'lib qolganlar, yolg'iz ayollar, qariyalarning haq-huquqlari davlat yo'li bilan muhofaza qilinadi, ularga moddiy, ma'naviy yordam ko'rsatiladi. Bizda odamlarning shaxsiy hayotlari, uy-joyining dahlsizligi, telefon so'zlashuvlari, yozishmalar pochta va telegraf orqali jo'natilgan narsalarning sir saqlanishi

kafolatlanadi. O'zbekiston Respublikasi qonunlari fuqarolar or-nomusi, qadr-qimmatini saqlash va muhofaza etishga muhim vazifalardan biri sifatida qaraydi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 57-moddasiga muvofiq fuqarolar o'z hayotlari va sog'liqlari, mulklariga va shaxsiy erkinliklariga, or-nomuslari va qadr-qimmatlariga tajovuzlardan sud orqali himoya qilish huquqiga egadirlar.

Kishilarning turmush farovonligini oshirish, ularning talab-extiyojlarini qondirish, ijtimoiy sohani tez sur'atlar bilan rivojlantirish masalasida ham O'zbekistonda juda katta ishlar amalga oshirilmoqda. Inson farovonligini yaxshilashning eng asosiy masalalaridan biri ularni uy-joy, ichimlik suvi, gaz, elektr energiyasi, radio va telefidenie bilan ta'minlashdir. O'zbekiston rahbariyati tashabbusi bilan bu borada dastlabki jiddiy qadamlar qo'yildi. Qishloq aholisiga shaxsiy xo'jaliklarini kengaytirish va uy-joy qurish uchun er va mablag'lar ajratildi. Qurilish materiallari bilan yordam berildi. Jumhuriyatimizda yaqin-yaqinlardan boshlab paxta terimiga qo'shimcha haq to'lashning joriy etilganligi paxta va boshqa qishloq xo'jaligi maxsulotlarining xarid narxini oshirish ustida ish olib borilayotganligi, boshlang'ich sinf o'quvchilariga bepul ovqat, homilador, bemor ayollarni qo'shimcha yuqori sifatli oziq-ovqat maxsulotlari bilan ta'minlash yo'lga qo'yilganligi, veteranlarning nafaqasini oshirish, nogiron, yolg'iz qolgan qariyalar va uy-internatlarining sharoitlarini yaxshilash uchun qo'shimcha mablag' sarf etilayotganligi anashularning hammasi insonga bo'lgan munosabatlar yaxshilanayotganligining amaliy isbotidir.

Inson ehtiyojlarini qondirishda tabiiy qadriyatlar katta ahamiyat kasb etadi. Tabiiy qadriyatlarga er va er osti boyliklari, suv, xavo, o'rmonlar, o'simliklar, hayvonot dunyosi va boshqalar kiradi. Markaziy Osiyo, hususan, O'zbekiston zamini hilma-xil qazilmalarga boy. Er yuzasiga yaqin yotgan qazilmalarning aksariyati ochilgan va ular xalq xo'jaligi fan va texnika taraqqiyoti uchun xizmat qilmoqda. SHu bilan birga hali ochilgan, ro'yodga chiqmagan konlar ham ko'p. Bu krlarning juda oz qismi bevosita er yuziga chiqqan bo'lsa, aksariyati er ostida yashirinib yotibdi. Iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lgan tabiiy xom ashyo buyumlari –«foydali qazilmalar» O'zbekiston Respublikasining milliy boyligi, uning asosiy qadriyatlaridandir. O'zbekiston behisob tabiiy boyliklarga, qulay geografik muhitga ega. Tabiat tabiiy resurslar manbaidir. Tabiiy resurslar, ya'ni yonilg'i, har hil metallar, rudalar, havo, suv, o'simliklar dunyosi bo'lmasa, insoniyat yashay olmaydi. Tabiat biz uchun moddiy ne'matlarining bosh manbai sifatida ham, sog'lik, shodlik, turmushga mexr muxabbatning va har bir kishidagi ma'naviy boyliklarning bitmas-tuganmas omili sifatida ham o'zining g'oyat zo'r ahamiyatini hech qachon yo'qotmaydi.

Ona- er kishilar usun moddiy ne'matlar manbai, dastlabki mehnat vositalarining hazinasidir, insoniyat taraqqiyotining beshigidir. Erdan inson o'zi uchun zarur narsalarni undiradi. Er insonni boqadi. Taniqli ingliz iqtisodchi olimi Vilazm Netti aytganidek, mehnat boylikning otasi bo'lsa, er uning onasidir. Insonning kundalik hayoti va sevinchlari ham er tufaylidir. SHunday ekan, inson uchun g'oyat darajada muhim va zarur bo'lgan hayot manbayi- erni qadirlamaslik, e'zozlamaslik mumkin emas!

Zotan, O'zbekiston Konstetuttsiyasining 55-moddasida yozib qo'yilgan: «Er, er osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zahiralalar

umumilliy boyliklardir, ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasidadir.

Inson mehnati, hatti-harakati, aql-zakovati bilan yaratilgan «ikkinchi tabiat», ya'ni turli-tuman boyliklar, zavod va fabrikalar, ishlab chiqarish kuchlari, transport vositalari, asbob uskunalar, turarjoy, mol-mulk, noz-ne'mat va shu kabilar moddiy qadriyatlar hisoblanadi.

Ma'lumki, moddiy qadriyatlarning asosini jamiyatimizning moddiy texnika bazasi tashkil qiladi. Insoniyat jamiyatining har biri o'ziga xos moddiy texnika bazasiga ega. Ular bir-biridan sifat jihatidagina emas, balki miqdor jihatidan ham farq qiladi. Tosh va yog'ochdan yasalgan sodda qurollarni ishlatish, yoyning ixtiro qilinishi va ov qilish, olovdan foydalanishning kashf etilishi, metallardan mehnat qurollarini yasash va boshqa shu kabilar hammasi ibtidoiy jamiyat moddiy-texnika bazasi uchun xarakterlidir. Biroz takomillashgan mehnat qurollarini dehqonchilik, hunarmandchilik va qurilish ishlarida qo'llash, og'ir jismoniy mehnat talab qiladigan barcha sohalarda qullarning mehnatidan shafqatsizlarcha foydalanish quldorlik jamiyatining moddiy texnika bazasi uchun xos belgilardir. SHamol va suv tegirmonlaridan foydalanish, metallarni eritish va ularni qayta ishlash yo'llarini yaxshilash feodal jamiyatiga taalluqli moddiy texnika bazasidir. Yirik va kuchli yutuqlaridan keng foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va mexanizatsiyalashtirish, yangi texnologiyani joriy etish, tabiiy, moddiy va mehnat resurslaridan har tomonlama foydalanish industrial jamiyatning moddiy texnika bazasini tashkil etadi.

Respublikamizda taraqqiy etayotgan mashinasozlik, metallurgiya, kimyo, issiqlik energiyasi, transport va aloqa, kapital qurilish, engil, oziqovqat, agrar sanoati va boshqa moddiy boyliklar majmuasi mustaqil O'zbekiston xalqining moddiy qadriyatlarini tashkil etadi. Moddiy qadriyatlarning negizini mulk tashkil etadi. Davlat iste'molchilarning huquqi ustunligini hisobga olib, iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik o'va mehnat qilish erkinligini, barcha mulk shakllarining teng huquqligini va huquqiy jihatdan bab-barobar muhofaza etilishini kafolatlaydi.

Insonning hayotida madaniy-ma'naviy qadriyatlar kata o'rin egallaydi. Unga ilmiy texnikaviy va intellektual imkoniyatlar, maorif, ta'lim-tarbiya, tibbiy xizmat, madaniy meros, turli shakllarda namoyon bo'ladigan madaniyat durdonalari, til, adabiyot, san'at, xalq hunarmanchiligi mahsulotlari, noyob tarixiy va madaniy yodgorliklar kiradi.

Markaziy Osiyo azal-azaldan ilm-fan va madaniyatning, adabiyot, san'atning markazi bo'lib kelgan. Bu zaminda etishib chiqqan buyuk mutafakkir jahon ilm-fan madaniyatini o'z kashfiyotlari va o'lmas asarlari bilan ijodiy boyitib, yuqori cho'qqiga ko'taradilar. Butun madaniy olamga taniqli olimlar va mutafakkirlar, Samarqand, Buxoro, SHahrisabz va Xiva muhtasham shaharlar yaratuvchilari bilan ajdodlarimizning ijodiyoti o'zining ulug'vorligi va go'zalligi bilan lol qoldirmoqda. «O'zbekistonda yuz berayotgan progressiv o'zgarishlar – deydi I.A.Karimov, - uning juda katta tabiiy boyliklari, ishlab chiqarish, ilmiy-texnikaviy va intellektual imkoniyatlari, noyob milliy madaniy merosi, xalqimiz tarixi, hozirgi hayoti bilan qiziqayotgan dunyoning barcha mintaqalaridagi sisatchilar, bizneschilar, oddiy odamlarni o'lkamizga tobora ko'proq jalb etmoqda.

Endilikda mintaqamizning boy ma`naviy madaniyati, uning noyob milliy qadriyatlari, bebaho falsafiy va ma`naviy merosi xalqimizning ruhiyati, ma`naviyatini yanada yuksak darajaga ko`tarish uchun xizmat qilmoqda. Biz SHarq tsivilizatsiyasi va madaniyatiga mansubligimiz bilan faxrlanamiz, deydi I.A.Karimov. bu omillar xalqni doimo bulg`usi o`zgarishlarga ma`naviy va ruhiy jihatdan tayyorlashga xizmat qiladi.

Jamiyat taraqqiyotida, inson hayotida ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar alohida o`rin tutadi.

Erkinlik, tengsizlik, birodarlik insoniyat tomonidan hamisha e`zozlab, qadrlangan. Insonning erkinligi, uning shon-shuxrati va qadr-qimmatini jamiyatimizning oliy qadriyatlaridir. O`zbekistonda boshqa millat va xalqqa nisbatan do`stlik, birodarlik munosabatida bo`lish – bu o`zbek xalqi va milliy ruhiyatining ajralmas fazilatidir.

Halqimiz hech qachon o`zini boshqa xalqdan ustun qo`ymagan. Boshqa millatlarga munosib darajada ehtirom ko`rsatgan. Respublika aholisi orasida ko`pchilikni tashkil qilgan o`zbek millatining muqaddas burchi ona tilini, o`z milliy madaniyatini va tarixini tiklashdangina iborat emas, balki birgalikda hayot kechiruvchi kam sonli xalqlarning taqdiri uchun, ularning o`ziga xos madaniy – ma`naviy xususiyatlarini saqlab qolish uchun, kamol topish va o`zligini namoyon etish uchun ularga teng sharoit va imkoniyatlar yaratib berish borasida mas`ul bo`lishdan ham iboratdir.

Ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar ichida barqarorlik, tinchlik, totuvlik alohida ahamiyat kasb etadi. «Ko`p millatli jamiyatimizda, - deydi I.A.Karimov, - ijtimoiy-siyosiy barqarorlik, fuqarolar o`rtasida O`zbekistonning bunyo bo`lishi va rivojlanishning birinchi bosqichida qo`lga kiritilgan eng asosiy yutuq bo`ldi».

Barqarorlik, tinchlik, totuvlik – bular davltchiligimizning yangi binosini barpo qiladigan poydevoridir. Tinchlik va barqarorlik – bular xalqaro hamjamiyat bilan birlashuvchi vositadir. «Insonparvarlik yaxshilik, sofdillik singari qadriyatlarni qabul qilgan va birgalikda baham ko`rgan xalq va mamlakatgina butun dunyo xalqlariga yaqin va tushunarli bo`lishi, jahon hamjamiyatiga qabul qilinishi mumkin», - deydi I.A.Karimov.

Ahloqiy qadriyatlar kishilarning bir-biriga, vatanga nisbatan tarixan tarkib topgan munosabatlarini ifodalaydi. Ahloq muayyan xulq-atvor, odob, hatti-harakat, norma, qoida va printsiplar majmuasidir. Ahloqiy tushunchalarga yaxshilik va yomonlik, burch, vijdon, sha`n (or-nomus), baxt, adolat, ideal kabilar kiradi.

Insonning oila, jamiyat, xalq manfaatlarini anglab qilayotgan har qanday hatti-harakati yaxshilik kateogriyasi nuqtai nazaridan baholanadi. Burch – kishining Vatan, xalq, jamoa, oila bilan o`zaro munosabatlarida o`z oldidagi majburiyat va mas`uliyatini sezish, ularga nisbatan sadoqatini ifodalaydi. Vijdon – kishining hatti-harakatiga o`zining munosabati, kishining o`z xulq-odobi uchun ma`naviy mas`uliyat hissini ifodalaydi. Sha`n tushunchasi shaxsga jamiyat beradigan ijtimoiy bahoni belgilovchi va shaxsiy qadr-qimmatini ifoda qiluvchi kategoriyadir. Baxt tushunchasi insonning ijtimoiy va shaxsiy xayotidagi o`z faoliyati, ro`yobga chiqqan orzu-istak va maqsadlaridan mamnunligini bildiradi.

Ahloq kategoriyalari insonning yurish-turishiga baho beradi, uni jamiyatda mavjud, ko`pchilik ma`qullagan hatti-harakatga chorlaydi. Ahloq ma`naviyatning

shirayu sharbatidir. Inson ahloqi shunchaki salo-alik, hushmuomalalikdangina iborat emas. Ahloq - bu avvalo insof va adolat tuyg`usi, imon, halollik degani. Ahloqiy, huquqiy qadriyatlarning ko`plari Qur`oni Karimda, hadislarda katta o`rin olgan. Hadislarda bayon qilingan ahloqiy normalar inson kamolotiga katta ijobiy ta`sir ko`rsatishi shubhasizdir. Hadislarda, sha`riy hukmlarda o`rtaga tashlangan barcha ahloqiy va huquqiy qadriyatlardan hozir ham tarbiyaviy omil sifatida keng foydalanish mumkin.

«Qadimgi ajdodlarimiz –deydi I.A.Karimov-komil inson xaqida butun bir axloqiy talabalar majmuasini, sharqona axloq kodeksini ishlab chiqqanlar.Kishi qalbida xaromdan xazar nopoklikka, adolatsizlikka nisbatan murosasiz isyon bo`lishi kerak. SHunday odamgina lafzini saqlaydi, birovning haqqiga hiyonat qilmaydi, sdoqatli bo`ladi»!.

Diniy qadriyatlar ham jamiyatning ma`lum tarixiy davr va sharoitlaridagi talablari, ehtiyojlari asosida shakillanadi. Islom dini shakillanayotgan davrda Muhammad alayxisalom arab qabilalari orasida keng tarqalgan o`nlab urf-odatlar, marosimlar, ahloqiy va xuquqiy normalarga ilohiy tus berib, ularni yangi dinning ajralmas qismiga aylantirildi.arablarning yurish-turishi, odobi va ahloqi, oilaviy va qabilaviy munosabatlaridagi o`nlab qadriyatlar islom dinining tarkibiy qismi bo`lib qoldi. SHa`riy hukmlarga kirgana hloq va odob, halollik, insonparvarlik, mehirqibat, do`stlik, birodarlik haqidagi o`nlab g`oyalar islom dinidan oldin ham qadriyatlar sifatida saqlanib kelgan edi. Bu qadriyatlarga rioya qilmaslik jamiyat oldidagina emas, balki xudo oldidagi gunox sifatida talqin etila boshlangan. Natijada islom dini bilan bog`liq bo`lgan bu qadriyatlarga ham rioya qilishlik ma`suliyati kuchaydi.

Din muqaddas deb etirof qilgan qadriyatlarni tan olmaslik yoki ularga rioya qilmaslik gunoh, do`zoh singari tushunchalar bilan bog`landi. SHunday qilib, diniy tushs olgan hayotiy qdriyatlarga rioya kilishning zaruriyati xam kuchaydi.Dinlardagi ijtimoiy,ma`naviy axamiyatga ega bulgan kadriyatlarni fanatizm,bid`at va xurofotdan ajrata bilmoklik kerak.

O`rta Osiyolik olimlar va ma`rifatparvarlar diniy qadriyatlarni xurofot va bid`atdan ajratib olishga, diniy xayotiy tomonlarini xaqiqiy ijtimoiy va ma`naviy kamolotining muhim zaminiga aylantirishga harakat qilib kelganlar. Qadriyatlarga aqidaparastlik, qiroatxonlik, ko`r-ko`rona sig`inish yo`li emas, balki sog`lom aql, fan yutuqlari, ijtimoiy-ma`naviy taraqqiyot talablari va imkoniyatlariga asoslani yondoshmoq kerak.

O`zbekistonning mustaqilikka erishishi, totalitar buyruqbozlik tuzumining mafkuraviy hukmronligiga barham berilishi diniy qadriyatlarga nisbatan yangicha yondashishga imkon berdi. Ko`pgina diniy marosimlar tiklandi. Qurbon hayiti, ramazon hayiti kabi marosimlar hamma erda ommaviy bayramlarga aylandi. Bunday qadriyatlar yoshlarda milliy g`urur, vatanparvarlik, milliy birdamlik va hamjihatlik tuyg`usini shakllantirishda, insonparvarlik, halollik, ahloqiy poklik fazilatlarini kamol toptirishda katta ahamiyatga ega.

Qadriyatlarning amal qilish doirasiga ko`ra turlari.

Milliy qadriyatlar murakkab ijtimoiy-ruhiy xodisa bo`lib, u millatning tili, madaniyati, tarixi, urf-odatlari, an`analarini, jamiki moddiy va ma`naviy boyliklarini, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy hayotining barcha tomonlarini qamrab oladi. Insonning

qaysi millatga mansub ekanligi haqidagi tasavvuri faqat g'oyagina emas, balki tuyg'u hamdir. Bu tuyg'u kishida millatning tarixi, ruxiyati, xozirgi xolati va hususiyatini, xis qilish shaklida mujassamlashgan bo'ladi. Insonda milliy ong va g'urur bo'lmasa u o'zining qaysi millatga mansub ekanligini his etmasa, uning milliy qadriyatlarini anglashi tasavvur qilish qiyin. Toki millatlar, milliy mafkuralar mavjud ekan, milliy munosabatlar ham, milliy his tuyg'ular ham, milliy qadriyatlar ham saqlanib qolaveradi. Millatni milliy qadriyatlaridan mahrum qilish tarix va insoniyat oldidagi eng katta jinoyatdir. Har bir ruhan sog'lom kishida o'z qadr-qimmatini saqlash, o'zini hurmat qilish tuyg'usi mavjud. Har bir millatda ham huddi shu holatni ko'ramiz. Millatlarning o'z-o'zini anglash jarayoni takomillashgan sari milliy manfaatlar ham milliy qadriyatlar ham kuchayib, mustahkamlanib boraveradi. Milliy qadriyatlarning e'zozlanishi va kuchayib berishi zinhor milliy mahdudlikka, milliy xudbinlikka, manmanlikka olib kelmasligi kerak. SHuning uchun ham bu masalada xushyorlik, nazokat, insof, diyonat, bag'rikenglik, sahovat talab qilinadi.

Milliy qadriyatlar har bir millatning mohiyatini, uning muayyan mustaqil ijtimoiy etnik birlik ekanini belgilovchi asosiy mezonlardan biridir. Millatning ruhiyati, tarixiy an'analari, ma'naviy extiyojiga mos kelmaydigan begona qadriyatlarni unga zo'rlab singdirish mumkin emas. Ayniqsa, boy tarixiy merosga ega bo'lgan xalqlar ma'naviy hayot borasidagi zo'ravonlikni ruhan qabul qilmaydilar. Xalqlarga yangi ma'naviy qadriyatlarni singdirish uchun avval ularga nisbatan extiyoj tug'dirmoqda.

Mintaqaviy qadriyatlar iqtisodiyoti, madaniyati, tarixi, tili, dini, urf-odat va an'analari mushtarak bo'lgan xalqlar manfaatlariga xizmat qiladigan tabiiy va ijtimoiy xodisalar majmuasini tashkil etadi. Mintaqaviy qadriyatlarga misol sifatida O'rta Osiyo xududida istiqomat qiluvchi xalqlarga xos bo'lgan qadriyatlarni keltirish mumkin. Bir zaminda unib o'sgan xalqlarning tarixi, tili, madaniyati, dini, urf-odati va an'analarida juda ko'p umumiylik mavjud. Ular hamisha bir-birlariga og'a-ini, quda-anda bo'lib kelganlar. Qadimdan bir ma'naviy-ruhiy iqlimdan nafas olib kelgan xalqlarimiz bugungi mas'uliyatli davrda aql, zakovat, shijoat, dunyoviy salohiyat va milliy g'urur talab etadigan bir pallada yana ham yaqinroq, yana ham mehr-oqibatliroq bo'lishlari lozimligini hayotning o'zi taqozo qilmoqda.

Mintaqaviy qadriyatlar turkumiga O'rta Osiyoda yagona iqtisodiy xudud tashkil qilish. Orol muammolarini xal qilish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash, mintaqa xalqlarini tibbiy va ijtimoiy jihatdan himoyalash, boy tarixiy, ma'naviy merosimizni avaylab asrash kabilar kiradi.

Umuminsoniy qadriyatlar milliy va ma'naviy qadriyatlardan mazmuni jihatidan chuqur va keng bo'lib, umumbashariy ahamiyat kasb etadi. Umuminsoniy qadriyatlar barcha millatlar va xalqlarning maqsadi va intilishlariga muvofiq keladi. Ta'kidlash joizki, jahondagi birorta xalq va millat o'zidan boshqa xalq va millatlardan, umuman jahon tsivilizatsiyasidan mutlaqo ajralgan emas. Millatlar boshqa xalqlarning madaniy-ma'naviy yutuqlaridan foydalanmay turib rivojlana olmaydilar. SHu sababli barcha xalqlarning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'naviy rivojlanishi, tarixi bir-biri bilan chambarchas bog'lanib ketgan.

Umuminsoniy qadriyatlar turkumiga insoniyat tsivilizatsiyasining taraqqiyoti bilan bog'liq bo'lgan umumbashariy muammolar kiradi. Ulardan eng asosiylari er yuzida ilm-fanni taraqqiy ettirish, tinchlikni saqlash, yadroviy qurollarning poygasini

to'xtatish, xalqaro xavfsizlikni ta'minlash, turli kasalliklarning oldini olish, tabiatni muhofaza qilish, qashshoqlik va savodsizlikka barham berish, sanoat xom ashyosi, energiya manbalari va oziq-ovqat bilan ta'minlash, koinotni va jahon okeani resurslarini o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lgan muammolar kiradi.

Qadriyatlarning jahon taraqqiyoti, inson hayotiga ko'rsatadigan ta'siri nuqtai nazaridan progressiv va reaksion qadriyatlarga ajratilishini ham esdan chiqarmaslik kerak. Jamiyatimizning iqtisodiyoti, madaniyati va ma'naviyatining ilgari qarab rivojlanishiga, ahloq-odob, milliy urf-odatlar negizlarida komil insonni tarbiyalashga, mustaqil respublikamizdan har tomonlama ravna- toptirib, jahon tsivilizatsiyasiga qo'shishga astoydil xizmat qiladigan qadriyatlar – bu progressiv qadriyatlarni tashkil etadi. Aksincha, mamlakatimiz oldida turgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy muammolarni xalq etishga to'sqinlik qiladigan xolislar reaksion qadriyatlarga kiradi. Progressiv qadriyatlarning barchasi insonning farovon xayot kechirishini, erkin yashashi, ma'naviy ahloqiy kamol topishi uchun xizmat qiladigan vosita hisoblanadi. SHuning uchun ham ularni avaylab asrash, yuksaltirish inson shaxsiy hayotida ham, jamiyat taraqqiyotida ham katta ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga doir tayanch so'z va iboralar:

Inson va uning xayoti. moddiy, madaniy-ma'naviy qadriyatlar, ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar, ahloqiy va huquqiy qadriyatlar, diniy qadriyatlar, milliy, mintaqaviy, umuminsoniy qadriyatlar, qadriyatlarning tarbiyaviy ahamiyati, Bashariyat, burch, qadriyatlarni jamiyat taraqqiyotidagi o'rni, ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar, madaniy-ma'naviy qadriyatlar, ahloqiy qadriyatlar, bugungi kundagi qadriyatlarning ahvoli, barqarorlik, tinchlik, millatlararo totuvlik.

Mavzuga doir nazarot savollari:

- Qadriyatlar mohiyatiga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?
- Nima uchun inson eng oliy qadriyat xisoblanadi?
- Moddiy qadriyatlarga nimalar kiradi?
- Madaniy-ma'naviy qadriyatlar nimalardan tashkil topadi?
- Ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar deganda nimalarni nazarda tutmoq kerak?
- Ahloqiy va huquqiy qadriyatlar nimalardan iborat?
- Diniy qadriyatlarning tarbiyaviy ahamiyati nimalarda ko'rinadi?
- Amal qilish doirasiga ko'ra qadriyatlarning necha turi mavjud?
- Milliy qadriyatlarga nimalar kiradi?
- Mintaqaviy qadriyatlarning milliy qadriyatlardan farqi nimada?
- Umuminsoniy qadriyatlar deganda nimani tushunasiz?
- Ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'naviy qadriyatlarimizni jahon hamjamiyatida tutgan o'rni qanday?
- Barqarorlik, tinchlik, millatlararo totuvlik kabi qadriyatlar o'zida nimani aks ettiradi?
- Qadriyatlarning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni qanday?
- Qadriyatlarni etuk, barkamol insonni tarbiyalashdagi vazifalari qanday?

Mavzu yuzasidan foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996;

2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
4. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo`lidan. 4-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
5. Karimov I.A. YAngicha fikrlash va ishlash davr talabi. 5-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1997;
6. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo`lidan. 6-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1998;
7. Karimov I.A. Biz kelkjagimizni o`z qo`limiz bilan quramiz. 7-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1999;
8. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz. 8-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2000;
9. Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas`ulmiz. 9-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2001;
10. Karimov I.A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashamiz. 10-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2002;
11. Karimov I.A. Biz tanlagan yo`l demokratik va ma`rifiy dunyo bilan hamkorlik yo`li. 11-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2003;
12. Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o`z kuch qudratimizga, hamjihatligimiz va qat`iy irodamizga bog`liq. 12-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2004.
13. Karimov I.A. O`zbek xalqi hech kimga, hech qachon qaram bo`lmaydi. 13-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2005.
14. Karimov I.A. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma`naviyatimizni yuksaltirish va halqimiz hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezon va maqsadidir. 15-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2007.
15. Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish yo`lida. 16-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2008.
16. Karimov I.A. Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta`minlash – bizning oliy maqsadimiz. 17-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
17. Karimov I.A. YUksak ma`naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma`naviyat, 2008.
18. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O`zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo`llari va choralari. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
19. Karimov I.A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
20. Karimov I.A. BMT Bosh Assambleyasining mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag`ishlangan oliy darajadagi yalpi majlisdagi nutqi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.
21. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.
22. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo`lini izchil davom ettirish-taraqqiyotimizning muhim omilidir // Xalq so`zi. 2010 yil, 7 dekabr.
23. Karimov I.A. O`zbekiston mustaqillikka erishish ostonosada. – Toshkent: O`zbekiston, 2011.

24. Karimov I.A. Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir. 19-jild – Toshkent: O`zbekiston, 2011.
25. Karimov I.A. Bizning yo`limiz – demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yolidir // Xalq so`zi. 2011 yil, 8 dekabr.
26. Karimov I.A. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yanada yuksaklikka ko`taradigan yil bo`ladi // Xalq so`zi, 2013 yil 20 yanvar.
27. Karimov I.A. Mamlakatimizning taraqqiyoti, el-yurtimiz farovonligi, vatanimizning obro- e'tiborini yanada oshirish yo`lida mehnat qilish – muqaddas burchimiz. Prezident Islom Karimovning Xalq deputatlari Toshkent viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyadagi nutqi // O`zbekiston ovozi, 2013 yil 4 aprel.
28. Karimov I.A. Tinchlik va osoyishtalik – barcha yutuq va marralarimizning asosidir. Prezident Islom Karimovning 9 – may – Xotira va qadrlash kuni munosabati bilan ommaviy axborot vositalari vakillari bilan suhbatini // Xalq so`zi, 2013 yil 10 may.
29. Prezident I.A. Karimovning «Ikkinchi jahon urushi qatnashchilarini rag`batlantirish to`g`risida»gi farmoni // Xalq so`zi, 2013 yil 19 aprel.
30. Karimov I.A. Tarixdan saboq olib, zamon bilan hamqadam bo`lib yashash- bugungi hayotning o`tkir talabi. Prezident I.A. Karimovning interv`yusidan kelib chiqadigan xulosalar // O`zbekiston ovozi, 2013 yil 15 may.
31. O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.

Qo`shimcha adabiyotlar.

1. Tulenov J. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent, 1998.
2. Tulenov J. Milliy qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. – Toshkent: O`zbekiston, 1999.
3. Tulenov J, Qodirov B, G`o`ofurov Z. Ma`naviy yuksalish sari. – Toshkent: Mehnat, 2000.
4. Uvatov U. Donolardan saboqlar. – Toshkent: Abdulla Qodiriy, 1994.
5. Yusupov E. Falsafa. – Toshkent: Universitet, 2000.
6. Tulenov J. Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. Ilmiy ishlar to`plami. – Toshkent: O`zbekiston, 1997.
7. Hakimov I. Sog`lom muhit - sog`lom avlod. – Toshkent: O`zbekiston, 1999.
8. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent: O`FMJ, 2004
9. Achildiyev A.S. Milliy g`oya va millatlararo munosabatlar. – Toshkent: O`zbekiston, 2004.

5-Mavzu: Qadriyatlash va qadrsizlanish muammolari.

Reja:

1. Qadrlashning aksiologik mohiyati va mazmuni.
2. Qadrlash mezonlari va me`yorlari, ular buzilishining salbiy oqibatlari.
3. Qadrlashning shaxsiy, milliy, umuminsoniy va boshqa darajalari.
4. Qadrlash va qadrsizlanish qarama-qarshi hodisalar sifatida.
5. Mustabid tuzumda mamlakatimiz fuqarolari va ularning hayoti havf ostida qolganligi.

6. Qatag'onlik yillari va uning qurbonlari. 1970-1980yillarda "O'zbeklar ishi", "Paxta ishi" siyosati va uning asl mohiyati

7. Cheklangan demokratiya sharoitida ijtimoiy-siyosiy qadriyatlarning ahvoli, shaxsga sig'inish siyosati, uning milliy qadriyatlarga salbiy ta'siri, diniy va milliy urf-odatlarimizning toptalganligi.

O'zbekiston tabiiy resurslarga nihoyat darajada boy, nisbatan yuqori iqtisodiy va ishlab chiqarish qudratiga ega mamlakatlardir. Respublikamiz bag'rida foydali qazilmalar mo'l. U tabiiy iqlim sharoitiga ko'ra, qishloq xo'jaligi madaniyatini yuksaltirish imkoniyati baland, mahsulotlar etishtirish uchun eng qulay mintaqalardan biridir.

O'lkamiz azaldan ilm-fan va madaniyatning qadimiy markazlaridan biri bo'lib kelgan. Bu o'lka olimlari, etuk mutafakkirlari jahon ilm-fani va madaniyatini o'z kashfiyotlari va o'lmas ilmiy asarlari bilan boyitdilar. Insoniyat tafakkuri taraqqiyotiga juda katta xissa qo'shdilar. Ana shundan o'lkani, uning boyliklarini qo'lga kiritish chorizm tashqi siyosatining maqsadi bo'lib, bu siyosat Pyotr I tomonidan asoslab berilgan edi. Ana shu niyatni amalga oshirish natijasida Pyotr I O'rta Osiyoda Aleksandr Bekovich Cherkasskiy, Yulorno Benevi kabi josuslarini shu o'lkani har tomonlama yaxshilab o'rganish uchun yuborgan edi.

Rossiyaning keyingi xukmdorlari ham mazkur siyosatni amalga oshirish uchun ko'plab ekspeditsiya uyushtirdilar. 1839-1940 yillarda Rossiya Xivani bosib olish uchun Perovski boshchiligida katta harbiy ekspoditsiya uyushtirdi. Ammo bosqinchilarning bu harakati zoe ketdi. 1864-1875 yillarda chorizm Turkistonni zabt etgach, o'lkani o'zining mustamlakasiga, metropoliyaning xom ashyo bazasiga aylantirdi. Bu esa Turkiston jamiyatining butun turmushini ag'dar-to'ntar qilib yubordi, undagi xalqlarning milliy qadriyatlari, urf-odat, an'analari zo'ravonlik bilan barbod etildi. Chorizm tomonidan Turkistonda o'tkazilgan mana shu siyosat, afsuski, O'zbekistonda ham, Ulug' oktyabr revolyutsiyasidan keyingi davrda o'ziga xos tarzda davom etdi. Sobir SSSR markaziy organlari og'zida milliy respublikalarni har tomonlama rivojlantirish xaqida gapirib, amalda esa ularning haqiqiy extiyojlarini va manfaatlarini oyoq osti qildilar.

Zo'ravonlikka asoslangan ma'muriy buyruqbozlik tizimi, totalitar markaz o'z qo'lidagi cheksiz hokimiyatni ishga solib, respublikalarning mustaqilligini, fuqarolarning moddiy haq-huquqlarini ham kamsitib keldi. O'zbekiston ekonomikasi esa faqat hom ashyo etkazib berishga yo'naltirilgan edi. Paxta yakka hokimligi o'n yillar davom etaverdi. Sug'oriladigan erlarga muttasil paxta ekib kelishdi. Erimiz zaxri qotil butifosning qo'llanilishi natijasida zaxarlandi, suv va xavo bulg'andi. Minglab kishilar oshqozon-ichak, sariq kasalliklariga muhtalo bo'ldi, yosh bolalar, xotin-qizlar o'rtasida o'lim ko'paydi. Paxta yakka hokimligi oqibatida suvdan foydalanish izdan chiqib ketganligi tufayli Orol va uning sifati yomonlashganligi tuproq va o'simlik qatlamining tanazzulga, o'simlik va xayvonot dunyosining o'zgarishiga, baliqni qayta ishlash sohasining yo'qolib ketishiga, shuningdek sug'oriladigan erning samaradorligining pasayishiga olib keldi.

Ekologik vaziyatning yomonlashuvi Orol dengizi xavzasidagi 35 mln aholining turmush sharoitiga, ularning salmog'ligiga salbiy ta'sir ko'rsatdi, xo'jalik faoliyatini buzib yubordi. Bularning barchasi mintaqadagi migratsion jarayonlarning ko'payishiga olib keldi. O'zbekiston xalqi mamlakat va sobiq sotsialistik lager

mamlakatlari to'qimachilik olidagi o'z baynalminal burchini vijdonan bajardi, ammo o'rnini qoplab bo'lmaydigan talofatlarga uchradi.

SHunday qilib mustamlakachilik tufayli noyob boyliklarga va imkoniyatlarga ega iste'dodli va mehnatsevar xalq ajoyib an'analari va boy madaniyati bo'lgan ulug' zotlarni voyaga etkazgan diyorumiz doimo xom ashyo manbaiga aylantirilib qo'yilgan edi. Paxtachilik yalpi maxsulotni ko'paytirish ketidan quvish butun aholining, ayniqsa, dehqonlarning xayotiy manfaatlariga katta ziyon etkazdi. Mustamlakachilik yillari «er-dehqonniki», «er umumxalq mulki» deb zo'r berib gapirib kelishdi-yu, ammo hayotda dehqon erlar, er esa dehqondan judo bo'ldi.

Mustabid tuzum oliy qadriyat hisoblanuvchi inson va uning hayotiga ham jiddiy xavf solgandi. CHorizm va bolshevizm mustamlakachilari mahalliy xalqning millatparvar ziyolilarini, atoqli davlat arboblarni, etuk qadriyatlarni birma bir qatag'on qilishdan mustamlakachilik tartiblarini saqlab turishning eng makkaroni, tarix sinovlaridan o'tgan nozik yo'llaridan biri sifatida foydalandi. Qatag'onlik – milliy karlarni qiyratishga, xalqni qo'rqitib olishga, milliy ongi va g'ururining o'sishiga yo'l qo'ymaslikka qaratilgan davlat siyosati edi.

XX asrning 20-yillaridan boshlab qatag'on qilish hamma joyga yoyildi. Kimda kim shubha ostiga olingan bo'lsa, aybi bormi-yo'qmi, haqmi-nohaqmi, so'rab-surishtirib o'tirmay yo'q qilinaverdi. O'sha mash'um yillarda hech kim o'zini xavfdan yiroqman, deya olmagan, uyida tinch o'xlolmagan kishilar nohaqdan «xalq dushmani», «millatchi», «josus», «yot unsur» degan ayblar bilan jazo olgan. Odam odamdan qo'rqgan. Bir biriga ishonmagan. Hamma ruhiy iztirob va dahshat ichida yashagan. Ayg'oqchilar istagan odamdan xohlagan paytlarida istaganlaricha «ayb» va «jinoyat» topib yo'q aybini bor qilib, begunoh odamlarning taqdirini hal qilganlar. Qamoqxonalarda odamlar chidab bo'lmas sharoitlarda qilmagan ishlarini qildim, deb tazyib ostida qalbaki xujjatlarga imzo chekishga majbur bo'lganlar.

1937-1939 yillarda O'zSSR Ichki Ishlar Xalq Komissariyatining «troyka»si prokuror, raykom sekretari va Ichki Ishlar Komissari ishtirokidagi «uchlik»lar tomonidan 41 ming kishi sudlangan, shundan etti mingi otib tashlangan. Bunday bedodlik 50-yillarga qadar davom etdi. 1939-1953 yillarda O'zbekistondan 62 ming kishi qamaldi. Sotsializm bayrog'iga «hamma narsa inson uchun, insonning baxt-saodati uchun» degan so'zlar yozib qo'yilgan edi. Amalda esa bu shior oddiy insonlar uchun emas, balki rahbarlarning manfaati uchun xizmat qilib keldi.

So'zda sotsializm chinakam jamiyat, unda odamlarning hamma huquq va erkinliklarini himoya qilish kafolotlanadi, ular fikr, mafkuraviy e'tiqodlarini ifodalash hamda uni tarqatish huquqiga egadir, deb kelindi, amalda esa kishilarni bundan ham mahrum qilingandilar. Ba'zi bir millat va elatlarning haq-huquqlari cheklab qo'yildi. Butun-butun xalqlar qatag'on qilindi. 1941-1945 yillarda SHimoliy Kavkaz va Qrim aholisi, qalmoqlar, chechenlar, ingushlar, qarachoylar, qirim tatarlar, mesxeti turklari zo'ravonlik bilan o'z yurtlaridan SHarqqa ko'chirildi. Ko'chirilganlarning umumiy soni 3 million kishi edi. «Jazolangan» xalq vakillarining 1 millionga yaqini ko'chirish chog'ida vafot etdilar. Majburiy ravishda o'z erlaridan badarg'a qilingan xalqlarga nisbatan asossiz ravishda cheklovlar joriy qilindi, ularning haq-huquqlari va erkinliklari kamsitildi.

Turg'unlik davri deb atalgan 70-yillar va 80-yillarning boshlarida, keyinchalik qayta qurish yillarida ham sodir bo'lgan qatag'onlik o'zining mohiyati va ko'lami

jihatidan millatimiz boshidan kechirgan jabr va jafolarining dahshatlisi edi. «O'zbek mafiyasi», «O'zbeklar ishi», «Paxta ishi», «Buxoro ishi» singari atamalar paydo bo'lganligini, o'zbek xalqining peshonasiga o'g'ri, poraxo'r, tekintomoq, boqimanda degan tamg'alar yopishtirishga harakat qilganligini aytmay bo'lmaydi.

Milliy o'zligimizni anglab olishimizga yo'l bermaslik maqsadida mustamlakachilar olib borilgan zo'rvonlik siyosati natijasida milliy g'ururimiz, urf-odatlarimiz, insoniy qadriyatlarimiz rga o'rnadi.

Soxta boynalmnachilik shovqinlari ostida xalqimiz haq-huquqi, erki, izzat-nafsi, tili, tarixi, madaniyati tazyiq ostiga olindi. Oshkora zo'rvonlik, ur-yiqit, ta'qib va tazyiqqa, milliy xo'rlash va kamsitishga asoslangan mustabid siyosatning mash'um oqibatlarini sifatida ba'zi odamlarda bora-bora itoatkorlik, karashtlik, to'porilik, laqmalik ildiz ota boshladi. Milliy ruhga zarba berilaverdi. Ana shunday og'ir va murkkab bir sharoitda O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligi e'lon qilindi. U 100 yildan ko'proq vaqt davomida ezilgan, kamsitilgan, sha'ni va g'ururi erga toptalgan xalqimiz ezgu niyatini ro'yobga chiqarish uchun kng imkoniyat va sharoit yaratib berdi.

CHorizm mustamlakachilari Turkiston xalqlarining ma'naviy jihatdan Rossiyaga nisbatan ustun turishini yaxshi anglagan hold, ularni savodsizlik, bilimsizlik holatida ushba turishga intildilar. CHunki g'aflat o'yqusida bo'lgan, fan-texnika va madaniyat yutuqlaridan behabar qolgan, milliy ongi past bo'lgan xalqni talash ancha osondir. Bu xaqda general Kaufman ochiqdan-ochiq shunday deb yozgan edi: «Bu xalqqa iloji boricha ko'proq paxta ektirish, ko'proq ishlashga majbur jtish kerakki, toki bir zum ham o'ylashga, kundalik voqealarni anglashga urinishga vaqti ham, xohishi ham qolmasin. Mabodo bularda darud xasratlarini to'kib solishga moyillik tug'ilsa, faqat dindandand najot topsin».

CHor xukumati mustamlakachilikning hamma davrlarida o'lkamizda fanning, madaniyatning, ma'naviyatning rivojlanishiga yo'l bermaslikka jon-jahdi bilan kurashib kelganlar. Bosib olingan xalqlarni oxir-oqibati olomonga aylantirish, ular qalbidagi ozodlik va erkinlik alangalarini butkul so'ndirish barcha mustamlakachilarning oliy maqsadi bo'lgan. Bundan sho'ro xukumati ham istisno emas edi.

SHaxsga sig'inish va totalitarizm avjiga chiqqan yillarda O'zbekistonda milliy qadriyatlar rivojiga sun'iy to'siqlar yaratildi. Tilimiz, madaniyatimiz, me'rosimiz qoralandi va kamsitildi. Bir necha ming yillik madaniy me'rosimizga e'tibor berilmadi. O'zbekistonda 2 marta alifbo o'zgardi. Arab alifbosidan voz kechish xalqni 13 asrlik ona tarixidan uzoqlashtirildi. Arab alifbosida o'qish-yozishni biladigan ziyolilar ta'qib ostiga olindi, o'sha yillarda yozilgan kitoblar, nodir qo'lyozmalar yoqib tashlandi.

Natijada butun bir ma'naviy xazinadan mahrum bo'lindi 30-yillardan boshlab masjid va madrasalar dinga qarshi niqobi ostida buzib tashlandi.

Xalqimizning mehnati va aql-idroki bilan dunyoga kelgan tarixiy obidalar o'ylamay-netmay yakson qilindi. Ziyorat qilib kelinadigan muqaddas joylar, aziz-avliyolar maqbaralari atayin buzib tashlandi.

Milliy qadriyatlarga, madaniyat va ma'naviy merosimizga, dinimizga hurmatsizlik shu darajaga borib etdiki, bahor va mehnat bayrami bo'lgan Navro'z ta'qiqlandi, ko'klamda sumalak qilish qoralandi, ruhoniylar, diniy tashkilotlarning

faoliyatlari cheklandi. Milliy kiyimlarni kiyishdan voz kechish targ'ib qilindi, to'n va do'ppi kiyib yurish millatchilik va madaniy qoloqlikning ko'rinishi deb talqin qilindi. Diniy urf-odat va marosimlarga qatnashganlar jazolandilar.

Bebaho milliy qadriyat hisoblangan qadimiy qo'lyozmalarni o'rganib nashr etish, ommaga etkazish imkoniyatiga ega bo'lgan iqtidorli yoshlarning o'sib kamol topishi, etuk olim-mutahassis bo'lib shakllanishga imkoniyat ochib berilmadi, ularga nisbatan cheklashlar davom etaverdi. Har qanday milliy qadriyatlarni hurmat qilishga millatchilik va mahalliychilikdeb baho beildi.

Mahalliy taraqqiyparvar kuchlardan o'ch olish va vaqti-vaqti bilan yo'q qilish, milliy madaniy merosimizni qoraladi, tilimiz va tariximizni kamsitishlar bularning hammasi qatag'onlik siyosatining ijrosi edi.

Har qanday milliy qadriyatlarni hurmat qilishga, millatparvarlikka qaratilgan har qanday fikrni burjua millatchiligi, feodal o'tmishni qo'msash deb baholandi. Xalqimiz milliy ongi, milliy madaniyati va milliy ona tilisini cheklab qo'yish natijasida ba'zi ziyolilar o'z ona tillarini unutib qo'yidilar, milliy urf-odatlarni mensimay qo'yidilar, evropacha ahloq-odobni tarbiyaning bosh mezonini deb bildilar va ular asta-sekin o'z ona tilini bilmaydigan, urf-odat, an'ana va qadriyatlarni mensimaydigan «o'ta zamonaviy» kishilarga, mashqurtlarga aylana boshladilar. Istiqloq bo'lmaganda bu hol haddan ziyod kuchayib, manqurtlashish avj olgan bo'lar edi.

Boshqaruv usullarining haddan tashqari markazlashtirilganligi oqibatida milliy respublikalarning markazga tobe, vassal bo'lib qolganligi jamiyatimiz taraqqiyotiga g'ov bo'ldi. SHaxsga sig'inish avjga chiqqan, qatag'on kuchayib ketgan paytlarda respublikalar huquqlari oyoq osti qilindi. Garchi konstitutsiyada respublikachilar mustaqil deb belgilab qo'yilgan bo'lsa-da, ularning barcha inon-ixtiyorlari, vakolatlari markaz xukumatining qo'lida mustahkam ushlab turilardi. YUqoridan qabul qilingan qaror va qonunlar respublikalar uchun to'g'ri kelmasa ham so'zsiz bajarilishi shart edi. Er va er osti boyliklariga egalik qilish, ichki va tashqi siyosat masalalarini hal qilish, kadrlar tayyorlash va ularni ish bilan ta'minlash, fan, madaniyat va boshqa sohalarni qay darajada rivojlantirish kabi eng muhim hayotiy muammolarni echish huquqi respublikalarning tasarrufidan olinib, yuqoridan belgilanadigan bo'lib qolgan edi.

Sobiq SSSRning turli milliy respublikalarda sodir bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy tangliklar, milliy mojarolar olib borilgan noto'g'ri siyosatning oqibatidir desak, to'g'ri bo'ladi. O'tmishda xalqimizning boshiga tushgan ko'p kulfatlarning yana bir sababi shundaki, mamlakatda hamma vaqt bitta Kommunistik Partiya va uning oliy organi – Siyosiy byuro hukmronlik qilib kelganidadir.

Hokimiyatni o'z qo'lida ushlab turgan KPSS davlatning ichidagi davlat bo'lgan edi. Undan yuqori turadigan hokimiyat yo'q edi. Uni tanqid qilib, xatolarini fosh etadigan, kamchiliklarini ro'yi-rost ko'rsatadigan boshqa siyosiy partiya bo'lgan emas. SHu sababli KPSS yo'l qo'ygan xato-kamchiliklar ham to'g'ri deb tasdiqlanib kelingandi.

Pirovard natijada yanada chuqurlashib, batamom inqirozga olib keldi. O'n yillar davomida hukm surib kelgan kommunistik mafkuraning ta'siri istida «xalqimiz demokratik jamiyatda yashab kelayotir», deb jar sonishdi, aslida esa biz totalitar tuzumdagi jilovlangan demokratiya sharoitida yashadik.

Siyosiy hayot to'la-to'kis KPSSning ixtiyorida edi. Saylovlar KPSSning nazorati ostida o'tar edi. Saylovga qo'yiladigan nomzodlar, ularning soni, tarkibi va barchasi partiya qo'mitalari tomonidan oldindan belgilab qo'yilardi. Hattoki saylov komissiyalarining a'zolari ham partkom byurosi tasdiqlanib qo'yilardi. Saylov byulletenida bitta o'ringa kitta nomzod kiritilardi. Aslida bu – saylov emas, balki KPSS tomonidan ko'rsatilgan nomzod uchun ovoz berish edi. Lekin saylovlarni eng demokratik saylov deb ovoza qilinardi.

Kapitalistik mamlakatlarda inson ha-huquqlari va erkinliklari oyoq osti bo'linganligi haqida gapirildi, o'zimizdagi yutuqlarni esa mutloqlashtirdik, afsuski bizda o'sha kezlarda, sovet jamiyatida insonning qadr-qimmatini istalgancha oyoq osti qilinayotgan edi. Aybsiz kishilar aybdor bo'lib qolshdi, huquq tartibot, qonun-qoidalar suiste`mol qilingan edi. Amalga oshmagan da`vatlar va va`dalar shu qadar ko'p bo'lardiki, oqibatda ularga hech kim ishonmay qo'ydi. Sotsialistik tuzumning insonparvarlik mohiyati yo'qqa chiqarila boshlandi.

Ma'lumki, har bir insonda, uning oila a'zaolari, ota-ona, aka-uka, opa-singlik, tog'a-jiyan hayoti, xotiralari bilan bog'liq bo'lgan har xil qadriyatlar mavjud. Mazkur qadriyatlarga ulardan qolgan noyob dgorliklar, buyumlar, kiyim-kechaklar, qimmatbaho bezaklar, kitoblar, rasm-suratlar, xatlar-maktublar kiradi.

Ularni avaylab asrash, qadrlash katta tarbiyaviy, ma'naviy ahamiyatga ega. O'z avlodining shajarasini, tarixini, hayotini yaxshi bilish oila a'zolarida milliy g'urur tuyg'usini qo'zg'atadi, avlodlar o'rtasida vorislikni saqlab qolish, tug'ilgan zaminga, vatanga sadoqatli bo'lish kabi fazilatlarni shakllantirishda katta vosita bo'lib xizmat qiladi.

Afsuski, mustabid xokimiyat tomonidan olib borilgan zo'ravonlik va g'ayrinsoniy siyosat tufayli xalqimiz ana shu qadriyatlardan etildi. Xalq dushmani, boy, quloq deb otib o'ldirilgan, qatag'on qilingan zotlarning oila a'zolari o'zlarining kim ekanliklarini yashirib kelishga majbur bo'ladilar. Ko'plab kishilar esa ota-onalari xoki yotgan zaminni tark etib, boshqa yurtlarga chiqib ketishga majbur bo'ladilar. Bor bisotidan butunlay mahrum etilgan kishilar jonlarini omon saqlab qolish maqsadida dunyoning turli tomonlariga qarab bosh olib chiqib ketadilar, tarki Vatan qildilar. Qachandan-qacha turkistonliklar boshiga g'ariblik kulfati, musofirlik tashvishi tushdi. Muhojirlikda yashagan qarindosh-urug'lari bilan aloqa qilib turushi ham taqiqlangan edi.

Mustabit tuzum o'tmishida keng tarqalgan, kishilar ongida saqlanib qolgan «eskilik qoldiqlariga qarshimurosasiz kurash olib borish» degan sohta g'oyalardan kelib chiqib, xalqimizni ahloqiy qadriyatlar, urf-odat va an`analaridan judo qilishga intilib keldi.

Ma'lumki, milliy urf-odat, an`analar va udumlar ming yillar davomida yaratilgan va xalqning turmush tarziga, kundalik ehtiyojiga aylanib ketgan. Xalq unga amal qilgan, uni buzmagani, o'z millatini, tilini, milliy birligini saqlab qolgan. Udumlar millatning hayot tomiri, mustahkam ildizlaridir. G'animlar millatni yo'qtish uchun ana shu mustahkam ildizni yo'q qilishga harakat qilishgan.

Xalqimiz turmush tarzining tarkibiy qismiga aylanib ketgan udum an`analarni, turli bayram-marosimlarni, xattoki, do'ppi, sumalak, beshikni cheklab qo'yishu chun turli xil bahonalarni o'ylab topdilar. «Hosil bayrami», «Qovun sayli», «Gul sayli» gap-gashtaklar, ko'pkari, «Dorboz» xalq tomoshalari, mushoiralar, aksiyabozliklar

sun'iy ravishda o'ylab chiqilgan boshqa bayram va marosimlar bilan zo'rlab almashtirildi. Diniy bayram deb ayblangan «Navro'z» yo'qotildi. «Navro'z» bilan birga Qurbon va Ramazon hayitlari ham ta'qiqlab qo'yilgan edi. «Qur'on» qoralanib kelindi, islom dini Xalq uchun afyun deb kelindi.

O'zimizni butun dunyoga dahriylar mamlakati deb e'lon qildik. Diniy adabiyotlarni chop etish man etildi. «Diniy g'oyalar bilan sug'orilganligi» bahonasida Naqshbandiy, Buxoriy, YAssaviy, Boqirg'oniy, So'fi Olloyor kabi musulmon olamida mashhur bo'lgan olimlarning asarlari ta'qibga uchradi.

Masjid va madrasalarning bo'lib tashlanganligi dinga sadoqatli bo'lgan kishilarning nozik his-tuyg'ularining oyoq osti qilinishiga sabab bo'ldi. O'tmishni qoralab xadeb yomonlaverib, badnom qilib, oxir-oqibatda kattani hurmat, kichikni izzat qilishni unutdik. Odamlardan imon-e'tiqod ko'tarila boshladi. Boyligi va mansabiga qarab odamlarni hurmat qilish odat bo'ldi.

Ota-bobolarimizning «Suvga tupurma, tabitni bulg'ama, daraxtni sindirma, jonivorlarni bejon qilma, ularga ozod etkazma, nonni uvol qilma» degan o'g'it-nasixatlari unutilgan, ariqlar va anhorlarga mag'zava to'kishdan, o'ralarni ahlatga to'ldirishdan chiqindilarni daryoga oqizishdan, tabiyatni zaharlab bulg'ashdan tap tortmaydigan bo'ldik.

Jamiyatimizda ro'y bergan va ildiz otib ketgan yaramas illatlar odob-ahloq, ta'lim-tarbiya masalalarida yo'q qo'yilgan kamchiliklar bilan bog'liqdir, desak to'g'ri bo'lar.

Mustamlakachilik siyosati odamlarning qalbiga va ongiga ta'sir o'tkazish yo'lidan borib, adabiyot va sna'at asarlariga o'ziga xos yondashuvni vujudga keltirdi. Ma'lumki, abadiy va estetik qadriyatlar kishilarni obrazlar vositasida tarbiyalashga, ularga ma'naviy madad berishga da'vat etilgandir.

Agar bu qadriyatlar biror maqsad sari qat'iy yo'naltirilsa, avlodlarning ongida, tarbiyasida, ularning dunyoqarshi va turmush tarzidi jiddiy o'zgarishlar yasashi mumkin. CHorizm va bol'shevizsning g'oyaviy rahnamolari buni juda yaxshi bilishardi. Ularning abadiy-estetik qadriyatlarimizga nisbatan tajovuzida 2 xil usul yaqqol ko'zga tashlanadi, ya'ni chor mustamlakachilari xalqimiz qo'lidagi noyob qo'lyozmalarni turli yo'llar bilan egallab olib, ulardan mamlakatimizning bahramand bo'lish imkoniyatini yo'qqa chiqargan bo'lsa, qizil mustamlakachilar adabiy javoxirlarni xalq ko'zidan pana qilish, ularni boshqacha talqin qilish yo'lidan bordilar.

Adabiyot tarixiga boylar adabiyoti (saroy feodal-klerikal adabiyoti) va yo'qsillar adabiyoti pozitsiyasidan baho berish natijasida millatimiz mulki bo'lgan ulkan adabiy xazina la'natlanib, xalq nazaridan soqit qilib kelindi. Saroy adabiy muhitida kim ijod qilgan bo'lsa, uning asarlariga g'oyaviy dushmanlik yorlig'i osilaverdi. Oqibbatda Xusayniy, Amiriy, Fazliy, Namangoniy kabi shoirlarning me'rosi qora ko'zoynak ostida tadqiq qilindi. Ta'qiqlangan adabiy merosimizning yana bir qatlami sufiyona ruhda yozilgan edi.

Xususan, Ahmad YAssaviyning komil insonni tarbiyalashga qaratilgan, kishini poklashga xizmat qiladigan she'rlari, hikmatlari, So'fi Olloyorning asarlari o'ta jiddiy ta'qiq ostiga olindi. Adabiyot ishi umumproletar ishining bir qismi deb e'lon qilingach, sotsialistik ralizm deb nom olgan ijodiy metod va adabiy oqim umumproletar ishni amalga oshirishning vositachisi bo'lib xizmat qildi.

Adabiyotning partiyaviy qoliplarga sig'magan asarlari tanqid qilindi, mualliflari tazyiq ostiga olindi. Yaratilgan asarlar go'zallik manbai emas, balki g'oyalar yig'indisiga aylanib qoldi. Bir-biriga o'xshash obrazlar bolalab ketdi, insoniy xis-tuyg'ulardan yiroq «qizil» adabiyot maydonga keldi. Har qanday she'riy, nasriy to'plam Lenin va partiya madxi bilan boshlanadigan bo'ldi. SHO'rolar davrida haqiqiy badiiy asarlar qadr topmadi, aksincha ular yo'qotildi, madaniyatimiz tarixidan izini o'chirishga harakat qilindi.

Mavzuga doir tayanch so'z va iboralar:

Mustamlakachilarning mafkuraviy tazyiqi, sotsialistik inqilob, qishloq xo'jaligini kollektivlashtirish, sotsializm qurilishi, mustamlakachilarning qadriyatlarimizga tajovuzi, inson hayotiga taxdid, madaniy-ma'naviy qadriyatlarimizning iskanjaga olinishi, milliy madaniyatimiz, urf-odat va an'analarimizga bepisand munosabatda bo'lish, soxta baynalminalchilik siyosati, ozodlik va erkinlikka berilgan zarba, diniy urf-odat va marosimlarning ta'qiqlanishi, milliy ong va madaniyatimizning cheklanishi, shaxsiy va oilaviy hamda abadiy – estetik qadriyatlarimizning toptalishi.

Mavzuga doir nazarot savollari:

Chor Rossiyasi qanday qilib O'rta Osiyoni istilo qilgan?

Nima sababdan mustamlakachilar aynan qadriyatlarimizga tajovuz qilganlar?

Mustabid tuzum davrida oliy qadriyat sanalgan inson hayotiga qanday taxdidlar solingan?

Mustamlakachilar tomonidan madaniy-ma'naviy qadriyatlarimiz qay yo'sinda iskanjaa olingan edi?

Mustamlakachilarning milliy madaniyatimizga, urf-odat va an'analarimizga hamda tariximizga bepisand munosabatda bo'lishlari qanday oqibatlarga olib keladi?

Totalitar sovet tuzumi davrida SSSRning O'rta Osiyoda yuritgan siyosatini chorizm mustamlakachilik siyosatining davomi deyish uchun qanday asoslar bor?

Nima uchun mustamlakachilar milliy o'zligimizni anglab olishimizga yo'l bermaydilar?

Soxta baynalminalchilik siyosati xalqimiz hayotida qanday oqibatlar keltirib chiqardi?

O'zbek xalqining milliy ruhiga zarba berilishi qanday oqibatlarga olib keldi?

Nima uchun mustamlakachilar aynan xalqimiz qalbidagi ozodlik va erkinlikka bo'lgan intilishlariga zarba berdilar?

Dinga qarshi kursha niqobdi ostida xalqimiz yaratgan qanday bunyodkorlik ishlari vayron qilindi?

Diniy urf-odat va marosimlar hamda dindorlarning faoliyati nega ta'qiqlandi?

Milliy ong va madaniyat, ona tilida ish yuritish cheklansh nimalarga olib keladi?

Xalqimizning siyosati hayoti to'la-to'kis kimning ixtiyorida edi?

SHaxsiy va oilaviy qadriyatlar qay darajada toptaldi?

Adabiy-estetik qadriyatlarimizning qay darajada edi?

Mavzu yuzasidan foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996;

2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
4. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo`lidan. 4-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
5. Karimov I.A. YAngicha fikrlash va ishlash davr talabi. 5-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1997;
6. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo`lidan. 6-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1998;
7. Karimov I.A. Biz kelkjagimizni o`z qo`limiz bilan quramiz. 7-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1999;
8. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz. 8-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2000;
9. Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas`ulmiz. 9-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2001;
10. Karimov I.A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashamiz. 10-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2002;
11. Karimov I.A. Biz tanlagan yo`l demokratik va ma`rifiy dunyo bilan hamkorlik yo`li. 11-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2003;
12. Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o`z kuch qudratimizga, hamjihatligimiz va qat`iy irodamizga bog`liq. 12-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2004.
13. Karimov I.A. O`zbek xalqi hech kimga, hech qachon qaram bo`lmaydi. 13-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2005.
14. Karimov I.A. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma`naviyatimizni yuksaltirish va halqimiz hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezon va maqsadidir. 15-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2007.
15. Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish yo`lida. 16-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2008.
16. Karimov I.A. Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta`minlash – bizning oliy maqsadimiz. 17-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
17. Karimov I.A. YUksak ma`naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma`naviyat, 2008.
18. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O`zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo`llari va choralari. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
19. Karimov I.A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
20. Karimov I.A. BMT Bosh Assambleyasining mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag`ishlangan oliy darajadagi yalpi majlisdagi nutqi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.
21. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.
22. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo`lini izchil davom ettirish-taraqqiyotimizning muhim omilidir // Xalq so`zi. 2010 yil, 7 dekabr.
23. Karimov I.A. O`zbekiston mustaqillikka erishish ostonosada. – Toshkent: O`zbekiston, 2011.

24. Karimov I.A. Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir. 19-jild – Toshkent: O`zbekiston, 2011.
25. Karimov I.A. Bizning yo`limiz – demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yolidir // Xalq so`zi. 2011 yil, 8 dekabr.
26. Karimov I.A. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yanada yuksaklikka ko`taradigan yil bo`ladi // Xalq so`zi, 2013 yil 20 yanvar.
27. Karimov I.A. Mamlakatimizning taraqqiyoti, el-yurtimiz farovonligi, vatanimizning obro- e'tiborini yanada oshirish yo`lida mehnat qilish – muqaddas burchimiz. Prezident Islom Karimovning Xalq deputatlari Toshkent viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyadagi nutqi // O`zbekiston ovozi, 2013 yil 4 aprel.
28. Karimov I.A. Tinchlik va osoyishtalik – barcha yutuq va marralarimizning asosidir. Prezident Islom Karimovning 9 – may – Xotira va qadrlash kuni munosabati bilan ommaviy axborot vositalari vakillari bilan suhbatini // Xalq so`zi, 2013 yil 10 may.
29. Prezident I.A. Karimovning «Ikkinchi jahon urushi qatnashchilarini rag`batlantirish to`g`risida»gi farmoni // Xalq so`zi, 2013 yil 19 aprel.
30. Karimov I.A. Tarixdan saboq olib, zamon bilan hamqadam bo`lib yashash-bugungi hayotning o`tkir talabi. Prezident I.A. Karimovning interv`yusidan kelib chiqadigan xulosalar // O`zbekiston ovozi, 2013 yil 15 may.
31. O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.

Qo`shimcha adabiyotlar.

1. Tulenov J. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent, 1998.
2. Tulenov J. Milliy qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. – Toshkent: O`zbekiston, 1999.
3. Tulenov J, Qodirov B, G`o`ofurov Z. Ma`naviy yuksalish sari. – Toshkent: Mehnat, 2000.
4. Uvatov U. Donolardan saboqlar. – Toshkent: Abdulla Qodiriy, 1994.
5. Yusupov E. Falsafa. – Toshkent: Universitet, 2000.
6. Tulenov J. Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. Ilmiy ishlar to`plami. – Toshkent: O`zbekiston, 1997.
7. Hakimov I. Sog`lom muhit - sog`lom avlod. – Toshkent: O`zbekiston, 1999.
8. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent: O`FMJ, 2004
9. Achildiyev A.S. Milliy g`oya va millatlararo munosabatlar. – Toshkent: O`zbekiston, 2004.

6-Mavzu: Inson, uning hayoti va erkinligi qadriyat sifatida.

Reja:

1. Falsafada inson muammosining qo`yilishi. Insonning bioijtimoiy mohiyati.
2. Inson tabiatning oliy mahsuli, uning egasi ekanligi. Insonning hayoti (umri) va o`limi masalasi. Hayot - inson uchun oliy qadriyatdir.
3. SHaxs va uning erkinligi muammosi. erkinlik qadriyat sifatida. Falsafada inson yashashi (hayotining) ma`nosi masalasiga turlicha yondashuvlar.

Qadriyatlar jamiyat taraqqiyotining, moddiy va ma'naviy boyliklar rivojining yakuni, inson kamolotining kelajak uchun ham katta ahamiyat kasb etadigan ijobiy maxsulidir.

Insonning ob'ektiv olamiga nisbatan aktiv faoliyati, moddiy va ma'naviy muhit, yashash shart-sharoitlarining rivojlanishi vorislik asosida sodir bo'lib, yangi-yangi qadriyatlarning shakllanishiga, o'tmishdan meros bo'lib o'tganlari esa davr ruxi, yangi ijtimoiy ehtiyoj talablari asosida rivojlanishiga olib keladi. Buning natijasida ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, manaviy taraqqiyotning imkoniyatlari xam kengayadi. Jamiyat taraqqiyoti jarayonida shakllangan xar qanday xodisa o'tmishda ijobiy axamiyat kasb etgani uchungina emas, balki kelajak istiqboli uchun yangi imkoniyatlar yaratib berishga qodir bo'lganligi sababli xam qadriyat deb ataladi.

Qadriyatlar olamni bilish va uning amaliy o'zgartirishning muxim omilidir. Xar bir qadriyatning mohiyati taraqqiyot, jamiyat va ruxiy olam xodisalarini bilish, ilmiy umumlashtirish, ijtimoiy va ma'naviy taraqqiyot ta'sir etish imkoniyatlari asosida belgilanadi. Qadriyatlarning ko'pligi, mavzuni, ularni aniqlash va ularga e'tiqod qilish insoning bilish qobiliyati va amaliy imkoniyatlaritakomilashib, chukirlashib, kengayib borayotganini ifodalaydi. YAngi qadriyatlarning yuzaga kelishi insoning ob'ektiv olam, ma'naviyatborasidagi bilimlari vorislik asosida davom etayotganining ifodasidir.

Qadriyatlar inson ma'naviy kamolatining muxim omili xamdir. Xar bir millat rivojlanishdagi tarixiy voqealar, unga ijobiy xisa qo'shgan shaxslar xam milliy qadriyatlar jumlasiga kiradi. qadriyatlarda ular yuzaga kelgan davirning ruxi, imkoniyatlari, talab va ehtiyojlari o'zining yaqqol ifodasini topadi. Xar bir kadriyat ma'lum kankret davr, sharoit va ehtiyojlarning maxsuligina emas, balki uning ko'zgusi xamdir. qadriyatlarga baxo berishdan oldin ular yuzaga kelgan konkret tarixiy sharoitlar, usha davirlarga xos bo'lgan imkoniyat va ehtiyojlarni xam bilmoq kerak. Kechagi voqealarni bugungi talab bilan o'lchash mumkin bo'lmagani dek, xar bir qdriyatning ishtimoiy axamiyatini bilishda muayan tarixiy sharoitlarni xisobga olib yondoshmoq kerak.

Qadriyatlarning shakilanishi, ularga amal qilish imkoniyatlari kishilar yashagan muxit, tabiy sharoitlar, ishonch usuli, kasb malakalari yoki turmush tarzi bilan xam bog'liqdir. Umuman olganda, qadriyatlar jamiyat tarixiy taraqqiyoti jarayonida shakilangan va rivojlangan, utmishida, xozirgi kunda va kelajakda xam ijtimoiy taraqqiyotiga ijobiy tasir etadigan, kishilar ongiga singib ijtimoiy axamiyat kasb etadigan modiy va manaviy boylikdir.

Qadriyatlarning ob'ektiv va sub'ektiv tomonlari mavjud. Qadriyatlar kishilarning modiy turmush darajasi, sharoiti, imkoniyatlari asosida shakilanadi va rivojlanadi. Bu qadriyatlarning obektiv zaminidir. Qadriyatlar ijtimoiy, modiy, manaviy, xodisa bo'lsa xam, ularning axamiyati va mohiyati kishitlarning ularga nisbatan bo'lgan munosabati asosida belgilanadi. Qadriyat degan tushunchani uzi xam qadr-qimmat degan manoni bildiradi. Xar bir ijtimoiy xodisaga kishilar o'z duny qarashi, taraqqiyot va istiqbol muamolarining xisobga olib yondashadilar va baxo beradilar.

Qadriyatlarning baxolash turli xildagi manfaatlar bilan xam bog'liqdir. Muayan qadriyatlarga amal qilishiga, ularni baholashga shaxsiy, guruhiy, miliy va

umuminsoniy manfaatlar ham bevosita tasir etishi shubxasizdir. Bular qadriyatlarga baxo berishning subektiv omili xisoblanadi.

Qadriyatlarga baxo berishda jamiyat azolarining umumiy manaviy kamoloti ijtimoiy, miliy ongining etugligi xam kata axamiyatga ega. Ma'naviy jixatdan etuk shaxs, jamiyat miliy va umuminsoniy qadriyatlarning mazmuni va moxiyatini tug'ri baxolash imkoniyatiga egadir. Qadriyatlar va meros tushunchalari uzaro yaqin bo'lsa xam u bir xil manoni bildirmaydi. Qadriyat va meros bir-biriga uzviy bog'liq bo'lishiga qaramay, xar qanday meros qadriyat bo'la olmaydi. Meros tushunchasining moxiyati qadriyatga nisbatan kengdir bundan tashqari, qadriyat faqat o'tmishdan qolgan merosgina emas. Xozirgi kun talablari, yangi sharoit va imkoniyatlar asosida shakilanayotgan ijtimoiy, ma'naviy siyosiy xodisalar xam qadriyat xisoblanadi. Xozir O'zbekistonda miliy istiqbol mafkurasining rivojlantirishi uchun kata ishlar olib borilmoqda. Taraqiyotning xozirgi vazifalari va milat manfaatlariga mos keluvchi bunday mafkura yaratilmoqda. Bu mafkuraning yaratishda utmish merosidan unumli foydalanilsa xam u yangi davirda shakilangan qadriyat sifatida yuzaga kelmoqda. Meros o'tgan avlodlar tamonidan yaratilgan, bizgayaa etib kelgan ijtimoiy – ma'naviy xodisalar madaniy boyliklar, urf odatlar, marosimlar, axloq normalaridir. Meros taraqiyot uchun xam zarur omil bo'lgandagina qadriyat darajasiga kutarila oladi. Meros xozirgi kun uchun xam bo'lgan axamiyatini bilish-uni qadriyatlar jumlasiga kiritishdir. Ijtimoiy taraqqiyot-doim yangilanib, takomilashib turadigan uzluksiz jarayon ekan, buning negizida muayyan qadriyatlarni baxolash mezonlari xam o'zgarib boradi. Qadriyatlarning baxolashda taraqqiyotning muayyan bosqichida maydonga chiqqan ijtimoiy kuchlarning manfaatlarini xam ma'lum axamiyat kasb etadi. Qadriyatlarga tor siyosiy guruxlarning manfaatlarini asosida yondashish ularning axamiyati va imkoniyatlarini notug'ri tushunishga olib keladi.

Qadriyatlar o'zining mohiyatiga ko'ra bir necha turga bo'linidai. Jumladan, inson va uning hayoti eng oliy qadriyat hisoblanadi. Inson yo'q joyda biron narsaning qadr-qimmatini xaqida so'zlash bema'nilikdir. SHuning uchun ham inson qadr-qimmatini e'zozlash, uning turmushini yaxshilash, bilimi va madaniy saviyasini o'stirish, sog'lig'ini saqlash xayotini himoya qilish davltimiz siyosatining asosiy yo'nalishini tashkil etadi. Jamiyatimizda ro'y berayotgan tub o'zgarishlarning, islohotlarning barchasi kishilar hayoti to'q, boy, go'zal bo'lishi, inson o'zini chinakam erkin his etishi, o'z mehnati natijasining, o'z taqdirining, o'z mamlakatining egasi bo'lishini ta'minlashga qaratilgandir.

Muayyan jamiyatdagi har bir millatning ongi ma'naviy qiyofasi o'shha jamiyatning tabiiy, tarixiy sharoitlariga qarab o'zgarib boradi. Millatning ruhiy, ma'naviy qiyofasi mavjud ijtimoiy ong shakllarida o'z ifodasini topadi. Ijtimoiy ongning an'anaviy shakllari har bir millat kishilarning ruhiy, ma'naviy qiyofasi asta-sekinlik bilan o'zgarib borishiga olib keladi. Mana shu regressiv bilishi mumkin. Bunday tarzda ijtimoiy ong shakllarining o'zgarishlari o'z navbatida ko'p millatli jarayonga ham ijobiy, ham salbiy ta'sir ko'rsatishi muqarrardir.

Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek, «jamiyatni isloh qilish va yangilash bo'yicha ko'p qirrali faoliyatimiz markazida inson, suversi O'zbekistonning fuqarosi turadi. Islohotlarning mazmuni har bir fuqaro shaxs sifatida o'zini ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lishga qaratilgan. Siyosiy va ijtimoiy xayotdagi

barcha o'zgarishlar ayni mana shu oliy maqsadga erishishga – har bir kishining hayotini yaxshiroq, munosibroq, ma'naviy jihatdan bayroq qilishga bo'sundirilgan». Istiqloq tufayli jumhuriyatimizda keyingi yillarda shaxsiy haq-huquqlari, erkinliklari va qadriyatlarini muhofaza qilish masalasida juda katta ishlar amalga oshirildi. Imzosiz xatlar yozish, tuhmat uyushtirish yo'li bilan kishlarni nohaq bezovta qilish, ularning qadr-qimmatini va or-nomusiga tajovuz qilishlar mamlakatimizda qonun yo'li bilan taqiqlangan. Asosli, adolatli tanqid uchun o'ch olishga harakat qiladigan shaxslar, kimligidan qat'iy nazar, jinoiy javobgarlikka tortiladi. Vazifani suiste'mol qilgan mansabdorlar g'ayriqonuniy hatti-harakatlari uchun qonun qonun oldida javob beradi.

Nogironlar, ruhiy kasal kishilar, mehnat qobiliyatini yo'qotgan, boquvchisidan mahrum bo'lib qolganlar, yolg'iz ayollar, qariyalarning haq-huquqlari davlat yo'li bilan muhofaza qilinadi, ularga moddiy, ma'naviy yordam ko'rsatiladi. Bizda odamlarning shaxsiy hayotlari, uy-joyining dahlsizligi, telefon so'zlashuvlari, yozishmalar pochta va telegraf orqali jo'natilgan narsalarning sir saqlanishi kafolatlanadi. O'zbekiston Respublikasi qonunlari fuqarolar or-nomusi, qadr-qimmatini saqlash va muhofaza etishga muhim vazifalardan biri sifatida qaraydi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 57-moddasiga muvofiq fuqarolar o'z hayotlari va sog'liqlari, mulklariga va shaxsiy erkinliklariga, or-nomuslari va qadr-qimmatlariga tajovuzlardan sud orqali himoya qilish huquqiga egadirlar.

Kishilarning turmush farovonligini oshirish, ularning talab-extiyojlarini qondirish, ijtimoiy sohani tez sur'atlar bilan rivojlantirish masalasida ham O'zbekistonda juda katta ishlar amalga oshirilmoqda. Inson farovonligini yaxshilashning eng asosiy masalalaridan biri ularni uy-joy, ichimlik suvi, gaz, elektr energiyasi, radio va telefidenie bilan ta'minlashdir. O'zbekiston rahbariyati tashabbusi bilan bu borada dastlabki jiddiy qadamlar qo'yildi. Qishloq aholisiga shaxsiy xo'jaliklarini kengaytirish va uy-joy qurish uchun er va mablag'lar ajratildi. Qurilish materiallari bilan yordam berildi. Jumhuriyatimizda yaqin-yaqinlardan boshlab paxta terimiga qo'shimcha haq to'lashning joriy etilganligi paxta va boshqa qishloq xo'jaligi maxsulotlarining xarid narxini oshirish ustida ish olib borilayotganligi, boshlang'ich sinf o'quvchilariga bepul ovqat, homilador, bemor ayollarni qo'shimcha yuqori sifatli oziq-ovqat maxsulotlari bilan ta'minlash yo'lga qo'yilganligi, veteranlarning nafaqasini oshirish, nogiron, yolg'iz qolgan qariyalar va uy-internatlarining sharoitlarini yaxshilash uchun qo'shimcha mablag' sarf etilayotganligi anashularning hammasi insonga bo'lgan munosabatlar yaxshilanayotganligining amaliy isbotidir.

Inson ehtiyojlarini qondirishda tabiiy qadriyatlar katta ahamiyat kasb etadi. Tabiiy qadriyatlarga er va er osti boyliklari, suv, xavo, o'rmonlar, o'simliklar, hayvonot dunyosi va boshqalar kiradi. Markaziy Osiyo, hususan, O'zbekiston zamini hilma-xil qazilmalarga boy. Er yuzasiga yaqin yotgan qazilmalarning aksariyati ochilgan va ular xalq xo'jaligi fan va texnika taraqqiyoti uchun xizmat qilmoqda. SHu bilan birga hali ochilgan, ro'yodga chiqmagan konlar ham ko'p. Bu krlarning juda oz qismi bevosita er yuziga chiqqan bo'lsa, aksariyati er ostida yashirinib yotibdi. Iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lgan tabiiy xom ashyo buyumlari –«foydali qazilmalar» O'zbekiston Respublikasining milliy boyligi, uning asosiy qadriyatlaridandir. O'zbekiston behisob tabiiy boyliklarga, qulay geografik muhitga

ega. Tabiat tabiiy resurslar manbaidir. Tabiiy resurslar, ya'ni yonilg'i, har hil metallar, rudalar, havo, suv, o'simliklar dunyosi bo'lmasa, insoniyat yashay olmaydi. Tabiat biz uchun moddiy ne'matlarining bosh manbai sifatida ham, sog'lik, shodlik, turmushga mexr muxabbatning va har bir kishidagi ma'naviy boyliklarning bitmas-tuganmas omili sifatida ham o'zining g'oyat zo'r ahamiyatini hech qachon yo'qotmaydi.

Ona- er kishilar usun moddiy ne'matlar manbai, dastlabki mehnat vositalarining hazinasidir, insoniyat taraqqiyotining beshigidir. Erdan inson o'zi uchun zarur narsalarni undiradi. Er insonni boqadi. Taniqli ingliz iqtisodchi olimi Vilazm Netti aytganidek, mehnat boylikning otasi bo'lsa, er uning onasidir. Insonning kundalik hayoti va sevinchlari ham er tufaylidir. SHunday ekan, inson uchun g'oyat darajada muhim va zarur bo'lgan hayot manbayi- erni qadirlamaslik, e'zozlamaslik mumkin emas!

Milliy ong ijtimoiy ong shakllari singari ma'lum davrlarda o'zining nisbiy mustaqilligi tufayli jamiyat asosini tashkil etuvchi bazis va ustqurmaning mohiyatini tubdan o'zgartirib borishga faol ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunga misol tariqasida hozirgi kunlarda sobiq Ittifoqdagi respublikalar hududida ro'y berayotgan keskin o'zgarishlar jarayonini ko'rsatib o'tishimiz mumkin. Ularning hayotida shiddat bilan ro'y berayotgan ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va huquqiy o'zgarishlar qanchalik inqirozli tus olmasin, xalq ommasini ongining, ayniqsa, milliy ongning yangicha shakllanishi anchagina ijobiy tus olmoqda..

Milliy ong va uning shakllanishi, eng avvalo, milliy uyg'onish zamirida boshlanishi tabiiydir. Hozirgi uyg'onish davr taqozosiga ko'ra, taraqqiyotning ob'ektiv ijtimoiy voqeligiga aylanmoqda.

CHunki kishilarning dunyoqarashi, hayotiy xulosalar, bir-birlariga munosabatlar, iroda va xohishlar, milliy turmush tarzlari, milliy rasm-rusumlar, odat va an'analar tufayli shakllanadi va rivojlanadi. SHunday ekan, milliy turmush tarzi va madaniyat ijtimoiy voqelikning tabiiy ifodalashni shaklidir. Milliylikni tan olish – millatga mansub kishilarning ijtimoiy-etnik barqarorligini tan olish demakdir. Milliylikda insoniy va umuminsoniy qadriyatlar muayyan qiyofa va shakl kasb etgan bo'ladi. Milliylikda milliy mansublik ruhi mavjud. Milliy ruhimizdagi milliy tuyg'ularimiz majmui milliy tasavvurlarimiz, kayfiyatlarimizda sodda ong sifatida ifodalanadi. Agar milliy mansublik va uning barcha tomonlari kishilar tasavvurida ilmiy asoslangan bo'lsa, uni biz milliy o'z-o'zini anglash deb tushunamiz. Milliy o'zligini anglash ilmiy-siyosiy tus olsa va ijtimoiy harakat uchun qo'llanma darajasiga ko'tarilsa, biz uni milliy mafkura deb ataymiz.

Milliy onglilikning mohiyati to'g'ri tushunilmasligi oqibatida, ba'zi hollarda bunday munosabatlar millatchilik illatlariga muhtalo etmoqla. Millatchilik g'ayriinsoniy illat bo'lib, avvalo o'zga millatlarga, qolaversa o'z millatiga ham xudbinlarcha qaramsh fojiasidir. Bu o'z millatini va uning manfaatlarini xudbinlik zaminida mutlaqlashtirish yo'lida boshqa millatlarning manfaatlari bilan hisoblashmaydigan, ularni kamsitib, tazyiq etib, ijtimoiy adolatsizliklar tug'diradigan illatdir.

Demak, milliy g'ururni millatchilik bilan almashtirib bo'lmaydi. Milliy g'urur har bir millatga xos bo'lgan xususiyatlarni ximoya qilib, ularning kelajak hayotini yuksaltirishiga qaratilgan tabiiy intilishdir. Millatchilik esa bittagina millatning

muddaosini himoya etib, bogshqa millatlarning ehtiyojlarini pisand qilmasdan ularning huquq va erkinliklarini chegaralab qo'yishga qaratilgan harakatdir. «Milliy tuyg'u inson uchun tabiiydir, chunki u ota-onalardan meros qilib olingan va bola ota-onasiga butun dunyoga aytgan birinchi so'zida ifodalanadi».

Ma'lumki, milliy tuyg'u tabiiy tuyg'ulardandir. Ayni paytda milliy ma'naviy hayotning juda nozik elementlaridir. Milliy tuyg'ular esa milliy iftixor, milliy harakterning, demakki, milliy-psixologiyaning belgilaridan biri, uning ajralmas qismidir.

Milliy his-tuyg'u, milliy iftixor manfaatlari va xalqparvarlik bilan bog'liqdir. U o'z millatining tarixini, hozirgi ahvoli, milliy psixologiyasi va harakterini ruhiy tushunish, emohional shaklda idrok etishdir. Biroq his-tuyg'ular, emotsiyalar millatlarning tub manfaatlarini bevosita ifoda qilmaydi. SHuning uchun ham milliy tuyg'u ham milliy tuyg'u milliy ongdan farqlanadi.

Milliy tuyg'u va kayfiyat millatning jinlashuvi va irodasi namoyon bo'lishida kata rol o'ynaydi. Millatning birikishida, ularning milliy qiziqishlari umumiyligi, tarixiy hodisalar, o'tmish madaniyatiga muhabbat, milliy iftixor tuyg'ulari sifatida namoyon bo'ladi.

O'z xalqining ko'p asrlik boy tarixi, ajoyib ma'naviy merosi bilan xaqli ravishda faxrlanishi tuyg'usi, o'tmishni qo'msash emas, balki qadimiy tarixni, xalq yaratgan moddiy va ma'naviy boyliklarni kengroq o'rganish va ochib berish, ularni yangi avlodlar tomonidan ajdodlar merosi sifatida o'zlashtirishni ta'minlashdan iboratdir.

Milliy tuyg'ularning qanchalik qarama-qarshi bo'lib qolishiga qarab milliy qadr-qimmatga bo'lgan e'tiborsizlik shunchalik xavfli tus olib boradi.

Bundan xulosa chiqarib aytish mumkinki, milliy his-tuyg'ularni ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va ahloqiy omillarga suyanib milliy mafkura asosida rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Ma'lumki, milliy qadr-qimmat millatlararo munosabatlarning eng (muhim tomonlaridan biri bo'lib hisoblanadi. SHuning uchun ham mutafakkirlar millatning qadr-qimmatini oddiy so'z bilan kamsitish hech mumkin emasligini qayt-qayta ta'kidlagan edilar. O'zini ko'rsatib turadigan milliy manmanlik, maxdudlik, milliy maqtanchoqlik bilan boshqa millat his-tuyg'ularini kamsitiga olib kelishi mumkin. Bir millatni boshqa millatga maqtash, uning tarixi, madaniyatini ideallashtirish, til va urf-odatlarini haddan tashqari targ'ib etish, albatta, ikkinchi millatning tuyg'ulariga aylanib ketishga olib kelishi mumkin. SHovinistik qarashlarning asosi ham mana shu milliy tuyg'ularning kamsitilishidan yuzaga keladi. SHovinistik kayfiyatning shakllanishi asosan milliy tubanlik, o'z millati manfaatlarini avdolatsiz ravishda ortiqcha o'ringa qo'yishdan, boshqa millatlar va jumxuriyatlarning manfaatlarini hisobga olmaslik, o'z millatini ko'klarga ko'tarish va boshqalarda namoyon bo'ladi. Milliy psixologiyadagi shovinistik hislar oddiy insonlar ongini milliy mahdudlik kabi salbiy tushunchalar bilan zaharlashga, ularning behuda bo'lishiga ham sabab bo'ladi.

Milliy iftixor ham milliy o'z-o'zini anglashning ko'rinishidir. Milliy o'z-o'zini anglashning rivojlanishi bilan milliy iftixor, milliy xis-tuyg'ular namoyon bo'ladi.

Milliy xis-tuyg'alarga ojo'ya yondashish, uni nazar-pisand qilmaslik oqibatida ularning millatchilik tuyg'ulariga aylanib ketishga sabab bo'lishi mumkin. SHuning uchun ham hozirgi milliy tuyg'u masalalariga ko'proq e'tibor berilayotgannligi tasodifiy emas.

Insoniy his-tuyg'ular hayotning ijtimoiy sharoitlari bilan o'zgaradi. Boshqacha aytganda, u ijtimoiy sharoit bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Milliy tuyg'ularga asir bo'lib qolish qanchalik xavfli bo'lsa, ayni zamonda, ularning e'tiboridan chetda qoldirish ham juda katta xatodir. Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va ahloqiy omillarga suyanib umuminsoniy tarbiyaviy ishlar keng ko'lamda amalga oshirilayotgan hozirgi sharoitda milliy his-tuyg'ular o'zaro hamfikrlikka, halqlar va xalqlarning ayrim namoyandalari do'stlikning mustahkamlanishiga yordam beradi.

Istiqlol yo'li, demokratiya va oshkorlik ilgari keng xalq ommasining ijtimoiy siyosiy, siyosiy faoliyati rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatib kelgan barcha g'oyalarni birin-ketin bartaraf etib, uning ijtimoiy, siyosiy madaniy, ma'naviy hayotining hamma sohalarida faol ishtirok etishi, o'zini ko'rsatishi uchun keng imkoniyatlar ochib bermoqda. Hozirgi paytda ommaning ijtimoiy-siyosiy ongi faoliyati o'sib borayapti. YOzuvchilar, olimlar, inson va dehqonlar, yoshlar, xotinqizlar, dindorlar, faxriylar, xullas, jamiyatni soqlomlashtirish uchun kurashayotgan kuchlarning harakatga kelganligi Mustaqillik davriga, demokratiya va oshkorlik davriga xos bo'lgan eng noyob hodisadir. Milliy o'zligini yangilashning keng tus olayotganligi, respublikamizning siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy mustaqilligini amalda ta'minlash uchun astoydil kurash olib borayotganligi va bu sohada erishgan ilk muvaffaqiyatlar milliy uyg'onishdan davlolatdir. Hozir bizda qaror topayotgan ijtimoiy sharoitlar har bir millat va elat uchun ona tabiat va tarix muyassar etgan miqyoslarda o'z kuch-qudratini namoyish etish imkoniyatini yaratmoqda.

Milliy ong va o'zligini anglash yoki bu millatga mansublikni xis qilish, uning tarixi, madaniyati, urf-odat va an'analarini har taraflama chuqur bilish bilangina chegaralanmaydi.

Milliy o'z-o'zini anglash millatning hozirgi ahvoli, uning oldida echimini ko'tarib turgan muammolarini bilish va ularni hal qilishda faol harakat etishni talab qiladi. Buning uchun yuksak madaniyat, uzoqni ko'ra bilish va donolik, g'oyaviy etuklik va nopoklik, yangicha fikrlash imkoniyatlaridan, jamiyat taraqqiyotini jadallashtirib, ahvolining farovon hayot kuchirishi uchun zamin yaratish yo'lida foydalanish bilish kerak.

SHuningdek, milliy o'z-o'zini anglash millatning kelajak istiqbolini ham ko'ra bilishni talab qiladi. Bu ham kishalarning milliy ongi o'sishi, tafakkurlash madaniyati darajasi bilan uzviy bog'liqdir. Ma'rifatli, yuksak madaniyatli inson bugungi kun extiyojlarini qondirish uchungina yashamaydi, u albatta ertangi kunni ham o'ylab yashaydi. Kelajakni ko'ra bilish, fahmlash – milliy o'z-o'zini anglashning zaruriy qismini tashkil etadi.

Milliy ongning o'sishi Mustaqillik tufayli jumxuriyatimizda sodir bo'layotgan o'zgarishlarni, islohotlarni, Prezidentimiz tomonidan olib borilayotgan ichki va tashqi siyosatni yakdillik bilan qo'llab-quvvatlashda, mustaqil respublikamizga bo'lgan mehr-muhabbatning kundan-kunga oshib borayotganida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekiston fuqarolari uchun mustaqillikning muqaddas ramzlari Davlat Gerbi, Davlat Bayrog'i, Davlat Madhiyasi azizdir. Biz ular bilan faxrlanamiz, ularni e'zozlaymiz. Ular ma'naviyatning eng muhim timsollari sifatida ona Vatan – O'zbekiston Respublikasiga iftixor va cheksiz hurmat tuyg'ularini tarbiyalaydi.

Prezidentimiz aytganidek, Vatan tuyg'usi vatan tushunchasi biz uchun sajdagohday muqaddas, sajdagohday pok va ulug' bo'lsog'i kerak. «Biz ona

O'zbekiston istiqlolini, uning sha'ni shavkatini qanday himoya etishni otobobolarimizdan meros qilib olamiz va uning ximoyasiga hamisha tayyor turmog'imiz darkor.

Ulug' ajdodlarimizdan muqaddas meros bo'lib kelayotgan vatanga muhabbat tuyg'usi, farzandlarimiz, bugungi va kelajak avlodlarimiz uchun chinakam etiqodga, chinakam aqidaga aylansin.

Milliy g'urur, milliy iftihori baland millatni egib bo'lmaydi»!

Sobiq SSSR davrida SSSR va O'zbekiston SSR Konistetutsiyalarida O'zbekiston suveren respublika deb yozib qo'yilgan bo'lsa-da, Markaziy Osiyoda O'zbekistondan kelajagi buyuk, ko'hna tarihi boy tabiiy,iqtisodiy, madaniy va ilmiy merosga ega qudratli davlat bor ekanligini jahon mamlakatlarining aksariyati bilmas edi chunki O'zbekiston shu paytlarda mustaqil siyosat va faoliyat yurgizib, chet elga chiqish xuquqidan mahrum etilgan edi. endilikda Istiqlol sharofati bilan bizning dovrug'imiz olamga yoyildi. Hozirning o'zida O'zbekistonni dunyodagi 160 tadan ortiq davlat tan oldi. Ulardan 120 tasi bilan diplomatiya munosabatlari o'rnatildi. O'zbekiston poytahtida 35 dan ortiq mamlakatning, shu jumladan, buyukligi etirof etilgan AQSH, Yaponiya, Germaniya, Buyuk Britaniya, Fransiya va Xitoy kabi davlatlarning elchi-xonalari ishlab turibdi. O'z navbatida dunyoning 20 ortiq davlatida AQSH, Fransiya, Germaniya, Turkiya, Hindiston, Rossiya va boshqalarda) respublikamizning diplomatiya elchixonalari ish boshladi»!

O'zbekiston bayrog'i Birlashgan Millatlar Tashkilotida hilpirab turibdi. Prezidentimiz Islom Karimov Birlashgan Millatlar Tashkilotining 48-, 50 sessiyalarida buyuk minbardan turib jahon xalqlariga o'zbeklarning kim ekanligini namoyon etdi. Axir bu xalqimiz hayotida katta tarixiy voqea-ku! Bundan faxrlanmaslik aslo mumkin emas! Milliy ongimizning rivojlanib borishini yana bir ko'rinishi shundan iboratki, jamiyatimizning zahmatkash fuqarolari eski andozalar va suxtalashgan g'oyalardan voz kechib bozor munosabatlariga mos ravishda yangicha fikrlashga, tafakkurlashga qodir bo'lmoqdalar. Rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribalarini ijodiy o'rganib, o'z imkoniyatlarimizdan samarali foydalangan holda ilg'or texnologiya, fan va texnika yutuqlari, zamonaviy iqtisodiy moliyaviy bank va kredit sistemasini, boshqaruv usullarini hayotga tatbiq etib, kelajagi buyuk davlatimiz poydevorini mustahkamlash uchun astoydil mehnat qilib kelmoqda. Respublikamiz mehnatkashlari yuksak madaniyatiga, ma'naviyatga ega iste'dodli ishbilarmon, zahmatkash kishilar ekanini, xorijdan kelgan mutaxassislarning o'zi tan olmoqdalar.

Xorijiy mamlakatlar bilan yangicha tashqi iqtisodiy, ilmiy-tehnikaviy, ma'naviy munosabatlarni shakllantirish va rivojlantirishda ham o'zbek xalqi o'zining yuksak madaniyati va ma'naviyatini namoyish etmoqda. Bunga respublikamizda muntazam ravishda yuksak darajada o'tkazilayotgan dolzarb mavzular va muammolarga bag'ishlangan ilmiy va amaliy anjumnalar, seminarlar, kongresslar va boshqa tadbirlar misol bo'la oladi.

Mavzuga doir tayanch so'z va iboralar:

Istiqlol, milliy ong, milliy g'urur, ijtimoiy ong, etnik ong, dunyoqarash, ibtidoiy ong, mistik tasavvur, ilohiy kuch, sinfiy formatsiya, g'oya, qarash, mistika, sinfiy jamiyat, ijtimoiy ruhiyat, milliy xis-tuyg'u, milliy o'z-o'zini anglash, e'tiqad, aqida, ostetik ong, badiiy ong, o'zlikni anglash milliy o'zlikni anglash, milliy iftixor tuyg'usi, milliy-ma'naviy qadriyatlar.

Mavzuga doir nazarot savollari:

- Milliy o'zlikni anglash deganda nimani tushunasiz?
- Milliy iftixor tuyg'usi ozod va erkin bo'lmagan xalqda bo'lishi mumkinmi?
- Milliy ong deganda nimani tushunasiz?
- Milliy g'urur nima?
- Etnik ongga ta'rif bering?
- Dunyoqarash deganda nimani tushunasiz?
- Mastik tasavvurlar deganda nimani tushunasiz?
- Ijtimoiy ruhiyat nima?
- Milliy his-tuygu nima?
- E'tiqod nima?
- Mafkura tushunchasini izohlab bering

Mavzu yuzasidan foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996;
2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996;
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996;
4. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo'lidan. 4-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996;
5. Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash davr talabi. 5-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1997;
6. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'lidan. 6-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1998;
7. Karimov I.A. Biz keljagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. 7-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1999;
8. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz. 8-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2000;
9. Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas'ulmiz. 9-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2001;
10. Karimov I.A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashamiz. 10-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2002;
11. Karimov I.A. Biz tanlagan yo'l demokratik va ma'rifiy dunyo bilan hamkorlik yo'li. 11-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2003;
12. Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o'z kuch qudratimizga, hamjihatligimiz va qat'iy irodamizga bog'liq. 12-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2004.
13. Karimov I.A. O'zbek xalqi hech kimga, hech qachon qaram bo'lmaydi. 13-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2005.
14. Karimov I.A. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma'naviyatimizni yuksaltirish va halqimiz hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezoni va maqsadidir. 15-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2007.
15. Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish yo'lida. 16-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2008.
16. Karimov I.A. Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta'minlash – bizning oliy maqsadimiz. 17-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2009.

17. Karimov I.A. YUksak ma`naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma`naviyat, 2008.
18. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O`zbekiston sharotida uni bartaraf etishning yo`llari va choralari. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
19. Karimov I.A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
20. Karimov I.A. BMT Bosh Assambleyasining mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag`ishlangan oliy darajadagi yalpi majlisdagi nutqi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.
21. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.
22. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo`lini izchil davom ettirish-taraqqiyotimizning muhim omilidir // Xalq so`zi. 2010 yil, 7 dekabr.
23. Karimov I.A. O`zbekiston mustaqillikka erishish ostonosada. – Toshkent: O`zbekiston, 2011.
24. Karimov I.A. Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir. 19-jild – Toshkent: O`zbekiston, 2011.
25. Karimov I.A. Bizning yo`limiz – demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yolidir // Xalq so`zi. 2011 yil, 8 dekabr.
26. Karimov I.A. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yanada yuksaklikka ko`taradigan yil bo`ladi // Xalq so`zi, 2013 yil 20 yanvar.
27. Karimov I.A. Mamlakatimizning taraqqiyoti, el-yurtimiz farovonligi, vatanimizning obro- e`tiborini yanada oshirish yo`lida mehnat qilish – muqaddas burchimiz. Prezident Islom Karimovning Xalq deputatlari Toshkent viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyadagi nutqi // O`zbekiston ovozi, 2013 yil 4 aprel.
28. Karimov I.A. Tinchlik va osoyishtalik – barcha yutuq va marralarimizning asosidir. Prezident Islom Karimovning 9 – may – Xotira va qadrlash kuni munosabati bilan ommaviy axborot vositalari vakillari bilan suhbatini // Xalq so`zi, 2013 yil 10 may.
29. Prezident I.A. Karimovning «Ikkinchi jahon urushi qatnashchilarini rag`batlantirish to`g`risida»gi farmoni // Xalq so`zi, 2013 yil 19 aprel.
30. Karimov I.A. Tarixdan saboq olib, zamon bilan hamqadam bo`lib yashash-bugungi hayotning o`tkir talabi. Prezident I.A. Karimovning interv`yusidan kelib chiqadigan xulosalar // O`zbekiston ovozi, 2013 yil 15 may.
31. O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.

Qo`shimcha adabiyotlar.

1. Tulenov J. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent, 1998.
2. Tulenov J. Milliy qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. – Toshkent: O`zbekiston, 1999.
3. Tulenov J, Qodirov B, G`o`ofurov Z. Ma`naviy yuksalish sari. – Toshkent: Mehnat, 2000.
4. Uvatov U. Donolardan saboqlar. – Toshkent: Abdulla Qodiriy, 1994.
5. Yusupov E. Falsafa. – Toshkent: Universitet, 2000.

6. Tulenov J. Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. Ilmiy ishlar to'plami. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
7. Hakimov I. Sog'lom muhit - sog'lom avlod. – Toshkent: O'zbekiston, 1999.
8. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent: O'FMJ, 2004
9. Achildiyev A.S. Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar. – Toshkent: O'zbekiston, 2004.

7-Mavzu: Moddiy-iqtisodiy qadriyatlar, inson hayoti va ularni jamiyat taraqqiyotiga ta'siri. 2-soat

Reja:

1. Moddiy-iqtisodiy qadriyatlar tizimi.
2. Geografik muhit tushinchasi. Geografik muhit inson va jamiyat mavjudligining zaruriy sharti sifatida.
3. Tabiiy resurslar va ularning jamiyat taraqqiyotiga ta'siri. Ikkinchi tabiat (sun'iy tabiat) – moddiy qadriyat sifatida.
4. Mustaqillik va moddiy-iqtisodiy qadriyatlar.
5. Mulk - iqtisodiy qadriyatlar negizi ekanligi. Davlat mulki va xususiy mulkning uyg'unligi masalasi.

Ma'lumki, jahon xo'jaligiga kirishda bozor iqtisodiyotini shakllantirish va rivojlantirish muxim omil bo'lib hisoblanadi. SHunday ekan, hozirgi vaqtda bozor iqtisodiyoti talablariga to'liq javob bera oladigan davlatlararo iqtisodiy munosabatlarni yo'lga qo'yish katta ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda mustaqillik e'lon qilingandan keyin ilg'or davlatlarning tajribasini, shuningdek Respublikamizning o'ziga xos xususiyatlarini, halqimizning aql-zakovati, urf-odat, an'analari, turmush tarzini hisobga olgan holda millatimizga xos iqtisodiy islohotlar yo'li belgilab olindi.

«Biz tanlab olgan yo'l, — deydi I. Karimov,—ijtimoiy yunaltilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishga qaratilganidir.

Aynan shunday yo'l o'zbekistonliklarning munosib turmush kechirishi uchun kafolat bo'la oladi, milliy an'analar va madaniyatining rivojlanishini, ma'naviy, axloqiy qadriyatlarining qayta tiklanishini ta'minlaydi»¹.

Ushbu yo'lni amalga oshirishda Prezidentimiz I.Karimov asarlarida atroflicha ilmiy ishlab chiqilgan beshta muhim va mashhur tamoyil asos qilib olindi. Davlat 1) iqtisodiyotni mafkuradan batamom holi qilish; 2) murakkab qilish davrida davlatning o'zi bosh islohotchi bo'lishi zarur; 3) butun yangilanish va taraqqiyot jarayoni qonunlarga asoslanmogi zarur; 4) fuqarolarni ximoyalashga qaratilgan kuchli chora-tadbirlarni amalga oshirish; 5) bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tish.

SHuni g'urur bilan qayd etishimiz joizki, Prezidentimiz tomonidan ishlab chiqilgan islohotlar kontseptsiyasi izchil ravishda hayotga tatbiq etilishi natijasida O'zbekiston uchun iqtisodiy ijtimoiy siyosiy, madaniy va ma'naviy yangilanishning keng istiqbollari ochildi. Respublikamizning jahon miqyosidagi nufuzi kundan-kunga oshib bormoqda.

Jamiyatimizda sodir bo'layotgan ijobiy o'zgarishlar, mamlakatimiz uning juda katta tabiiy boyliklari, noyob milliy madaniy merosi va siyosiy barqarorlik dunyoning

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. –Т.:Ўзбекистон, 1995, 9-10 бет.

barcha mintaqalaridagi davlat arboblarni, ishbilarmonlarni o'lkamizga tobora ko'proq jalb etmoqda.

Bu bejiz emas, albatta. Jamiyatimizni tubdan yangilashga qaratilgan islohotlar kontseptsiyasi milliy manfaatlarimizdan kelib chiqib, har tomonlama puxta, ilmiy ishlab chiqilgan. SHuning uchun ham Respublikamizda o'tkazilayotgan islohotlar turli davlat raxbarlari, siyosatshunoslari tomonidan yuksak baholanmoqda. Mana bir misol: YAponiyaning O'zbekistondagi sobiq favkulodda va muxtor elchisi Ukeru Magasaki «Shukan post» jurnalining 1995 yil 2 iyun' sonida mazkur jurnalning muxbiri Takemura bilan suxbatida shunday deydi: «Agar xirzir jahondagi Prezident yoki Bosh Vazir lavozimidagi raxbarlar o'rtasida ularning iqtisodiy siyosat yurgazish iqtidori bo'yicha musobaqa uyush tirilsa, Prezident I. Karimov eng yuqori o'rinlardan birini egallagan bo'lardi, deyman. Janob Karimov o'z mamlakati iqtisodiyotini ipidan ignasigacha puxta biladigan jahondagi eng bilimdon raxbarlardan biridir»².

Darhaqiqat I.Karimov hayotning barcha achchiq-chuchugini boshidan kechirgan, buyuk davlat arbobi va siyosatchi. SHuningdek, u O'zbekiston Fanlar akademiyasining akademigi, hozirgi davrdagi eng obro'li **iqtisodchi olim**. Uning asarlarida bayon etilgan taklif-mulohazalarning barchasi **iqtisod fanining taraqqiyotidagi katta ilmiy yangilikdir**.

Bizning hozirgi burchimiz — I.Karimov asarlaridagi yangicha g'oyalarni sinchiklab o'rganib chiqib, xalq urtasida keng targib-tashviq etish. CHunki, har qanday yangi g'oya ommaning ongiga singsa, hayotda chuqur ildiz otsagina, real voqelikka, katta ijtimoiy kuchga aylanadi.

Jamiyatimizda amalga oshirilayotgan izchil tub iqtisodiy o'zgarishlar biz tanlab olgan yo'limizning tug'ri ekanligidan dalolat beradi. Respublikamiz bozor munosabatlarini qaror toptirgan holda iqtisodiy islohotlar yo'lidan dadil qadam tashlamoqda.

Islohotlar natijasida iqtisodiyotimizda ko'zga ko'rinarli ijobiy o'zgarishlar sodir bo'moqda. Ayni kunda dastlabki yillarda yuzaga kelgan ishlab chiqarish sur'atlari pasayishining oldini olish bilan bir qatorda, ayrim sohalarida o'sish, yuksalish boshlandi. 2005 yilga kelib, iqtisodiyotning barqaror o'sishi ta'minlandi, makroiqtisodiy va moliyaviy barqarorlik mustahkamlandi, iqtisodiyot va uning ayrim sohalaridagi mutanosiblik kuchaydi. YA'ni, yalpi ichki mahsulot 7,7 %ga o'sdi. Jumladan: sanoat ishlab chiqarish hajmi -9,4 %, ist'emol mollari ishlab chiqarish – 13,4%ga, sanoat tovarlari ishlab chiqarish – 18,6%ga o'sdi.

Iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda o'rta kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish muxim ahamiyat kasb etadi. 2005 yilda mamlakat iqtisodiyotida kichik biznes va xususiy tarmoq ko'lami hamda hajmi salmoqli darajada o'sdi. Kichik biznes korxonolari soni o'tgan yilda 14 %ga ko'paydi.

Xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish hisobiga 425 mingdan ziyod ish o'rinlari tashkil etildi. Bu 2003 yilga nisbatan 14%ga ko'p demakdir. Kichik biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi ortdii va 2004 yilda 35,6 %ni tashkil etdi³.

² “Халқ сўзи”, 1995, 22 июнь

³ Каримов И.А.Бизнинг бош мақсадимиз жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишидир.-Т.:Ўзбекистон, 2005, 33-34-бетлар.

O'zbekiston tabiiy resurslarga nihoyat darajada boy, nisbatan yuqori iqtisodiy va ishlab chiqarish-texnika qudratiga ega. Mamlakatimiz korxonalarida, ilmiy hamda ilmiy-ishlab chiqarish, loyiha konstruktorlik va boshqa tashkilotlarda asosan yuqori malakali, bilimdon mutaxassislar mehnat qiladi.

Mana shunday qudratga ega bo'lgan mehnatkash xalqimiz o'tmishda ancha nochor kun kechirib keldi. Buning sababi shundaki, Respublika iqtisodiyoti sobiq SSSR yagona iqtisodiy tarmog'ining ajralmas qismi deb xisoblanib faqat xom-ashyo etkazib beradigan o'lkaga aylanib qolgan edi. Xalqimiz ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo'lgan iste'mol mollari boshqa respublikalardan keltirib berilardi. Natijada respublikamiz Markazga to'liq qaram bo'lib qolgan edi.

Hayot shuni ko'rsatdiki, faqat xom-ashyo etishtiruvchi va sotuvchining kosasi oqarmaydi, u surunkali nochorlik ka giriftor bo'ladi. SHuni hisobga olgan holda, respublikamiz o'ziniig barcha imkoniyatlari va rezervlarini to'g'ri hisobga olib chiqib, O'zbekistonning iqtisodiy va siyosiy mustaqilligini ta'minlash imkonini beruvchi tuzilmani vujudga keltirishni, o'zimizning mustaqil iqtisodiy sistemamizni yaratishni asosiy maqsad kilib quydi.

Endilikda tabiiy qadriyatlarimizdan ayovsiz foydalanishga, atrof-muxitga ziyon etkazilishiga yo'l qo'ymaslik O'zbekiston iqtisodiyotining bir tomonlama— xom-asheviy yunalishiga qat'iy bardam berish Respublika ichki siyosatining eng muqim strategiyasi hisoblanadn.

«Xalq xo'jaligining xom-ashyoviy yo'nalishini bartaraf etish, — deydi I. Karimov, — Respublikamiz iqtisodiyotining barqaror va jo'shqin rivojlanishini ta'minlash imkonini beradi, ish bilan ta'minlanmagan ishchi kuchlarini ishlab chiqarishga jalb etishga, kadrlarning kasb-korlik savodini oshirishga, maqsulotlarni keltirish va chetga chiqarishni mutanosiblashtirishga ko'maklashadi, eng asosiysi— O'zbekistonning mustaqilligi, uning xalqi turmush darajasining o'sishi uchun ishonchli kafolatlar yaratadi»⁴.

Mazkur siyosatni amalga oshirish niyatida hozirgi kunda xukumatimiz Respublikaning iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlash, import xajmlarini kamaytirish va eksportga mo'ljallangan ishlab chiqarishlarni rivojlantirishga qaratilgai siyosatni muntazam ravishda amalga oshirmoqda. endilikda biz xorijdan keladigan sarmoyalarga qaram bulib o'tirmasdan **o'z ichki imkoniyatlarimizni** ishga solib iqtisodiyotni rivojlantirishimiz darkor.

SHuningdek, hozir ustuvorlik tarmoqlarini, ya'ni neft' va gaz sanoati, elektenergetika, mashinasozlik va kimyo sanoatini tezkorlik bsh:an rivojlantirilib, tarmoqlar va mintaqalararo nomutanosiblikni qisqartirishga e'tibor kuchaytirilmoqda.

Tabiiy, moddiy kadriyatlarimizdan unumli foydalanishda mulkiy munosabatlarni tubdan o'zgartirish katta ahamiyat kasb etadi. SHuni e'tiborga olgan holda Respublikamizda mulkni davlat tasarrufidan chiqarib, uni haqiqiy egalari qo'liga berishni tezlashtirish, tadbirkorlik uchun keng yo'l ochib berish va mulkdorda mulk egasi xissiyotini tarbiyalashga qaratilgan ishlar rivoj topmoqda. Bunda o'rtakichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish qo'l kelayotir. «Xususiy tadbirkorlik va tashabbusni qo'llab-quvvatlash haqida»gi qonunning qabul qilinishi, «Biznes fond» amaliy aloqalar markazi, «Madad» sug'urta jamiyatining to'zilishi kichik tadbirkorlikni yanada rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. -Т.:Ўзбекистон, 1993, 73-бет.

Iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda tayyor maxsulot ishlab chiqarishni kengaytirish, uning sifati va raqobatbardoshligini jahon bozori talablari darajasiga etkazish katta ahamiyat kasb etadi. Bunda iqtisodiyotda amalga oshirilayotgan tarkibiy strukturaviy o'zgarishlar qo'l kelmoqda.

O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda qishloqda tub islohotlar o'tkazish, qishloq xo'jaligini taraqqiy qildirish, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samaradorligini oshirish muhim omil bo'lib hisoblanadi. Bu soxada ham keyingi vaqtda ancha ijobiy o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Birinchidan, xukumatimiz qishloq xo'jaligida band bo'lgan ortiqcha ishchi kuchlarini boshqa sohalarga jalb etishga harakat kilayotgan bo'lsa, ikkinchidan, qishloq joylariga sanoatni olib borish va keng joriy etish, kichik va o'rtacha korxonalarini kurish, yangi ish joylarini yaratish ishlari avj olib bormokda. Hozirgi kunda qishloq xo'jaligida xizmat ko'rsatish tarmog'ini keng rivojlantirish, kichik biznesga, xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish — iqtisodiy islohotlarni muvaffaqiyatli o'tkazishning asosiy garovi bo'lib turibdi.

SHuningdek, «bugungi kunda makroiqtisodietni barqarorlashtirish bilan bir qatorda milliy valyutani mustahkamlash, uning joriy va to'liq almashadigan bo'lishiga erishish... bizning asosiy vazifamizdir»⁵. Bu borada, birinchidan, aholining ehtiyojlarini qondiradigan va xorijdan keltirilayotgan mollar bilan raqobat qila oladigan o'z maxsulotlarimizni ishlab chiqarishimiz kerak bo'lsa, ikkinchidan, eksport qilinadigan mollarni ko'paytirib, valyuta zahiralarini to'ldirishga, uchinchidan, yonilg'i energiya manbalarini, ko'pgina uskuna va oziq-ovqat maxsulotlarini chetdan sotib olishni kamaytirish, ularni o'zimizda ishlab chiqarishni ta'minlashga asosiy e'tibor qaratilmog'i lozim.

YUqorida aytilgan va boshg'a qilayotgan ishlar iqtisodiyotimizni tarkibiy jihatdan yangilab, uning samaradorligini oshirib, xalqimiz turmush tarzini yanada yuksaltirishga keng imkoniyat ochib beradi. Prezidentimiz ta'kidlaganidek: «Tuzilmalarni qaytadan yangilamasdan turib, o'z iqtisodiyotimiz va ishlab chiqarish kuchlarimizga suyanmasdan turib, biz iqtisodiy mustaqillikka erisha olmaymiz, mehnatning xalqaro taqsimotidagi o'z munosib o'rnimizga, binobarin, xalqimizning munosib turmushi uchun zarur shart-sharoitga ega bo'la olmaymiz»⁶.

SHunga ham alohida e'tibor berish kerakki, yangi iqtisodiy to'zilmalarni joriy etishda tijorat banklari tizimi, sug'o'rta kompaniyalari, auditorlik xizmatlari, zamonaviy kommunikatsiyalarning zarur tizimlarini jadallik bilan shakllantirish muxim o'rin tutadi. Mazkur masalalarni xal qilishda ham davlatimizning o'zi boshqosh bulmoqda.

Respublikamizda utkazilayotgan islohotlar—bu avvalambor institutsion islohotlar, ya'ni eski, mustabid iktisodiyotning qotib qolgan, g'oyat markazlashtirilgan tizimini yangi, erkin boshqaruvga kuchirish, ragbatlantirish va jonlantiruvchi tizimga aylantirish poydevori hisoblanadi. «SHu o'zgarishlarni nufuzli xalqaro tashkilotlar tayyorlagan maxsus dastur asosida utkazish, zamonaviy uslub va komp'yuterlar tizimini joriy qilish, yosh, iste'dodli mutaxassislarimizni jadal sur'atlar bilan xorijiy mamlakatlarda uqitib tarbiyalash diqqat e'tiborimiz markazida turmog'i kerak», deydi Prezidentimiz.

⁵ «Халқ сўзи», 1995 йил 22 декабрь.

⁶ «Халқ сўзи» 1995 йил 24 февраль

Milliy va mintaqaviy iqtisodiy qadriyatlarni uyg'unlashtirishda davlatlararo aloqalarning ahamiyati

Mintaqaviy va jahon iqtisodiyotiga qushilishda davlatlararo munosabatlarni, jumladan, Markaziy Osiyo va Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi bilan iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash, tabiiy, moddiy qadriyatlarimizni birga baham ko'rish katta ahamiyat kasb etadi.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligini tashkil qiluvchi mamlakatlar bilan bevosita va ko'p tomonlama munosabatlarni rivojlantirish — O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatining ustuvor yunalishlaridan biridir. O'zbekiston Hamdo'stlik g'oyasini qo'llab-quvvatladi, uning tashkilotchilari tarkibiga kirdi, barcha qatnashchilarning teng huquqliligi asosida uni mustahkamlash va rivojlantirishga o'z hissasini qo'shib kelmoqda.

SHuni aloxdda qayd etish joizki, O'zbekiston MDHdagi sheriklari bilan o'z munosabatlarini ko'p tomonlama davlatlararo va xukumatlararo shartnomalar hamda bitimlar doirasida ham, shuningdek to'g'ridan-to'g'ri ikki tomonlama muloqotlar, o'zaro manfaatli savdo iqtisodiy, ilmiy texnikaviy va madaniy aloqalarni o'rnatish tarafdoridir.

Ana shunga kat'iy amal kilib, Respublikamiz o'zimizga qo'shni Markaziy Osiyo davlatlari bilan iqtisodiy aloqalarni yanada rivojlantirish sohasida ko'p ishlarni amalga oshirmoqda.

Ma'lumki, Markaziy Osiyo Respublikalarining tarixi, madaniyati, turmush tarzi va boshqa jihatlari bir-biriga nihoyatda o'xshash. Ularning hozirgi kundagi siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ekologik muammolari ko'p jihatdan bir xildir. Mazkur Respublikalarning iqtisodiyoti bir-biri bilan tutashib ketgan va ular bir-biriga o'zining ta'sirini o'tkazib turibdi.

Hozirgi kunda yuqorida ko'rsatilgan Markaziy Osiyo davlatlari urtasida yagona iqtisodiy makon to'g'risidagi shartnoma ham o'z samarasini bera boshladi. Almati shahrida mazkur bitimda qatnashuvchi mamlakatlarning vakillaridan iborat. Davlatlararo ijroiya qumitasi to'zildi. Toshkentda mintaqa bank Markazi o'z ishini boshlab yubordi. Uch davlatning iqtisodiyotida uyunlashtirishga qaratilgan dasturlar ishlab chikildi. Ayni paytda, kommunikatsiyalarni qurish bo'yicha qo'shma loyihalarni amalga oshirishga kirishildi. O'zbekiston — Qozog'iston — Kirg'iziston iqtisodiy hamkorligi qo'shma loyihasi ochiq va muntazam ravishda aniq g'oyalar bilan to'lib bormoqda.

1995 yilning dekabrda Jambul uchrashuvi bo'lib o'tdi. Unda integratsiya jarayonlarining borishini tartibga soladigan umumiy Markaziy Osiyo organlarini — jumladan, Bosh vazirlar kengashi, kabi — barpo etish to'g'risida qat'iy kelishib olindi. SHuningdek Qozog'iston, Qirg'iziston va O'zbekiston BMTning zahira kuchlari sifatida umumiy tinchlikni saqlovchi batal'onni to'zish to'g'risidagi bitimga imzo chekdilar. Jambul uchrashuvi Markaziy Osiyodagi uch Respublikaning davlatlararo munosabatlari hamjihatligini yanada kuchaytirdi.

Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi iqtisodiy, ijtimoiy siyosiy, madaniy-ma'naviy aloqalar qanchalik chuqur va tez mustaqamlansa mazkur mamlakatlarda islohotlar shunchalik tez amalga oshadi, halqlarimizning farovon yashashiga keng imkoniyatlar ochiladi. Markaziy Osiyo Respublikalari yaxlit energetika, transport, irrigatsiya tarmokugari, suv va gaz ta'minoti tizimidan birgalikda foydalanish

imkoniyatiga ega. SHuningdeq ular mineral xom-ashyo resurslarini va qishloq xo'jaligi maxsulotini qayta ishlash sohasida mintaqaviy kooperatsiyani yo'lga qo'yishdan, Orol bo'yidagi ekologiya faloqati oqibatlarini bartaraf etish, Orol dengizini qutqarish kabi tadbirlarni birgalikda amalga oshirishdan manfaatlidirlar.

Markaziy Osiyo Respublikalari behisob tabiiy boylikka ega. Biz bu boylikni birgalikda o'zlashtirishimiz, iqtisodiy, ma'naviy va insoniy salohiyatlarimizni yanayam jipslashtirish yo'lidan borishimiz maqsadga muvofikdir. «Eng avvalo, iqtisodiy mustakilligimizni ta'minlaydigan sanoatning butun negizini rivojlantirish, boy xom-ashyo, moddiy resurslarimiz asosida tayyor maxsulot olishga qaratilgan yuksak texnologik loyihalarni, kishloq xo'jaligida iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish — mamlakatlarimiz oldida turgan muxim vazifadir»⁷.

Markaziy O'rta Osiyo mustaqil davlatlarining samarali hamkorligi chegaradosh mamlakatlar, avvalo musulmon SHarqi mamlakatlari — Turkiya, eron, Pokiston, Saudiya Arabistoni va boshqalar bilan o'zaro munosabatlarini chuqurlashtirishga qulay zamin yaratilmoqda.

Ashgabat uchrashuvida Markaziy Osiyo Respublikalari bilan eron, Pokiston, Turkiya davlatlari Transosiyo temir yo'l magistralini birgalikda qurish to'g'risida axdlashib oldilar. Bu loyihani amalga oshirish O'zbekistonning jahon okeaniga, xalqaro savdo markazlariga chiqish yo'lini ochadi, tashqi iqtisodiy faoliyat yo'nalishlarini tanlashda harakat erkinligini ancha oshiradi.

O'zbekiston Mustaqil Davlatlar Xamdo'stligi doirasida Rossiya, Ukraina, Belarus', Moldova va boshqa mamlakatlar bilan, jumladan Boltikbo'yi Respublikalari bilan ikki tomonlama tashqi siyosiy, savdo iqtisodiy, fan va texnika sohalariga oid shartnomalar va bitimlarni imzoladi va ularni izchil ravishda bajarib kelmoqda.

MDX mamlakatlari bilan iqtisodiy munosabatlarning tarkibi va shakli tubdan o'zgarib bormoqda. Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligidagi ko'pgina mamlakatlar bilan savdo to'lov sohasida O'zbekiston ijobiy sal'doga egadir.

O'zbekiston MDXdagi davlatlar, avvalo Rossiya bilan o'zaro manfaatli siyosatni izchil amalga oshirmoqda. O'zbekiston Respublikasi bilan Rossiya Federatsiyasi o'rtasida do'stlik va hamkorlik to'g'risidagi shartnomaning tuzilganligi siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohalardagi munosabatlarni yanada rivojlantirishda kudratli omil bo'lib xizmat qiladi, har ikkala mustaqil davlat xalqlarining tub manfaatlariga mos keladi.

Jahon xo'jaligiga ko'shilishda tabiiy moddiy qadriyatlarimizning vositachilik roli

Jahon hamjamiyatiga qo'shilishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarimizni bir-biriga yaqinlashtirishda tashqi iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirish katta o'rin tutadi. Prezidentimiz ta'kidlaganidek, biz turli mamlakatlar iqtisodiyotini o'ziga xos taraqqiyotini katta diqqat e'tibor bilan o'rganamiz, jahon amaliyoti va jahon taraqqiyotida to'plangan eng yaxshi tajribalarni o'zimizda qo'llanishni or bilmaymiz, aksincha, bunday yo'nalishni har jihatdan rag'batlantiramiz».

SHu ma'noda, o'zimiz tanlagan yo'ning eng avvaldayoq AQSH, YAponiya, Buyuk Britaniya, Germaniya, Frantsiya kabi iqtisodiy jihdan rivoj topgan

⁷ Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. -Т.:Ўзбекистон,1997,33-бет.

mamlakatlar tajribasiga murojaat etganmiz, boshqa davlatlar tajribasini ham o`zlashtirganimiz bejiz emas.

Ayni shu mamlakatlar tajribasidan foydalanib biz davlatchiligimiz qaddini tiklash va iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish imkonini beradigan yo`lni topdik.

Biz bundan keyin ham xorijiy mamlakatlarda davlatchilik siyosat va iqtisodiyot sohaslarida ro`y berayotgan yangi ijobiy o`zgarishlarni qunt bilan o`rganamiz va bundan o`zimizga kerakli xulosalar chiqaramiz.

Respublikamizda yangi muassasalarni barpo etish borasida xorijiy sarmoyalarni jalb etish uchun zarur bo`lgan tashkilot va muassasalar tuzish bo`yicha bir qancha tadbirlar amalga oshirildi. SHuningdek, xorijiy sarmoyalar uchun imtiyozli soliq joriy etilgan.

O`zbekiston investitsiyalarni o`zaro ximoya qilish to`g`risida Germaniya, Turkiya, Misr, Indoneziya, Malayziya, Pokiston, Finlandiya, Koreya, AQSH, Frantsiya bilan bitimlar imzoladi, boshqa bir qancha mamlakatlar bilan ham shunday bitimlar to`zishga hozirlik ko`rilmokda.

O`zbekiston xukumati Kanada, Xitoy Xalq Respublikasi, Turkiya, Gollandiya, SHvetsariyaning banklari va firmalar bilan 1,5 milliard AQSH dollariga yaqin summada hukumatlararo 40 tadan ortiq yirik kredit bitimlari tuzildi va hozir bu bitimlarga amal qilinmokda.

1994 yildan boshlab respublikaga 640 million AQSH dollari miqdorida investitsiya kreditlari berish to`g`risida xalqaro moliya muassasalari va xorijiy sarmoyadorlar bilan tuzilgan bitimlar amal qila boshladi, shundan salkam 300 million dollar aniq ob`ektlarni kreditlashga rasmiylashtirildi. CHunonchi, Toshkentda Xalqaro savdo ko`rgazma kompleksi, Xorazm viloyatnda shakar zavodi qurila boshladi. Amerikaning «N`yumont Mayning» kompaniyasi bilan birgalikda qurilayotgan oltin qazib oladigan qo`shma korxonalar inshootlari faoliyat ko`rsatmoqda.

Xorijiy hamkorlik ishtiroki bilan Respublikamizda «O`zdeuavto» va «O`zdeuelektroniks» (Koreya Respublikasi), «O`zitalmotor» (Italiya), «O`zBAT» (Buyuk Britaniya) xissadorlik birlashmalari, Xorazm xissadorlik ishlab chiqarish birlashmasi (Germaniyaning «Mercedes Bens» firmasi bilan birgalikda), to`qimachilik korxonalar va boshqa qo`shma ishlab chiqarish inshootlarini barpo etishga oid loyihalar amalga oshirila boshladi. Germaniya va Koreya Respublikalarining firmalari ishtirokida respublikaning telefon tarmog`ini zamonaviy usulda yangilashga kirishildi.

YUqorida aytilgan ishlarning hammasi mamlakatimizda ochiq iqtisodiyotni vujudga keltirib, jahon iqtisodiy hamkorligiga qo`shilishda katta ahamiyat kasb etishi shak-shubhasizdir.

Biz belgilab olgan va o`tkazayotgan islohotlar yo`li etakchi xalqaro iqtisodiy va moliyaviy tashkilotlar, jahon jamoatchiligi, jahondagi iqtisodiy rivojlangan eng yirik mamlakatlar tomonidan keng qo`llab quvvatlanmoqda. Bu tanlagan yo`limiz to`g`riligiga bozor munosabatlariga o`tishning o`ziga xos modelini amalga oshirishimizdagi muvaffaqiyatga ishonch uyg`otmoqda»⁸.

O`zbekiston Konstitutsiyasida mamlakatimiz xalqaro munosabatlarning mustaqil sub`ekti tarzida tashqi siyosatni o`z manfaatlarini ko`zlab belgilashi, xalqaro tashkilotlarga, yalpi xavfsizlik tizimlariga, davlatlararo tuzilmalarga kirish huquqiga

⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида.-Т.:Ўзбекистон, 1995, 266-бет.

ega ekanligi mustahkamlab quyilgan. SHunga amal qilib, hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasi ko'p tomonlama **xalqaro iqtisodiy hamkorlik tashkilotlari faoliyatiga qatnashmoqda**. Birlashgan Millatlar Tashkilotning iqtisodiy muassasalari, Jahon banki, Xalqaro Valyuta Fondi, (XVF) Xalqaro moliya korporatsiyasi, Iqtisodiy taraqqiyotga ko'maklashuvchi tashkilot, Xalqaro mehnat tashkiloti, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti kabi va boshqa obro'-e'tiborli xalqaro moliyaviy-iqtisodiy tashkilotlarga a'zo bo'lib kirdi hamda u, faol siyosat o'tkaza boshladi.

O'z navbatida, ko'pgina halqaro tashkilotlar — BMT, XVF, Jahon banki, Evropa tiklanish va taraqqiyot banki, Evropa Ittifoqi Komissiyasi va boshqa tashkilotlar respublikamizda o'zlarining mintaqaviy vakolatxonalarini ochdi va o'zbekistonlik sheriklar faol hamkorlik qilmokda.

Masalan, Halqaro Valyuta Fondi mutaxassisleri ishtirokida O'zbekiston iqtisodiyotini chuqur isloh qilish maqsadida muntazam o'zgarishlar dasturi ishlab chiqildi va uni amalga oshirish uchun 74 million AQSH dollari miqdorida dastlabki mablaq ajratildi.

SHuningdek, Jahon banki bilan birgalikda O'zbekistonga milliy valyutamizni mustahkamlash, tashqi iqtisodiy faoliyatni kengaytirish va to'lov balansi qo'llab-quvvatlash, iqtisodiyotning tarkibini o'zgartirish va korxonalar darajasida islohotlarni amalga oshirish, davlat tasarrufidan chiqarilgan korxonalarni va yangi vujudga kelgan nodavlat tuzilmalarni xususiylashtirishdan keyingi davrda qo'llab-quvvatlash hamda ularga ko'maklashish uchun 160 million AQSH dollari miqdorida tiklanish qarzi berish to'g'risidagi masala puxta ishlab chiqildi va bitim imzolandi.

XVF Jahon banki, Xalqaro moliya korporatsiyasi ishtirokida ishlab chiqilgan respublikada kichik va o'rta biznesni rivojlantirishga ko'maklashuvchi bir qancha loyihalar, shuningdek iqtisodiyotning eng manfaatli sohalaridagi loyihalarni moliyaviy jihatdan ta'minlash dasturi amalga oshirilmokda. Bularning hammasi O'zbekistonning jahon iqtisodiyoti tizimiga qo'shilishiga iqtisodiy zamin yaratmoqda.

Jumhuriyatimizga xorijiy sarmoyalarni keng jalb etish uchun jamiyatimizda maqbul xukuqiy va iqtisodiy shart-sharoitlar yaratib qo'yilgan. Hozirning o'zidayoq xorijiy kapital ishtirokida avtomobil, rangli metallar, neft' maxsulotlari ishlab chiqarish bo'yicha yirik korxonalar bunyod qilinmoqda, kommunikatsiya va aloqa tizimlari qayta kurilmoqda, yangidan barpo etilmoqda. «Bu mablag'lar iqtisodiyotimiz tuzilmasida ijobiy o'zgarishlar yuz berishiga ko'maklashadi. erishilgan ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni, iqtisodiy islohotlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilayotgani hamda respublikamizning kelajagini yuksak baholagan xorijiy sarmoyalar va sarmoya ajratadigan davlatlar hozirning o'zidayoq iqtisodiyotimizga har yili taxminan bir yarim milliard dollardan ortiq sarmoya sarflash istagini bildirishmoqda.

Bizning vazifamiz — iqtisodiyotimizga qo'shilgan har bir so'm yoki dollar sezilarli darajada raqobatga bardoshli maxsulot va moddiy ne'matga aylanishiga erishishdan iborat»⁹.

1994 yilning iyun' oyida O'zbekiston Tariflar va savdo Bosh Bitimi (TSBB) da ko'zatuvchi maqomini oldi. Hozir unga a'zo bo'lib qo'shilish to'g'risida ish olib borilmoqda. Agar bu masala ham ijobiy xal qilinsa, Respublikamiz mazkur bitimning

⁹ Каримов И.А. Юксак малакали мутахассислар – тараққиёт омили // «Халқ сўзи», 1995, 4 октябрь

to'la huquqli ishtirokchilari bo'lmish 111 ta mamlakat bilan savdo-sotiq qilish imkoniyatlariga ega bo'ladi. Bu ham O'zbekistonni Jahon iqtisodiyotiga qo'shishga katta imkoniyatlar ochib beradi.

Tashqi aloqalarni kengaytirish maqsadida tashqi iqtisodiy aloqalarni isloh qilish, boshqarish tizmini o'zgartirish, tashqi iqtisodiy faoliyatning huquqiy negizlarini barpo qilish sohalarida ham katta ishlar amalga oshirildi. Natijada 2006 yilda xorijiy mamlakatlarga maxsulot eksporti ko'paydi, ularning anchagina qismi Turkiya, Bel'giya, Buyuk Britaniya, Frantsiya, Gollandiya, Pol'sha, Koreya Respublikasi, Indoneziya, Malayziya kabi mamlakatlarga yuborilmokda.

Respublikamizda xorijiy sarmoyalar ishtirokida faoliyat yuritayotgan korxonalar tobora ko'paymokda hozirgi vaqtda ularning soni 1450 tadan oshdi, nuqul xorijiy sarmoya bilan ishlovchi korxonalar 110 taga etdi. 1995 yilning boshida O'zbekistonda dunyoning 25 mamlakatiga qarashli xorijiy firma, bank va kompaniyalarining 116 ta vakolatxonasi ishlab turibdi. Tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki dunyoning 80 ta yirik bankida vakillik hisobini ochgan.

Bularning hammasi O'zbekiston ochiq iqtisodiyotini vujudga keltirish sohasida qilayotgan ishlarning samarasidir. O'z navbatida mazkur xatti-harakatlar respublikamiz tabiiy, moddiy qadriyatlaridan samarali foydalanib jahon iqtisodiyotiga kirishga qulay imkoniyatlarni vujudga keltirmoqda.

Jahon iqtisodiyotiga qo'shilishda, ayniqsa 1996 yili sodir bo'lgan voqealar katta aqamiyatga molikdir. Bu borada birinchi navbatda «Ipak yo'li»ning tiklanishida katta rol o'ynovchi Mashhad — Saraxs—Tajang temir yo'lining ochilishi e'tiborga olmog'imiz lozim.

Ma'lumki, 1991 yili dekabrda Markaziy Osiyo davlatlarining Ashg'abat uchrashuvida Tajan—Saraxs temir yo'lini birgalikda qurish xaqida qapop qabul qilingan edi. Ana shu qaror asosida o'zbekistonlik yo'lsozlar ham bu muxim qurilishga o'zlarining munosib xissalarini qo'shdilar. 1996 yili mayida mazkur temir yo'l ishga tushdi, Turkmaniston va eron temir yo'l (uzunligi 300 km,) Saraxs shahrida bir-biri bilan tutashdi. MDH mamlakatlari, Markaziy Osiyo respublikalari temir yo'l vositasida Fors ko'rfazi bilan bog'landilar. Ayni paytda Trans Osiyo—Pekin—Stambul yo'nalishi paydo bo'ldi. U Urumchi, Do'stlik Almati, Toshkent, CHorjo'y, Saraxs, Mashhad va Tehron shaharlaridan o'tadi.

YAngi yo'lining ochilishi eng avvalo Markaziy Osiyo Respublikalari uchun muxim ahamiyatga ega. Bu mamlakatlarda kechayotgan iqtisodiy islohotlar bozor munosabatlarining shakllanishi keng savdo aloqalarini taqozo etadi. Dastlabki paytda yiliga bir million tonna yukni o'tkazadigan xalqaro Saraxs stantsiyasi keyinchalik 5 million tonna yukni jo'natish imkoniyatiga ega bo'ladi.

SHuningdek Mashhad—Saraxs—Tajan yo'lining ochilishi tantanalari bo'lib o'tgan uchrashuvlarda O'zbekiston, Turkmaniston, Ozarbayjon va Gruziya o'rtasida temir yo'l faoliyatini muvofiqlashtirish haqida shartnoma hamda tranzit yuk tashishni tartibga solish sohasida hamkorlik bo'yicha bitim imzolandi. endilikda O'zbekistan Qora dengiz portlari orqali xorijiy savdo miqyosiii yanada kengaytirish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

1996 yil 14 may kuni Ashg'abat shahrida Iqtisodiy hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlar boshliqlarining IV-chi uchrashuvi bo'lib o'tdi. Ma'lumki, eKO, Turkiya, eron va Pokiston tomonidan 1985 yilda ta'sis etilgan. Undan maqsad mintaq

davlatlari o'rtasida o'zaro hamkorlikni yanada kengaytirish, iqtisodiy aloqalar sohasidagi qiyinchiliklarni bartaraf etish, birinchi navbatda, yo'llar barpo etish edi. 1992 yilda bu tashkilotga boshqa Markaziy Osiyo davlatlari qatori O'zbekiston ham a'zo bo'ldi.

EKO 1995 yilda mintaqa davlatlari o'rtasida transport aloqasini rivojlantirish o'n yilligini e'lon qilgan edi. Ana shu reja asosida eKO a'zo mamlakatlarni bir-biri bilan bog'laydigan o'nlab yo'llar loyixalashtirilmoqda. O'zbekiston bu loyihalarni amalga oshirishda faol ishtirok etadi. Natijada O'zbekiston Afg'oniston va Pokiston hududidan o'tadigan yaqin yo'l orqali ochsh dengizga chiqish va savdo-sotiq qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

1996 yilning iyun' oyida Latviya Respublikasi bilan imzolangan bitimga binoan O'zbekiston o'z yuklarini Boltiq dengizi orqali Evropa mamlakatlariga chiqarish imkoniyatlarini qo'lga kiritdi. Prezidentimizning Gruziya, Ozarbayjon, Ruminiyaga qilgan tashrifi jarayonida imzolangan hujjatlar ham O'zbekiston iqtisodiyoti jahon hamjamiyatiga qo'shilishida muhil bo'lib xizmat qilishi shakshubhasizdir.

1996 yilning 20—23 iyunida O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Italiyaga tashrif buyurib, Evropa bilan O'zbekiston Respublikasi o'rtasidagi sheriklik va hamkorlik to'g'risidagi bitimga imzo chekdi.

Evropa hamjamiyati komissiyasi Prezidenti Jak Santer mazkur bitimni imzolash marosimida so'zlagan nutqida, bitim Markaziy Osiyoda muxim barqarorlikni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan birgalikdagi harakatlarning yangi miqyoslarini belgilab berishi, siyosiy muloqatlar, har tomonlama fikr almashishlarni faollashtirishga imkon yaratishi, bugungi kunda ancha past darajada turgan savdoni rivojlantirish va sarmoya xajmini oshirish uchun maqbul huquqiy asosni barpo etishi xususida to'xtalib, ta'kidlagan ediki, «bitim iqtisodiyotning turli sohalaridagi aloqalarimizni rivojlantirishga ko'maklashadigan hamkorlik uchun keng istiqbollarni ochib beradi. Bu biz uchun hamkorligimizni kengaytirish va uning turli-tuman shakllarini topish borasida birgalikda amalga oshiradigan ishlarimizning muhim yo'nalishi hisoblanadi».

O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga, uniig iqtisodiy xo'jaliklariga qo'shilishida Prezidentimiz I.Karimovning 1996 yil 23—28 iyunida AQSHga qilgan amaliy tashrifi, AQSH Prezidenti Bill Klinton bilan uchrashuvi, AQSHning ishbilarmonlari, kompaniya va firmalari bilan tuzgan shartnomalar katta ahamiyatga egadir.

Bugungi kunda mamlakatimizda 200 ga yaqin AQSH kompaniya va firmalari faoliyat ko'rsatayapti. Ular orasida «Kargil interprayzes», «Interkonsepts», «Baytmal injineri», «Aig trayding grupp», «FMS korporeyshn», «Ji ey Vi», «Proktr end gembl», «Agrotek», «N'yumont mayning» kabi firma va kompaniyalar bor.

Tashrif chorida AQSH ishbilarmonlari bilan bir qancha xujjatlar imzolandi. Jumladan, «O'zbekneft' gaz» milliy korporatsiyasi, OPIK «Inron oyl end gaz kompani» o'rtasida Buxoro viloyatida gaz konlarini o'zlashtirish bo'yicha sug'urta kafolatlari xaqida imzolangan protokol Amerika xususiy sarmoyalarni qo'llab-quvvatlash korporatsiyasining bu maqsadlar uchun 400 million dollar ajratishini ko'zda tutadi.

«O'zbekneftgaz», OPIK va «Teksako» kompaniyasi o'rtasida imzolangan xujjat esa Farg'onada moylash materiallari ishlab chiqaruvchi qo'shma korxonada tuzish, uni sug'urtalash xususidadir.

AQSH savdo va taraqqiyot agentligi (ASTA) direktori Jozef Grandmeyson O'zbekiston Tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki bilan Toshkent aviatsiya ishlab chiqarish birlashmasida birgalikda aviatexnika ishlab chiqarish loyihasining texnik iqtisodiy asoslarini tayyorlash uchun 1 million dollar grant beg'araz mablag' ajratish xaqidagi xujjatga hamda ASTA bilan O'zbekiston Tashqi iqtisodiy aloqalar vazirligi o'rtasida o'zaro foydali sarmoya imkoniyatlari xaqidagi anglashmalar memorandumiga imzo chekdi.

SHuningdek «Keys» kompaniyasi bilan O'zbekiston banklari assotsiyasi o'rtasida «O'zkeysagrolizing» qishloq xo'jaligi korxonalariga lizing xizmati ko'rsatish bo'yicha qo'shma korxonada tuzish xaqidagi protokol, O'zbekiston Tashqi iqtisodiy aloqalar milliy banki bilan «Bank of Amerika» o'rtasida hamkorlik to'g'risidagi memorandum ham imzolandi.

Tennissi shtati gubernatori bilan uchrashuv chog'ida O'zbekiston, Amerika texnika instituti va janubiy shtatlar energetika kengashi o'rtasida anglashmalar protokoli imzolandi. Bu xujjat O'zbekiston davlat avtomobillarini siqilgan gazda ishlashga moslashtiradigan «Gazmotors» qo'shma korxonasini, mamlakatimiz hududida 400 ga yaqin gaz quyish stantsiyalari tarmog'ini yaratadigan «Gazkompressor» qo'shma korxonasini tuzishni ko'zda tutadi. Mana shu ikki loyiha bo'yicha O'zbekiston iqtisodiyotiga 102 million dollar sarmoya kiritilishi rejalashtirilgan. Bu o'z navbatida mamlakatimizda energetika resurslaridan oqilona foydalanishga, atrof-muxit tozaligini ta'minlashga imkon yaratadi.

X'yustonlik ishbiarmonlar bilan «O'zbekneftgaz» milliy korporatsiyasi va «Teksako» kompaniyasi o'rtasida qo'shma korxonada ta'sis etish haqidagi shartnoma, shuningdek «O'zbekneftgaz» bilan «Inron oyl end gaz» korporatsiyasi o'rtasida gaz konlarini qidirib topish va qazib olish bo'yicha qo'shma korxonada tuzish shartlari xaqidagi shartnoma imzolandi.

O'zbekiston geologiya va mineral resurslar davlat qo'mitasi bilan «N'yumont mayning» korporatsiyasi o'rtasida mamlakatimiz sharqida oltin konlarini qidirish va tadqiq etish bo'yicha qo'shma korxonada tashkil etish xaqidagi hamda O'zbekiston geologiya va mineral resurslar davlat qo'mitasi «N'yumont mayning» korporatsiyasi va «Mitsui» korporatsiyasi o'rtasida «Qizilol masoy» va «Kuchbuloq» konlarini birgalikda qazish to'g'risidagi bitim imzolandi.

SHuni g'ypyp bilan aytish mumkinki, jumxuriyatimizda (izchil ravishda) islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirishda erishilgan dastlabki muvaffaqiyatlar mamlakatimiz bilan jahondagi turli davlatlar, jumladan Amerika Qo'shma SHtatlari o'rtasidagi munosabatlarning yanada rivojlanishida muxim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

YUqorida aytilganlardan yaqqol ko'rinib turibdiki, davlatimizning boy tabiiy, iqtisodiy qadriyatlari jahon hamjamiyatiga qo'shilishining muxim vositasidir. Tabiiy boyliklarimizni avaylab asrash, ulardan oqilona foydalanish — milliy istiqbolimiz va istiqbolimizning iqtisodiy asosini tashkil etadi.

Iqtisodiyot va siyosatning o'zaro aloqadorligi

Respublikamizda amalga oshirilayotgan islohotlarning muxim xususiyati iqtisodiyotning mafkuradan batamom holi ravishda rivojlanishidir. «Iqtisodiyot,— deb yozadi I.A.Karimov, — siyosatdan ustun turmog'i, uning ichki mazmunini tashkil qilmog'i lozim. Aynan iqtisodiyot, uni yanada rivojlantirish muammolari hozirgi siyosatimizning asosiy mazmunidir»¹⁰.

Mazkur tamoyil ikdisodiyotni tubdan isloh qilishning nazariy asosi sifatida bejiz e'tirof qilingani yuq. Ma'lumki, eski ma'muriy buyruqbozlik tuzumi xukmronlik qilib turgan vaqtlarda, KPSS mafkurasining bevosita ta'siri ostida jamiyatimizda «siyosat iqtisodiyotga nisbatan ustivor rol' o'ynaydi, chunki uning mavjudligi, rivojlanishini istiqboli siyosiy xokimiyat tomonidan belgilanadi», degan soxta g'oya keng ildiz otib kelgan edi. Natijada jamiyatda vujud a kelgan barcha iqtisodiy muammolar, ularning katta kichikligidan qat'iy nazar, KPSS MKning siyosiy byurosi, s'ezd va plenumlar tomonidan berilgan ko'rsatmalarga muvofiq xal qilinardi. Iqtisodiy taraqqiyotning ob'ektiv qonunlarini nazar pisand qilmasdan, faqatgina siyosiy ehtiyojlar, qiziqishlardan kelib chiqib qabul qilingan KPSS xukjatlariga muvofiq xalqimiz milliy daromadining salmoqli qismi chet-ellardagi siyosiy partiyalar, milliy harakatlar, sotsialistik mamlakatlarga baynalmilal yordam sifatida ajratilib berilardi. Natijada qanchadan qancha mablag'larimiz shamoldek ko'kka uchib ketardi.

Ichki siyosat yuritishda ham mana shunday axvol ko'zga tashlanardi. Ishlab chiqarish kuchlarining joylashishi, ularning rivojlanishi, xom-ashyolar bilan ta'minlanishi, ishlab chiqilgan mahsulotlarni qasrda, kim va qancha iste'mol qilishi, ularning narx-navolari ham siyosiy ko'rsatmalar asosida qat'iy ravishda belgilab qo'yilardi. Xo'jalik ishlarini mana shunday usulda olib borish iqtisodiy jihatdan foydalimi yoki zararlimi—buning siyosat yurituvchi raxbarlar uchun ahamiyati yuq edi.

Iqtisodiyot qonunlari bilan xisoblashmay yurgizilgan siyosat oqibatida ijtimoiy ziddiyatlarni keskinlashtirib jamiyatda iqtisodiy va siyosiy inqiroz vujudga keldi.

Mana shunday axvol sobiq SSSRning barcha respublikalarida sodir bo'lganidek bizning jumxuriyatimizni ham chetlab o'tmadi. Jamiyatimiz iqtisodiyoti bir tomonlama rivojlanib, respublikamiz asosan xom-ashyo etkazib beradigan o'lkaga aylanib qolgani hammamizga ma'lum. eng achinarlisi shundaki, zaxmatkash halqimizning mehnat va ko'p mashaqqatlar bilan etishtirilgan xom-ashyolari Rossiya va boshqa respublikalarga arzon narx bilan olib ketilardi, u erda qayta ishlov berilib tayyor iste'mol mollari ishlab chiqilardi va ularning muayyan qismi qimmatbahoda Respublikamizga sotilardi. Bunga paxta xom-ashyosidan Rossiya, Boltiqbuyi Respublikalarida qayta ishlab chiqilgan kiyim-kechak paxta yog'i, shrot va boshqa iste'mol mollari misol bo'la oladi.

Xuddi shuningdek, qishloq xo'jaligining boshqa mahsulotlari, jumladan, poliz va sabzavot, uzum, mevalar ham arzon narxda markazning ko'rsatmasi bilan Moskva, Sibir' va boshqa joylarga olib ketilardi. Mahalliy aholining mazkur maxsulotlarga bo'lgan ehtiyojlari zsa Vengriya, Bolgariya va boshqa chet-mamlakatlardan olib kelingan konservalar, vino, meva hisobidan qondirilardi.

¹⁰ Каримов И.А. Юсак малакали мутахассислар – тараққиёт омили // «Халқ сўзи», 1995, 4 октябрь.

Respublikada chiqariladigan gaz, qimmatbaxo qazilmalar, uran rudalari ham Rossiyaga xom-ashyo tarzida olib ketilardi. O'z navbatida Respublikamizning issiqlik energiyasi, yokilg'i va boshqa narsalarga bo'lgan ehtiyojlari Sibir' va boshqa joylardan qimmatbahoda keltirilgan ko'mir hisobidan ta'minlanardi. Respublikamiz xom-ashyosi talon-toroj qilinib, ishlab chiqarilgan tayyor mahsulotlar hisobidan olingan sof daromad boshqalarning hamyoniga tushardi.

Mazkur iste'mol mollarini respublikamizning o'zida ishlab chiqsa bo'lardi, bunga barcha imkoniyatlar mavjud edi. Zero, mamlakatimizimiz boy xom ashyoga ega, malakali va zahmatkash ishchilarimiz bor. Nega shunday qilinmadi? Gap shundaki, markazdagi siyosatchilarni O'zbekiston xalqining farovon yashashi qiziktirmas edi, ular jamiyatimiz iqtisodiyotini o'z qo'lida jilovlab, o'lkamizning boyligidan istagancha foydalanib, xalqimizni batamom markazga qaram qilib qo'yishdan manfaatdor edi. Bunga xukmron siyosiy tuzum va siyosatchilar astoydil xizmat qilib kelishdi.

Istiqloq sharofati bilan bunday adolatsizlikka chek qo'yildi. Bozor iqtisodiyotiga asoslangan jamiyatimiz bundan buyon siyosat va siyosatchilarning ikdisodiyotga qo'pol ravishda aralashishiga yo'l qo'ymaydi. «Ichki iqtisodiy strategiya, - deydi I.Karimov, - har qanday siyosiy mafkura ta'siridan butunlay holi bulishi kerak. O'tgan yillar iqtisodiyoti o'ta siyosiyashtirib yuborilgan edi. Iqtisodiy maqbullikdan siyosiy kon'yunkturaviy manfaatlarning ustun kelishi sobiq Ittifoq xalq xo'jaligini parokandalik yoqasiga, iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarning jiddiy buzilishiga, ishlab chiqarishniig texnika jihatdan qoloqligiga olib keldi. Iqtisodiyot faqat unga xos bo'lgan ichki qonuniyatlar asosida rivojlanmogi darkor. Bizning vazifamiz ularni yaxshi tushunib etishdan va o'z xalqimiz manfaatlari yo'lida moxirona qo'llashdan iboratdir»¹¹.

Nafaqat siyosat, balki davlatning ham xo'jalik faoliyatiga bevosita aralashuvidan voz kechish — bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiyotning xususiyatidir. Buni biz qancha tez anglab etsak islohotlar shuncha tez amalga oshadi.

Zamonaviy iqtisodiyot ishlarini yuritish buyruqbozlik bilan o'z xukmini o'tkazish, tazyiq qilish kabi usullarga tamomila ziddir. Iqtisodiyot o'z ichki konuniyatlariga ega, ana shu qonuniyatlarni chuqur bilib olib, o'z xatti-harakatlarimizni shularga mos ravishda qilsakkina oldimizga qo'ygan maqsadlarga erishishimiz mumkin. Aks holda iqtisodiyot sohasida ijobiy o'zgarishlarning yuzaga kelishi amrimaholdir.

Bozor iqtisodiyotiga xos qonuniyatlarni o'rganishda iqtisodiy o'quvni ta'sis etish, marketing, audit, bank moliya ishlarini yuritish muammolariga bag'ishlangan har xil seminarlar, simpozium, kengashlar o'tkazish muvofiqdir. Keyingi yillarda mana shu masalalarga Respublikamiz raxbariyati katta ahamiyat beryapti. Rivojlangan xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikda mazkur yo'nalish bo'yicha turli xil ishlar qilinib, mulk egalarining iqtisodiy saviyalari kundan kunga ortib bormoqda. By esa o'z navbatida iqtisodiyotimizning yuksalishiga ijobiy hissa qo'shmoqda.

Iqtisodiyot bilan siyosatning aloqadorligi ustida gap ketganda shuni esdan chiqarmaslik kerakki, siyosat qo'ppirrali tushuncha bo'lib, u iqtisodiyot bilan bevosita ta va bilvosita bog'langan bo'ladi. Iqtisodiyot bilan bevosita bog'langan siyosatning ichki mazmuni to'la to'kis iqtisodiyot talablari, ehtiyojlari, qonuniyatlari bilan

¹¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура.-Т.:Ўзбекистон, 1993, 63-64-бетлар.

belgilanadi. Respublikamizda shiddat bilan ro'y berayotgan iqtisodiy islohotlar, ko'p ukladli iqtisodiyotga o'tish, mulkni davlat tasarrufidan chiqarib uni xaqikiy egalari qo'lga berishni tezlashtirish, tadbirkorlik uchun keng yo'l ochib berish, kichik va o'rta korxonalarni rivojlantirish, ularga imkoniyat va imtiyozlar yaratib berish, kichik texnologiyani joriy etish, tayyor mahsulot ishlab chiqarishni kengaytirish, uning sifati hamda raqobatbardoshligini jahon bozori talablari darajasiga etkazish maksadida iqtisodiyotda tarkibiy strukturaviy o'zgarishlarni amalga oshirish, qishloqda tub islohotlar o'tkazish, qishlok xo'jaligini taraqqiy qildirish, qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, makroiqtisodiyotni barqarorlashtirish, shu bilan bir qatorda milliy valyutani mustaqkamlash, uning joriy to'la almashadigan bo'lishiga erishish, bank moliya, kredit tizimlarini takomillashtirish, ularni jahon talablar darajasiga ko'tarish, to'lovlarni tartibga solish, ustuvor tarmoqlarni tezkorlik bilan rivojlantirish, import xajmlarini kamaytirish va eksportga mo'ljallangan ishlab chiqarishni rivojlantirish kabilar hozirgi kunda xukumatimiz iqtisodiy siyosatining asosiy yo'nalishlarini tashkil etadi.

Bundan yaqqol ko'rinib turibdiki, iqtisodiyot siyosatning mazmunini belgilaydi va unga nisbatan ustuvor turadi. Mana shu ma'noda iqtisodiyot mafkuradan batamom holi bo'lishi kerak degan g'oyaning hozirgi kunda keng ildiz otgani bejiz emas. Lekin siyosat iqtisodiyot bilan chegaralanib qolmaydi, u davlat, siyosiy partiyalar, siyosiy tashkilotlarning ko'pqirrali faoliyatining majmui, yigindisidan iborat bo'lgan xatti-harakatdir. SHunday ekan, siyosat iqtisodiyotga oid masalalar bilan cheklanmaydi. Masalan, inson huquqi va erkinliklarini ximoya qilish, jamiyatda demokratik jarayonlarni chuqurlashtirish, milliy va millatlararo munosabatlarni takomillashtirish, ta'lim-tarbiya masalalari, milliy merosimiz, tariximiz, urf-odat va an'analarimizni, ma'naviyat va xaloliylikni tiklash, o'zbek tilining davlat tili maqomini izchil va tulik ruyobga chiqarish, Respublika xududida yashovchi barcha xalqlarning madaniyati va tillarini hurmatlash, xurfikrlik vijdon va din erkinligi qoidalarini qaror toptirish, ijtimoiy adolatni ta'minlash, onalik va bolalikni muxofaza qilish, yangi demokratik ta'lim kontseptsiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish, ijodning barcha turlarini rivojlantirish, fuqarolar tinchligi va huquq tartibotini qaror toptirish qabilar davlatimizning ijtimoiy, ma'naviy soxadagi ichki siyosatini tashkil etadi.

SHuningdek o'zining milliy davlat manfaatlarini har tomonlama hisobga olish, xalqaro maydonda tinchlik va xavfsizlikni mustahkamlash, mojarolarni tinch yo'l bilan xal etish, yadroviy qurol mintaqa bo'lib qolish, tajovuzkor harbiy bloklar va uyushmalarga kirmaslik inson huquqlari to'g'risidagi, birinchi bo'lib xujum qilmaslik xaqidagi, nizoli masalalarni xal etishda kuch ishlatishdan voz kechish to'g'risidagi hujjatlarni tan olish va ularga rioya qilish, Respublikaning tashqi siyosatini teng xuquku va fuqaro manfaatdorlik boshqa mamlakatlarning ichki ishlariga aralashmaslik barcha tinchliksevar davlatlar bilan keng tashqi aloqalarni o'rnatish, xalqaro huquq me'yorlari ustuvorligini tan olish kabilar esa — O'zbekistonning tashqi siyosatini amalga oshirishda asosiy negiz qilib olingan.

Demak, mafkura va uning shakli bo'lmish siyosat jamiyatning ustqurmasi sifatida bazis — iqtisodiyot bilan ham bevosita, ham bilvosita bog'langandir.

Jamiyatimizning iqtisodiy taraqqiyotiga tegishli muammolar siyosat bilan bevosita bog'liq bo'lsa, uning boshqa sohalariga (ijtimoiy, ma'naviy va xokazolar) oid bo'lgan siyosat iqtisodiyot bilan bilvosita bog'liqdir.

Iqtisodiyotni mafkuradan batamom holi qilish kerak degan g'oya, iqtisodiyotga bevosita taalluqli bo'lgan siyosatgagina daxllidir. Iqtisodiyotdan boshqa sohalarga tegishli bo'lgan siyosat mafkuraning ifodasi sifatida nisbiy mustaqillikka ega. SHuning uchun ham uni bevosita iqtisodiyotga bog'lab tavsiflash noto'g'ridir. Aks holda iqtisodiy determenizmga, ya'ni ijtimoiy hodisalarning asosini birdan bir iqtisodiyot tashkil etadi, deb jamiyat taraqqiyotini bir tomonlama tushuntirishga olib keladigan xatolarga yo'l ochilishi hech gap emas.

Tayanch iboralar:

Qadriyatlar – fazilatlar majmun, Moddiy va ma'naviy muxit, Mulk - iqtisodiy qadriyatlar negizidir, Iqtisodiyot va siyosatning o'zaro aloqadorligi.

Mavzuga doir nazarot savollari:

Qadriyatlar deganda nimalar tushiniladi?

Nima uchun mulk - iqtisodiy qadriyatlar negizi xisoblanadi?

Nima uchun tabiiy qadriyatlarning axamiyati muhim sanaladi?

Mavzu yuzasidan foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996;
2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996;
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996;
4. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo'lidan. 4-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996;
5. Karimov I.A. YAngicha fikrlash va ishlash davr talabi. 5-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1997;
6. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'lidan. 6-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1998;
7. Karimov I.A. Biz kelkjagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. 7-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1999;
8. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz. 8-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2000;
9. Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas'ulmiz. 9-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2001;
10. Karimov I.A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashamiz. 10-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2002;
11. Karimov I.A. Biz tanlagan yo'l demokratik va ma'rifiy dunyo bilan hamkorlik yo'li. 11-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2003;
12. Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o'z kuch qudratimizga, hamjihatligimiz va qat'iy irodamizga bog'liq. 12-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2004.
13. Karimov I.A. O'zbek xalqi hech kimga, hech qachon qaram bo'lmaydi. 13-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2005.
14. Karimov I.A. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma'naviyatimizni yuksaltirish va halqimiz hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezoni va maqsadidir. 15-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2007.

15. Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish yo`lida. 16-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2008.
16. Karimov I.A. Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta`minlash – bizning oliy maqsadimiz. 17-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
17. Karimov I.A. YUksak ma`naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma`naviyat, 2008.
18. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O`zbekiston sharotida uni bartaraf etishning yo`llari va choralari. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
19. Karimov I.A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
20. Karimov I.A. BMT Bosh Assambleyasining mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag`ishlangan oliy darajadagi yalpi majlisdagi nutqi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.
21. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.
22. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo`lini izchil davom ettirish-taraqqiyotimizning muhim omilidir // Xalq so`zi. 2010 yil, 7 dekabr.
23. Karimov I.A. O`zbekiston mustaqillikka erishish ostonosada. – Toshkent: O`zbekiston, 2011.
24. Karimov I.A. Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir. 19-jild – Toshkent: O`zbekiston, 2011.
25. Karimov I.A. Bizning yo`limiz – demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yolidir // Xalq so`zi. 2011 yil, 8 dekabr.
26. Karimov I.A. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yanada yuksaklikka ko`taradigan yil bo`ladi // Xalq so`zi, 2013 yil 20 yanvar.
27. Karimov I.A. Mamlakatimizning taraqqiyoti, el-yurtimiz farovonligi, vatanimizning obro- e'tiborini yanada oshirish yo`lida mehnat qilish – muqaddas burchimiz. Prezident Islom Karimovning Xalq deputatlari Toshkent viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyadagi nutqi // O`zbekiston ovozi, 2013 yil 4 aprel.
28. Karimov I.A. Tinchlik va osoyishtalik – barcha yutuq va marralarimizning asosidir. Prezident Islom Karimovning 9 – may – Xotira va qadrlash kuni munosabati bilan ommaviy axborot vositalari vakillari bilan suhbat // Xalq so`zi, 2013 yil 10 may.
29. Prezident I.A. Karimovning «Ikkinchi jahon urushi qatnashchilarini rag`batlantirish to`g`risida»gi farmoni // Xalq so`zi, 2013 yil 19 aprel.
30. Karimov I.A. Tarixdan saboq olib, zamon bilan hamqadam bo`lib yashash-bugungi hayotning o`tkir talabi. Prezident I.A. Karimovning interv'yusidan kelib chiqadigan xulosalar // O`zbekiston ovozi, 2013 yil 15 may.
31. O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.

Qo`shimcha adabiyotlar.

1. Tulenov J. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent, 1998.
2. Tulenov J. Milliy qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. – Toshkent: O`zbekiston, 1999.

3. Tulenov J, Qodirov B, G`o`ofurov Z. Ma`naviy yuksalish sari. – Toshkent: Mehnat, 2000.
4. Uvatov U. Donolardan saboqlar. – Toshkent: Abdulla Qodiriy, 1994.
5. Yusupov E. Falsafa. – Toshkent: Universitet, 2000.
6. Tulenov J. Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. Ilmiy ishlar to`plami. – Toshkent: O`zbekiston, 1997.
7. Hakimov I. Sog`lom muhit - sog`lom avlod. – Toshkent: O`zbekiston, 1999.
8. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent: O`FMJ, 2004
9. Achildiyev A.S. Milliy g`oya va millatlararo munosabatlar. – Toshkent: O`zbekiston, 2004.

8-Mavzu: Madaniy - ma`naviy qadriyatlar, ularni inson va jamiyat hayotidagi o`rni.

Reja:

1. Ilm-fan yutuqlari qadriyat sifatida.
2. Markaziy Osiyo olimlarining jahon fani taraqqiyotiga qo`shgan xissasi.
3. O`zbekistondagi Arxitektura, Madaniy obida va yodgorliklar, ularni jamiyatimiz ma`naviy rivojida roli.
4. Adabiyot va san`at asarlari, xalq hunarmandchiligi – ma`naviy qadriyat sifatida.
5. O`zbekistonning ilmiy-texnikaviy va intellektual salohiyati – uni ilg`or mamlakatga aylanishining zamini.

Prezident I.A.Karimov takidlaganidek, «Mustaqiligimizning dastlabki kunlaridanoq ajdodlarimiz tomonidan kup asrlar mobaynida yaratib kelingan g`oyat ulkan, bebaxo manaviy va ma`daniy merosning tiklash davlat siyosati darajasiga kutarilgani nixoyatda muxim vazifa bo`lib qoldi».

Natijada xalqimiz siyosiy mustaqillik va ozodlikni qo`lga kiritgach, o`z taqdirining chinakam egasi, o`z taqdirining ijodkori, o`ziga xos milliy madaniyatning soxibiga aylandi.

Istiqlol diyorumizning ulug` farzandlari, buyuk siymolarining nomlarini faxru iftixor bilan tilga olishga, tavalludlarini umumxalq tantanasi sifatida keng nishonlashga, ularning asarlarini ona tilimizda chop etib, xalqimiz ma`naviy kamolotini ta`minlashga qulay imkoniyatlarni yuzaga keltirdi.

SHuningdek, mustaqillik sobiq ijtimoiy-siyosiy tuzum xukmronlik qilgan yillardagi xalqimiz tarixiga, madaniyatiga, biryoqlama yondoshishdek ijtimoiy illatdan ongimizni xoli etdi.

Mustaqillik bizning milliy ma`naviy ildizlarimiz naqadar teran, naqadar baquvvat ekanligini ochiq-oydin ko`rsatib berdi.

«Biz, - deydi I.A.Karimov, - boshqalarni kamsitish niyatidan yiroqmiz. Ammo bugungi ayrim saltanatlar ahli qabila-qabila bo`lib yashagan zamonlarda bizning muborak zaminimizda ilmu-fan barq urub yashnagan, tabiiy ilmlar, xususan, tibbiyot, matematika, astronomiya kabi fanlar madrasalarda o`qitilgani, ilmiy akademiyalar tashkil etilib, mag`ribu-mashriqqa nom taratganini eslasak va bundan har qancha g`ururlansak arziydi»!

Mazkur asarning oldingi saxifalarida keltirilgan ma`lumotlar shundan dalolat beradiki, o`lkamiz olimlari nafaqat tibbiy ilmlar mantiq, huquqshunoslik, san`atshunoslik, tarix va xokazolar ham o`zlarining ilmiy maktablarini yaratib, jahon madaniyatini rivojlantirishga salmoqli xissa qo`shib kelganlar.

Asrlar mobaynida xalqimizning yuksak ma'naviyati, adolatparvarlik, ma'rifatparvarlik kabi ezgu fazilatlarini sharq falsafasi va islom dini ta'limoti bilan uzviy ravishda rivojlanib kelgan. Endilikda bizning vazifamiz ana shu an'anani yanada taraqqiy ettirib o'z xalqimiz tafakkuriga mos, tushunarli va yaqin bo'lgan sharq falsafasi bilan bir qatorda islom ta'limotidan ham bekamiko'st foydalanishimiz lozim.

«Bizning kelajagi buyuk davlatimiz, - deydi I.A.Karimov, - ana shu falsafaga uyg'un xolda, Xoja Ahmad YAssaviy, Xoja Baxouddiy Naqshban, Imom Al Buxoriy, Imom At-Termiziy, Amir Temur, Mizo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Bobur Mirzo singari mutafakkir ajdodlarimizning dono fikrlariga uyg'un xolda shakllanishi lozim».

Darhaqiqat, islom ta'limoti ming yillar mobaynida xalqimiz yaratgan boy madaniy va mafkuraviy merosdir, uning jamiyatimiz taraqqiyotidagi ijobiy rolini aslo inkor etib bo'lmaydi. Akademik Izzat Sulton ta'kidlaganidek, «Diniy e'tiqodlarga keng yo'l ochilgan, din bizning madaniyatimizning ajralmas qismi bo'lib qolgan bugungi kunda bizga diniy e'tiqod bilan sug'orilgan Olohni tanishga asoslangan ahloq zarur. Xalqimizning butun tarixi mobaynida ishlangan, asrdan asrga boyitib va mukammallashtirib borilgan ahloq bugungi va kelajagimizdagi ahloqiy qoidalarimizga asos bo'la oladi».

Mustaqillik bizga ma'naviy mulkimizni, tariximizni, ulug' bobolarimiz ruhini shod etishni imkoniyatini qaytarib berdi. Istiqloq tufayli tariximizga munosabat ijobiy tomonga o'zgardi. Bugungi kunda ulug' bobolarimiz Imom Al-Buxoriy, Imom At-Termiziy, Xoja Ahmad YAssaviy, Xoja Baxouddin Naqshbandiy, Najmiddin Kubroning insonni ma'naviy etuklikka chorlovchi diniy, ahloqiy va huquqiy xikmatlari qaytadan jaranglay boshladi.

Avlod-ajdodlarimiz tarixi tiklanayotganligi mustaqilligimizning ajoyib samarasidir. Xalqimizning kechmishi, tarixi va xayotini aks ettirgan asarlarning o'z ona tilimizda nashr etilayotganligi quvonchlarimizga quvonch qo'shmoqda.

Endilikda o'tmishimizning ko'pgina saxifalari xujjatlar, qo'lyozma materiallari birinchi manbaalar asosida yoritilmoqda. Tarixiy xaqiqatlar asl manbaalarga tayanib tiklanyapti.

Bularning hammasi tarixiy adolatning buyuk g'alabasi, tantanasidir.

Mustaqillik sharofati bilan tiklanib, qaddini rostlayotgan, to'xtovsiz rivojlanib borayotgan milliy madaniyatimiz jamiyatimiz taraqqiyotini tezlashtirish, insonni ma'naviy-ahloqiy jihatdan tarbiyalash va kamol toptirishda o'rni benihoyat kattadir.

Jamiyatimizda ro'y berayotgan ma'naviy yuksalish, insonning ahloqiy, g'oyaviy, siyosiy kamoloti mamlakatimizda amalga oshirilayotgan milliy uyg'onish jarayonlari bilan uzviy aloqadorlikdadir.

Insonning ma'naviy-ahloqiy kamoloti nihoyatda keng, ko'p qirrali, mazmun mohiyati jihatidan chuqur bo'lib, o'z ichiga juda ko'plab sohalarni qamrab oladi. SHularning ichida markaziy o'rnini dunyoqarash masalasi egallaydi.

Buyuk ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan yuksak madaniyat va ilmiy kashfiyotlar jamiyatimizning oliy qadriyati bo'lgan insonning dunyoqarashini shakllantirish va rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, dunyoqarash bu kishilarning olam va uning o'zgarishi, rivojlanishi xaqidagi, ilmiy, falsafiy, huquqiy, ahloqiy, estetik, diniy va xokazo qarashlari va tasavvurlari majmuasidan

iborat. Demak, dunyoqarash olam xaqidagi yaxlit, umumlashtirilgan bilimlar to'plamidir. Kishilar tevarak atrofdagi narsa va xodisalar to'g'risida qancha ko'p ma'lumotga, bilimga ega bo'lsalar ularning dunyoqarashi ham shu darajada mukammal va puxta bo'ladi.

Dunyoqarashning yana bir muhim tomoni shundan iboratki, u insonni qurshab turgan voqelikni anglash, tushunish bilan bir qatorda uni baholash hamdir. Ilmiy bilimlar dunyoqarash tarkibiga qo'shib baholangach, insonning tevarak atrofdagi ijtimoiy va tabiiy reallikda bevosita, amaliy yo'l tutish maqsadiga xizmat qiladi. SHundan ko'rinib turibdiki, dunyoqarash insonning voqelikdagi o'z o'rni va rolini belgilab beradigan ongli ravishda to'plangan, izoxlangan va baholangan bilimlar majmuasidir.

Dunyoqarash tarkibiga kishilarning olamni bilishi va baholashiga oid bo'lgan ishonch va e'tiqodlari, niyat va maqsadlari, orzu-umidlari, ular faoliyatiga ma'lum yo'nalish beruvchi barcha qadriyatlar ham kiradi.

Mifologiya, diniy, falsafiy dunyoqarash – ijtimoiy borliqning in'ikosi bo'lib, u muayyan tarixiy davrda insoniyat yaratgan bilimlar darajasiga hamda ijtimoiy tuzumga bog'liq bo'ladi.

Inson faoliyatida ilmiy falsafiy dunyoqarash asosiy rol o'ynaydi. Uning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u kishilarga tabiat, jamiyat, inson tafakkuri rivojlanishining umumiy qonuniyatlari xaqida yaxlit ma'lumot beradi. SHu bilan birga u insonni qurshab turgan moddiy olamni bilish mumkinligini materiyaning doimo harakatda va rivojlanishidaligini ta'kidlaydi. Falsafiy dunyoqarash asosida kishilar ob'ektiv olamdagi hamma narsa va xodisalar jarayonlar o'zidan boshqa narsalar bilan ichki, zaruriy muhim aloqadorlikda, ta'sir va aks ta'sirida ekanligini chuqur anglab oladilar.

Kishilar dunyoqarashini shakllantirishda, ularda tabiat, jamiyat, insonning kelib chiqishi, rivojlanishi xaqida tasavvurlar xosil qilishda Markaziy Osiyo mutafakkirlari tomonidan yaratilgan ilmiy, falsafiy meros bitmas-tuganmas boylik xazinasini xisoblanadi. Undan unumli va samarali foydalanishni hozirgi vaqtda mustaqil jamiyatimizning oldida turgan dolzarb vazifasidir.

Falsafiy dunyoqarash narsa va xodisalarni inson ongida yaxlit aks ettirish bilan bir qatorda u kishilarning tafakkurlash madaniyatini, ichki ma'naviy dunyosini shakllantiradi, ularni ma'naviy kamol toptirishga yordam beradi.

Falsafiy dunyoqarash kishilarga xos bo'lgan rostgo'ylik, poklik, insonparvarlik, vatanparvarlik kabi olijanob fazilatlarni, ahloqiy normalar va qoidalarni mujassamlashtiradi.

Falsafiy dunyoqarash asosida kishilar jamiyatning tabiat bilan uzviy birligi, inson va insoniyat taqdirining mushtarakligi, turli-tuman xalqlar madaniyatining xilma-xilligi va birligi xaqida ishonch xosil qiladi.

Markaziy Osiyo mutafakkirlarining fikricha, barcha insonlarga xos bo'lgan olijanob fazilatlar eng avvalo faylasuflarda o'z aksini topmog'i lozim.

«Faylasufning xulq-atvori, ahloqi ham o'z kasbiga loyiq bo'lishi kerak. SHuningdek, o'z xalqini ra'yini va o'z xalqida bo'lgan eng yaxshi urf-odatlarini qattiq tutgan bo'lishi kerak.

Faylasuf bo'lmoqchi bo'lgan odam o'z ahloqi va xislatlari bilan bu aytilgan shartlarga javob bera olsa, shundan keyin u faylasuf bilimini o'rganishiga va uni boshqalarga o'rgatishga kirishuvi mumkin», - deb yozadi Farobiy.

Inson ma'naviy kamolotining eng muxim ko'rinishi va zarur shartlaridan biri siyosiy madaniyatning o'sib borishidir. Agar har bir millat vakilida, har bir insonda yuksak siyosiy bilim va madaniyat, siyosiy ziyraklik bo'lmasa Mustaqillik barqaror bo'la olmaydi.

Siyosiy madaniyat o'zida xalollik va poklikni, ishchanlik va uzoqni ko'zlab ish tuta bilish fazilatlarini mujassam etgan odamlarning g'oyaviy-siyosiy etukligi, nazariy bilimlarni istiqbrlni yorqin tasavvur etgan xolda amalda qo'llay bilish, kun tartibidagi siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va mafkuraviy muammolarini keng miqyosda hal etish mahorati demakdir. Siyosiy madaniyat, aytilganlardan tashqari, insondagi faollik va tashabbuskorlikni, yuksak ahloqiylik, qat'iy irodalik, xushmuomulalik, ziyraklik, uzoqni ko'ra bilishni o'z ichiga oladi.

SHarq mutafakkirlari jamiyatni ilmiy asosda boshqarish masalalariga katta e'tibor berib kelganlar. Jumladan, Farobiy, Beruniy YUsof Xos Hojib, Amir Teiur, Ulug'bek, Navoiy va boshqalarning asarlarida davlatning tuzilishi, uning ichki va tashqi siyosatning asosiy tamoyillari, davlat rahbarlarining hususiyatlari bo'yicha muhim malumotlar berilgan. ularni sinchiklab o'rganib, xayotga ijobiy tadbiiq etish mustaqil davlatimizning siyosiy asosini yanada baquvvat qilishda katta zamin bo'lishi shak-shubxasizdir.

Mustaqilligimiz olidida turgan muammolarni, milliy istiqbolimizning nazariy masalalarini yuzaki bilishni, ularning tub mohiyatiga tushmaslik va so'zda shunchaki qayd etishni siyosiy onglilikham, siyosiy madaniyat ham deb bo'lmaydi. Nazariy bilimlar mustaqillikning amaliy masalalari bilan bog'langan, har bir insonning iymon-e'tiqodiga aylangandagina faoliyatnig asosi yuzaga chiqadi.

YUksak siyosiy bilim va madaniyatga, iymon-e'tiqodga ega bo'lgan inson jamiyatimiz, davlatimiz, xalqimiz va millatimizning eng katta boyligi hisoblanadi.

Ma'naviy barkamollik huquqiy ongni ham o'z ichiga oladi. Inson muayyan jamiyatda yashar ekan, uning ahloq-odobi shakllanishi mavjud huquqiy mezonlar bilan bog'lanmog'i kerak. Insondagi faollik u xohlagan ishni qila berishdan iborat emas. Faollik jamiyat qabul qilgan qonun va qoidalar chegarasida bo'lmog'i zaruriy.

Jamiyat qabul qilgan qonunlarni hurmat qilish, unga asoslanib ish ko'rish, huquqiy qoidalar va mezonlarning buzilishiga yo'l qo'ymaslik ma'naviy kamolot, ahloqiy nopoklik belgisidir.

Inson huquqiy madaniyatining darajasi uning huquqiy bilimi va saviyasi qabul qilingan qonunlar soni bilan emas, balki o'sha qonunlarning barcha sohalarda to'la ijro etilishi bilan belgilanadi.

Prezidentimiz tomonidan alohida ta'kidlanganidek, «Huquqiy madaniyat darajasi faqatgina qonunlarni bilish, huquqiy ma'lumotlardan xabardor bo'lishdangina iborat emas. U qonunlarga amal qilish va ularga bo'ysunish madaniyati demakdir. U – odil sudni hurmat qilish, o'z haq-huquqlarini himoya qilish uchun sudga murojaat etish ehtiyoji demakdir. Huquqiy madaniyat degani – turli mojarolarni hal qilishda qonunga xilof kuchlardan foydalanishni rad etish demakdir».

Insonda huquqiy ong va madaniyat o'z-o'zidan shakllanmaydi. U jamiyatda, oilada, jamoatchilik o'rtasida ta'lim-tarbiya natijasida shakllanadi.

Ta'lim-tarbiya olidida turgan asosiy maqsad yosh avlodga ajdodlarimizning dono tajribalarini singdirish, insoniy fazilatlarni shakllantirish va rivojlantirish, vatan va millat oldidagi burch va mas'uliyatni xis qilishg o'rgatish, qonunlarga rioya etish xislatini qaror toptirishdan iboratdir. Bu borada ham SHarq falsafasi va islom ta'limotidan unumli foydalanmog'imiz lozim, chunki ajdodlarimiz tomonidan qonunga rioya qilish, unga bo'ysunish kabi masalalar chuqur va atroflicha ishlab chiqilgan. Bunga islom ta'limotining durdonasi hisoblangan «SHariat» va «Xidoya», Amir Temur «Tuzuklari» va boshqa manbalar, huquq masalasiga oid fikr-mulohazalar misol bo'la oladi.

Madaniyatning inson ma'naviy-ahloqiy kamolotidagi ahamiyati aytib o'tilganlardangina iborat emas. O'z erkini qo'lga kiritgan mamlakatda milliy ong, milliy birdamlik tuyg'usini qaror toptirish juda muhim. Mustaqillik, davlatning asosiy ishlab chiqaruvchi kuchlari bo'lgani xolda etuk milliy ong bo'lmasa erkinlik, hurriyat qo'lda ushlab turish behad mushkullashadi.

Ma'naviy barkamol inson o'ziga loyiq ko'rmagan biron-bir nojo'ya kishi o'zgalarga ham ravo ko'rmaydi, hech bir kishiga jabr-zulumni xohlamaydi, jonzotga ozor bermaydi. Vatanga va millatga sodiqlik ham madaniyatlilik, ma'naviy barkamollik, ahloqiy nopoklikning belgilaridan hisobalandi.

Jismoniy baquvvat, ma'naviy-ahloqiy jihatdan bo'lmasdan turib shaxs barkamol bo'lolmaydi. Ma'naviy, jismoniy sog'lom aloddan tarbiyalash bu boradagi ishlarning asosiy mohiyati va yo'nalishni tashkil etadi.

Abdulla Avloniyning «Turkiy Guliston yoxud axloq» asarida aytilganicha, «badanning salomat va quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadurki... Maishatimizni rohatda bo'lmog'i jasadimizning sog'lom bo'lmog'iga bog'liqdir. Biz sihatimizni saqlamoq ila amr bo'linganimiz, shuning uchun vujudimizni har sihatga zid bo'lgan yomon odatlar ila churitmoqdan saqlanmog'imiz lozimdir».

Jismoniy sog'lom, baquvvat, lekin ma'naviy qashshoq kishilar insoniyat uchun foydadan ko'ra zarar keltiradilar.

Xalqimizda, «sog'lom tanda sog' aql» degan dono naqil bor. Sog'lom ijtimoiy muxit shaxsiy kamolot zaminiga aylana oladi. «Badan tarbiyaning fikr tarbiyasiga xam yordami bordur,-deydi Abdulla avloniy eslatib o'tilgan asarida. – Jism ila ruh ikkisi bir choponning o'ng ila tersi kabidir. Agar jism tozalik ila ziynatlanmasa, yomon huquqlardan saqlanmasa choponning ustini qo'yib, astarini yuvub ovora bo'lmoq kabidirki, har vaqt ustiga kir chiqadur».

Allomalarimiz asarlarida ta'kidlanganidek, insonning ma'naviy kamolotida jismoniy va badan tarbiyasidan tashqari aqliy tarbiya va go'zallik tarbiyasining, shuningdek, ahloqiy, ruhiy diniy tarbiyaning ham ahamiyati shak-shubxasizdir.

«Qadimgi ajdodlarimiz komil inson xaqida butun bir ahloqiy talablar majmuasini, zamonaviy tilda aytsak, sharqona ahloq kodeksini ishlab chiqqanlar. Kishi qalbida haromdan hazar nopoklikka, adolatsizlikka nisbatan murosasiz, isyon bo'lishi kerak»!,-deydi I.A.Karimov.

Insof va adolat tuyg'usi, imon va halollik, xushmuomalalilik va xushxulqlik-bular inson ma'naviy barkamolligining namoyon bo'lish shakllaridir.

Biz xozir milliy tiklanish davrida yashamoqdamiz. Har qanday milliy tiklanish milliy uyg'onish zaminidagina muvaffaqiyatli amalga oshadi. Milliy uyg'onish asosan ma'naviyat sohasida, milliy ong, insonning ma'naviy, ahloqiy kamolotida yuz

beradi. Ma'naviy kamolot faqat o'tmishni to'la tushunib olishgina emas, balki kelajakka intilishdan ham iboratdir. «Taraqqiyot taqdirini ma'naviy jixatdan etuk odamlar halm qiladi. Tehnikaviy bilim, murakkab texnologiyani egallash qobiliyati ma'naviy barkamollik bilan, mustaqil tafakkur bilan birga borishi kerak. Aqliy zakovat va ruxiy-ma'naviy salohiyat –ma'rifatli insonning ikki qanotidir.»

Ajdodlarimizning ma'naviy merosi asosida xalqimiz ma'naviy barkamolligini shakillantirish xususida gap ketganda bu borada olimlarimiz oldida turgan masalalarni ham chetlab o'tib bo'lmaydi, albatta. Fikrimizcha, Markaziy Osiyo mutafakkirlarning asarlarini sinchiklab o'rganibchiqib, ularin ona tilimizda chop etib,xalqimizga etkazib berish, respublika olimlarining oldida turgan birinchi vazifa bo'lsa, SHarq falsafasi va islom ta'limotidagi milliy qadriyatlarimizga asoslangan yangi, zamonaviy darsliklar, o'quv qo'llanmalarini yaratib, yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashni yo'lga qo'yish ikkinchi vazifa deb, bilmog'imiz kerak.

Milliy ma'naviy qadriyatlar tushunchasi, uning ta'rifi va tavsifi.

«Qadriyat» tushunchasi - juda keng tushuncha bo'lib, uning bir qismi - ma'naviy qadriyatlardir. Milliy-ma'naviy qadriyatlar - «milliylik», «Ma'naviyat» va «qadriyat» tushunchalari kesishgan nuqtada jamlangan ijtimoiy hodisalarni o'z ichiga oladi. «Milliy ma'naviy qadriyatlar» tushunchasiga quyidagicha ta'rif berish mumkin: Muayyan millat vakillari uchun zarur va ahamiyatli, aziz va ardoqli bo'lgan, manfaati va maqsadlariga xizmat qiladigan ma'naviy boyliklar, amallar va tamoyillar, g'oyalar va me'yorlar milliy ma'naviy qadriyatlardir.

Har bir xalqning o'zi uchun e'zozli, qimmatli bo'lgan ma'naviy boyliklari bo'ladi. Bular asrlar davomida avlodan-avlodga o'tib kelgan, hozirgi kunda ham o'zining ahamiyati va qadrini yo'qotmagan, shu xalqning iftixor manbaiga aylangan durdonalardir. Masalan, qirg'iz xalqi «Manas» dostoni bilan, misrliklar qadimiy piramidalar, frantsuzlar Parijdagi Luvr saroyi, o'zbeklar Samarqandu Buxoro va Xiva bilan haqli ravishda faxrlanadilar.

Millat va elatlarning o'ziga xos tarixiy merosi, san'ati va adabiyoti bilan bir qatorda ularning urf-odat va marosimlari, madaniy munosabat va axloqiy fazilatlar ham ma'naviy qadriyatlar tizimiga kiradi. Bular xalqning o'ziga xosligini saqlab qolishda, yosh avlodni tarbiyalashda, shaxsning ijtimoiylashuvida muhim rol o'ynaydi.

Milliy qadriyatlar xalqning kundalik hayoti va turmush tarzida o'ziga xos mezon vazifasini o'taydi. Ushbu qadriyatlar vositasida turli hodisa va holatlarga, yangi paydo bo'layotgan faoliyat turlari va rasm-rusmlarga baho beriladi. YOsh avlodning hayotiy mo'ljallari, «zamon qahramoni» haqidagi tasavvurlari ham ma'naviy qadriyatlardan kelib chiqib shakllanadi.

Milliy g'oyani ob'ektiv anglashda qadriyatlar va ma'naviyat olamini bilish va uni amaliy o'rganish muhim ahamiyatga ega. Har bir qadriyatning mohiyati va ahamiyati tabiat, jamiyat va ruhiy olam hodisalarini bilish, ilmiy umumlashtirish, ijtimoiy va ma'naviy taraqqiyotga ta'sir etish imkoniyatlari asosida belgilanadi.

Qadriyat turlari:

1. Inson yashab turgan moddiy muhit bilan bog'liq bo'lgan qadriyatlar.
2. An'analar, urf-odatlar va marosimlarda namoyon bo'ladigan axloqiy qadriyatlar.

3. Insonning aql-idroki va amaliy faoliyati zaminida shakllangan mehnat malakalari va ko'nikmalari, bilim va tajribalari, qobiliyat va iste'dodlarida namoyon bo'ladigan qadriyatlar.

4. Odamlar o'rtasidagi jamoatchilik, hamkorlik, hayrihohlik, hamjihatlikka asoslangan munosabatlarda namoyon bo'ladigan qadriyatlar.

5. Kishilarning yoshi, kasbi, jinsi va irqiy xususiyatlari bilan bog'lik bo'lgan qadriyatlar.

Qadriyatlarni xilma-xil shakl va turlarga ajratib o'rganish mumkin:

1. Umuminsoniy qadriyatlar.
2. Mintaqaviy qadriyatlar.
3. Milliy qadriyatlar.
4. Diniy qadriyatlar.

Milliy g'oya va ma'naviy qadriyatlarning uzviy bog'liqligi. Milliy ma'naviy qadriyatlar - ijobiy axloqiy sifatlarni takomil-lashtirish, davlat va millat rivojiga to'g'anoq bo'ladigan salbiy illatlarni bartaraf etish omilidir. Milliy g'oya va ma'naviy qadriyatlar orasida uzviy aloqadorlik, o'zaro ta'sir mavjud bo'lib, bu quyidagilarda o'z ifodasini topadi:

1. Milliy qadriyatlar milliy g'oya uchun ma'naviy negiz, manba bo'lib xizmat qiladi.
2. Milliy g'oya qadriyatlarni boyitish, yanada yuksak bosqichga ko'tarish, odamlar ongi va qalbiga milliy qadriyatlarni singdirish omili bo'lib hisoblanadi.
3. Milliy g'oya xalqning tub manfaatlarini nuqtai nazaridan mavjud ma'naviy qadriyatlarga baho beradi, ijobiy jihatlarni rivojlantirish, salbiy holatlarni inkor etishning ma'naviy mezonini bo'lib maydonga chiqadi.

Ma'naviyat, qadriyatlar va milliy g'oya - jamiyat hayotining juda murakkab va serqirra, o'zaro uzviy aloqadorlikda bo'lgan sohalaridir. SHaxs hayotida, umuman insoniyat taraqqiyotida, millat va davlat taraqqiyotining ma'lum davrlarida ma'naviyat va milliy g'oya eng dolzarb, hal qiluvchi omil bo'lib maydogan chiqadi.

Demak, qadriyatlarning xilma-xil shakllari mavjud: moddiy va ma'naviy, milliy, mintaqaviy, umumbashariy qadriyatlar jamiyat hayotining sohalarini bo'yicha: iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, madaniy, qadriyatlar, ijtimoiy ong shakllariga mos keladigan axloqiy, diniy, huquqiy va boshqa qadriyatlar.

Moddiy qadriyatlar haqiqiy qadriyatlarning namoyon bo'lish vositalaridir (masalan, hayotda kerak bo'ladigan turli buyumlar). Insoniyat tarixi unga xizmat qiladigan, o'zi yaratgan, suyanadigan va qo'llab-quvvatlaydigan qadriyatlar dunyosining kengayishi, boyish va takomillashish tarixidir. Insoniyat o'zining kundalik mehnati bilan yaratayotgan sun'iy narsalar dunyosida yashaydi. Biz yaratayotgan ushbu moddiy va ma'naviy boyliklar olamining gulto'ji, sarasi qadriyatlardir. Milliy g'oyaga asoslangan qadriyatlar va qadriyat mezonlari kishilarga, ularning xulq-atvorini tartibga solish va to'g'ri yo'naltirishga xizmat qiladi. Bunday o'ziga xos boshqarishning samaradorligi kishilarimizning milliy g'oya bilan bog'liq qadriyatlar olamini bilishga bog'liq.

Hozirgi zamonda ilg'or davlatlar hayotining demokratik tamoyillari ham inson qadrini nechog'li yuksaklikka ko'tarishi bilan baholanadi. Mamlakatimizdagi tub o'zgarishlar, islohotlarning mohiyati ham ana shu tamoyildan kelib chiqadi. Bu tamoyilni amalga oshirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligiga

asoslangan yangicha dunyoqarash, sog'lom tafakkurning shakllanishi katta ahamiyatga ega.

Odamlar ongida milliy g'oyaga asoslangan mustaqillik, ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish, xalqning milliy ruhini uyg'otish va tiklash jamiyat barqaror rivojlanishining muhim sharti va kafolatidir. Prezident Islom Karimov o'zining «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» asarida milliy g'oya bilan bog'liq bo'lgan ma'naviy qadriyatlar va milliy o'zlikni anglashning tiklanishi xususida batafsil ma'lumotlar bergan.

Xalqning madaniy qadriyatlari, ma'naviy merosi ming yillar mobaynida SHarq xalqlari uchun qudratli ma'naviyat manbai bo'lib xizmat qilgan. Uzoq yillar davomida totalitar tuzumga qaramay o'zbek xalqining madaniy qadriyatlari, an'analari saqlanib qolindi.

Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq ajdodlarimiz tomonidan ko'p asrlar davomida yaratilgan bebaho ma'naviy, madaniy merosimiz davlat siyosatining muhim vazifalaridan biri bo'lib kelmoqda.

Ma'naviy qadriyatlarning tiklanishi, milliy o'zlikni anglashi murakkab sharoitda - eski imperiya tuzumi barbod bo'lgan va yangi ijtimoiy munosabatlar qaror topayotgan bir sharoitda yuz berdi.

Dastlabki paytlarda bir asrdan ziyod totalitar tuzumga qaramay milliy g'oyaga asoslangan ma'naviyat «Inkorni - inkor» sifatida kechdi. Avvalgi tuzum qadriyatlarini inkor etishning o'zi siyosiy va madaniy ekstremizm xavfini tug'dirardi. SHuningdek, orqaga betartib qaytish jamiyatni yangilash zaruriyatini inkor etishga olib kelishi mumkin. Ana shu inkor etish jarayonida ekstremistik ruhdagi muxolifat vujudga keladi. U ma'naviyatga qarshi muxolifat bo'lishi mumkin.

Jangari millatchilik, diniy murosasizlik va «o'zinniki» bo'lmagan hamma narsaga nafrat bilan qaraydi. SHu boisdan bularni har tomonlama hisobga olgan holda ma'naviy tiklanishning ijobiy, bunyodkorlik, bir - birini to'ldiradigan siyosiy, iqtisodiy va madaniy dasturlar ishlab chiqish, amalga oshirishni zarur qilib qo'ydi.

Milliy o'zlikni anglash aynan ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtirish, o'z xalqining tarixi, madaniy merosini o'rganish, bugungi holati va ertangi istiqbolini aniq tasavvur etishdan boshlanadi.

Milliy ma'naviy qadriyatlar ko'p asrlik tarixga ega. O'zbekistondagi tarixiy obidalar, madaniy yodgorliklar yo urf-odat va marosimlarni tahlil qilish, bularning paydo bo'lishi juda qadim zamonlarga borib taqalishini ko'rsatadi. Masalan, «Avesto» bundan 2700 yil muqaddam 12 ming mol terisiga oltin xarflar bilan bitilgan bu asar paydo bo'lishi uchun undan avval ham kamida necha ming yillik davr o'tganligi, teran hayotiy tajriba va hikmatlar to'planganligi, shubhasiz. Bu asar yuksak madaniy hayot, falsafa va fan, hottotlik va mushtariylik rivojlanishi natijasida yaratilganligi uchun ham shu paytgacha o'z qimmatini yo'qotmadi.

Davrlar o'tishi bilan milliy ma'naviy qadriyatlar ham o'zgarib, rivojlanib, yangilanib, boyib boradi. Zamon ruhiga va taraqqiyot talablariga mos kelmay qolgan me'yor va talablar inkor etiladi. YAngicha tasavvur va yondashuvlar, fazilat va odatlar hayotga kirib keladi.

XXI asr boshiga kelib axborot texnologiyalari tufayli globallashuv jarayoni yangi bosqichga ko'tarildi. Bu sharoitda milliy qadriyatlarga chetdan bo'ladigan

ta'sir beqiyos darajada zo'rayadi. Bu ta'sir, bir tomondan, milliy madaniyatlarning boyishi, qadriyatlarning qayta baholanishi va yuksalishiga, ikkinchi tomondan esa, millatning ruhiyati va qadriyatiga yot bo'lgan odat va harakatlarning kirib kelishiga sabab bo'ladi.

Islom Karimov «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida» asarida xalqning madaniy qadriyatlari, madaniy merosi ming yillar mobaynida SHarq xalqlari uchun qudratli ma'naviy kuch bo'lganligiga alohida e'tibor berdi.

Bunda 1) sobiq mafkura tazyiqini; 2) ma'naviy va madaniy merosni tiklash O'zbekiston davlati siyosatida muhim vazifa sifatida belgilab olinganligini chuqur o'rganish, yoshlarni unga e'tiborini jalb etish muhim.

Jamiyatda ma'naviy qadriyatlarni tiklashga milliy g'oya jarayoni sifatida qarashda quyidagi jihatlarga e'tibor berish lozim:

1. Xalqimiz istiqbol tufayli siyosiy mustaqillikni qo'lga kiritganligi.
2. O'z taqdirini o'zi belgilashning chinakam egasi bo'lganligi.
3. O'zining ma'naviy-tarixiy ildizlarini o'rganish imkoniyati yuzaga kelganligi, ammo uning juda murakkab jarayonlarda amalga oshirilayotganligi.
4. Mustaqillikning dastlabki yillarida «siyosiy, madaniy ekstremizm xavfi» tug'ilishi mumkinligining hisobga olinganligi respublikada mustaqillikni saqlab qolishda, barqarorlikni ta'minlashdagi ahamiyatini chuqurroq, atroflicha, aniq misollar yordamida yoritish o'zining amaliy ahamiyatiga ega.

1994 yil 23 aprelda O'zbekiston Prezidentining «Respublika «Ma'naviyat va ma'rifat» jamoatchilik markazini tashkil etish to'g'risida»gi Farmoni, 1996 yil 9 sentyabrda esa «Ma'naviyat va ma'rifat jamoatchilik markazi faoliyatini takomillashtirish va uning samaradorligini oshirish to'g'risida»gi Farmoni va boshqa manbalarda quyidagi qadriyatlar haqida gapiriladi:

1. Vatan - eng oliy makon, u menikidir.
2. Eng oliy qadriyat - inson.
3. Mulkning eng oliy shakli - intellektual mulk va inson faoliyati-ning eng oliy turi - intellektual mehnat.
4. Vaqt eng oliy boylik.
5. Umuminsoniy qadriyatlar.
6. Moddiy qadriyatlar.
7. Milliy qadriyatlar.
8. Tabiiy qadriyatlar.
9. Iqtisodiy qadriyatlar.
10. Ijtimoiy - siyosiy qadriyatlar.
11. Ma'naviy qadriyatlar.
12. Axloqiy qadriyatlar.
13. Diniy qadriyatlar.
14. Oilaviy qadriyatlar.
15. Demokratik qadriyatlar va h.k.

Prezident Islom Karimov o'tgan 15 yil mobaynida o'zbek xalqining ma'naviy-axloqiy negizlarini asoslab berdi:

1. Umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik.
2. Xalqimiz ma'naviy merosini mustahkamlash, rivojlantirish.
3. Insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilishi.

4. Vatanparvarlik.

O'zbekiston tanlagan ustuvor qadriyatlar:

1. Demokratik qadriyatlar
2. Erkin bozor iqtisodiyotini barpo etish
3. SHaxsning huquq va erkinliklarini ta'minlash

Milliy ma'naviy meros, qadriyatlarning tarkibi. Milliy ma'naviy meros va qadriyatlar tushunchasi keng qamrovli tushuncha bo'lib, uning tarkibi quyidagilardan tashkil topgan:

- 1) Tarixiy meros va tarixiy xotira.
- 2) Madaniy yodgorliklar, osori-atiqalar, qadimiy qo'lyozmalar.
- 3) Ilm-fan yutuqlari va falsafiy tafakkur durdonalari.
- 4) San'at va milliy adabiyot.
- 5) Axloqiy fazilatlar.
- 6) Diniy qadriyatlar.
- 7) Urf-odat, an'ana va marosimlar.
- 8) Ma'rifat, ta'lim-tarbiya va hokozolar.

Milliy ma'naviy qadriyatlarning ana shu har bir ko'rinishi muhim ahamiyatga ega. Bularning har birini misollar tariqasida chuqur tushuntirib berish mumkin.

Demak, milliy ma'naviy qadriyatlarning har bir tarkibiy qismi xalqning mustaqilligini mustahkamlash va kelajagini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Milliy istiqlol g'oyasining amal qilish tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Insonparvarlik tamoyili.
2. Vijdon erkinligi.
3. Fikrlar rang-barangligini qaror toptirish - demokratik jamiyat barpo etishning asosiy sharti.
4. Umuminsoniy qadriyatlar ustuvorligi tamoyili.
5. Milliy qadriyatlarga sodiqlik.
6. SHaxs qadriyatlarini, inson ma'naviy olami bilan bog'liqligi.
7. Oila - jamiyatning muqaddas uyi, eng asosiy tarbiya maskani.
8. Jamiyat hayotini demokratlashtirish jarayonini yanada chuqurlash-tirish.
9. Hayotni erkinlashtirish.
10. SHaxs erkinligiga tayanadi.

Mustaqillik tufayli milliy-ma'naviy tiklanishga imkoniyat yuzaga keldi. Prezident I.A.Karimov "ma'naviy o'nglanishni amalga oshirmasdan iqtisodiy o'nglanish mumkin emas"ligini aytib, "ma'naviyat xalqni, millatni millat qiladigan kuch-qudratdir" degandi. SHu sabab mustaqillik yillarda johon tsivilizatsiyasiga salmoqli hissa qo'shgan buyuk allamalarning merosini yangidan ijodiy o'zlashtirish o'ayotiy ehtiyojga aylandi. Imom Buxoriy, at. Termiziy, B.Naqshband, Ahmad YAssaviy, al-Xorazmiy, Farg'oniy, Beruniy, Ibn Sino, Amir Temur, Ulug'bek, Navoiy kabi buyuk zotlar merosini o'rganio' demokratik jamiyatning milliy ma'naviy negizlarini tashkil qiladi. Prezident I.A.Karimov 1992 yilda yozgan "O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li" asarida O'zbekistonni rivojlantirishning ma'naviy-ahloqiy negizlarini ko'rsatib bergan edi:

- 1) umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik,
- 2) xalqimizning ma'naviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish,
- 3) insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilish,

4) vatanparvarlik.

Bu tushunchalar bir-biri bilan uzviy bog`liq bo`lib, demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini qurishda muhim vazifa va manba hisoblanadi. 2002 yil 29 avgusta Oliy Majlis 9-sessiyasida prezidentimiz islom Karimov “O`zbekistonda demokratik o`zgarishlarni yanada chuqurlash-tirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo`nalishlari” ma`ruzasida jamiyatni ma`naviy yangilash lozimligi tushunchasini mohiyatan ochib bergan. “Barcha islohotlarning bosh yo`nalishi va samaradorligi pirovard natijasini belgilab beradigan inson omili va mezonidir” deb bu masalaga alohida e`tibor qaratgan edi. Inson manfaatlarini amalga oshirish uchun zarur sharoit, imkoniyat yaratish orqali demokratik jamiyatni barpo etish mumkin. prezidentimiz bu masalaga diqqat berib, “Buyuk ajdodlarimizning beqiyos ma`naviy merosi ming yillik tariximiz va madaniyatimizga asoslangan ma`naviy hayotimizni tiklay boshladik. Dinimiz, tilimizga qaytdik, milliy urf-odatlarimiz va an`analarimiz, xullas inson ma`naviyatiga daxldor barcha boyliklarimiz qaytadan qad rostlamoqda”. M.Gandining fikricha, “Insoniyat – bu yagona, bo`linmas oila, uning har bir a`zosi sodir qilgan jinoyat uchun har birimiz javobgarmiz” degan edi. Ma`naviyat mavhum tushuncha emas. U millat bilan, milliy tafakkur bilan, millatning tarixi, asrlar davomida to`plangan bilim va tajribasi, tushunchalari, tasavvurlari bilan bog`liq. Mamlaka-timizda kechayotgan demokratik o`zgarishlar jamiyat ma`naviy yangilashiga bog`liqligini faqat o`zbek millati ma`naviyati bilan bog`lash, baholash adolatdan emas.

Barkamol shaxs – demokratik jamiyat tushunchasidir. Ma`naviy barkamol inson haqadagi ijtimoiy-siyosiy qarashlar, falsafiy fikrlar tarixda kecha paydo bo`lgan emas. Uning tarixiy ildizlari SHarq mutafakkirlari ijodiy, falsafiy ta`limotlariga borib taqaladi. SHu sabab “Biz sog`lom avlodni tarbiyalab, voyaga etkazishimiz kerak. Sog`lom kishi deganda faqat jismoniy sog`lomlikni emas, balki sharqona axloq-odob va umumbashariy g`oyalar ruhida kamol topgan insonga ta`rif berib, ongi yuksak, mustaqil fikrli, xulq-atovori bilan ibratli, bilimli, ma`rifatli kishini tushunishini bayon etdiyu shu boisdan ham jamiyatning ma`naviy yangilanishi demokratik jamiyat barpo etish omilidir. Milliy-ma`naviy negizlarni bilish uchun tarixni, milliy o`zlikni anglash ham zarur, chunki, xalq ma`naviyatning asosidir.

I.A.Karimov milliy istiqlol mafkurasi kontseptsiyasining asosiy tamoyillariga bag`ishlab ilmiy va ijodiy jamoatchilik vakillari bilan 2000 yil 6 apreldagi uchrushuvda so`zlashdi. Nutq jamiyatimiz hayotidagi eng muhim masalalardan biri milliy mafkura xususida bo`ldi. Bugungi kunda nafaqat iqtisodiy hayotimizda, balki, ongu tafakkurimizda ham yangilanish o`zgarish jarayoni kechmoqda. Pirovard maqsadimiz bo`lgan ozod va obod, erkin va farovon hayot qurishdagi intilishlarimizda biz uchun ruhiy-ma`naviy kuch-quvvat manbai, ilmiy asos – bu milliy g`oya, milliy mafkuradir. Fikr bor joyda baxs bo`ladi, baxs bor joyda haqiqat yuzaga keladi. Milliy g`oya, milliy mafkura ma`no-mohiyati, biz uchun juda zarur va kerakligini quyidagi holatlar bilan izohlash mumkin:

1. O`z kelajagini qurmoqchi bo`lgan har qanday davlat o`z milliy g`oyasiga suyanishi va tayanishi zarur. Davlat tizimi, uni boshqarishdagi siyosat aniq mafkura asosiga qurilmog`i lozim. Oldin g`oya paydo bo`ladi. Odamlarimizni olijanob maqsad atrofida birlashtirishimiz zarur. Ongni, tafakkurni o`zgartirmisdan turib, biz ko`zlagan oliy maqsadga erishib bo`lmaydi.

2. Biz totalitar tuzumdan erkin va ozod tuzumga o'tish sharoitida yashamoqdamiz. SHu davrda maqsadimiz aniq bo'lishi kerak. Maqsadga puxta ishlangan mafkura asosida etishish mumkin.

3. YOshlarimizni qanday g'oya negizida tarbiyalaymiz, qanday mafkura va tafakkur ular uchun qurol bo'lib xizmat qiladi?

4. Hech qanday g'oyaviy bo'shliqqa yo'l qo'ymasligimiz kerak. eng ta'sirchan kurash avvalo, mafkura maydonlarida olib borilmoqda. Lekin hali suyagi qotmagan yoshlarimiz soxta g'oyalar orqasidan ergashib ketmoqda.

5. Milliy g'oya millatning o'zligini anglashga, qadriyatlarni tiklashga xizmat qilmog'i kerak

6. Milliy mafkuramiz: a) milliy qadriyatlarga va b) umuminsoniy qadriyatlarga tayanishi zarur.

7. Milliy mafkura hech qanday shaklda davlat mafkurasi maqomiga ko'tarilmasligi kerak.

“Foyaga qarshi faqat g'oya, fikrga qarshi faqat fikr, jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish, olishish mumkin.” Ozod bo'lsang ozod bo'l, erkin bo'lsang erkin bo'l, mustaqil bo'lsang mustaqil bo'l. O'zbek millati oqko'ngil millat. Milliy mafkura o'zlikni anglashga xizmat qiladi. O'zlikni anglash o'z tarixini bilishdir. Tarixini bilish nasl-nasabini anglashdir. Milliy g'oya birlashtiruvchi kuch, qanot bo'lishi shart.

Milliy g'oya ma'naviy negizida umuminsoniy qadriyatlar va milliy xususiyatlarning e'tirof etilishi.

1. *Umuminsoniy qadriyatlar ustuvorligi* - barcha xalqlar uchun ijobiy ahamiyat kasb etuvchi, insoniyatning umumiy manfaatiga mos keluvchi moddiy va madaniy hodisalar, mezonlar, qadrlil jihatlarining ustuvor bo'lishiga tayangan g'oyalar asosidagi faoliyat qadriyatlardir. Har bir odam jinsi, irqi, millati, yoshi, kasbi, e'tiqodidan qat'iy nazar avvalambor bashar farzandi, insondir. SHu umumiy mohiyat barcha odamlar, millatlar uchun birday ahamiyatli va qadrlil bo'lgan predmet, hodisa, jarayon, munosabatlarni farqlashga imkon beradi.

Umuminsoniy qadriyatlar insoniyat tarixining yaxlitligini ifoda-laydi, u davrlar o'tishi va ijtimoiy hayotning o'zgarishi bilan bir qatorda takomillashib, rivojlanib, tobora ko'proq xalqlarni, millatlarni, inson-larni yaqinlashtiruvchi, birlashtiruvchi va kamol toptiruvchi kuchga aylanib boradi.

Insonparvarlik va ijtimoiy adolat, erkinlik va ozodlik, barqarorlik va farovonlik, ezgulik va taraqqiyotga bo'lgan intilish umuminsoniy qadritlarning muhim jihatlaridir.

Umuminsoniy va milliy qadriyatlar uzviy bog'liq va ta'sirlashuvda o'zaro boyib boradi. Umuminsoniy ahamiyat kasb etgan milliy qadriyatlar barcha xalqlar uchun muhim qadriyatga aylanadi. SHu jihatdan, umuminsoniy qadriyatlar milliy qadriyatlardan mazmunan kengdir, kelib chiqishi bo'yicha barcha odamzodga tegishlidir. Hech bir millatning boshqa xalqlardan ajral-gan holda rivojlana olmasligi, ayniqsa, hozirgi davrda biror xalqning yakka o'zi jahon tsivilizatsiyasidan alohida holda taraqqiy etmasligi ma'lum.

Umuminsoniylik milliy va shaxsiy qadriyatlar orqali namoyon bo'ladi. Umuminsoniylikning ustuvorligi - bu, har bir inson baxtli-saodatli, ozod va erkin bo'lishi, jamiyatda amalga oshirilayotgan barcha ishlar, o'zgarish va islohotlar inson

manfaatlariga xizmat qilishi lozim, degan qarashga asoslanadi. Ana shu sababdan ham, inson erkinligi, uning haq-huquqlarini ta'minlash, qonun ustuvorligi, demokratiya, fikrlar rang-barangligi va ijtimoiy plyuraizmga erishish umuminsoniy qadriyatlar ustuvorligiga amal qilish sifatida qaralmoqda. Bugungi kunda jahon davlatlarning ichki va tashqi siyosatida ana shu tamoyillarga amal qilinishi - umuminsoniylikning ustuvorligi g'oyasiga tayanish, bu g'oyani amalga oshirish sifatida baholanmoqda.

Har bir millatning mavqei uning insoniyat taraqqiyotiga qo'shgan hissasi bilan o'lchanadi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni qarama-qarshi qo'yish milliy hudbinlik yoki xalqaro nizolarga olib kelishi, natijada, butun insoniyat tsivilizatsiyasi rivojiga to'siq bo'lishi mumkin. SHuning uchun, umuminsoniy ahamiyat kasb etgan qadriyatlarni qaerda va qachon shakllangan, qanday millat vakillari yaratganidan qat'iy nazar ehtirom bilan tan olish hamda qabul etish taraqqiyotga xizmat qiladi. Mustaqil respublikamizda milliy va umuminsoniy qadriyatlar mushtarakligiga, xalqimizning jahon hamjamiyati bilan birga rivojlanish yo'lidan borishiga alohida e'tibor berilayotgani ham shundan.

Demak, milliy istiqlol g'oyasi quyidagi umuminsoniy qadriyatlarni e'tirof etadi va o'ziga singdirib oladi:

1. Qonun ustuvorligi.
2. Insonning asosiy huquq va erkinliklarini ta'minlash.
3. Turli millat vakillarini, ularning madaniyatini va qadriyatlarini hurmat qilish, ular bilan hamkorlik qilish, do'stlik va yaxshi qo'shnichilik.
4. Dinlararo bag'rikenglik.
5. Dunyoviy bilimlarga intilish, ma'rifatparvarlik.
6. Turli xalqlarning ilg'or tajribasini, insoniyat madaniyati yutuqlarini o'rganish va egallab olish.
7. Inson - eng oliy qadriyat.
8. Vatan - eng oliy qadriyat va h.k.

2. Milliy qadriyatlar - millat uchun muhim ahamiyat kasb etadigan, etnik jihat va xususiyatlar bilan bog'liq bo'lgan qadriyatlar shaklidir. Dunyoda o'ziga xos qadriyatlari bo'lmagan millat yo'q. Milliy qadriyatlar millatning tarixi, yashash tarzi, ma'naviyati hamda madaniyati bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi.

O'zbekiston mustaqillikka erishishi tufayli milliy qadriyatlarga e'tibor kuchaydi. Zero, milliy qadriyatlar mamlakatimiz mustaqilligini mustahkamlaydigan ma'naviy asoslardan biri. Xalqimizning asrlardan-asrlarga meros tarzida kelayotgan milliy qadriyatlari uzoq tarixiy jarayonda shakllangan. Ular ona yurtga ehtirom, avlodlar xotirasiga sadoqat, kattalarga hurmat, hayo, andisha kabi xususiyatlarning ustuvorligi, boshqa xalqlarnikiga o'xshamaydigan urf-odatlar, rasm-rusumlar, marosimlar va an'analar bilan tavsiflanadi.

Ma'lumki, qadriyatlar muayyan sharoitlarda shakllanadi. SHu sababli ular mahalliy, milliy, mintaqaviy shakllar va umuminsoniy shakl mazmunda mavjud bo'ladi. Mahalliy qadriyatlarning eng etuklari va milliy manfaatlariga, moslari asta-sekin saralanib, umummilliy darajaga ko'tariladi. Milliy muhit qadriyatlarni yaratish va saralashning asosiy manbaidir: u milliy qadriyatlarning eng yaxshilarini voyaga etkazib, jahon miqyosiga olib chiqadi.

Milliy qadriyatlar - milliy g'oyaning ma'naviy negizi. Milliy g'oya - millat tafakkurining mahsuli, ijtimoiy ongning yuqori darajadagi shakli, xalq falsafasining o'zagidir. Turli xalqlarning milliy g'oyasi ularning maqsad-muddaolarini, orzu-umidi va ishonch-e'tiqodini ifodalaydi, ayni paytda, muayyan tamoyil va negizlarga asoslanib rivojlanadi. Tarixdan ma'lumki, o'tkinchi manfaat va g'aliz niyatlarga tayangan, o'zga xalqlar va yurtlarga tajovuz qilishni, bosqinchilikni ko'zlagan yovuz g'oya va mafkuralar millat va davlatlarni tanazzulga duchor etgan. Faqat ezgu g'oyalar va yuksak qadriyatlar negizida shakllangan milliy g'oyalar xalqlarni taraqqiyotga eltgan.

O'zbekiston xalqining milliy istiqloq g'oyasi umuminsoniy va milliy qadriyatlarga tayanadi. Bularning biri ikkinchisini inkor etmaydi.

Milliy qadriyatlar quyidagilardan iborat:

1. Xalqimiz hayotida jamoa bo'lib yashash ruhining ustuvorligi.
2. Xalq ongida ustuvor bo'lgan fikr - do'st va yaxshi qo'shni bo'lib, tinchlik va totuvlikda, yaqindan hamkorlikda yashash.
3. Oila, mahalla, el - yurt, Vatan tushunchalarini muqaddas bilish.
4. Ota-ona, mahalla jamoalariga, rahbarlarga yuksak hurmat - e'tibor, butun jamiyatni hurmat qilish.
5. Millatning o'lmas ruhi, millat ma'naviyatining hayotbaxsh manbai sifatida ona tiliga muhabbat, uni sevrish.
6. Kattalarga - hurmat-ehtirom, kichiklarga izzat, hurmat, degan e'tiqodga amal qilish.
7. Ayol zotiga ehtirom ya'ni, muhabbat, go'zallik va nafosat timsoli, abadiy hayot ramzi bo'lgan ayolni qadrlash.
8. Sabr-toqat, va mehnatsevarlik.
9. Halollik, mehr-oqibat va hokazo.

Bu tamoyil va qadriyatlar O'zbekiston hududida istiqomat qilayotgan har bir fuqaroning o'z milliy qadriyatlarini asrab - avaylashi, kelajak avlodlarga etkazishi uchun to'la imkoniyatlar yaratilishini ifodalaydi. O'tmishdagi bobolarimiz qoldirgan meros, madaniy boyliklar, mumtoz qadriyatlarni hurmat qilish, ularni o'rganish, ular zamiridagi bu tamoyilning asosiy jihatlaridir. Har bir millatning tili, qadriyatlari, urf-odatlarini, an'analarini hurmat qilishni ta'minlash milliy istiqloq mafkurasining amal qilishida umuminsoniy andozalar namoyon bo'lishi uchun asoslar yaratadi.

Demak, o'zbek xalqining milliy xususiyatlarida:

1. *Oila - muqaddas tushuncha.* Oila qurish - o'ta mas'uliyatli ish. «Oila - eskilik unsuri emas». U muqaddas, oilada millat kelajagi mujassam. YOshlarni tarbiyalashda, kamolga etkazish, ilm-hunar berish, uyli-joyli qilish - aksariyat oilalarning eng oliy maqsadidir...
2. *Mahalla* - o'z-o'zini boshqarishning o'zbek xalqi yaratgan eng katta yutug'i, oqilona shaklidir. Mahalla - tarbiya maskani, har bir oilaga tayanch va suyanch ekanligi ko'pchilikka ayon.
3. *Qo'ni-qo'shnichilik munosabatlari* uzoq tarixga ega bo'lib, asrlar davomida bu borada muayyan qadriyatlar shakllangan. «YOn qo'shnim - jon qo'shnim», «Xovli olma - qo'shni ol», «Uzoqdagi qarindoshdan yaqindagi qo'shni afzal» va h.k.
4. *Keksalarga hurmat* - inson hayotiy tajribasi davomida shakllangan qadriyat. Jonli tabiatda hayot uchun kurash qonuniyati mavjud. Nasl qoldirish, yagi avlodga mehr

qo'yish, uni oyoqqa turg'azish jon fido qilish hollari aksariyat hayvonlarda kuzatiladi. Ammo, qariyalarni e'zozlash, keksalarga ehtirom, mehr-muruvvat ko'rsatish - insoniy fazilatdir. Bularsiz milliy g'oyamizni tasavvur eta olmaymiz. «Keksani qopda saqla, o'ligini hafta saqla»...

5. *Ayol zotiga ehtirom* - insoniyatning yarmidan ko'pini tashkil etadigan xotin-qizlarga bo'lgan munosabatning eng yuqori cho'qqisidir. Demokratiyaning eng muhim yutug'i - har ikki jinsning teng huquqli va erkin bo'lishini ta'minlashdir...

6. *Onaga bo'lgan hurmat va sadoqat* - eng oliy qadriyatdir. SHuning uchun Vatanga, milliy tilga nisbat berilganda ona nomi qo'shiladi. Milliy istiqlol g'oyasi onalar uchun, jamiyatdagi barcha ayollar uchun farovon hayot, go'zal turmush yaratishni maqsad qilib, xotin-qizlarning erkinligi va o'z qadr-qimmatini anglab etishiga, o'z salohiyat va imkoniyatlarini yuzaga chiqarishga sharoit yaratishni bosh g'oyasida mujassamlashtirgan.

Demak, milliy qadriyatlar insonning inson sifatida o'zini anglashi, o'z-o'zini himoya qila olishi, erishgan zafar yo'li va mag'lubiyatlari, sitamli damlarining yodnomalaridir.

Milliy an'analar - milliy qadriyatlarning bir bo'lagi bo'lib, u millat hayotining turli sohalarida namoyon bo'ladigan tushunchalar, belgilar, xususiyatlar, faoliyat turlari, odatlar va islohotlarning avloddan - avlodga o'tish hamda meros bo'lib qolish tarzi.

Mustaqillik yillarida an'analarga aylanib borayotgan bayramlar ham mavjud:

1 yanvar' - YAngi yil.

8 mart - Xalqaro xotin - qizlar kuni.

21 mart - Navro'z bayrami.

9 may - Xotira va qadrlash kuni.

31 avgust - Qatag'on qurbonlari shahidlari kuni.

1 sentyabr' - Mustaqillik kuni.

1 oktyabr' - O'qituvchilar va murabbiylar kuni.

8 dekabr' - Konstitutsiya kuni.

«Ramazon hayit»i (IYD al-fitr).

«Qurbon hayit»i (IYD al - ADHA).

O'rta Osiyo xalqlari tarixi bilan bog'liq milliy bayramlar ham bor: Mustaqillik bayrami, Navro'z, Mehrjon, Boychechak, Gul sayli va boshqalarni nishonlash an'anaga aylanib bormoqda.

Milliy ma'naviy qadriyatlarni boyitishda milliy g'oyaning ahamiyati. Milliy g'oya ma'naviyatga tayanishi, undan hayot va ozuqa olishi bilan birga, ma'naviy-ruhiy hayotga ham ijobiy ta'sir o'tkazadi. Milliy g'oya qadriyatlarni yanada yuksaltirish, ularni odamlarning ongi va qalbiga singdirish, istiqlol va istiqbolga xizmat qilmaydigan jihatlarini bartaraf etish vazifalarini ham amalga oshiradi. Ma'naviy hayotdagi behisob hodisalarni, qadriyat va ne'matlarni xalq manfaatlari va e'tiqodi nuqtai nazaridan baholash - milliy g'oya mezonlari bilan o'lchanadi.

Milliy g'oya dastavval, har bir inson uchun eng yaqin bo'lgan oilaviy munosabatlar - ota-ona va farzandlar, aka-uka va opa-singil, qarindosh-urug'lar orasidagi aloqalarni yuksak ma'naviy qadriyatlar asosiga qurishni taqozo etadi. Betakror va buyuk qadriyat - mahallaning hurmati va e'tiborini, uning o'z-o'zini boshqarishdagi rolini oshirish ham milliy g'oyaning muhim vazifasidir.

Milliy g'oyaga sadoqat - yuksak vatanparvarlikda, mustaqillikni mustahkamlash va Vatan ravnaqini ta'minlashga shaxsiy hissa qo'shish istagida namoyon bo'ladi. Dunyodagi hamma xalqlarda ham mehmonnavvozlik miqyosi va me'yori mavjud, lekin u har bir xalqda turli xarakterga ega.

Marosimlar, urf-odat va an'analar har bir xalqning betakror boyligi, merosidir. Insonning hayoti, u tug'ilganidan boshlab, vafot etgunga qadar turli marosimlar doirasida o'tadi. Marosimchilik millatning o'ziga xosligi va tarixiy tajribasini saqlash va an'analarni kelajakka etkazish vositasidir.

Milliy ma'naviy qadriyatlar ming yillar davomida shakllangan, tarix sinovlariga dosh berib necha-necha avlodlardan o'tib kelayotgan ma'naviy boylik ekanligi, shubhasiz. Lekin bu boyliklar o'z-o'zidan va osonlikcha qadriyatga aylanmaydi. Tom ma'nodagi qadriyat maqomini olish uchun bular odamlar va ijtimoiy guruhlarning ichki dunyosi va turmush tarziga singishi, faoliyatini yo'lga solish va baholash mezoniga aylanishi kerak.

Umuman, milliy ma'naviy qadriyatlar ijtimoiy hayotning va ma'naviy borlig'imizning muhim va serqirra sohasi bo'lib, inson va jamiyat kamolotida muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy qadriyatlar muttasil rivojlanib, takomillashib boradi. Bularning ijtimoiy guruhlar va alohida shaxslar tomonidan o'zlashtirilishi ta'lim va tarbiyani talab qiladi.

Milliy g'oyada umuminsoniy qadriyatlar va milliy xususiyatlarning e'tirof etilishi. Bozor iqtisodiyoti ko'pchilik xalqlarga manzur bo'lgan va ular kelajagini ta'minlovchi iqtisodiyot hisoblanadi. U hozirgi davrga xos umuminsoniy iqtisodiyotdir. Bozor iqtisodiyoti iqtisodiy faoliyatida erkinlikka, xo'jalik yuritishda oqilonalik tamoyillariga asoslangan demokratik iqtisodiyotdir.

O'zbekistonning sobiq ma'muriy-buyruqbozlik tuzumidan bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin, demokratik tuzumga o'tish yo'li - jahonda o'zbek modeli deb tan olingan rivojlanish yo'lidir. Uning asosiy mazmuni jamiyatni inqilobiy tarzda emas, balki bosqichma-bosqich, tadrijiy ravishda isloh etishni nazarda tutadi. Prezidentimiz Islom Karimov 1992-1993 yillarda «O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li», «O'zbekiston - bozor munosabatlariga o'tishning o'z yo'li» asarlarida demokratik jamiyat qurishning jahon taraqqiyoti tajribasi tahlil qilindi. O'zbekistonda demokratik, ijtimoiy adolatli jamiyat qurishning keng qamrovli yo'nalishini, o'zbek modelini asoslab va belgilab berdi. Bugungi kunda mustaqil O'zbekiston ana shu demokratik, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini qurishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. Ana shu siyosat negizida o'zbek modeli yoki boshqacha aytganda Islom Karimov yo'li yotibdi. O'zbekiston bozor iqtisodiyotiga o'tishning islohot yo'lini tanlab olar ekan uning asosida ichki siyosat olib borishning beshta asosiy tamoyilini ishlab chiqdi. Ular quyidagilardan iborat:

1. Iqtisodiyotning siyosatdan ustunligi yoki iqtisodiyotning mafkuraviy maqsadlarga bo'ysundirilmasligi. Iqtisodiy islohotlar hech qachon siyosatdan ortda qolmasligi zarur, u biror mafkuraga bo'ysundirilishi aslo mumkin emas. Ichki va tashqi iqtisodiy munosabatlar mafkuradan holi bo'lishi lozim. Bozor mexanizmlarini ishga solish uchun avvalo:

1) Mulknii davlat tasarrufidan chiqarish va xususiyashtirish siyosatini o'tkazish; 2) bahoni, narh-navoni bosqichma-bosqich erkinlashtirish; 3) bozor infratuzilmasini shakllantirish; 4) aholini ijtimoiy himoya qilish siyosati olib borilmoqda.

2. Davlat - bosh islohotchi. U islohotlarning ustuvor yo`nalishlarini belgilab berishi, yangilanish va o`zgarishlar siyosatini ishlab chiqishi va uni izchillik bilan amalga oshirib keldi va kelmoqda. Bozor iqtisodiyotini davlat yo`li bilan tartibga solish, iqtisodiyotning davlat sektorini rivojlantirishni boshqarish hamda ijtimoiy muammolarni hal etish yo`li bilan bevosita, huquqiy va iqtisodiy vositalar yordamida bilvosita amalga oshirilmoqda.

3. Jamiyat hayotining barcha sohalarida qonunning ustuvorligi. Demokratik yo`l bilan qabul qilingan Konstitutsiya va qonunlarni hech istisnosiz hamma hurmat qilishi va ularni og`ishmay amalga oshirish lozim. Huquqiy davlatning elementlari: a) qonun ustuvorligi; b) qonun oldida hammaning tengligi; v) hamma o`z ish faoliyatini qonun doirasida bajarishi; g) hokimiyat organlarining bo`linish kabi printsiplariga amal qiladi.

4. Kuchli ijtimoiy siyosat. Aholining demografik tarkibini hisobga olgan holda, kuchli ijtimoiy siyosat yuritib kelinmoqda. Bozor munosabatlarini joriy etish bilan bir vaqtda, aholini, ayniqsa kam ta`minlangan oilalarni, bolalar va keksalarni ijtimoiy himoyalash yuzasidan oldindan ta`sirchan chorlar ko`rilishi lozim. Bunda 1) daromad (pul) siyosati yani pul-kredit siyosati, pul daromadi siyosati o`tkazilib kelinmoqda. 2) Ijtimoiy ta`minot va ijtimoiy kafolatlar, kam ta`minlanganlarni ijtimoiy qo`llab-quvvatlash. 4) Aholiga ijtimoiy xizmatlarni ko`rsatish. 5) Xalqning moddiy turmush sharoitlarini yaxshilash kabilar amalga oshirilmoqda.

5. Bozor iqtisodiyotiga o`tishning bosqichma-bosqich o`tishi - tadrijiy yo`li. Bozor iqtisodiyotiga ob`ektiv qonunlarning talablarini hisobga olgan holda, tadrijiy asosda, puxta o`ylab, bosqichma-bosqich o`tilmoqda. Bu yo`l Evropadagi sobiq sotsialistik mamlakatlar qo`llayotgan «SHoka terapeya» yo`lidan tubdan farq qilib (ular birdaniga), bozor iqtisodiyotiga iqtisodiyotda, siyosatda, ma`naviy hayotda, ijtimoiy jarayonlarda bosqichma-bosqich o`tilmoqda.

Ushbu tamoyillar O`zbekistonning o`z istiqlol va taraqqiyot yo`lining asosini, o`tish davri dasturining negizini tashkil etadi. Ularning amalga oshirilishi mamlakatimizda ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni, eng muhimi, bozor munosabatlarini izchil joriy etishni ta`minlamoqda.

Taraqqiyotning o`zbek modeli xalqimizning milliy davlatchilik an`analari, qadriyatlari va mentalitetiga tayangani, ayni vaqtda, jamiyatni isloh etish borasidagi dunyo tajribasining ilg`or yutuqlariga asoslangani tufayli xalqaro hamjamiyat tomonidan e`tirof etilmoqda.

Xalq farovonligi g`oyasi, uning mohiyati va yo`nalishlari. Tarix va taraqqiyotning bosh maqsadlaridan biri - bu xalq farovonligiga erishishdir. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar inson uchun, uning farovon hayoti uchun xizmat qilishi kerak.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning oliy maqsadi - xalqimizga munosib turmush sharoiti yaratishdan iborat. YA`ni islohot - islohot uchun emas, inson uchun, uning farovon hayoti uchun xizmat qilishi lozim. Jamiyatimizdagi har qanday yangilanish, har qanday o`zgarish mohiya-tida ana shu maqsad mujassamdir. Bu haqiqatni odamlar ongiga singdirish, keng aholi qatlamlarining islohotlar mohiyatini anglab etishga va uning faol ishtirokchisiga aylanishiga erishish zarur. buning uchun esa ularning dunyoqarashini, hayotga, mehnatga, erga munosabatini tubdan o`zgartirish muhim ahamiyat kasb etadi. CHunki farovon turmush asosi -

erkinlik, tadbirkorlik va tashabbuskor-likdir. Biz bularning har bir haqida qisqacha to`xtalishni lozim topdik:

1. Erkinlik - farovon turmush asosi. Mamlakatimiz Prezidenti Islom Karimov o`zining qator asar va chiqishlarida bu masalaga alohida e`tibor berib kelmoqda. Xususan, «O`zbekiston XXI asrga intilmoqda» asarida mamlakatimiz uchun XXI asr boshlaridagi asosiy ustuvor yo`nalish-laridan birini ham ana shu masala bosh vazifa qilib qo`yildi. “Birinci ustuvor yo`nalish - mamlakat siyosiy, iqtisodiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini yanada erkinlashtirish”.

Davlat qurilishi va fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayon-larini erkinlashtirish masalasi ham katta ahamiyat kasb etadi. Bu bora-dagi asosiy vazifalar hokimiyat barcha tarmoqlarining bir-biridan mustaqil holda ish yuritish tamoyillarini mustahkamlash, hokimiyat vakolatlarini nodavlat va jamoat tashkilotlariga, fuqarolarning o`z-o`zini boshqarish organlariga bosqichma-bosqich o`tkaza borish, ularning haq-huquqlarini va erkinliklarini muhofaza etishni kuchaytirishdan iborat. Prezident I.A.Karimov 2005 yil 28 yanvarda O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo`shma majlisidagi yig`ilishida bu masalaga alohida e`tibor berib shunday degan edi: «Davlat qurilishi va boshqaruvi sohasidagi eng muhim vazifa bu qonunchilik hokimiyati bo`lmish mamlakat Parlamentining roli va ta`sirini kuchaytirish, hokimiyatning qonunchilik, ijro va sud tarmoqlari o`rtasida yanada mutanosib va barqaror muvozanatga erishishdan iborat». SHuningdek, yurtboshimiz «Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari» tamoyili haqida to`xtalib, o`zini-o`zi boshqarish organlari - mahalla, mahalla qo`mitalari va qishloq fuqarolik yig`inlarining roli hamda vakolatlarini amalda kuchaytirish lozim»ligi bayon etildi.

Iqtisodiyot sohasini yanada erkinlashtirish maqsadi - birinchi navbatda davlatning boshqaruv rolini chegaralash, xo`jalik yurituvchi sub`ekt-larning iqtisodiy erkinliklarini hamda iqtisodiyotning barcha sohalarida xususiy mulk miqyoslarini kengaytirish, mulkdorlarning mavqei va huquq-larini mustahkamlash demakdir.

2. Tadbirkorlik - farovon turmush asosi. Prezidentimiz Islom Karimov 1994 yil 16 dekabrda Prezident huzuridagi Iqtisodiy islohot, tadbirkorlik va xorijiy sarmoyalar bo`yicha idoralararo Kengashning navbat-dagi majlisida “Tadbirkorlik - iqtisodiyot kelajagi” mavzuida mazkur masala yuzasidan o`z fikr-mulohazalarini bayon etgan edi. Unda bozor muno-sabatlariga o`tishning keyingi bosqichida quyidagi 3 ta ustuvor yo`nalishni belgilab berdi:

“Birinci asosiy masala” - mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish borasidagi ishlarni oxiriga etkazishdan iborat. Islohot-ning asosiy ma`nosi va kerak bo`lsa, negizi bu - mulkni haqiqiy egasiga topshirish, tadbirkorlikka keng imkoniyat ochib berishdir.

Ikkinchi muammo va ustun yo`nalish - iqtisodimiz tarkibini keskin o`zgartirish, ya`ni xom ashyo emas, tayyor mahsulot chiqarishga, uning sifati va raqobatbardoshligini dunyo bozori talablariga javob beradigan holga etkazish...

Uchinchi muhim vazifa - milliy pulimiz nufuzini yanada mustahkamlash, uning Amerika dollari, nemis markasi, yapon ieni kabi dunyodagi obro`li valyutalar bilan erkin almashuviga erishmoqdir.

“Har bir odam boy bo`lsa, davlat boy bo`ladi, har oila obod bo`lsa, mamlakat obod bo`ladi”.

YUrtboshimiz Islom Karimov bu fikrlarini davom ettirib, 1999 yil 27 iyulda Vazirlar Mahakamasining birinchi yarmida iqtisodiy islo-hotlar yakuniga bag'ishlangan yig'ilishida "Tadbirkorlik - yuksalish garovi" mavzuida ma'ruza qildi. Ushbu ma'ruzadagi ba'zi, muhim tomonlarini keltirib o'tamiz:

«Bugungi kundagi asosiy vazifamiz - tanlab olingan islohotlar va yangilanish yo'limizdan orqaga qaytmaslik. Oliy Majlisning XIV sessiya-sidagi «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda» ma'ruzasida bayon qilingan iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot strategiyamizning asosiy yo'nalishlarini amalga oshirishdir».

Bugungi kundagi asosiy vazifamiz - xalq turmushini yaxshilashdir, toki diyorimizda yashayotgan har bir inson o'zi va oilasi misolida o'z farovonligi ortib borayotganini his qila olsun.

Bugungi kundagi asosiy vazifamiz - mustaqilligimizni yanada mustahkamlash, mamlakatimizning xalqaro obro'sini oshirish. Xonadonimiz-dagi xavfsizlik, barqarorlik, tinchlik va totuvlikka nisbatan bo'layotgan har turli tahdid va xavf - xatarlarga nisbatan ogoh va hushyor turishdir».

Umuman, «Tadbirkorlik to'g'risida»gi (1995) qonunda ta'kidlangani-dek, «Tadbirkorlik - mulkchilik sub'ektlarining harakatdagi qonunchilik doirasida tovar ishlab chiqarishga, xizmat ko'rsatishga hamda daromad va foyda olishga qaratilgan tashabbuskorlik faoliyati»dir.

Tadbirkorlikning quyidagi shakllari mavjud:

- a) shaxsiy (xususiy) faoliyat;
- b) yollanma mehnatni jalb qilib amalga oshiriladigan tadbirkorlik;
- v) fuqarolar va yuridik shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan jamoa yoki qo'shma tadbirkorlik.

3. Tashabbuskorlik - farovon turmush asosi. Islom Karimov mustaqillik yillarida kadrlarning ishbilarmonlik faoliyatini 3 toifaga ajratib ko'rsatgan edi: 1) bu hozirgi og'ir vaziyatdan foydalanib qolishga harakat qiladigan, faqat o'z manfaatini o'ylaydigan, xalq g'ami, tashvishidan begona kishilar. 2) Befarq, loqayd odamlar bo'lib, ular hech kimga qarshi gapirishni, dushman orttirishni xohlamaydigan kishilar. 3) YOsh, tashab-buskor, kuch-g'ayratga to'la, Vatan ravnaqi uchun fidoyilik bilan xizmat qiluvchi kadrlar.

Umuman, bugungi tashabbuskor xodimlar oldiga puxta bilim, xorijiy mamlakatlar tajribasi va chet tilini egallash, iste'dodli, iymonli, adolatli, mas'uliyatni his qilish kabi bir talay talablar qo'yilmoqda.

Demak, bozor iqtisodiyoti sharoitida milliy - ma'naviy qadriyatlarga e'tibor berishda quyidagilarga diqqat qaratmoq kerak:

1. Bozor iqtisodiyoti munosabatlari talablari asosida an'anaviy madaniyatga qaytadan baho berish lozim.

2. Dunyoviy mezonlardan kelib chiqish zarur. Bunda:

a) mantiq talablari va qoidalariga mos yondashuv darkor.

b) tajriba (eksperiment) sinovidan o'tgan bilimlarga asoslangan mezonlarga tayanish kerak.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida milliy-ma'naviy qadriyatlar insonlar-ning ijtimoiy manfaatlariga bo'sundiriladi. Gelvitsiy: «Tabiat tabiiy qonunlar orqali boshqarilsa, jamiyat ijtimoiy manfaatlar qonuniyatlari asosida boshqariladi», degan edi.

An`anaviy madaniyat va «milliy-ma`naviy qadriyatlar»ni eskicha inkor etishning milliy g`oyaga zidligi.

«An`ana» - o`tmishning keajakka meros qoladigan, avloddan avlodga o`tdigan, jamiyat hayotining turli sohalarida namoyon bo`ladigan moddiy va ma`naviy qadriyat. «Madaniyat» (arab. «madina» va «iyat» - shaharga oid ta`lim-tarbiya ko`rganlik) - turlicha talqin etiladigan, murakkab va ko`p ma`noli tushuncha. An`anaviy madaniyat manbai abadiy emas, ijtimoiy muhitlar, jarayonlar, siyosatlar natijasida o`zgarib boradi. An`anaviy madaniyatning jamiyat hayotidagi o`rnini belgilab olishda tarixiy taraqqiyot bosqichi ta`sirida o`zgarib borgan an`ana, urf-odat, moddiy va ma`naviy boyliklarga yangicha mezonlar orqali yondashmoq kerak. Xalqimiz tarixida ana shunday «an`anaviy madaniyat»ni saralash bosqichlari 3 ta tarixiy davrni bosib o`tgan.

1. «An`anaviy madaniyat»ning birinchi saralash davri ibtidoiy mifo-logik ta`sirlar ostida shakllangan an`analar, qadriyatlarga yangicha mezon orqali baho berish davri.

2. Islom qadriyatlari mezonining qaror topishi bilan bog`liq bo`lgan an`anaviy madaniyat.

3. Dunyoviy fanlar ta`siri ostida shakllangan hozirgi zamon an`ana-viy madaniyatlari.

Bu bosqichlarning har bir davri haqida qisqacha to`xtalamiz.

1. «An`anaviy madaniyat»ning birinchi saralash davri eramizdan oldingi ikki ming yillikning so`nggi choragi va birinchi ming yillik boshlariga to`g`ri keladi. Bu davr jamiyat barcha tomonlarining o`sishi va o`zgarishiga asos bo`lgan yangicha ijtimoiy munosabat, mezonlarning qaror topishi bilan bog`liq. Bu davr ijtimoiy-siyosiy o`zgarishlarga mos keladigan, an`anaviy qadriyatlar mezoni hisoblangan «Avesto» yozma yodgorligi bilan uzviy bog`liq. Bu davrda nisbatan tor doiradagi hududlar, urug` va qabilalar manfaatlariga mos kelgan qadriyatlar mezoni o`rniga keng doiradagi hududlar va elatlar mushtarak manfaatlarining izchil ifodasi bo`lib, ibtidoiy ko`p xudolik (poleteistik) tasavvurlar o`rniga yakka xudolik (monoteistik) tasavvurlarning qaror topa boshlaganligini ko`ramiz. Mazkur jarayonning ilk bosqichlarida nisbatan kengroq hududlarda istiqomat qiluv-chi urug` va qabilalarning umumiy manfaatlarini ifoda etuvchi obrazlarning yaratilishiga kuchli ehtiyoj sezilgan.

Qabilalar o`rtasida umume`tirof etilgan dastlabki obraz «Hamma narsani ko`rib turuvchi, hamma narsadan xabardor, ming ko`zli va ming qulog`i bor, qabilalar o`rtasidagi kelishilgan shartnoma talablarining bajarili-shini qattiq nazorat qiluvchi adolat tarozisini qo`lida tutgan quyosh timsolidagi «mitra» bo`lib shakllandi.

Umuman, o`sha davr uchun o`ta muhim bo`lgan narsa qabilalar o`rtasidagi umumiy an`anaviy axloqiy normalarni qaror toptirish va unga izchil amal qilish zaruriy ehtiyojga alanadi. Chunki Irtish-Urol hududlaridagi yuzlab qabilalar o`rtasida umumiy kelishuv (shartnoma)lar tuzilib, unga qat`iy rioya qilmasdan turib, tabiatning injiqliklariga birgalikda (hamjihat-likda) kurash olib borish, boshqa hudud qabilalaridan o`z hududlarini himoya qilishning imkoni yo`q edi.

«Avesto» ta`limotidagi an`anaviy qadriyatlar mezoni to`la sof diniy-mifologik mazmun bilan cheklanib qolmasdan, balki shu bilan birga ijtimoiy muhit talablarini ham, tabiiy hodisalarni o`rganish asnosida vujudga kelgan bilimlarga ham

suyanadigan dunyoviy harakterga egaligi bilan ajralib turadi. Masalan, yovuz dev Axrimon odamlarga dahshat urug`ini sochish uchun o`n ming turdagi kasalliklarni yuboradi. Unga qarshi ezgulik tangrisi Axura Mazda 9999 ta kasallikning davosini tabiatdagi narsa-hodisalar (jonsiz, tirik va o`simliklar) dunyosining xossalari, sifatleri ko`rinishda odamlar uchun yaratadi. Odamlar tabiatni chuqur o`rganishlari orqali mazkur shifobaxsh xossa va sifatleri ajratib olib, o`z dardlariga shifo topgan-lar. eng muhimi, tabiatni o`rganish orqali ortirilgan bilimlar qadriyat darajasiga ko`tarilgan. SHundan bo`lsa kerak, Otashparastlar qadimda, hatto o`rta asrlarda ham 3 ta narsa bilan mashhur bo`lganlar: 1) sehrgarlik; 2) tabobat ilmida; 3) vinochilik bilan shuhrat qozonganlar. Bu fazilat-larning uchalasi asosida ham tabiatni chuqur o`rganish yotganligini ko`ramiz.

2. An`anaviy qadriyatlarni saralashning ikkinchi davri Islom dinining tarqalishi bilan bog`liq. Har qanday g`oyalar tizimi o`z davri jamiyatining ijtimoiy talablari asosida vujudga kelib ijtimoiy taraqqiyotning keyingi davr ijtimoiy muhit talablariga javob berolmay qolishi bu hech mubolag`asiz ijtimoiy qonuniyatdir. Insoniyatga va uning keyingi taraqqiyotini yangi-yangi mezonlar bilan ta`minlagan yozma yodgorligidagi zalvorli g`oyalar jamiyatning to`laqonli keyingi taraqqiyoti uchun yagona mezon bo`la olmay qoldi.

Islom dini SHarq ma`naviyatining keyingi takomillashuvi uchun o`ta qat`iy belgilangan talablar va uning muvaffaqiyatli echimi uchun yangi-yangi mezonlari bilan dunyo sahnasiga ko`tarildi. Bu davrga kelib, mavjud ijtimoiy tizimning o`zgarishi bilan bog`liq holda o`tmish an`anaviy qadriyatlariga yangicha mezonlar orqali baho berish va saralash davri boshlandi. Masalan, Otashparastlikdagi o`lgan murdani suyagini etidan tozalash jarayoni bilan bog`liq dahshatli manzaralar, nikoh, oila va mulkiy vorislik va boshqa ko`plagan jihatlar bilan bog`liq an`analarni qayta ko`rib chiqish tarixiy ehtiyojga aylangan edi. Huddi ana shu va shunga o`xshash tarixiy ehtiyojlarni qoniqtira oladigan mafkura bo`lib Islom g`oyalari tarix sahnasiga ko`tarildi.

SHarq xalqlari tafakkuri Islom g`oyalari tomonidan egallanishi dunyoni anglashning alohida jarayonini vujudga keltirdi. Islom ideallari va kategoriyalari hamda ularning mazmuni diniy xarakterga ega bo`lib, o`zidan oldingi diniy-mifologik qarashlarga nisbatan ham o`ta g`ayri tabiiyligi hamda bir tomonlamaligi bilan ajralib turadi. O`zida mintaqaviy va jahon dinlari tajribasini o`zlashtirib olgan bu din jamiyatning barcha tomonlari va musulmonlarning ichki dunyosini ham egallab olib, ularga o`z e`tiqod talablarini tiqishtirar edi.

Musulmonlar uchun islom ideallari asosida yaratilgan obrazlar orqali dunyoni idrok etishdan boshqa har qanday o`zgacha qarashlarga yon bermasligi bilan ham bu din farqlanadi. Islom rivojlangan o`rta asr jamiyatlarining talablariga moslashgan va har qanday muammolarning echimini topa olgan g`oyalar tizimi bo`lib qaror topdi. Lekin Islom ideallari va mezonlari yangi davr jamiyatlarining talablariga javob berolmay qoldi. CHunki jamiyat taraqqiyotini ta`minlovchi harakatlan-tiruvchi kuchlar o`zgardi.

YAngicha ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar tizimi qaror topa bosh-ladi. Bunday sharoitlarda o`rta asrchilikka mos qoliplar, an`anaviy andozalarni yangi sharoitga moslab o`zgartirishning uddasidan chiqishning o`zi bo`lmas edi. Bunday moslashish asrlar mobaynida haqiqatning yagona manbasi deb ishontirilib kelingan

mezonlarning o'zgarishi islomiy tasavvurlar tizimini tutib turgan asoslarning to'g'riligiga shubha uyg'otar edi.

3. *Huddi ana shu paytda yangi davr* ruhini o'zida mujassam-lashtirgan, ijtimoiy taraqqiyot talablariga javob tariqasida qaror topgan dunyoviy tamoyillar, tushuncha va kategoriyalar yuzaga keldi. Bu g'oyaviy ta'limotga ko'ra ular islom diniy mazmundagi javoblarni tayyorlab, go'yo hozirgi taraqqiyot islom uchun asli yangilik bo'lmasdan, balki unutilgan eskilikdan o'zga narsa emasdir deb chiqdi.

Ular yangi davrga xos muammolar echimini islom tamoyillari va andozalaridan kelib chiqqan holda topishga harakat qildilar. SHuning uchun ham dunyoviy taraqqiyot keltirib chiqargan va dunyoviy mazmunga ega bo'lgan tushuncha va kategoriyalarga islomiy mazmun bera boshladi. «Islom demokratiyasi», «Islom sotsializmi», «Islom taraqqiyot yo'li» va shunga o'xshash boshqa ko'plagan tushunchalarning vujudga kelishi bu islom dunyoqarashining beqiyos imkoniyatlaridan emas, balki islom yangi dunyo talablariga moslasha olmayotganligidan darak beradi. Boshqacha qilib aytganda islom yangi dunyo muammolariga hozirgi zamon taraqqiyoti darajasiga mos keladigan javob topolmay ojiz qolganligini ko'rsatadi.

To'g'ri, islomda dunyoviy ilmlarni targ'ib qiluvchi, aqlni haqiqat mezoni deb hisoblovchi Mo'tazaliylar oqimi mavjud bo'lgan. Hatto bunday mafkura milodning 813-850 yillar orasida arab xalifaligining rasmiy davlat mafkurasini deb ham e'lon qilingan.

Islom uchun yot hisoblangan falsafa va boshqa dunyoviy ilmlar islom dinining nazariy asoslarini mantiq talablari va qoidalariga muvofiq mustahkamlanishiga yordam berdi. Lekin mantiq qonunlari va qoidalari e'tiqod talablari hamda ehtiyojlarini qondirishgagina qaratilib cheklangan, bir tomonlama harakterga ega edi. Islomning dunyoviylik tomoni bo'lgan takomillashuvi shu bilan barham topdi.

Dunyoviy mazmundagi «An'anaviy qadriyatlar» mezoni deb ataluvchi 3-saralash bosqichi XVIII asr Evropa (birinchi navbatda Frantsuz) ma'rifat-parvarlari tomonidan shakllantirildi. XVI-XVII asr frantsuzlar Renessans deb ataladigan uyg'onish davri aslida IX-XII asrlarda musulmon sharqida, xususan Xurosan, Movaraunnahr va Xorazmda birinchi navbatda Mo'tazaliylar ta'siri ostida vujudga kelgan. Bizda SHarq renessans deb ataluvchi jamiyatni tashkil etuvchi barcha sohalardagi ijtimoiy-madaniy munosabat-larda yuz bergan keskin yuksalish davrining uzviy davomi deb ham baho berish mumkin. CHunki o'sha davrlarda YAqin va O'rta SHarq musulmonlarining hayot tarzi, yashash madaniyatlari dunyoning boshqa mintaqalari, shu jumladan Evropa xristian madaniyatidan ham yuksak rivojlanganligi bilan mutlaqo ajralib turdi.

XI asrning oxirlaridan boshlangan Salb yurishlari Evropaliklar uchun SHarq madaniyatiga taqlid qilish, uni qiziqib o'rganish davrining boshlanishi deb ham qarash mumkin. Evropaliklar SHarqona muammo madaniyati, qadimgi YUnon va Rim madaniyatlarining tarkibiy qismi bo'lgan, hozirda esa Evropada unutilgan yuvinish, tozalik gigiena madaniyati bilan turk hammomlari orqali tanisha boshladi. Farb dastlab ilk bor yal-yal yonib turgan gilamlar bilan, so'ngra shaxmat o'yini bilan bevosita SHarq madaniyati orqali yaqindan tanisha boshladi.

Evropaliklar uchun har tomonlama ibrat namunasiga aylangan musulmon sharq madaniyati tarkibi bir vaqtlar YUnon va Rim madaniyatiga xos bo'lgan elementlarni g'arb yana qaytadan o'zlashtirib olishga kirishdi. Musulmon zadoganlari oilalaridagi o'ta nozik munosabatlar va islom dinidagi kibor oilalarda ayollarga berilgan huquq va erkinliklarni katolik cherkoviga qaram xristianlar hatto orzu ham qila olmaganlar.

Biroq bir narsaga alohida urg'u berish lozim, u ham bo'lsa Evropa SHarq xalqlari madaniyati va ma'naviyatiga faqat havas qilish bilan cheklanib qolmadi. U endi SHarq ma'naviyati yutuqlarini o'zlashtirib olish bilan jiddiy shug'ullana boshladi. Evropaliklar musulmon sharq madaniyatidan ancha orqada qolib ketganligini ilk bora anglab etgan edilar.

Suqrot, Aflatun va Arastulardan boshlangan dunyoni bilishda ratsional aqlning hal qiluvchi roli to'g'risidagi ratsionalizm Forobiy, Ibn Sino va Ibn Ro'sht ijodlari orqali Evropaga keng tarqalishi natijasi o'laroq evropaliklarda oldin an'ana tusiga kirgan dunyoni Injil dogmalari orqali idrok etishlariga barham berdi. endilikda tevarak-atrofdagi narsa-hodisalarga mantiq talablari va qoidalari orqali qarashga bo'lgan intilishning kuchayishiga sabab bo'lgan edi.

XVIII asr Frantsuz ma'rifatparvarlari esa tabiiy va ijtimoiy hodisalarni o'rganishda diniy dunyoqarashdan foydalanishni butunlay man qilish va hatto cherkovni davlat siyosatidan, umuman maorif va tarbiya masalalaridan ajratish zarur deb chiqdilar. Xuddi o'sha davrlarda jamiyat va davlat, umuman ijtimoiy hayotning dunyoviy taraqqiyot yo'li to'g'risidagi ta'limotlar etilib kela boshladi. O'sha davrning yirik ma'rifatparvar mutafakkirlaridan Volter, J.J.Russo, D.Didro va boshqalarni ko'rsatib o'tishimiz mumkin.

Ular Evropa madaniyati asosida xristianlik dunyoqarashi, marosim va urf-odatlarini, axloq normalari va h.k.lar yotishini bilar edilar. Lekin xristianlik dunyoqarashi jamiyatning keyingi taraqqiyotini ta'minlashga qodir bo'lmay qolgan, aksincha taraqqiyot to'siq kuchga aylanganligini fosh qilib xristianlik insoniyat (Evropa)ning keyingi taraqqiyoti oldida jahillikdan o'zga narsa emas, deb chiqdilar.

Mazkur mutafakkirlar tomonidan gumanizm g'oyalarining ishlab chiqilishi «Butunjahon inson huquqlari deklaratsiyasi»ning moddalari uchun asos bo'lib xizmat qildi. J.J.Russo tomonidan «Ijtimoiy shartnomalar» kitobi (ta'limoti)ning yaratilishi Evropada xristian qadriyatlarini orqali-gina ijtimoiy hodisalarga baho berib, odatlangan jamoatchilik uchun inqilobiy dunyoqarash bo'lib xizmat qildi.

Dunyoviy taraqqiyot yo'li o'z ichiga asosan: 1) dunyoviy fan yutuqlari; 2) gumanizm tamoyillariga; 3) ijtimoiy talablar asosida shakllangan an'anaviy axloq normalariga rioya qilishni va hokazolarni qamrab oladi.

An'anaviy madaniyat qadriyatlarining 3 ta shakli mavjud:

1. Elitar madaniyat
2. Xalq madaniyati
3. Ommaviy madaniyat

1. elitar madaniyat - (Frantsuz, eng sara) - har qanday ijtimoiy tuzilmaning boshqaruv, madaniyat, fanni rivojlantirish funksiyalarini amalga oshiruvchi oliy imtiyozli qatlam madaniyatidir. elita haqidagi nazariyalar dastavall Platon, Nitshe g'oyaviy qarashlarida bayon qilingan bo'lib tizimli bir ko'rinishga XX asr boshlarida V.Peretto, G.Moska, Mixel's ta'limoti tufayli yuzaga keldi.

Hozirgi Farb sotsiologiyasida elita turli xil ko`rinishlarga ko`ra olib qaraladi. Bunda elita hokimiyatga yo`nalgan, siyosiy jihatdan eng faol odamlar (Moska), jamiyatda eng ko`p obro`, maqom, boylikka ega bo`lgan, ommaga nisbatan aqliy va axloqiy ustunlikka ega odamlar (X.Ortega-I.Gasset), jamiyatning noijodiy ko`pchiligidan farq qiluvchi qismi (Toinb), eng malakali mutaxassislar, menejerlar va boshqaruv tizimidagi oliy xizmatchilar (texnologik determinizm) kabi izohlanadi. Hozirgi zamon sotsiologiyasi elita nazariyasi Mills, Rismen, Bell qarashlarida o`z ifodasini topgan.

Kiborlar (elita) madaniyati bilan bog`liq bo`lgan qadriyatlar esa - jamiyatning imtiyozli tabaqalari uchun shakllantiriladigan, «san`at san`at uchun» qoidasiga asoslangan madaniyat (masalan, nafis san`at, mumtoz musiqa, faqat kiborlargina mutolaa qiladigan badiiy adabiyot). Odatda kiborlar madaniyati namunalari oddiy odamlar uchun murakkab bo`ladi va ularni ko`proq maqomga ega bo`lgan toifa vakillari iste`mol qiladilar.

2. Xalq madaniyati - maxsus tayyorgarligi bo`lmagan shaxslar tomoni-dan bunyod bo`lgan madaniyat qadriyatlaridir. Xalq ijodining mualliflari, odatda noma`lumdir. Jumladan, afsonalar, ertaklar, dostonlar («Go`ro`g`li», «Alpomish» va h.k.), xalq o`yinlari, kuy-qo`shiqlari (lapparlar) va boshqa. Ijrosiga ko`ra xalq madaniyati elementlari yakka (masalan, baxshilar), guruh (qo`shiq yoki o`yin ijrosi) yoki ommaviy (masalan, sayillar, xalq bayramlari) ko`rinishga ega bo`lishi mumkin.

3. Ommaviy madaniyat - XX asr o`rtalarida ommaviy muloqot va axborot vositalarining jamiyat hayotiga chuqur kirib borishi va barcha ijtimoiy guruhlar uchun etarli bo`lishi natijasida shakllangan va mohiyatan barcha yoshdagi aholi uchun tushunarli bo`lgan madaniyat namunalari (ommaviy estrada musiqasi, tsirk va h.k.) qadriyatlaridir.

Ommaviy madaniyat odatda kiborlar yoki xalq madaniyat qadriyatlariga nisbatan kamroq badiiy qadrga ega va u ommaviy iste`molga mo`ljallab madaniy qadriyatlarni ishlab chiqishni ifodalaydi hamda u industrial jamiyatlarga xosdir. Ommaviy madaniyat barcha odamlarga qaratilgan bo`lib, muttasil ravishda kundalik hayot uchun ishlab chiqiladi va ommaviy muomala vositalari faoliyatida yorqin namoyon bo`ladi.

Bundan tashqari madaniy qadriyatlarning 2 xili mavjud: 1. Submada-niyat. 2. Kontrmadaniyat.

1. Submadaniyat - (lot. atrofida, ostida va madaniyat) - har bir ijtimoiy guruh va avlodga xos bo`lgan, jamiyatdagi hukmron madaniyatdan farqlanuvchi madaniyat olami (masalan, yoshlar submadaniyati, milliy guruhlar, qariyalar, jinoiy guruhlar submadaniyatlari va h.k.). Submadaniyat hukmron madaniyatdan tili, kiyinishi, odatlar va boshqa jihatlari bilan farqlanadi. YOlg`iz odamlar, sport bilan shug`ullanuvchilar, tilanchilar, o`g`rilar, kar-soqovlar va boshqa o`z madaniyatiga egadirlar. Turli ijtimoiy tabaqa vakillari farzandlari ham o`zaro farqlanadilar - ular turli maktabga qatnaydilar, turli kitoblar o`qishadi va h.k.

2. Kontrmadaniyat - qarama-qarshilik asosida rivojlanadigan va unga javob tariqasida yuzaga keladigan madaniyat qadriyatlaridir.

Madaniyat dinamikasida a) makondagi madaniyat; b) zamondagi madaniyatlar ham mavjud.

Makoni munosabatlar: a) mavjud voqealarning tartibini; b) moddiy ob'ektlarning ko'lamini ifodalaydi.

Zamoni munosabatlar: a) almashtiruvchi voqealarning tartibidan; b) ularning uzunligidan iboratdir.

Materialistlar: makon va zamoni ondan tashqarida, onga bog'liq-mass, olamda sodir bo'ladigan protsesslar makon va zamonda yuz beradi deb hisoblovchilar.

Idealistlar: makoni- zamoni munosabatlar onga, absoyut ideyaga, olamdan ustun turuvchi onga bog'liq, deb tushuntiradi.

XX asr tasavvuriga ko'ra makon: 3 o'lchovli kontinuumni tashkil qiladi:

zamon: 1 o'lchovga ega. Ular birgalikda yagona 4 o'lchovli kontinuumni tashkil qiladi.

SHu boisdan ham bugungi kunda an'anaviy madaniyat va milliy-ma'naviy qadriyatlarga faqat eskilik sarqiti deb qaramaslik lozim. Bularni to'g'ri anglamaslik, yoki milliy-ma'naviy qadriyatlarga eskicha yondashish birinchidan, milliy qadriyatlarni to'g'ri anglashda xudbinlik (sinfiy egoizm) hodisasini keltirib chiqarishi mumkin. Ikkinchidan, Bertran Rassel tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy munosabatlarda eng avvalo umuminsoniy manfaatlar ustuvorligini e'tirof etish ham milliy nigilizm (ya'ni, millat haq-huquqlarining poymol qilinishiga olib keluvchi siyosiy yo'nalish) hodisasini keltirib chiqarishi mumkin.

Milliy qadriyatlarni inkor etishning milliy g'oyaga ziddligi. Milliy qadriyatlar ba'zilar o'tmish mustabid tuzum sharoitida tazyiq va tahqirga uchragan, ularga «eskilik sarqiti», «o'tmishning qodig'i» degan tamg'alar bosilgan edi. Xatto, bolani beshikka belash, isiriq tutatish, maxsi-kavush kiyish, oyoqni sandalda issiq tutish kabi beg'ubor odatlar ham shu tahqirdan chetda qolmagan.

Mustamlakachilik siyosati sohta qadriyatlar, begona taomillarni zo'rlab kiritishga urindi. Xalqimizning ruhi va tabiatiga zid bo'lgan - ichkilikbozlik va giyohvandlik, behayolik va andishasizlik illatlari ildiz ota boshlagan edi. Milliy ma'naviy qadriyatlarni himoya qilish millat-chilik deb baholandi.

O'zbekiston mustaqilligi ma'naviy qadriyatlarni yuksaltirish uchun mustahkam poydevor yaratdi. Milliy istiqloq g'oyasi bu qadriyatlarni tiklashni yanada yuqori bosqichga ko'tarishga xizmat qiladi.

Prezident Islom Karimov «Ota-bobolarimizdan qolgan ezgu udumga muvofiq, keksalarga hurmat, kichiklarga izzat ko'rsatishdek noyob insoniy qadriyatlarni yangi mazmun va amaliy ishlar bilan boyitish va mustahkamlash zurur», deb ta'kidlagan edi. SHu boisdan ham «An'anaviy qadriyatlar»ni yo'q qilib taraqqiyotga erishish mumkin degan g'oya xavflidir.

«Nur borki - soya bor» deganlaridek, o'z farzandlik yoki ota-onalik burchlarini unutayotgan, muqaddas milliy qadriyatlarimizni oyoq osti qilayotgan ayrim kimsalar ba'zan uchrab turibdi. O'zlarini dunyoga keltirgan otalari yo volidalarini «Qariyalar uyi»ga joylaydigan, farzandlarini «tirik etim» qilib, «Mehribonlik uyi»ga tashlab ketadigan kimsalar nafaqat milliy or-nomus, oddiy insof va vijdon, umuman, odamgarchilik yo'qligi milliy qadriyatlarimizga zid bo'lgan achinarli hol.

Milliy g'oya ruhiga yot bo'lgan salbiy xislatlardan biri - ***boqiman-dalik, loqaydlik*** illatlari kishilarning g'ayratini, tashabbusini bo'g'ib kelgan salbiy odatlar

o'tmish tuzumdan meros bo'lib o'tdi va hozir ham ayrim kishilarning faoliyatiga salbiy ta'sirini o'tkazib kelmoqda.

Mustabid tuzimda munofiqlikka asoslangan, yakka hukmronlikni da'vo qilgan rasmiy mafkura real hayotni, odamlarning his-tuyg'ulari va orzu-intilishlarini aks ettirmay qo'ygan edi. Ijtimoiy ongdagi bu tuzilish natijasida odamlarda ichki norozilik ortdi. Ayrimlar esa bu soxta g'oyaga ishonar edi.

Milliy mafkuraning muhim vazifasi - kelajakka komil ishonch, erkin va farovon hayotga umid hissini tarbiyalashdir. Xalqimiz azaldan

noumidlikni, ruhiy tushkunlikni qoralablikni, ruhiy tushkunlikni qoralabbo'lgani kabi, milliy marosimchilikni hozirgi zamon ruhiga mos ravishda tahlil va tahrir qilish zarurati, milliy g'oyaga muvofiq tarzda rivojlantirish mas'uliyati vujudga keldi. Masalan, to'y va marakalardagi ortiqcha isrofgarchilikka, kim o'zarlikka chek qo'yish, bu marosimlarni ma'naviyatga xizmat qiladigan darajada fayzli, farovonlikni ta'minlaydigan darajada kamxarj qilib o'tkazish, uning milliy qadriyatlarimizga mos bo'lishi lozimligi O'zbekiston Prezidentining Farmonida (1998) ham alohida ta'kidlab o'tilgan edi.

Umumbashariy qadriyatlar - mohiyat e'tibori bilan aksariyat xalqlar e'tiqod va hurmat qiladigan, ammo genezisi (kelib chiqishi)ga ko'ra bir yoki bir qancha millatlar hayotidan olingan, umume'tirof etilgan tamoyillar ekanligi, shubhasiz.

Muayyan milliy muhitda amal qilganligi uchun ham umumbashariy qadriyatlarda ma'lum darajada milliylik libosi saqlanib qoladi. Masalan, qonun ustuvorligi milliy istiqloq g'oyasining umuminsoniy tamoyili deb e'tirof etilgan. Huquqiy demokratik jamiyat barpo etayotgan O'zbekiston uchun bu tamoyilni ijtimoiy hayotning barcha sohalari va aholining barcha qatlamlari ongi va faoliyatiga ta'sirli mafkuraviy vositalar orqali singdirish hozirgi davrning eng dolzarb vazifalaridan biridir.

O'zbekistonda istiqomat qilayotgan ko'p millatli xalqqa xos bo'lgan milliy qadriyat - bag'rikenglik, o'zaro ahillik, madaniy-ma'rifiy yaqinlik-dir. Xalqimiz shovinizm va agressiv millatchilikning, mutaassiblik, jaholat va aqidaparastlikning har qanday ko'rinishlarini qat'iyankor inkor etadi, bularning taraqqiyot va barqarorlik, ma'naviyat va ma'rifat uchun xavfini chuqur anglaydi.

Ma'naviyatni yuksaltirishda milliy g'oyaning ahamiyati. Milliy g'oya xalqning ko'nglidagi orzu-umidlarni, maqsad va intilishlarini nazariy tarzda ifoda etadi. Milliy g'oya mavzusi baland-parvoz mavhum orzular emas. U har bir inson, jamiyat oldida turgan maqsadlar ifodasidir.

Millatning tub manfaatlari, uning o'z o'tmishiga bergan bahosi va kelajakka ishonchi milliy g'oyada o'z aksini topadi. YUksak ma'naviyatga, pokiza axloqqa, demokratiya tamoyillariga tayangan milliy g'oyalar jamiyatni rivojlanishga etaklaydi. Milliy g'oya mustaqillikni mustahkamlash, qadriyatlarni yuksaltirish omili va mezonidir.

Mehnatsevarlik - ham shaxsiy, ham milliy, ham umuminsoniy qadriyatga aylangan. Milliy istiqloq g'oyasi bu qadriyatga alohida baho beradi, uni buyuk kelajakning ishonchli garovi deb e'tirof etadi. Demak quyidagicha xulosa qilish mumkin.

1. **Mehnat - inson faoliyatining eng muhim turi**, farovon hayot kechirishning asosiy shartidir.

2. *Ta'lim inson tarbiyasida muhim o'ringa ega.*

3. *Sabr* - o'zbek xalqiga xos azaliy qadriyatlardan biri.

4. Savob, muruvvat, sahovat, andisha kabi tushunchalarda insoniy mohiyat mujassamlashgan. 2004 yil «Mehr va muruvvat yili», 2005 yilning «Sihat-salomatlik» yili deb nomlanishi, bozor munosabatlari rivojlana-yotgan hozirgi davrda bu axloqiy qadriyatlarning ahamiyati oshib bormoqda.

5. *Halollik* - insoniyat yaratgan eng olijanob axloqiy fazilatlardan biri.

6. *Odillik va haqiqatparvarlik*, rostlik va to'g'riso'zlik, jamiyatda «butun hayotimiz va faoliyatimizning bosh g'oyasi» bo'lgan adolat va haqiqat-ning namoyon bo'lishidir.

Demak, asrlar davomida avloddan-avlodga o'tib kelayotgan milliy ma'naviy qadriyatlar milliy g'oyaga ma'naviy zamin, negiz bo'lib xizmat qilmoqda. Unga xalq, millat, jamiyat amal qilish uchun kuchli, qudratli, ta'sirli milliy mafkura kerak.

Mavzuga doir tayanch so'z va iboralar:

Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy tiklanishi, ajdodlariimizning boy merosi, sharq tsivilizatsiyasi, madaniy jonlanish va ma'naviy poklanish, oltin asr, Uyg'onish davri, taraqqiyot manbai, jahon fani va madaniyati, qomusiy bilimlar va mutafakkirlar.

Mavzuga doir nazarot savollari:

Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy merosi fandagi fangilanish va taraqqiyotning manbai bo'la oladimi?

Markaziy Osiyo mutafakkirlari jahon fani va madaniyati rivojiga qanday xissa qo'shganlar?

Markaziy Osiyo mutafakkirlari madaniy tiklanish va rivojlanishida ajdodlarimiz boy merosining o'rni va ahamiyati qay darajada baholanadi?

Nima uchun SHarq tsivilizatsiyasi ilk madaniy-ma'naviy qadriyatlar beshigi sanaladi?

Milliy-madaniy qadriyatlar – jamiyatimiz ma'naviy nopokligining zamini bo'la oladimi?

Mavzu yuzasidan foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996;
2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996;
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996;
4. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo'lidan. 4-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996;
5. Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash davr talabi. 5-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1997;
6. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'lidan. 6-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1998;
7. Karimov I.A. Biz kelkjagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. 7-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1999;

8. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz. 8-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2000;
9. Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas`ulmiz. 9-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2001;
10. Karimov I.A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashamiz. 10-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2002;
11. Karimov I.A. Biz tanlagan yo`l demokratik va ma`rifiy dunyo bilan hamkorlik yo`li. 11-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2003;
12. Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o`z kuch qudratimizga, hamjihatligimiz va qat`iy irodamizga bog`liq. 12-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2004.
13. Karimov I.A. O`zbek xalqi hech kimga, hech qachon qaram bo`lmaydi. 13-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2005.
14. Karimov I.A. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma`naviyatimizni yuksaltirish va halqimiz hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezon va maqsadidir. 15-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2007.
15. Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish yo`lida. 16-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2008.
16. Karimov I.A. Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta`minlash – bizning oliy maqsadimiz. 17-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
17. Karimov I.A. YUksak ma`naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma`naviyat, 2008.
18. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O`zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo`llari va choralari. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
19. Karimov I.A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
20. Karimov I.A. BMT Bosh Assambleyasining mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag`ishlangan oliy darajadagi yalpi majlisdagi nutqi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.
21. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.
22. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo`lini izchil davom ettirish-taraqqiyotimizning muhim omilidir // Xalq so`zi. 2010 yil, 7 dekabr.
23. Karimov I.A. O`zbekiston mustaqillikka erishish ostonosada. – Toshkent: O`zbekiston, 2011.
24. Karimov I.A. Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir. 19-jild – Toshkent: O`zbekiston, 2011.
25. Karimov I.A. Bizning yo`limiz – demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yolidir // Xalq so`zi. 2011 yil, 8 dekabr.
26. Karimov I.A. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yanada yuksaklikka ko`taradigan yil bo`ladi // Xalq so`zi, 2013 yil 20 yanvar.
27. Karimov I.A. Mamlakatimizning taraqqiyoti, el-yurtimiz farovonligi, vatanimizning obro- e`tiborini yanada oshirish yo`lida mehnat qilish –

muqaddas burchimiz. Prezident Islom Karimovning Xalq deputatlari Toshkent viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyadagi nutqi // O'zbekiston ovozi, 2013 yil 4 aprel.

28. Karimov I.A. Tinchlik va osoyishtalik – barcha yutuq va marralarimizning asosidir. Prezident Islom Karimovning 9 – may – Xotira va qadrlash kuni munosabati bilan ommaviy axborot vositalari vakillari bilan suhbat // Xalq so'zi, 2013 yil 10 may.
29. Prezident I.A. Karimovning «Ikkinchi jahon urushi qatnashchilarini rag'batlantirish to'g'risida»gi farmoni // Xalq so'zi, 2013 yil 19 aprel.
30. Karimov I.A. Tarixdan saboq olib, zamon bilan hamqadam bo'lib yashash-bugungi hayotning o'tkir talabi. Prezident I.A. Karimovning interv'yusidan kelib chiqadigan xulosalar // O'zbekiston ovozi, 2013 yil 15 may.
31. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.

Qo'shimcha adabiyotlar.

1. Tulenov J. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent, 1998.
2. Tulenov J. Milliy qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. – Toshkent: O'zbekiston, 1999.
3. Tulenov J, Qodirov B, G'ofurov Z. Ma'naviy yuksalish sari. – Toshkent: Mehnat, 2000.
4. Uvatov U. Donolardan saboqlar. – Toshkent: Abdulla Qodiriy, 1994.
5. Yusupov E. Falsafa. – Toshkent: Universitet, 2000.
6. Tulenov J. Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. Ilmiy ishlar to'plami. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
7. Hakimov I. Sog'lom muhit - sog'lom avlod. – Toshkent: O'zbekiston, 1999.
8. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent: O'FMJ, 2004
9. Achildiyev A.S. Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar. – Toshkent: O'zbekiston, 2004.

9-Mavzu: Ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar demokratik printsiplarni joriy qildirish asoslari.

Reja:

1. Ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar tizimi.
2. Demokratiya – siyosiy qadriyatlar sifatida. O'zbekistonda demokratik printsiplarni joriy qilinishi va muammolari.
3. Huquq va erkinlik shaxs qadriyatlari sifatida.
4. Totalitar tuzum sharoitida mahalliy aholi erkinliklari va huquqlarini poymol qilinishi.
5. Barqarorlik, tinchlik, millatlararo totuvlik - jahon hamjamiyatiga yo'l ochuvchi ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar ekanligi
6. «Fuqarolik jamiyati» tushunchasi va uni o'rnatish masalalari.

Jamiyat taraqqiyotida, inson hayotida ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar alohida o'rin tutadi.

Ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar ichida barqarorlik, tinchlik, totuvlik alohida ahamiyat kasb etadi.

Erkinlik, tenglik, birodarlik insoniyat tomonidan hamisha e'zozlab, qadrlangan. Insonning erkinligi, uning shon-shuxrati va qadr-qimmatini jamiyatimizning oliy

qadriyatlaridir. O'zbekistonda boshqa millat va xalqqa nisbatan do'stlik, birodarlik munosabatida bo'lish – bu o'zbek xalqi va milliy ruhiyatining ajralmas fazilatidir.

Mamlakatimizda demokratik institutlar faoliyatini yo'lga qo'yish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirish uzoq muddatli jarayondir. Demokratik g'oyalarni shunchaki bayon qilib, yuqoridan joriy va tatbiq etish bilan odamlar ongida tub o'zgarishlar qilib bo'lmaydi. Prezidentimiz Islom Karimov ta'kidlaganidek, «Demokratiya jamiyatning qadriyatiga, har bir insonning boyligiga aylanmog'i kerak. Bu esa bir zumda bo'ladigan ish emas. Xalqning madaniyatidan joy ololmagan demokratiya turmush tarzining tarkibiy qismi ham bo'la olmaydi. Bu tayyorgarlik ko'rish va demokratiya tamoyillarini o'zlashtirishdan iborat ancha uzoq muddatli jarayondir».

SHu boisdan ham demokratiyani ustuvor qadriyat sifatida o'rganish, ijtimoiy hayotga joriy etish, bir tomondan jahon xalqlari demokratiya an'alarini puxta o'rganish va o'zlashtirishni, ikkinchi tomondan ajdod-larimizning adolatli jamiyat barpo etish borasidagi qarashlarini bugungi kunga joriy etishni taqozo etadi.

Har bir jamiyat, davlat o'zi uchun mos demokratik taraqqiyot yo'lini tanlaydi. O'zbekiston ham o'zi uchun maqbul demokratik taraqqiyot yo'lini tanlab oldi. Bugungi kunda SHarqning ham o'ziga xos davlatchilik an'analari, boshqaruv tizimi, idora usullari, hokimiyat tarmoqlari bo'lgani, bu borada u Farbdan sira ham kam emasligi barchaga ayon bo'lib qoldi. Xususan, SHarq demokratiyasining bir qator ustuvor jihatlari mavjud: 1) Foyaviy-falsafiy asosda shakllangan insonparvarlik (ajdodlari-mizning bu boradagi boy ma'naviy merosi) negizida siyosiy madaniyat shakllangan. 2) SHarq falsafasining muhim jihatlaridan biri - «me'yor» tushunchasi aslida demokratik me'yorga asoslangan siyosiy madaniyatdir. 3) SHarqda odamlarning hokimiyatga va siyosiy munosabatlarga: saylov tizimi, davlatchilik, siyosiy harakatlar, jamoatchilik fikri, ommaviy axborot vositalari - bularning barchasi SHarqda o'z xususiyatlariga ega. SHarqda jamoatchilik fikri ham keng rivojlangan.

Umuman, demokratiya qadimdan dunyoning turli mintaqalarida turlicha yo'nalishda rivojlanib borgan. Demokratiyaning shakllari:

1. SHarqona demokratiya (o'zida milliy umumbashariy, mahalliy xususiyatlarni birlashtirgan, o'ziga xos ko'rinish).

2. Siyosiy demokratiya (jamiyat siyosiy tizimini xalqqa yaqinlash-tirish, siyosiy adolatsizliklarning oldini olish).

3. Ijtimoiy demokratiya (bugungi davr demokratik islohotlar jarayo-niga e'tibor) ko'rinishlari mavjud bo'lib kelgan.

Demokratiya (yunon - xalq xokimiyati) - xalq hokimiyatchiligi, siyosiy plyuralizm, fuqarolar erkinligi va tengligi, inson xuquqlari singari konstitutsiyaviy printsiplarni e'tirof etishga asoslangandavlat tuzilishi shakli.

Demokratiya va uning mezonlari. Umumiy tarzda demokratiya deganda hammaning manfaatlari yo'lida ko'pchilikning hokimiyati va ozchilikning irodasini hurmat qilish tushuni-ladi. Batafsil tahlil qilinganda esa demokratiya - xalqning o'z erkinligi va mustaqilligiga qarashlari ham, o'zboshimchalik bilan cheklashlar va shu yo'sindagi harakatlardan himoya qilish ham, fuqarolarning o'z-o'zini bosh-qarish shakli ham ekanligi bo'ladi.

Demokratiyani belgilovchi uch mezon:

1. Xalqning qarorlar qabul qilish jarayonlaridan qanchalik xabardorligi.

2. Hukumat qarorlari xalq tomonidan nazorat qilinishi
3. Oddiy fuqarolar davlatni boshqarishda qanchalik ishtirok etishi.

SHuningdek demokratiya vakillik demokratiyasi va bevosita demokratiyaga bo`linadi. 1. Vakillik demokratiyasi - demokratiyaning bir shakli bo`lib davlatni boshqarishda, davlat va jamoat ishlarida fuqarolarning vakillari orqali ishtirok etishidir. Vakillik demokratiyasining yorqin ifodasi xalq deputatlari bo`lib, ular saylovchilarning vakilidir. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti ham xalq vakilidir. Vakillik demokratiyasi amal qilishi natijasida fuqarolarning aksariyat ko`pchiligi davlat va jamiyatni boshqarishda, ularning faoliyatida keng ishtirok etish imkoniyatiga ega bo`ladi.

2. Bevosita demokratiya - demokratiyaning bir shakli bo`lib, u har bir fuqarolarning davlatni boshqarishda, davlat ishlarida bevosita - ya`ni shaxsan ishtirok etishidir. Bevosita demokratiyaning ko`rinishlariga saylovda ovoz berish, saylov komissiyalari tarkibida ishtirok etish, qonun loyixalari va boshqa tadbirlarning muxokamasi, referendum (umumxalq ovozi), fuqarolar yig`ini ishlarida hamda davlat organlariga takliflar kiritishda ishtirok etish va boshqalar kiradi.

Demokratiya - faqat nazariya yoki siyosiy jarayongina bo`lib qolmay, shu bilan birga xalqning turmush tarzi va uning butun ruhiyati, an`analari, madaniyati, psixologiyasining xususiyatlari hamdir. Demokratiya g`oyalarini bayon qilish mumkin. Siyosatda demokratiyani yuqoridan «tushirish» mumkin. Lekin bu bilan demokratiya sizni bizning amaliy hayotimizga singmaydi. Demokratiya jamiyatning qadriyatiga, har bir insonning boyligiga aylanmog`i kerak. Bu esa bir zumda bo`ladigan demokratiya turmush tarzining tarkibiy qismi bo`la olmaydi. Bu tayyorgarlik ko`rish va demokratiya tamoyillarini o`zlashtirishdan iborat ancha uzoq muddatli jarayondir. Ba`zi davlatlarda bunga erishguncha ko`plab avlodlar o`tgan. Demokratik jamiyatni barpo etishning xalqaro tamoyillari, dunyo hamjamiyati e`tirof etgan qoidalari bor. Bular: 1) fuqaroning o`x hoxish-irodasini erkin ifodalash huquqiga egaligi, 2) ozchilikning ko`pchilikka bo`yosunishi, 3) barcha fuqarolarning millati, elati, ijtimoiy kelib chiqishi va diniy e`tiqodidan qat`iy nazar, teng huquqligi, 4) davlat va jamiyat boshqaruvida qonun ustivorligi, 5) saylov va saylanish huquqi va boshqalardir, Bular qaryib barcha mamlakatlar Konstitutsiyalarida belgilab qo`yilgan tartib-qoidalardir. Biroq demokratiyani joriy etishda bularning o`zi kifoya qilmaydi. Faqat shuning o`zi aholi barcha ehtiyojlarini, ma`naviy-ruhiyolamini qamrab ololmaydi. CHunki har bir xalqning o`z turmush va tafakkur tarzi, tarixiy an`analari, xayotga munosabati va boshqa jihatlari bor. Demak, demokratiyaga yondashish usuli bor. Demokratiya hamma narsada xohlagancha erkinlik emas, qonunga asoslangan erkinlikdir. Demokratiyaning ajralmas qismi intizom, qonunlarni xurmat qilish, boshqalarning haq-huquqini ximoya qilishdir. O`zbekiston respublika Konstitutsiyasi mamlakat demokratik taraqqiyotining strategik yo`nalishlarini, insonning siyosiy huquqlarini xalqaro andozalar yo`nalishlarini, insonning siyosiy huquqlarini miqyosida belgilab beradi, xalqaro huquq ustunligini, hokimiyatlar taqsimlanishini, davlatning asosiy muassasalari va mahalliy o`zini o`zi boshqarish idoralarning saylanishini, ko`ppartiyaviylikni, mafkuraviy plyuralizmni o`zida aks ettiradi.

Umuman, milliy g`oya, erkin fuqaro va demokratiya - yuqori darajada rivojlangan kishilar jamiyati, insoniyat erishgan buyuk ne`mat, ko`pchilikka ma`qul yashash tarzi. Ammo uning amalga oshishi barcha mamlakatlarda bir xil emas. Har

bir mamlakat demokratiyaning umumiy qadriyat va tamoyil-larini o'z milliy qadriyatlari zaminida, o'z xalqining uzoq tarixi davomida shakllangan an'analari bilan qo'shib qabul qilganini bilamiz. Masalan, AQSH yoki Angliya, Frantsiya (boshqa Evropa mamlakatlari ham) demokratik davlatlar bo'lsalar-da, lekin har biri o'z milliy ruhi, an'analarini ham saqlagan. SHu kabi YAponiya, Koreya, Malayziya kabi mamlakatlarda ham demokratik tuzum milliy va diniy e'tiqod udumlar negizida amal qilmoqda.

SHubhasiz, O'zbekistonda ham biz ana shunday bo'lishi uchun intilmoqdamiz. YUrtboshimizning barcha asarlarida bunga alohida e'tibor qilinib, milliy qadriyatlarni tiklash, milliy axloq-odobni mustahkamlash uchun sa'y-xarakatlar qilinmoqda. Biz demokratiya yo'lini, dunyoviy taraqqiyot yo'lini tanladik, hamda rivojlanayotgan davlatlar erishgan darajaga etish uchun bosqichma-bosqich qadam tashlamoqdamiz¹².

SHunday qilib, milliy g'oya hayotiy va istiqbolli g'oyadir. U taraqqiyotga va mamlakat fuqarolarini chinakam hamjihatlikka, ma'rifatga olib boradigan insonparvar va taraqqiyotparvar g'oyadir.

SHunga ko'ra milliy g'oya har qanday «izmlar» (kommunizm, panis-lomizm, panturkizm kabi) zararli va umrini o'tab bo'lgan fikrlarni rad etadi. Vatanga, xalqiga muhabbatli odamgina etuk ma'naviyatli, ma'rifatlidir. Ma'rifatli odam o'z erkini boshqalar erki bilan birga deb biladi, o'zgalarning yashash tarzi, e'tiqodi huquqini hurmat qiladi. Bizning ulug' ajdodlarimiz Forobiy, Bahovuddin Naqshband, Alisher Navoiy ana shunday etuk, komil inson bo'lish uchun kurashganlar. «Naqshband uchun shohu gado barobar edi, u qul saqlamas va o'zi ham hech kimga qul emasligidan faxrlanardi», deb yozadi Navoiy. Hazrat Navoiy asarlarida kuylangan g'oyalar bugun ham bizga ibrat va saboq bo'lib kelmoqda.

Mustaqillik, demokratiya va taraqqiyot o'zaro uyg'un va bir biri bilan bog'liq tushunchalar. CHunki agar milliy mustaqillik bo'lmasa, erkinlik ham, erkin rivojlanish ham bo'lmaydi. SHaxs erkinligi millat erkinligidan ayri tushuncha emas. SHu bois, O'zbekiston XX asr 90-yillarida istiqlolni qo'lga kiritganda bir - biri bilan bog'liq bo'lgan ikki vazifa kun tartibida turardi: **biri** - mustaqillikni mustahkamlash bo'lsa, **ikkinchisi** - bozor iqtisodiyotiga asoslangan demokratik jamiyat qurish.

Hozirgi paytda O'zbekistonda bu ikki jarayon muvaffaqiyat bilan davom etmoqda va mamlakatimiz tobora iqtisodiy taraqqiy etgan davlatlar safiga kirib bormoqda. Iqtisodiy taraqqiyot ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-ma'rifiy yuksalish bilan uzviy aloqada kechishi lozim. Boshqacha aytganda, iqtisodiy taraqqiyotni O'zbekiston xalqining o'zi amalga oshiradi. YA'ni xalqimizning ma'naviy-ma'rifiy saviyasi, bilim va malakasi, salohiyati, umummadaniy darajasi qanchalik baland bo'lsa, iqtisodiy taraqqiyot ham shuncha tezlashib, «erkin, farovon hancha tezlashib, «erkin, farovon hatiladi».¹

Aholining har bir qatlami, har bir fuqaro buni yaxshi angab etib, shunga qarab faoliyat olib borishi lozim bo'ladi. Ammo bu sohada muammolarimiz ko'p. Zero, **demokratiya** - erkin yashash va erkin faoliyat olib borish, fikr bildirish, o'z irodasini ifodalash, haq-huquqlaridan bema'lol foydalanish va jamiyat ishlariga faol

¹² Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. -Т.: Ўзбекистон, 2005, 54-бет.

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон қаёт – пировард маъсадимиз. 8- жилд – Т.: Ўзбекистон, 2000, 19 – бет.

qatnashishni anglatadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bunga to'la kafolat beradi va har bir fuqaroning huquqini himoya qiladi. Biroq, ayni vaqtda, demokratiya yuksak ma'naviyat egasi bo'lish, mas'uliyat va jamiyat oldidagi burchni his qilishni talab etadi. **Qonun, huquq imkoniyatlar** bersa, axloq, burch, o'zgarlar manfaati bilan hisoblashish, insoniylik udumlari, vijdon esa **mas'uliyat yuklaydi**, har bir individual shaxs manfaati bilan jamiyat manfaati chambarchas bog'liq ekanini har soatda bizga bildirib turadi. SHu bois huquq va burch, erkinlik va mas'uliyat hamma vaqt birga, uzviy aloqada amal qiladigan tushunchalardir. Zero, yaxlit bir tizim markazida **ma'naviyat, axloq-odob, ma'rifat** kabi o'lmas qadriyatlar turmog'i kerak. O'zaro raqobat, aqlu zakovat kurashi va tadbirkorlik, ishbilarmonlik xislatlari ham shu zaminda adolat o'zaniga tushadi, kishining kishi tomonidan nohaq ezilishi, zo'ravonlik qilinishiga yo'l qo'yilmaydi.

Barqarorlik tinchlik millatlararo totuvlik xalqimizning buyuk ijtimoiy-siyosiy qadriyatlarini tashkil etadi. Fuqarolar o'rtasidagi tinchlik millatlararo totuvlik va do'stlik ularni avaylab saqlash va mustahkamlashga intilish azaldan halqimizning o'ziga xos fazilati bo'lib kelgan va hozirgi vaqtda ham shunday bo'lib kelmoqda. Halqlar o'rtasida tinchlik totuvlik do'stlik va o'zaro hamkorlik munosabatlarini o'rnatish millatimizning ongiga, qoniga chuqur singib ketgan.

O'zbekiston jahonda tinchlik va xavfsizlikni saqlash, tinchliksevar mamlakatlar bilan har tomonlama hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yish hamda tarakqiyotga erishishning o'ziga xos yo'lini tanlagan. SHuning uchun ham uning jahon hamjamiyatidagi obro' va e'tibori tobora ortib bormoqda. Davlatlar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish, tinchlikni mustahkamlash va havfsizlikni ta'minlashda Birlashgan Millatlar Tashkiloti katta rol' o'ynaydi. O'zbekiston 1992 yilning 2 martidan boshlab BMTning teng hyqqqli a'zosi. Mazkur xalqaro tashkilot bilan hamkorlikda mintaqamizda tinchlik barqarorlik millatlararo totuvlikni ta'minlashga qaratilgan ko'pgina savobli ishlar qilinmoqda.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov 1993 yili BMT Bosh Assambleyasining 48-sessiyasida so'zlagan nutqida Markaziy Osiyoda xavfsizlik va hamkorlik sohasida BMTniig doimiy seminari tashkil qilish to'g'risida taklif kiritgan edi. O'zbekiston Prezidentining bu tashabbusi xalqaro miqyosda katta kiziqish uyg'otdi. Amerika Qo'shma SHatlari seminar yig'ilishi o'tkazish g'oyasini qo'llab-quvvatladi va ushbu anjumanda yuksak diplomatik darajadagi vakili ishtirok etishi istagini bildirdi. Bunday organni tashkil qilish g'oyasi davlatlararo o'tkazilgan seminar va konferentsiya hamda MDH hujjatlarida ham qayd qilingan. Seminar yig'ilishning maqsadi o'zaro fikr almashish, ishonchli mintaqaviy xavfsizlik tizimini yaratish yo'llarini muxokama etish, tinchlik va barkarorlikni saqlash, nizolarning oldini olish, iqtisoddagi o'zaro jiplashish jarayoniga, insonparvarlik va madaniy sohadagi hamjhatliklarga ko'maklashishdan iborat. SHuningdek seminar yig'ilish mintaqaviy xavfsizlik va hamkorlik muammolarini qal etish, tahlil qilish, BMT, alohida davlatlar bir guruh davlatlarga ta'sirchan bo'lgan bosqichma bosqich diplomatiya uchun taklif va tavsiyalar ishlab chiqish vazifasini o'z oldiga qo'ygandi.

1995 yil 15—16 sentyabrda mazkur seminar kengashning O'zbekiston poytaxti Toshkentda Markaziy Osiyoda xavfsizlik va hamkorlik masalalariga bag'ishlangan majlisi bo'lib utdi. Seminar kengashda BMT, EXHK, Islom Konferentsiyasi tashkiloti delegatsiyalari, BMT xavfsizlik kengashiga a'zo mamlakatlar, Mustaqil Davlatlar

Hamdo'stligi, Markaziy Osiyo mamlakatlari vakillari, shuningdek, mintaqaga tutash davlatlar delegatsiyalari — jami 31 davlat, 6 xalqaro tashkilot ishtirok etdi.

O'zbekiston tashabbusi bilan o'tkazilayotgan ushbu anjuman 50 milliondan ortiq aholi istiqomat qilayotgan Markaziy Osiyo mintaqasida xavfsizlik va hamkorlikni ta'minlash yo'lida muhim ahamiyatga egaligini ta'kidlandi. Prezident I.A. Karimov nutqida shunday dedi: «Biz mazkur seminarni mintaqaviy xavfsizlik va barqarorlik tizimini o'rnatish va uni amalga siljitish yo'lida, Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlari va halqlari uchungina emas, balki bu mintaqaga chegaradosh ulkan hudud uchun ham juda zarur bo'lgan hamkorlikni rivojlantirish uchun mustahkam asosni shakllantirishda turli fikr va yondashuvlarni yuzaga chiqarish va ularni bir-biriga yaqinlashtirishda manfaatdor bo'lgan anjuman deb baholaymiz».

Mintaqamizda barqarorlik tinchlikni ta'minlashga qaratilgan tadbirlar ichida 1995 yili sentyabr' oyida BMT tomonidan Nukus shahrida o'tkazilgan Orol havzasi mintaqasining barqaror rivojlanishiga bag'ishlangan konferentsiya va unda qabul qilingan deklaratsiya, ham muhim o'rin tutishini aytib o'tish joizdir.

1995 yilning oktyabr' oyida N'yu-Yorkda bo'lib o'tgan Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining elliginchi yubiley sessiyasida so'zlagan nutqida I.Karimov jahon davlatlari rahbarlari va keng jamoatchilik e'tiborini yana bir bor Markaziy Osiyoda yuzaga kelgan muammolarga qaratib, yalpi xavfsizlikka mintaqalarda xavfsizlikni ta'minlash orqaligina erishish mumkin ekanligini uqtirib o'tdi. SHuningdek BMTning mintaqaviy xalqaro tashkilotlar munosabatlarini faollashtirish, tangliklarning oldini olish yo'lida uning mintaqaviy tizimlarini yanada rivojlantirish lozimligi to'g'risidagi takliflarni ilgari surdi.

O'zbekiston mintaqamizda, jumladan Tojikistonda tinchlik va barqarorlikni ta'minlash yo'lida ham faol harakat qilmoqda. 1995 yil 3 aprelda O'zbekiston tomonidan muholif kuchlar rahbariyati bilan uchrashuv chog'ida Tojikiston halqlari kongressini chaqirish xaqida taklif kiritildi. Bu taklif qabul qilindi va Tojikistondagi muholif kuchlar o'zaro muzokaralarga kirishdilar.

O'zbekiston Afg'onistonda ham tinchlik va barqarorlikni yanada mustahkamlash tarafdoridir. Prezident I.Karimov hozirgi kunda mintaqada tinchlik va barqarorlikni saqlash muammolari xususida so'z yuritganda bugungi kunda Afg'onistonadagi vaziyatni barqarorlashtirish va qayta tiklash borasida davom etayotgan ijobiy jarayonlar bilan bir qatorda, mntaqadagi strategik mavxumlikni tugatish nihoyatda dolzarb masala ekanligini ta'kidladi.

Hayot shundan dalolat beradiki, bugungi kunda notinch va fojiali mintaqalarda joylashgan davlatlarning bir-birini o'zaro anglash va birgalashib harakat qilishini ta'minlabgina butun dunyoda tinchlik va barqarorlikka erishish yo'llarini belgilab olish mumkin. SHuning uchun ham biz uchun barcha tinchliksevar mamlakatlar bilan o'zaro foydali teng huquqli munosabatlarni yo'lga qo'yib, jahon hamjamiyatiga qo'shilish o'ta dolzarb vazifadir.

Barqarorlik, tinchlik, totuvlik bular davlatimizning yangi binosini barpo qiladigan poydevordir. Bu bizning ertangi porloq kunimizga olib boradigai to'g'ri yo'ldir. «Tinchlik va barqarorlik,- deb yozadi I.Karimov, - bular xalqaro hamjamiyat bilan birlashtiruvchi vositadir. Insonparvarlik yaxshilik sofdillik singari umuminsoniy kadriyatlarni qabul qilgan va birgalikda baham ko'rgan mamlakatgina, xalqgina butun dunyo xalqlariga yaqin va tushunarli bo'lishi, jahon hamjamiyatiga qabul

qilinishi mumkin. Faqat ular bilan teng huquqi, o'zaro manfaatli munosabatlar o'rnatilishi mumkin».

Ma'lumki, umumjahon xavfsizligi mintaqaviy xavfsizlikka erishishdan, muayyan mintaqadagi konkret davlatlarning hamjihatligi va birgalikdagi harakatidan boshlanadigan jarayondir. SHuni e'tiborga olgan holda, O'zbekiston rahbariyati BMT ishlab chiqqan qarorlarga muvofiq Afg'onistondagi mojarolarni bartaraf etish uchun quyidagi tadbirlarni muntazam ravishda amalga oshirish zarurligini qayd etib kelmoqda. Bular: mojaroni bosqichma-bosqich bartaraf qilish, muzokara jarayonida barcha manfaatdor tomonlarning ishtirok etishi; o'zaro yon berish va oqilona o'zaro kelishuv asosida nuqtai nazarlarni bir-biriga yaqinlashtirish; bu jarayonda BMT, Evropa Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti, Islom konferentsiyasi tashkiloti va boshqa halqaro tashkilotlarning xomiyligi va faol ishtirok etishi; mamlakat hududiy yaxlitligining saqlanishi; qanday shaklda bo'lmasin, tashqaridan tazyiq yoki aralashuvga yo'l qo'yib bo'lmasligi; Afg'onistonga qurol-yarog' etkazib berishni qat'iy taqiqlab qo'yish zarurligi.

Bugun Afg'onistonda giyohvand moddalar ishlab chiqish ortib borayotgani dunyo hamjamiyatida katta havotir uyg'otmoqda. Birok, bu illatga qarshi faqat giyohvand moddalar ishlab chiqarilayotgan xudud atrofida "xavfsizlik zonasi"ni tashkil etish, jazolash va ma'muriy chora-tadbirlarni kuchaytirish bilangina kurashishning kifoya qilmaydi. Ushbu muammoni xal qilish uchun, birinchi navbatda, Afg'oniston iqtisodiyotini chuqur tarkibiy o'zgartirish, aholini tinch va bunyodkorlik mehnati bilan band etish orqali hal qilish mumkin va lozim.

Hozirgi o'ta murakkab va ziddiyatli jarayonda hukumatimiz tomonidan uzoqni ko'zlab olib borilayotgan insonparvarlik siyosati tufayli jamiyatimizda osoyishtalik tinchlik va totuvlik fuqarolarning kundalik turmush tarziga aylanib ketgan. Buni biz millatlararo munosabatlarni takkomillashtirish sohasida qilinayotgan harakatlardan yaqqol ko'rishimiz mumkin.

Ma'lumki, insonning baxt-saodati, kelajak hayoti millatlararo munosabatlar bilan o'zviy bog'liq. Bu ayniqsa, ko'p millatli davlatlar, jumladan, O'zbekiston Respublikasi uchun katta ahamiyat kasb etadi. Hozir mamlakatimizda yuzdan ziyod millat va elat vakillari yashaydi.

Millat kishilarning tarixan tashkil topganligi bo'lib, u xo'jalik til, madaniyat, milliy ruhiyat xususiyatlarining yagonaligi bilan ajralib turadi. Til, hudud, iqtisodiy turmush, madaniyatdagi umumiylik, bular millatning eng muhim belgilaridir.

Millatning til, hudud, iqtisodiy turmush va madaniyat jihatidan birligi undan oldin vujudga kelgan urug', qabila va elatlarning birligidan tubdan farq qiladi. Millatning iqtisodiy va siyosiy jihatdan birlashishi elatlarning og'zaki ijodi va yozma adabiy tilning rivojlanishi asosida yagona milliy tilning paydo bulishiga olib keladi. Millatning tarixiy taraqqiyot xususiyatlari, uning iqtisodiy tuzumi, odat an'analari, yashash muhiti uning ma'naviy qiyofasi ta'sir etadi. U yoki bu millatga mansub bo'lgan kishilarning o'ziga xos milliy xususiyati va psixologiyasi milliy tili va madaniyati bo'ladi. Til millatning eng muhim belgilaridan biridir.

Dunyoning turli mamlakatlarida hozir o'zining turmush tarzi, tili, tarixi, madaniyati, urf-odatlarini, pivojlanish darajasiga ko'ra bir-biridan farq qiladigan qariyb ikki ming turli halqlar va millatlar yashamoqda. Ularning qariyb 1600 tasi Osiyo va Afrika mamlakatlarida, qariyb 100 tasi rivojlangan kapitalistik mamlakatlarda, qariyb

250 tasi sobiq sotsialistik mamlakatlarda yashaydi, Mustaqil davlatlar soni hozir qariyb 190 tani tashkil etadi. Er yuzida 101 milliondan ortiq kishidan tashkil topgan millatlar ham shuningdek ming va xatto yuz kishidan iborat bo`lgan qabilalar va etnik guruhlar ham borligini aytmasdan o`tib bo`lmaydi.

Hozirgi davrda sobiq Ittifoq hududida ijtimoiy, milliy va millatlararo munosabatlar masalasida ilgari aslo kutilmagan salbiy hodisalar, juda ham o`tkir va qaltis muammolar, kuchli to`qnashuv va mojarolar tez-tez ro`y berib turganligi ham hech kimga sir emas.

Milliy va millatlararo munosabatlar masalasida bo`lib turgan keskinliklar va ziddiyatlar oddiy bir anglashilmovchilik natijasi emas. Uning muayyan sabablari bor, albatta. Milliy va millatlararo munosabatlar masalasi sohasida mavjud bo`lgan muammolarni xal qilish omili ularni keltirib chiqargan, chuqurlashtirib yuborgan sabablarni aniqlash va bartaraf etish yo`llarini belgilashdan, ularni yangicha siyosiy va falsafiy tafakkur asosida nazariy. jihatdan idrok etishdan iboratdir.

Milliy va millatlararo munosabatlarga oid shunday muammolar va vazifalar borki, ularni ilgari qo`llanilgan eski vositalar, usullar bilan hal etib bo`lmaydi. Hayot milliy masalaga yangicha yondashishni, siyqa usullardan qat`iyan voz kechishni kun tartibiga qo`ymoqda.

Milliy masalaning hozirgi davr talablariga muvofiq ravishda ishlab chiqilgan, ijodiy boyitilgan eng muhim nazariy qoida va xulosalari hayotga qanday tatbiq etilayotganligini o`rganish, ularni ilmiy tahlil etish katta amaliy siyosiy va ma`rifiy tarbiyaviy ahamiyatga molikdir.

Milliy qadriyatlarni tiklash va ulardan samarali foydalanish milliy manfaatlar va milliy qiziqishlar bilan uzviy bog`liqdir. Milliy manfaaat iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, ma`naviy hayotni har tomonlama, teran qamrab oladi. Boshqacha aytganda, xaqqoniy milliy manfaatlar—bu muayyan millat vakillarining talab va ehtiyojlari yig`indisidan iboratdir. Ammo milliy manfaatlar va ishlar boshqa mintaqa vakillarining manfaatlariga zid bo`lmasligi kerak Asl manfaatlar bir guruh milliy ekstremistlar, millatchilik shovinistik buyuk davlatchilik dardiga muhtalo bo`lgan kimsalar emas, balki mehnatkashlar ommasi ifoda etadi.

Millatlar va milliy manfaatlar, milliy xis-tuyg`ular mavjud ekan, milliy munosabatlar ham kun sayin e`tibor berishni talab qiladigan masaladir, u umumiylik munosabatlarini hisobga olgan holda o`z vaqtida va ijobiy xal etib borishni talab etadi. Millatlarning manfaatlariga to`g`ri munosabatda bo`lish va ana shu zaminda ixtiloflar chiqaradigan har qanday imkoniyatlarga chek qo`yuvchi sharoitlarni yaratib beradi.

Barqarorlik, tinchlik, millatlararo totuvlik o`z-o`zidan xosil bo`lmaydi, albatta. Bular mustaqillikni qo`lga kiritgandan keyin jamiyatimizda ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy sohalarda amalga oshirilgan jiddiy o`zgarishlarning qonuniy natijalaridir.

Eng avvalo shuni e`tirof etish kerakki, biz sobiq ijtimoiy siyosiy tuzumdan voz kechib, jahon halqlarining ilg`or mamlakatlari tajribasini inobatga olib, millatimiz an`analariga, milliy manfaatlarimizga muvofiq xalqaro huquqning umume`tirof etilgan qoidalariga mos keladigan, insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etdik. Mazkur davlatning asosiy mavqedi" fuqarolar, tinchligi va milliy totuvligini, aholining munosib hayot kechirishini ta`minlashdir.

«Biz umume`tirof etilgan demokratik qoidalar tartiblarni xalqimizning tub axloqiy qoidalari bilan uygun tarzda qovushtira oladigan davlatni bunyod etishga intilyapmiz»¹³, - deydi I. Karimov.

SHuningdek, rivojlangan demokratik davlatlarning tajribasini atroflicha o`rganib chiqish, o`zbek davlatchiligi rivojining tarixiy saboqlariga tayanib, O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (Asosiy qonunini qabul qildik.

YAngi demokratik ijtimoiy siyosiy tuzum va uning asosiy qonuni jamiyatimizda barqarorlik tinchlik millatlararo totuvlikni ta`minlab berishning siyosiy negizlarini yaratdi. Ayni vaqtda, jamiyatimizda demokratik jarayonlar tobora avj olib bormoqda. Bu asosiy qonun — Konstitutsiyada mustaqamlangan bo`lib, uning negizida ilk bor oliy xokimiyat organi — Oliy Majlisga saylovlar bo`lib o`tdi. Davlatni boshqarish va jamoat ishlariga fuqarolarni jalb qilish odatiy holga aylanib borayotir.

Xalqimiz asrlar davomida maxalla yiginlari, oqsoqollar kengashlari orqali jamoatchilik fikrini aniqlashning hamda birdamlik ko`rsatishning o`ziga xos usullarini shakllantirib kelgan. Maxalla axli hamda ko`pni ko`rgan oksoqollar sog`lom jamoatchilik fikriga ega bo`lishda eng katta kuch hisoblanadi. Fuqarolarning maxalliy o`zini o`zi boshqaruviga konun asosida berilgan huquq va erkinliklardan foydalanish barqarorlikni mustaqamlashga, davlat ishlarini aholining ehtiyojlari, kayfiyatlari bilan muvofiq holda olib borishga samarali ta`sir ko`rsatmoqda.

Respublikamizda milliy va umumbashariy qadriyatlar uyg`unligi asosida qurilgan huquqiy demokratik davlatni va fuqarolik jamiyatini boshqarishda yuksak malakali mutaxassislarni tayyorlash va ularning yordamida hayotga zamonaviy boshqarish usullarini joriy etishga ham katta ahamiyat berilmoqda. Respublikamizda Davlat va jamiyat qurilishi akademiyasi ta`sis etilib, u o`z ishini boshlab yubordi.

I.Karimov akademiyaning ochilish marosimnda so`zlagan nutqida, yuksak malakali mutaxassislarni tayyorlashda boshqa mamlakatlar tajribasiga suyanish lozimligini alohida uqtirib utdi. CHunki biz bu darajadagi mutaxassislarni uqitish uchun hozircha o`quv qo`llanmalarimizni, o`z o`quv dasturlarimizni yaratib ulguranimiz yuq. SHuning uchun, bu erda birinchi navbatda, boshqaruv xodimlarini tayyorlaydigan yirik xorijiy markazlarning tajribasi, dasturlari ishga solinishi darkor. Bu o`rinda anchadan buyon maxsus kurslar, markazlar, maxsus o`qitish modullarining keng tarmog`iga ega bo`lgan Frantsiya, Germaniya, AQSH mamlakatlari, shuningdek, Halqaro valyuta fondi, Jahon banki, Evropa Ittifoqi komissiyasi kabi xalqaro iqtisodiy va moliya tashkilotlari institutlarining tajribasidan foydalanishimiz zarur.

«Bugungi hayotimizni yangilash va isloh qilish borasidagi har qanday qimmatli g`oyalar va fikrlar sohiblari bilan uchrashish, hech mubolag`asiz aytish mumkinki, nafaqat akademiya tinglovchilari uchun, balki uning o`qituvchilari uchun ham butun bir maktab bo`lishi muqarrar...

Biz xorijiy mexmonlarga, Evropa va Amerika olimlari hamda amaliyotchilarga katta umid bildiramiz. O`zbekistondagi ijtimoiy va davlat qurilishining barcha sohalari bo`yicha o`zlarining qiziqarli g`oyalari va tavsiyanomalarini akademiya bilan baham ko`rishni xoxlagan Germaniya, AQSH, Yaponiya, Rossiya va boshqa mamlakatlar

¹³ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. –Т.:Ўзбекистон, 1995, 248-бет.

bilan hozirdayoq kelishuvlar mavjudligi bizni quvontiradi va bu takliflarni minnatdorlik bilan qabul qilamiz».

Milliy qadriyatlarimizning mintaqaviy va umuminsoniy qadriyatlar bilan yanada yaqinlashuvida davlatlararo, parlamentlararo uchrashuvlar katta ahamiyat kasb etadi. SHuni e'tiborga olgan holda, jumxuriyatimiz raxbariyati bu masalaga ham ijobiy yondashib kelmoqda.

Jamiyatimizda barqarorlik tinchlikni ta'minlash da jinoyatchilikka, qonunbuzarlikka qarshi olib borilayotgan ishlar qo'l kelmokda. Keyingi yillarda respublikamizda uyushgan jinoyatchilikka, iqtisodiy quporuvchilikka, davlat, jamoat va xususiy mulkni muhofaza qilishda, poraxo'rlikka qarshi keskin kurashlar olib borilyapti. Natijada, jumxuriyatimizda huquqiy vaziyat ancha yaxshilanib bormoqda. Buni boshqa mamlakatlar raxbarlari ham e'tirof etmoqda.

YUqorida yuritilgan mulohazalardan shunday xulosa chiqarish mumkinki, mustaqillik sharofati bilan O'zbekiston Respublikasining jahon hamjamiyatiga qushilishi uchun zarur bo'lgan ijtimoiy siyosiy zamin vujudga keldi va u o'z samarasini bermokda.

Barqarorlik tinchlik millatlararo totuvlikning moddiy asosini iqtisodiy islohotlar tufayli yuzaga kelayotgan ijobiy jaraenlar tashkil qiladi. Davlat mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyot asoslarini barpo etish, agrar munosabatlarning yangi turini shakllantirish va boshqaruvning ma'muriy buyruqbozlik tizimini tamomila tugatish, narxlarni erkinlashtirish va bozor infrastrukturasi shakllantirish, tashqi iqtisodiy faoliyatni kuchaytirish va jaxon iqtisodiy hamjamiyatiga qushilish — fuqarolarni ijtimoiy muxofaza qilish ana shular jumlasiga kiradi.

To'g'ri, ayrim hollarda yuqorida ko'rsatilgan jarayonlar ma'lum sabablarga ko'ra fuqarolar o'rtasida muayyan ziddiyatlarni ham tug'dirmadi. Lekin bular eski iqtisodiy to'zumdand yangisiga utish jarayonida kelib chiqayotgan vaqtinchalik ziddiyatlardir. Umuman olganda, jumxuriyatimizda muvaffakiyatli amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar fuqarolar o'rtasida osoyishtalik tinchlik va totuvlikni ta'minlashga asos bo'lib kelmoqda.

Barqarorlik tinchlik milliy totuvlikning madaniy asosini milliy ma'naviy qadriyatlarimiz, milliy urf-odat va an'analarning tiklanishi, milliy ongimizning o'sishi, fuqarolar ma'naviy kamolotining yuksalib borishi kabilar tashkil etadi. Istiqlol tufayli mafkuraviy akidalardan xalos bo'lish natijasida o'z mamlakatimiz, o'z xalqimiz tarixini chuqurroq bilishga, ko'plab asrlar mobaynida yaratib kelingan ma'naviy qadriyatlardan tula baxramand bo'lishga, ona tilimiz go'zalligi va ulug'vorligini tushunishga muyassar bo'ldik. Ma'naviy kamolotning yuksalib borishi hayotiy qadriyatlarni, ijtimoiy taraqqiyotning mazmuni va maqsadlarini isloh qilish va yangilashning barcha jarayonlarini baholashga yangicha yondoshish imkonini berdi»¹⁴.

Halqimiz azaldan orzu qilib kelgan barqarorlik tinchlik totuvlik kabi kadriyatlarga erishgan ekanmiz endilikda bizning oldimizda turgan dolzarb vazifa — ana shu oliy ijtimoiy siyosiy qadriyatlarni quldan bermay, avaylab asrab, ko'z qorachig'iday extiyot qilib saqlab qolish ustida abadiy izchil ravishda bosh qo'shishimiz lozim. Bunga O'zbekistonda yashovchi har bir inson, - yoshidan, millatidan kat'y nazar, o'z xissasini qushmog'i kerak. Buning uchun Prezidentimiz

¹⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. —Т.:Ўзбекистон, 1995, 265-бет.

atrofida jipslashib, xalq bilan bamaslaxat, hamnafas, bir tan bir jon bo`lib, xalol mehnat qilib mustaqillikni yanada mustahkamlashimiz darkor. SHundagina biz o`z maqsadimizga etamiz.

SHuni esdan chiqarmaslik kerakki, agar har bir oilada, mehnat jamoalarida, mahalla, qishloq, shahar, tuman, viloyatda osoyishtalik tinchlik bo`lsa, mamlakatimizda ham barqarorlik tinchlik totuvlik bo`ladi. Mamlakatimizda tinchlik osoyishtalik bo`lsa, bu mintaqamizdagi barqarorlik tinchlikka garov bo`ladi. Mintaqamizda tinchlik bo`lsa, jahon hamjamiyatida ham tinchlik osoyishtalik barkarorlik yuzaga keladi.

YAna shuni eslatib o`tish joizki, jamiyatimizda tinchlik barqarorlik millatlararo totuvlikni ta`minlashda mehnat jamoalarining, tuman, shahar, viloyat rahbarlari katta rol o`ynaydi. Donishmand rahbar atrofidagi insonlarga doimo g`amho`rlik qilib, ish joylarida yaxshi muxit yaratib beradi va shunday yo`l bilan yangi yutuklarni qo`lga kiritishga muvassar bo`ladi. Mansabdor shahslar shuni yaxshi bilishlari kerakki, ular egallab turgan lavozim, mansab xalqda xizmat qilish uchun, ularning kundalik ehtiyojlarini qondirib, hozirgi murakkab vaqtda fuqarolarni ijtimoiy himoya qilish uchun berilgan,

«Bizning an`anaviy qadriyatlarimizni hozirgi demokratik jamiyatning qadriyatlari bilan uyg`unlashtirish kelajakda yanada ravnaq topishimizning, jamiyatimiz jahon hamjamiyatiga qushilishining garovidir», - deydi I.A.Karimov.

Barqarorlik tinchlik totuvlik —mustaqillikning tufayli qo`lga kiritilgan eng katta yutug`imizdir. SHunday ekan, bugungn kunda ularni qadrdash, avaylab asrash, ximoya qilish barchamizning eng dolzarb, eng oliyjanob vazifamiz bo`lib qolmog`i kerak

Fuqarolik jamiyati - insonning yalpi xuquqlari kafolatlanadigan, mafkuraviy plyuralizm ta`minlanadigan jamiyat tuzilishi bo`lib, davlat organlaridan tashqaridagi siyosiy partiya va jamoat tashkilotlaridan tashkil topgan jamiyatdir.

Fuqarolik jamiyati - demak, haqiqiy fuqarolardan, ya`ni uzviy bog`liklikda bo`lgan hamda axloqiy madaniyatga tayanadigan huquqiy va siyosiy madaniyatga ega odamlardan iborat jamiyatdir. O`zbekiston «Kuchli davlatdan -kuchli jamiyat sari» kontseptsiyasini ishlab chiqdi va uni izchilik bilan amalga oshirmoqda

Tayanch iboralar:

Demokratiya – siyosiy qadriyatlar sifatida, O`zbekistonda demokratik printsiplarni joriy qilinishi va muammolari, Huquq va erkinlik shaxs qadriyatlari sifatida, Barqarorlik, tinchlik, millatlararo totuvlik - jahon hamjamiyatiga yo`l ochuvchi ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar ekanligi, «Fuqarolik jamiyati» tushunchasi va uni o`rnatish masalalari.

Mavzuga doir nazarot savollorii:

Barqarorlik, tinchlik, millatlararo totuvlik deganda nimalar tushiniladi?

Nima uchun demokratiya qadriyat xisoblanadi?

Nima uchun huquq va erkinlikning shaxs qadriyatlari sifatidagi ahamiyati muhim sanaladi?

Mavzu yuzasidan foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O`zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
4. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo`lidan. 4-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
5. Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash davr talabi. 5-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1997;
6. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo`lidan. 6-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1998;
7. Karimov I.A. Biz kelkjagimizni o`z qo`limiz bilan quramiz. 7-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1999;
8. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz. 8-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2000;
9. Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas`ulmiz. 9-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2001;
10. Karimov I.A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashamiz. 10-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2002;
11. Karimov I.A. Biz tanlagan yo`l demokratik va ma`rifiy dunyo bilan hamkorlik yo`li. 11-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2003;
12. Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o`z kuch qudratimizga, hamjihatligimiz va qat`iy irodamizga bog`liq. 12-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2004.
13. Karimov I.A. O`zbek xalqi hech kimga, hech qachon qaram bo`lmaydi. 13-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2005.
14. Karimov I.A. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma`naviyatimizni yuksaltirish va halqimiz hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezon va maqsadidir. 15-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2007.
15. Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish yo`lida. 16-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2008.
16. Karimov I.A. Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta`minlash – bizning oliy maqsadimiz. 17-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
17. Karimov I.A. YUksak ma`naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma`naviyat, 2008.
18. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O`zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo`llari va choralari. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
19. Karimov I.A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
20. Karimov I.A. BMT Bosh Assambleyasining mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag`ishlangan oliy darajadagi yalpi majlisidagi nutqi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.
21. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.

22. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo`lini izchil davom ettirish-taraqqiyotimizning muhim omilidir // Xalq so`zi. 2010 yil, 7 dekabr.
23. Karimov I.A. O`zbekiston mustaqillikka erishish ostonosada. – Toshkent: O`zbekiston, 2011.
24. Karimov I.A. Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir. 19-jild – Toshkent: O`zbekiston, 2011.
25. Karimov I.A. Bizning yo`limiz – demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yolidir // Xalq so`zi. 2011 yil, 8 dekabr.
26. Karimov I.A. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yanada yuksaklikka ko`taradigan yil bo`ladi // Xalq so`zi, 2013 yil 20 yanvar.
27. Karimov I.A. Mamlakatimizning taraqqiyoti, el-yurtimiz farovonligi, vatanimizning obro- e'tiborini yanada oshirish yo`lida mehnat qilish – muqaddas burchimiz. Prezident Islom Karimovning Xalq deputatlari Toshkent viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyadagi nutqi // O`zbekiston ovozi, 2013 yil 4 aprel.
28. Karimov I.A. Tinchlik va osoyishtalik – barcha yutuq va marralarimizning asosidir. Prezident Islom Karimovning 9 – may – Xotira va qadrlash kuni munosabati bilan ommaviy axborot vositalari vakillari bilan suhbatini // Xalq so`zi, 2013 yil 10 may.
29. Prezident I.A. Karimovning «Ikkinchi jahon urushi qatnashchilarini rag`batlantirish to`g`risida»gi farmoni // Xalq so`zi, 2013 yil 19 aprel.
30. Karimov I.A. Tarixdan saboq olib, zamon bilan hamqadam bo`lib yashash-bugungi hayotning o`tkir talabi. Prezident I.A. Karimovning interv`yusidan kelib chiqadigan xulosalar // O`zbekiston ovozi, 2013 yil 15 may.
31. O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.

Qo`shimcha adabiyotlar.

1. Tulenov J. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent, 1998.
2. Tulenov J. Milliy qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. – Toshkent: O`zbekiston, 1999.
3. Tulenov J, Qodirov B, G`o`ofurov Z. Ma`naviy yuksalish sari. – Toshkent: Mehnat, 2000.
4. Uvatov U. Donolardan saboqlar. – Toshkent: Abdulla Qodiriy, 1994.
5. Yusupov E. Falsafa. – Toshkent: Universitet, 2000.
6. Tulenov J. Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. Ilmiy ishlar to`plami. – Toshkent: O`zbekiston, 1997.
7. Hakimov I. Sog`lom muhit - sog`lom avlod. – Toshkent: O`zbekiston, 1999.
8. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent: O`FMJ, 2004
9. Achildiyev A.S. Milliy g`oya va millatlararo munosabatlar. – Toshkent: O`zbekiston, 2004.

10- Mavzu: Ahloqiy, badiiy-estetik qadriyatlar, ularning tiklanishi va ahamiyati.

Reja:

1. Ahloqiy qadriyatlar va ularni jamiyat hayotidagi o`rni.

2. SHarqona badiiy-ahloqiy qadriyatlarimiz – yuksak madaniyat sarchashmasi. Insonparvarlik, xalqparvarlik, vatanparvarlik – Oliyjanob fazilat.
3. Badiiy-estetik qadriyatlar, ularning jamiyat ma'naviy rivojlanishidagi ahamiyati.

SHarq falsafasi va Islom ta'limotida insonniig ta'lim-tarbiyasi, odob-axloqi xaqida juda ko'p qimmatli maslahatlar, fikr-mulohazalar mavjud. Muqaddas Qr'oni Karim va Hadisi SHarif insonning ma'naviy kamoloti uchun beqiyos manba ekanligi hammamizga ma'lum. SHarq mutafakkirlari, olimu ulamolari tomonidan asrlar davomida odob-axloqdga oid minglab kitoblar, xikmatlar yaratilgan. Afsuski, totalitar tuzum tomonidan olib borilgan siyosat tufayli ulardan xalqimiz maxrum qilib qo'yilgan edi. endilikda, istiqlol sharofati tufayli bu sohada ham jiddiy o'zgarishlar yuzaga kelmoqda. Ayni vaqtda xalqimizniig milliy qadriyatlarimizga qiziqishi tobora oshib bormoqda. SHuni hisobga olgan holda jumxuriyatimizda keyingi yillarda mazkur masala bo'yicha o'tmishda arab, fors va boshqa tillarda yozilgan adabiyotlar o'zbek tiliga tarjima qilinib, kitobxonlarimizga xavola etilmoqda. O'zbek olimlari, shoirlari tomonidan ham odob axloq masalalariga bag'ishlangan ko'pgina asarlar nashr qilinyapti.

Mazkur adabiyotlarda inson tug'ilganidan tortib to bandalikni bajo keltirganigacha amal qilishi kerak bo'lgan qoidalar, maslaxatlar o'z aksini topgan. Masalan, birgina shariat qoidalarining o'zida musulmonlar amal qilishi zarur bo'lgan 934 ta talab mavjud. SHular orasida insopparvarlik insonni hurmat qilish va ulug'lashga qaratilgan g'oyalar alohida e'tiborga sazovordir.

SHarq falsafasi va islom ta'limotida rahm-shafqat, muruvvat, odamiylik kabi fazilatlar doimo ulug'lanib, madx etilib kelingan. Odamiylik—bu kishining boshqa odamlarga, urug'-aymog'iga mexr-shafqat ko'rsatishi, yaxshilik qilishini, insonparvarlik munosabatlarida bo'lishini taqozo etadigan fazilatdir.

YUsuf Xos Hojib odamiylikni quyidagicha madh etadi:

Senga kim qilarkan odamgarchilik,

Javob ber unga sen qilib yaxshilik.

Vafoga vafodor kishilik haqqi,

Vafo qil, odil bo'l, jam olmangulik.

Alisher Navoiy odamiylikning asl maqsadini shunday ta'riflaydi:

Odami ersang demagil odami,

Onikim yuq xalq g'amidin g'ami.

Kimki xalqqa qanday muomalada bo'lsa xalq ham unga shunday muomalada bo'ladi, «sen xalqqa qancha aralashsang xalq ham senga shuncha yondashadi», degan naqlar bejiz tug'ilmagan.

«Ey aziz, - deydi Muhammad Jabalrudiy, - xalg'ingga doimo yaxshilik qil, g'ilgan yaxshiliging ulardan senga qaytadi. Hech kimsaga qasddan yomonlik qilma y, kimki yomonlik qilsa qilgan yomonligi, shubxasiz, o'ziga qaytadi».

Barhrdar ibn Maxmud aytganidek, arjumandlik bayrog'ini ko'taruvchilar va sarbalandlik nog'orasini chaluvchilar qanday kishilarki, ular halqning tinchligini va osoyishtaligini o'ylaydilar va kecha-kunduz shu haqda fikr qiladilar, barcha kishilarni o'z ukalaridek ko'radilar, birovning dil shishasini g'azab toshi bilan sindirmaydilar, adovat va jafu tikanini bechoralik saxrosida yurgan yalanoyoqlar oyog'i ostiga tashlamaydilar.

Xalq bilan hamnafas, hamdard bo'lish, unga yaxshi kunlarda ham, boshiga musibat tushgan qorong'i kunlarda ham sadoqatli bo'lib, astoydil xizmat qilish mumkin — musulmon farzandi uchun eng katta baxt xisoblanib, kelgan, «Yaxshi hayot va o'zoq yashash uchun, xalqning duosi va shodligidan yaxshiroq posbon va qo'riqlovchi yuq» deydi, Barxurdor ibn Maxmud.

Xalqparvarlik — barcha insonlarga mexr oqibatli bo'lish, ularni hurmat izzat qilish bilan chegaralanadigan munosabatlarga emas, albatta. Halqparvarlik — eng avvalo har bir inson tomonidan boshqalarga nafi tegadigan amaliy harakatdir. SHu nuqtai nazardan yondashadigan bo'lsak masalan, moddiy ne'matlar ishlab chiqaruvchi har bir mehnatkash uchun halqparvarlik — bu mehnat unumdorligini oshirib xalqimiz uchun zarur bo'lgan iste'mol maxsulotlarini sifatli va o'z vaqtida etkazib berish demakdir.

YOzuvchilar, ziyolilar uchun xalqparvarlik o'z asarlarida xalqning mehnati, hayoti, orzu umidlarini badiiy obrazlarda aks ettirib, ularning ichki dunyosini boyitish, ma'naviy barkamolligi, dunyoqarashini shakllantirishga ko'maklashishdan iborat, deb bilmog'imiz lozim.

Olimlarimiz uchun xalqparvarlik xalqimizning farovon hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan narsalarni ishlab chiqarishni ilmiy asoslab berish, kishilarning ongi, ilmiy dunyoqarashini shakllantirish demakdir.

Davlat arboblari uchun halqparvarlik — bu eng avvalo har bir insonning huquq va erkinliklarini ximoya qilish, ularning extiyojini qondirish, bzircha ijtimoiy kafolatlarini ado etish, ijtimoiy-siyosiy barqarorlik, osoyishtalik, milliy totuvlikni ta'minlash demakdir. Insonparvarlik, xalqparvarlik ayni vaqtda vatanparvarlik hamdir.

VATANPARVARLIK - OLIYJANOB FAZILAT

Vatan — sermazmun, juda ham keng tushuncha. U yashab to'rgan uyimizdan boshlanadi. Xalqimiz uy qurgan odamni «vatanli bo'lib qoldi», deyishi bejiz emas. «Vatan ostonadan boshlanadi» degan ibora barcha xalqlarda borligi ham shundan dalolat beradi.

Bizning xalqimiz o'zi tug'ilgan joyga juda katta muxabbat bog'laydi. SHuning uchun ham ular boshqa joyga ko'chishni xoxlashmaydi. Boshqa joylarga ketganda ham doimo o'zi tug'ilgan el-yurtidan aloqasini uzmay, uni ziyorat qilib turadi. Bu ham Vatanga sadoqatli bo'lishning ko'rinishidir.

Vatan — insonning ota-onasi, qarindosh urug'lari, tug'ilib o'sgan joygina emas, balki yoshlik davrlarni boshidan kechirgan, yugurib elib o'ynagan, sayr qilgan dalalar, cho'milib yurgan soylar, daryolar, oromgox bog'lar, tog'lar, tabiat muhitidir. Demak Vatanni sevmoq — kindik qoni tug'ilgan joy tabiatini sevmoq uning uchun qayg'urish ham demakdir.

Vatan — bu birinchi maktab, birinchi bilim, orttirilgan do'stlar, bilim berib voyaga etkazgan o'qituvchilardir. SHuning uchun ham inson qancha yoshga kirmasin, qaerda ishlamasin birinchi maktab, birinchi o'qituvchi, maktabdoshlarini hech qachon yoddan chiqarmaydi, ularga doimo xurmat-izzat bilan qaraydi.

Vatan — bu o'sib ulg'aygan maxalla. Maxalla yoshlik davriniig eng yaxshi kunlari kechgan hozirgi hayotida ham hamdard, hamnafas bo'lib kelayotgan qo'ni-qo'shni, do'stu birodarlar maskanidir. Maxallaga hurmat, maxalla axli bilan doimo maslaxatli ish qilish, to'y-tomoshalar va boshqa tadbirlarni o'tkazishni har bir inson

o`zining muqaddas burchi deb bilgan. Hozir ham maxalla axlining roli tobora kuchayib bormoqda.

Vatan — bu oila hamdir. SHunday ekan oilaga, kindik qoni to`kilgan joyga mexr-muxabbatda bo`lish ayni vaqtda Vatanga sadoqatli bo`lish demakdir. Oila jamiyatimizning asosini tashkil qiladi. Oila a`zolarini, ular tug`ilgan va istiqomat qiladigan uy joyini e`zozlab ayni vaqtda har bir oilaning, insonning shajarasini, tarixini yaxshi bilishini taqozo etadi. Hap bir inson, o`z oilasi, ota-ona, el-yurt tarixini, shajarasini yaxshi bilib olishi lozim. Bunda ayniqsa oila, maktab katta rol` o`ynaydi.

Vatan — bu har bir inson ishlayotgan mehnat jamoasi, o`qiyotgan bilim yurti, ijtimoiy siyosiy muhit hamdir. Mehnat jamoasining inson hayotida tutgan o`rni katta. CHunki mehnat jamoasida har bir inson hayot maktabini o`tab, mutaxassis bo`lib etishadi, ma`naviy kamol topadi, hayotda o`z o`rnini egallaydi, shuxrat qozonadi.

Vatan – bu har bir kishining yashab turgan qishloq, shahari, tumani, viloyati. SHuning uchun ham ular tuman, shahar, viloyat yutuqlari bilan faxrlanadi, unga o`z hissasini qo`shishga intiladi, mavjud tarixiy yodgorliklar bilan faxrlanadi. Ularning gullab-yashnashiga, obodonligiga ko`maklashadi. Vatan — bu xalqimizning jannat misol makoni O`zbekiston Respublikasidir.

Ona-yurt, Vatan — inson uchun oltin beshik. Inson ana shu oltin beshikda dunyoga keladi, ilk bor qadam tashlaydi, unib o`sadi, voyaga etadi, el yurt xizmatiga bel bog`laydi. SHuning uchun ham vatan har qanday inson uchun onasi kabi aziz va mukarramdir. Vatanni insonga baxt iqbol beradigan muqaddas maskan bo`lib hisoblanadi.

Ma`rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy «Turkiy guliston yoxud axloq» asarida yozganidek «Vatan har bir kishining tug`ilib o`sgan shahar va mamlakatini shul kishining vatani deyilar. Har kim tug`ilgan, o`sgan joyini jonidan ortiq suyar. Xatto bu vatan xis-tuyg`usi hayvonlarda ham bor. Agar ayrilsa o`zlaridagi kabi roxatda yashamas...

Biz turkistonliklar o`z vatanimizni jonimizdan ortiq suyganimiz kabi arablar Arabistonni, qumlik issiq cho`llarni, eskimuslar shimol taraflarini, eng sovuq qor va muzlik erlarini boshqa erlardan ziyoda suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson erlarga o`z vatanlarini tashlab hijrat qilurlar edi».

Vatan bu halqning o`tmishi, buguni va kelajagidir. Vatan deganda hamisha o`zimiz tug`ilib o`sgan, ta`lim olgan, voyaga etgan necha-necha avlodu ajdodlarimiz yashab o`tgan, ularning aqlu-idroklari, mehnatlari sarf etilgan muqaddas yurt ko`z oldimizga keladi. Vatan bu ota yurt, ajdodlar maskani, el-yurt, xalq voyaga etgan, uning tili, tarixi, madaniyati, urf-odatlarini, qadriyatlarini chinakamiga shakllanib, chuqur ildiz otib, o`sib kamol topib boradigan zamindir.

Vatan—muqaddas qadriyat. Taraqqiyot Vatandan boshlanadi. U insonning kindik qoni to`kilgan joy, har kimning borligini qadrllovchi zamin, ma`naviy kamolot va saodat maydonidir. SHuning uchun ham har bir inson o`z dard-alamini, orzu-umidlarini vatan taqdiri bilan bog`lab kelgan.

Vatan mehrini, Vatan sehrini, uning mo``tabarli ulug`vorligini so`z bilan ifodalash qiyin.

Haqiqiy barkamol inson Vatanning ravnaqi va istikboli, el-yurtning ozodligi va mustaqilligi uchun hamma narsani, xatto, shirin jonini ham ayamaydi.

Bu haqda Mavlono Fuzuliyning «mening bitta hayotim bor, bordi-yu mingta hayotga ega boʻlgan taqdirimda ham hammasini Vatan uchun sarflagan boʻlar edim», deb aytgan soʻzlari har bir aqli raso fuqaro uchun bebaxo oʻgʻitdir.

Inson uchun Vatan yagonadir. Vatanning katta kichigi, ham, boy kambagʻali ham boʻlmaydi. Vatan tanlanmaydi. Vatan bizning molimiz emas. SHuning uchun ham u pulga sotilmaydi. Vatan inʻom etilmaydi, qarzga berilmaydi. Vatan har bir fuqaro uchun muqaddas va betakroridir.

Vatanni sevish, ona diyorini qadriga etish, uning kamoloti, gullab-yashnashi, osoyishtaligi uchun qaygʻurish yoshligimizdan boshlab ongimizga singdirilishida chuqur maʼno bor. CHunki, har qanday inson Vatani, ota-bobolari oʻtgan muqaddas zamin bilan faxrlanib yashaydi.

Muqaddas Hadisi SHarifda «Vatanni sevmogʻ iymondandur» deyilgan. Bu soʻzda chuqur xikmat bor. Vatanni sevish, ardoqlash kishiga kuch quvvat beradi, aql-idrok ato etadi, yuzini yorugʻ qiladi, jasratlarga chorlaydi, mardliklarga undaydi, odamlar, millatlar, halqlarni birlashtiradi.

Vatanni sevish, Vatanim, xalqim deb yashash, ona-yurtning ravnaqi yoʻlida xalol mehnat qilish, oʻzini qahramonliklarga tayyorlab borish, oʻzi yashab turgan zaminni eʼzozlash, uning boyligiga boylik goʻzalligiga goʻzallik qoʻshish, odamlarni seva bilish demakdir.

Vatanni sevish, uning har bir qarich erini, har bir siqim tuprogʻini muqaddas bilib qadrlash, koʻzga toʻtiyo qilish oʻzbeklarga xos xususiyat boʻlib, bu ularga ajdodlardan meros sifatida davom etib, sayqal topib kelmoqda.

Hamid Olimjon «Men oʻzbek xalqi nomidan soʻzlayman» degan maqolasida bu haqda shunday degan edi: «Mening halqim oʻz kindigining qoni toʻkilgan tuproqni oʻz onasiday aziz koʻradi. Mening halqim oʻz bobolari koʻmilgan tuproqni oʻpadi, shu tuproqni harom, nopok qilgan odamni oʻldiradi. Qadim oʻzbek botirlarni uzoq safarga ketganda, bir xovuch vatan tuprogʻini doim oʻz yonlarida olib yurganlar. CHunki bu tuproq ularga oʻz tugʻilgan erlarini eslatib turgan, xalq oldida ichgan qasamini yodga solgan. Vatanga boʻlgan muhabbatini bir nafas ham unutirmagan. Bu bir xovuch tuproq unga oʻz ota-onasini, qarindoshlarini, xalqini eslatgan, uzoq boʻlsa ham uni oʻz vatanida, xis qiladigan va qasrda boʻlmasin oʻz xalqi shaʼniga isnod keltirmaslikka, oʻz xalqining nomusi va sodiq oʻgʻli boʻlishga chaqirgan. U Vatanni qancha sevsam, ota-onadan, sevimli yordan, qondosh vatanidan nishona boʻlgan shu bir xovuch tuproqni ham shuncha sevgan. SHu bir hovuch tuproqning kuchi shuncha zoʻr boʻlganki, u suvsiz saxrolardan, qorli togʻlardan, vaxshiy daryolardan, yovvoyi oʻrmonlardan koʻz ochib yumguncha oʻta olgan. SHu bir hovuch tuproq uni oʻtdan omon saqlagan. Oʻq uning koʻkragini tesholmagan, qilich tanasini tesholmagan, olov kuydirmagan, zindon chiritolmagan».

Oʻzbeklardek vatanini sevadigan, yurtiga boglangan halq jaxonda kamdan-kam topiladi. Oʻzbek halqi qoʻliga qurol ushlab Vatan himoyasi uchun dushmanga qarshi jang qilishni juda yaxshi biladi. Vatan deb oʻzini ham oʻtga, suvga mardona otadi, aziz yurtning har bir qarich eri uchun jon olib jon beradi.

Oʻzbekiston oʻzbek halqi uchun ota yurtdir, uning manfaatlarini himoya qiladigan jahondagi yagona davlatdir.

Vatanimiz Oʻzbekiston uchun qoʻlimizdan keladigan har bir foydali ishni qilish, gullab-yashnashi uchun xissa qoʻshish bizlarga ajdodlarimizdan qolgan buyuk

fazilatdir. «Qizil imperiya» davrida bizga, «sening vatanning SSSR», «Vatan Kremlidan boshlanadi» deb qulog`imizga quyishdi. O`zimizniig xakiqiy Vatanimiz O`zbekiston ekanligini qalbimizdan surib chiqarishga, vatan tuyg`usidan judo bo`lishimizga zo`r berishdi. Milliylik va milliy mansublikka, milliy xis-tuyg`u va milliy g`ururga sezdirmasdan zarba urila boshlandi. SHunday joxilliklar natijasida milliy mansublik

o`rniga mamlakatda «Sovet fuqaroligi» targ`ibot, tashviqot qilina boshlandi. Ona Vatanimiz O`zbekiston uchun emas, balki Sovet vatani ravnaqi yo`lida fidokorlik ko`rsatish, jon olib, jon berishga da`vat etiladigan bo`ldi.

Sobiq sovet imperiyasi davrida odamlarda milliy manfaat, Vatanga, ona-zaminga mehr-muqabbat degan his-tuyg`ular asta-sekin so`na boshlagandi. «Vatan» tushunchasi o`zining jozibasini, ta`sirchanligini yo`qotib, mavxumlikka aylanib qolgandi. Qilinadigan har bir ishda va harakatda millatning tub maifaati, shon-sharafi, milliy o`ziga xosligi, aql-idroki va tafakkuri borlig`i hech kimning xayoliga kelmasdi. Faqat bir narsa «umumsovet» manfaati ko`zda tutilardi, holos. Har bir millat va xalq bir necha ming yillar osha yashab kelayotgan o`z Vatani uchun qayg`urishga haqli emasdi, o`zi emasa ichmasa-da, lekin o`sha «ulug` Vatan» uchun tinmasdan mexnat qilardi.

Butun boshli bir xalqni, eng katta va qadimiy millatlardan biri o`zbeklarni o`z ona yurtida cheklab tashlashdi. Uning huquqlari chegaralandi. Tili kamsitildi, tazyiqqa uchradi. O`zbeklarning o`tmishi u yoqda tursin, bugungi xizmatlari haqida ham buzib axborot berildi.

Ahvol shu darajaga borib etgan ediki, hatto o`zbek degan millat, O`zbekiston deb ataladigan mamlakat borligini dunyoda ko`pchilik bilmasdi. Al-Xorazmiy, Temur, Navoiy, Ulug`bek, Bobur avlodlarini ko`pchilik tanimas edi.

YAna bir muxim masala ustida fikr yuritishga to`g`ri keladi. Stalin siyosati tufayli bir butun Turkistonni maydalab, «mustaqil» milliy Mamlakatimizlarga bo`lib tashlangan edi. Bu aslida uzoqni ko`zlab qilingan siyosat edi. Ana shu siyosatning zaminida etgan asosiy maqsad, birinchidan, asrlar mobaynida yagona bir xududda yashagan, chegara nimaligini bilmagan, og`a-ini, quda-anda bo`lib kelishgan, o`zbek tojik, turkman, qozoq, qirg`iz xalqlarini bir-biridan butunlay ajratib tashlash, Turkistonni markazning xom-ashyo bazasi sifatidagi holatini chorizm mustamlakachiligi davridagidan ham mustahkamroq qilib quyishdan iborat edi. Ikkinchidan, tili, dini, madaniyati, tarixi, urf-odatleri bir biriga chambarchas bog`liq bo`lgan katta bir xalqni besh millatga ajratib tashlashdan ko`zda tutilgan muddao mazkur xalqlarni milliy o`zligini anglashdan, o`tmish tarixidan, milliy iftixoridan judo qilib, olomonga aylantirish bo`lsa, uchinchidan, zaruriyat tug`ilib qolsa qachonlardir, ular o`rtasiga nifoq solish, gij-gijlatish, orani buzib, bemalol xukmronlik qilaverish edi. YAgona bir butun ulug` va qudratli Turkistonni parchalab yuborishdan, milliy mamlakatimizlarga «mustaqillik» berishdan markazniig muddaosi nimadan iboratligi tub moxiyatini to`la tushunib etgan, buning oqibatida juda daxshatli va fojiali bo`lishini anglab etgan elimizning ilmi, zukko kishilari, ma`rifatchilari, ko`zga ko`ringan kishilar birin-ketin yo`qotildi, «xalq dushmani»ga chiqarildi, qatl va surgun qilindi. Muxojirlikda yashashga majbur qilgan yurtdoshlarimiz mol-dunyodan emas, balki g`ariblikdan, Vatan diydoriga intizorlikda yashashdan cheksiz azob chekishgan.

Inson uchun na davlat va saltanat, na toju taxt, hech bir narsa Vatanga, el-yurt mexriga teng kelolmaydi. Vatandan judolik inson uchun eng katta baxtsizlikdir. G`urbatda, ayriliqda inson o`zini shod, baxtiyor hisoblay olmaydi.

SHod etmas emish kishini g`urbatda kishi, shod etmas emish ko`ngulni mehnatda kishi, ko`nglum bu g`ariblikda shod o`lmadi, ox g`urbatda sevinmas emish albatta kishi.

Bu misralar o`zbek shoiri, Hindistondak buyuk mamlakatning podshosi bo`lgan Zaxiriddin Boburning qalbidan afsus bilan otilgan nidosidir. Buyuk bir davlatning podshosi bo`laturib, uning bunchalik afsus nadomat chekishiga nima sabab bo`ldi? Bunga sabab yurt-mexri, Vatan ishq emasmikan?!

Vatandan ayriliqda yashagan, o`zining butun borlig`i, g`oyasi, tanu-jonini millatiga baxsh etgan kishilarni shuro matbuoti, komfirqa mafkurasi va siyosati uzoq yillar davomida «Vatan xoinlari», «Vatangadolar» deb badnom qildi. Ularga qarshi qanchadan-qancha kitoblar, maqolalar yozildi, tuhmatlar, ig`volar uyushtirildi.

Ona — Vatan tuprog`idan benasib bo`lib, xorijda makon topgan vatandoshlarimiz so`nggi nafaslarigacha kindik qonlari tomgan ota meros yurtlari Turkistonni sog`inib, Turkistonga sig`inib, Turkistonga talpinib va topinib yashaganlar. Vatan diydorini qayta ko`rolmasdan, uning mehri to`yolmasdan olamdan ko`z yumganlar, «O`zga yurtlarda eb ichish, kiyinish va ilm olishdan kamchiligim bo`lmasa-da, - deb yozadi Buxoro sho`rolar xokimiyatining birinchi raislaridan bo`lgan. Usmonxo`ja Po`latxo`jaevning farzandi, hozir Germaniyaning Myunxen shahrida yashovchi professor Temurxo`ja, - otamdan eshitganim Turkiston degan yurtga borishni qirq uch yil kutdim. SHu tuproqqa mexr qo`ydim, hamisha yodim-da, yuragimning tubida olib yurdim. Otamning tuyg`ulari, azoblari menga ko`chdi. Vafotidan oldin yonlariga chaqirib «Men senga bankda pul, shoxona qasrlar, hosildor erlar qoldirayotganim yo`q, seni suyardigan aka-uka ham qoldirmadim, faqat hamisha yodingda tutishing uchun Vatan xasratini qoldirdim» degan edilar. Otamning vasiyatlarini eshitgan onimdan boshlab men qayta Vatanlik bo`ldim. Vatan isming ichimda...»

Aytilganlardan ko`rinib turganidek Vatanimizning ozodligi va mustaqillikni qurish istagi va orzusi faqat bizlardagina emas, balki musofir yurtlarda sarson sargardonlikda yurgan vatandoshlarimizning dillarida ham allaqachonlardan beri to`lib toshib ketayotgan edi.

Qanchadan-qancha bobokalonlarimiz, avlodu-ajdodlarimiz zo`r intizorlik bilan kutgan kunni — Vatanimiz ozod, erkin va mustaqil bo`lganini ko`rish har birimiz uchun eng katta quvonch, buyuk baxtdir. Buning uchun Oллоhga ming karra shukur aytamiz. CHunki bu ulug` tarixiy kunlarga etganlar bor, etmaganlar bor, O`zbekiston davlat mustaqillik shu tuproqda yashayotgan millatdoshlarimiz qatori uzoq yillar davomida ona-yurtidan, elidan, qarindoshlaridan ayrilib, musofirlik xijronlarini tortgan muxojir yurtdoshlarimizni ham xayajonga soldi va cheksiz quvontirdiki, so`zda ifodalab bo`lmaydi.

Toshkentda tugilib, hozir Olmoniyaning Myunxen shahrida istiqomat qiluvchi Murod Axmedov «Xalq so`zi» ro`znomasiga yuborgan xatida shunday deydi: «Vatan yagona tuyg`u bo`lib, uning takrori, o`xshashi yo`qdir. Olisda bo`lsam ham oxirgi nafasimgacha vatanim yodi bilan yashayman...

«O`z uying ulan to`shaging», degan maqolning qadrini hech kim menchalik tushunib etmas, desam mubolag`a bo`lmas. SHuning uchun ham vatanni ulug`lovchi qo`shiqlar ko`rik-tanlovi baxonasida O`zbekiston bilan hayolan suxbatlashdim, chog`roq she`r ham ezdim:

*CHappar urgan chaman Vatan,
Bo`lgin doim omon Vatan!
Kindik qonim tomgan Vatan,
Ko`z yoshlarim yum-yum,
Sog`inchlarim lim-lim.
Jannatmakon yurtsan o`zing,
Nasibasi butsan o`zing,
Engilmagan mardsan o`zing,
Ko`z yoshlarim yum-yum,
Sog`inchlarim lim-lim.*

*Ertayu kech o`yimdasan,
Tushimdasan, o`ngimdasan,
Ko`nglimdasan, ko`nglimdasan,
Ko`z yoshlarim yum-yum,
Sog`inchlarim lim-lim...»*

Mustaqillikning eng katta ne`matlaridan biri bo`ldiki, endilikda olamlardagi millat, Vatan xaqidagi tushunchalar o`zining asl ma`nolariga qaytmokda. Vatan, bu endi ilgariydek siyosat va mafkura asosiga qurilgan, milliy xis va idrokdan uzoq, allaqanday mavxum tushuncha emas. Mustaqillik tufayli biz o`zimizning xaqiqiy Vatanimizni topdiq. Jahon siyosiy haritasida O`zbekistan atalmish mustaqil davlat paydo bo`ldi.

«Vatan tuyg`usi — bu aziz va go`zal Vatanimizga yuksak e`tiqod bilan yashash, unga hamisha sadoqatli qilish demakdir. Vatanga sadoqat barchamizning farzandlik burchimizdir.

Vatan tuyg`usi — bu halqimizning oltin merosi, an`analari, tili va madaniyatiga hurmat bilan qarash. Turon, Turkiston, O`zbekiston deb ataluvchi yurtimizning tarixini muttasil o`rganib borishdir»¹⁵.

Vatanimiz taraqqiyoti va istiqbolini jumxuriyatimizda yashayotgan turli halqlar va millatlarnng o`zaro hamkorligi, do`stligisiz tasavvur etib bo`lmaydi. Xalqlar do`stligi va qardoshligi kuch-kudratimizning manbai, mustaqilligimizni mustahkamlashnint yo`llaridan biridir.

O`zbek xalqining erki, ozodligi va mustaqilligi, baxt-saodati, sevinchi va quvonchi jumxuriyatimizda istiqomat qilib kelayotgan qozoqlar, qirg`izlar, ruslar, turkmanlar, koreyslar, tatarlar, uyg`urlar, ko`ringki, barcha xalqlar va millatlar bilan samimiy do`stlik va qardoshligidadir.

Tarix o`zbek xalqining zimmasiga bugungi kunda g`oyat buyuk muqaddas vazifani yukladi. Bu vatanimiz kuch-qudratini mustahkamlash, uning dovrug`ini olam uzra yoyish, shuxratiga shuxrat qo`shishdir. Vatanini butun borlig`i ila sevmagan, Vatan erki, yurt saodati uchun hayotini tikmaydigan kishini vatanparvar deb bo`lmaydn.

¹⁵ Ватан туйғуси. –Т.:Ўзбекистон, 1996, 11-бет.

Haqiqiy vatanparvarlik millat, Vatan manfaati deb yashash, uning istiqboli, baxti va saodati yo`lida mehnat qilish uchun kurashishdir. Vatan erki va yurt ozodligi uchun hayotini tikkan kishini xalq ham, tarix ham aslo unutmaydi. Bundaylarni bemalol haqiqiy vatanparvar deb aytsa bo`ladi.

Mustaqil O`zbekistonimizning ravnaqi, istiqloli novqiron avlod tarbiyasi va ta`limiga ko`p jihatdan bog`liq. YOshlar Vatanimizning, mamlakatimizning kelajagidir. Vatanimiz taqdirini ularga ishonib topshiramiz. Buning uchun ular zimmalariga yuklatilayotgan eng murakkab va mas`uliyatli vazifani butun mohiyati ila chuqur anglashlari, xis qilishlari, unga o`zlarini hozirdanoq tayyorlab borishlari lozim.

YOshlarda o`z Vatani bilan faxrlanish tuyg`usi o`z-o`zidan paydo bo`lib qolmaydi. Vatanga bo`lgan mehr-muhabbat odamning qalbiga ona suti bilan birga kiradi. Bu muqaddas tuyg`uni ona allasi parvarish qiladi, ota tarbiyasi va o`rnagi ulg`aytiradi.

YOsh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda urush va mehnat faxriylarining roli katta. Insonda yurtga, Vatanga muhabbat, kelajakka ishonch tuyg`ularini shakllantirish va rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. “Vatanga muhabbat hissi, - deydi Prezident I. Karimov, - odamning qalbida tabiiy ravishda tug`iladi. YA`ni inson o`zligini anglagani, nasl-nasabini bilgani sari yuragida Vatanga muhabbat tuyg`usi ildiz otib, yuksala boradi. Bu ildiz qancha chuqur bo`lsa, tug`ilib o`sgan yurtga muhabbat ham shu qadar cheksiz bo`ladi”¹.

SHu bidan birga, faxriylarga hurmat-e`tibor bilan qarash, ularni ijtimoiy muxofaza qilib, jamoat ishlarida, ayniqsa yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda foydalanish — mustaqil davlatimiz tomonidan qilinayotgan xayrli ishlar sirasidandir.

YOshlarda vatanparvarlik his-tuyg`ularini shakllantirish va rivojlantirishda oila tarbiyasi katta o`rin tutadi. Jamiyatning, davlatning, insonning kelajagi oiladan boshlanadi. Insonda yurtga, vatanga muhabbat, kelajakka ishonch tuyg`ularini shakllantirish va rivojlantirishda ta`lim-tarbiyaning ahamiyati benihoya katta.

Hayot tajribasi, insonning ilmiy, axloqiy kamoloti, o`z burchi va mas`uliyatini his qilish imkoniyati kuchayib borishi natijasida vatanparvarlik tuyg`usi kundalik axloq me`yorlariga, keyinroq borib e`tiqod va imonga aylanadi. Bugungi kunda yoshlarimiz vatanparvarlik bilan o`z vataniga sodiq bo`lish, uni himoya qilishga tayyor bo`lish, milliy qadriyatlarni asrash va yanada rivojlantirish, xalqning shon-sharafini yuqori ko`tarish kabilarni bog`laydilar.

YUksak ma`naviyat, odob-axloq, iymon, e`tiqod, insofu diyonat, yaxshi xulq-atvor insonda o`z-o`zidan paydo bo`lmaydi. Ma`naviyat insonga xos xususiyat bo`lib, uning jamiyatdagi hayoti, tarbiya, mehnat, hayot tajribasi jarayonlarida shakllanib sayqal topib, ruhiy mohiyatga aylanadi. Ishlarga beriladigan tarbiya qancha ertaroq boshlansa uning samarasi shuncha kuchli bo`ladi.

Inson kamolotida tarbiyaning ahamiyati beqiyos. Abdulla Avloniy yuqorida eslatib o`tilgan asarida bu haqda «Tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot yo haloqat, yo sabot yo faloqat masalasidir» deb yozgan edi. O`lkamiz halqlarining

¹ Каримов И.А. Миллий истиклол мафкураси-халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир// Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз.8-жилд.-Т.:Ўзбекистон, 2000.-Б.502.

yosh avlodni tarbiyalash, ma'naviy kamol toptirish imkoniyatlari bitmas-tuganmasdir.

O'zbek xalqida dunyo tan berib kelayotgan ajoyib insoniy fazilatlar, nodir urf-odatlar mavjud. Oila a'zolarining barchasi to'planmaguncha ovqat emay turish, oila boshlig'ini odob saqlab kutish, ota-onani o'rindan turib ko'tib olish, ularga har doim iltifot ko'rsatish, kattalarga hurmat, kichiklarga mehr va shafqat, urug'-ajdodlarga, qo'ni-qo'shnilarga, xesh-aqrabo-larga, mahalladoshlarga, tanish-bilishlarga yordamini ayamaslik va boshqalar bunga misol bo'la oladi.

O'zidan kattalarni, birinchi galda keksa bobolaru otalarni, nuroniy onalaru buvilarni hurmat qilish, e'zozlash, ular uchun qo'ldan kelgan yordamini ayamaslik o'zbek xalqining an'anaviy qoidasi bo'lib, u o'zbek oilasida yoshlikdan bolalar ongiga, qon-qonga, vujud-vujudiga singdirib yuboriladi.

XI asrning ulug' shoiri, donishmandi, YUsof Xos Hojib qariyalarni hurmat qilish, ular haqida behuda so'z aytmaslik, ular huzurida odob va kamtarlik bilan so'zlash joizligini uqtirib shunday degan edi:

Uluqqa etishsa kichik hurmati,

Ulug' ham kichikka hurmat ko'rsatur.

O'zbek xalqining eng qadimiy davrlaridan boshlab hozirga qahar davom etib kelayotgan ajoyib qadriyatlaridan yana biri — ota-onani yuksak darajada e'zozlash, izzat-ikromlari, hurmatlarini joyiga qo'yishdan iboratdir.

Ota-onani qadrlash, ularning tengsiz, o'lchovsiz xizmatiga sodiq bo'lish, duolarini olish bolalarning farzandlik burchidir. Bu milliy qadriyatlarimizning eng muhim talablaridan biridir.

She'riyat mulkining sultoni Alisher Navoiy aytganlaridek, ota-onani hurmat qilish farzandlar «...uchun majburiyatdir. Bu ikkisiga xizmatni birdek qil, xizmating qancha ortiq bo'lsa ham, kam deb bil. Otang oldida boshiigii fido qilib, uning boshi uchun butun jismingni sadqa qilsang arziydi. Ikki dunyong obod bo'lishini istasang, shu ikki odamning roziligini ol! Tunu kunga nur berib to'rgan birisini oy, birisini quyosh bil, ular chizgan chiziqdan tashqariga bir qadam bilan Hamma xizmatni sen odob bilan bajar, «adab» so'zidagi «dol» kabi qomatingni ham qil»¹⁶.

Kattalarga izzat-ikrom, kichiklarga mehr-shafqat, ota-onalarga e'zoz, farzandlarga mehr-sadoqat—bular insonni inson qilib turadigan axloqiy va ma'naviy qadriyatlarimizdan hisoblanadi.

Mustaqil O'zbekiston Respublikasining asosiy qonuni —Konstitutsiyasida odob-ahloq masalasida, xusu-san farzandlarning jamiyat, oila hamda ota-onalari oldidagi insoniy burchlari va mas'uliyatlari nimalardan iboratligi milliy qadriyatlarimizdagi asosiy g'oya va qoidalar davr talabiga binoan belgilab berilgan. Uning 66-moddasida qayd qilinishicha, voyaga etgan, mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onalari haqida g'amxo'rlik qilishga majburdirlar².

Milliy qadriyatlar xususida fikr yuritganda yana bir muhim masalani alohida ta'kidlashga to'g'ri keladi. Ma'lumki, qadimiy urf-odatlarimizga ko'ra, o'zbek oilalarida, ayniqsa ko'p bolali xonadonlarda yoshlar bolaligidanoq mehnat quchog'ida tarbiyalanadi, mehnatda chiniqadi. Oilada ota-onaga yordam berib mustaqil mehnat qilishga intilib, hech bir bola mayib bo'lgan emas. Aksincha mehnat

¹⁶ Алишер Навоий. Хайратул Абзор.Т.:Ғофур Ғуллом, 1974, 55-бет.

² Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.-Т.:Ўзбекистон, 2003, 13-бет

qilib bola chiniqqan, murakkab hayot yo`lida uchrashi mumkin bo`lgan har qanday to`siqlar va qiyinchiliklarni bardosh bilan engib o`tgan, ota-onasining qadriga etgan, yoshligidan ko`zi pishib, oqu qorani tanigan.

Mustaqillikka erishganimizdan keyin yoshlar tarbiyasining mazmuni va mohiyatida, usul va shakllarida jiddiy o`zgarishlar ro`y bera boshladi. Maktablarni milliy lashtirish boshlandi. Ta`lim-tarbiyaga milliy qadriyatlarni joriy etish asosiy o`rin to`ladigan bo`ldi. Tariximiz, madaniyatimiz, milliy urf-odatlarimizga e`tibor kuchaydi. Eshlarda milliy g`ururni shakllantirish va mustahkamlashga alohida ahamiyat beriladigan bo`ldi.

Bilimni sevish va ardoqlash, olimu fuzalolarni, ustozlarni hurmat qilish, mardlik, odamiylik, kamtarlik, adolat, halollik va haqgo`ylik kabi insoniy fazilatlarni ulug`lash borasida ham ibrat bo`ladigan ajoyib qadriyatlarimiz ko`p.

Bilim va zakovatning qimmat, jamiyat taraqqiyoti va shahs ma`naviy-ahloqiy kamoloti uchun ahamiyati shu qahar kattaki, uni ta`riflashni ado qilib bo`lmaydi. Bilim eng katta boylik ekanligi, dunyoda undan qadrliroq hech narsa yo`qligi to`g`risida qadimgi hind dostoni «Kalila va Dimna», Nizomulmulkning «Siyosatnoma», Nosir Xisravning «Saodatnoma», «Tushioma», YUsuf Xos Hojibning «Qutag`du bilik» Ahmad YUgnakiyning «Hibatul haqoyiq», Ahmad YAssaviyning «Devoni hikmat», Alisher Navoiyning «Hamsa» kabi ja-honga mashhur asarlarida bir-biridan muhim, bir-biridan sermazmun fikrlar bayon etilgan.

Bizning ilm-fanimizda, madaniyatimiz va tariximizda insonni ilm asoslarini bilib olishga da`vat etmagan, bilimning xosiyati haqida kuyib-yonib baen etmagan bironta shoir va yozuvchi, bironta olimu ulamo, bironta etuk davlat arbobi bo`lmagan desak, mubolag`a emas. Buning uchun loaqal Muhammad Xorazmiyning, Abu Nasr Forobiyning, Ahmad Farg`oniy, Abu Rayhon Beruiiy, Abu Ali ibn Sinoning muborak nomlarini eslashning o`zi kifoya qiladi.

XII asrda ijod qilgan donishmand shoir Ahmad YUgnakiyning «Hibatul haqoyiq» («Haqiqatlar armug`oni») asarida ilmi bilan bilimsizni, olim bilan johilni qiyoslab bayon etgan quyidagi fikri bunga misol bo`ladi: «Bilim to`g`risida so`zlamoqdaman, so`zimni yaxshi tingla, bilimdon kishilarga o`zingni bog`la. Bilim bilan baxt saodat yo`llari o`rganiladi, bilim egallab saodat yo`lini top. Bilimli kishi qimmatli oltindir. Johil, bilimsiz kishilar arziyas qalbaki (aqcha) dir. Bilimli bilan bilimsiz qachon teng bo`ladi? er kishi bilim o`rganib bilguvchi bo`lib qoladi, bilimsiz tiriklikda ko`rgiliklar ichida qoladi. Bilimli er o`lsa ham oti o`lmaydi, bilimsiz kishining hayot chog`ida ham uning oti o`likdir».

YUsuf Xos Hojibning fikrncha, zakovat qorong`u tundagi mash`al kabidir, bilim esa nur tarqatuvchi yorug`likdir. Kimda zakovat bo`lsa, o`sha asl odam bo`ladi, kimda bilim bo`lsa u martabaga erishadi, Odam zakovati tufayli asl ataladi. Bilim gavhar kabi bir erda to`planib turadi, u zakovatning konidir. Mushk-anbar va bilim bir-biriga o`xshash narsalardir, ularni o`zidan bo`laklardan yashirib saqlab bo`lmaydi. Mushk-anbarni yashirsang, uning hidi oshkor qiladi, bilimni yashirsang, uni tiling oshkor qiladi. Bilim o`z sohibini qashshoq qilmaydigan bitmas-tuganmas boylikdir, o`g`ri va qalloblar uni hech o`g`irlab ola olmaydi.

Odamlarda ilmu hunar qancha ko`p bo`lsa, u o`zini shuncha oddiy, kamtarin tutadi. Kamtarlik odamni bezay-di, obro`sini oshiradi, do`stini ko`paytiradi. Kamtarlik, sermulohazalik, vazminlik, og`ir-bosiqlik singari insonni axloqiy-

ma'naviy jihatdan go'zal qilib ko'rsatadigan yuksak fazilat va xislatlar kishining bilimidan kelib chiqadi. Buni bizning aj-dodlarimiz orasida o'tgan ulug' va dono kishilar, shoir va faylasuflar ham ko'p ta'kidlab o'tganlar.

Ana shu erda ulug' bobomiz Alisher Navoiyning «Mahbubul-qulub» asarida kamtarlik, tavoze` haqidagi fikrlarini keltirib o'tish joizdir. «Tavoze` kishi huzurida o'zini past tutish, kamtarlik ko'rsatish, xalq muhabbatini o'ziga tortar va odamlarni shu ishni bajaruvchi bilan do'stlashtirar. Tavoze` do'stlik chamanida toza gullar ochar va u chamandan oshnolik va ulfatchilik bazmiga xilma-xil gullar sochar... Adabdan muhabbatga bezak va pardoiz etadi, adab tarkidan do'stlikning ravnaq va bahosi ketadi. Tavoze`li va odoblilarga ta'zim va hurmat etadi va urug`ni ekkan bu qimmatbaho hosilni to'plab oladi».

Mustaqillikning ma'naviy zaminlarini mustahkamlashda diniy g'oyalar va qadriyatlardan, odob, axloq borasida islom imkoniyatlaridan oqilona, ijodiy foydalanish maqsadga muvofiqdir. Islom dinida nafaqat milliy, balki umuminsoniy ahamiyatga ega bo'lgan, hozir ham o'z qimmatini to'la saqlab qolayotgan eng muhim ahloqiy qoidalar, falsafiy fikr-muloha-zalar behisobdir. Islom odamlarni dinidan, millatidan qat'iy nazar, o'zaro hurmat-izzatda bo'lishga, bir-birini moddiy, ma'naviy, ruhiy qo'llab-quvvatlashga undaydi. Millat ajratish, boshqa millat kishilarini kamsitish islom dini aqidalariga tamomila yot.

Tabiatga mehr-muhabbat, tevarak-atrofni, suvni, havoni, tuproqni, hayvonotu nabototni asrab-avaylash islomning asosiy g'oyalaridan biridir. Tabiat ne'matlarini e'zozlash, ularning qadriga etish—insonning burchi. Tabiiy ne'matlarni e'zozlash ularni asrash bilan, isrof qilmaslik bilan bo'ladi. Qur'ondagi oyatlarda, payg'ambarimiz hadislarida hayvonot olami, nabotot olami va atrofimizni o'rab to'rgan boshqa narsalarni to'la-to'kis himoya qilish, saqlash, ularni buzmaslik, isrof qilmaslik to'g'risida ta'limotlar borki, ular bilan tanishib, bu ta'limotlar go'yoki hozirgi kunimizni ko'zlab aytilganday ekandigiga guvoh bo'lasiz.

Jamiki tabiiy boyliklar, dov-daraxtlarni, hayvonot olamiyu suvdagi jonivorlarni avaylash masalasida islom dinida bayon etilgan eng zarur, eng foydali yo'l-yo'riqlar, bebaho o'git va g'oyalar umuminsoniy ahamiyatga molik qadriyatlar hisoblanadi, u millat tanlamaydi. Islom dinida tabiatni ko'z qorachig'idek avaylash haqidagi g'oyalar umumbashariy qadriyatlardan bo'lib hisoblanadi. Unda alohida ta'kidlanishicha, kaysi bir mo'min inson ekin eksa, yoki mevali daraxt o'tkazsayu ulardan qushlar, odamlar yoki hayvonlar esa bu uniig sadaqa hukmida bo'ladi. Bundan tashqari soyasidan xalq foydalanib to'rgan daraxtni kesib yuborgan odam do'zaxga mahkum etiladi, degan fikrlar ham bayon etilgan.

«Ekmoq niyatida qo'lingizda ko'chat to'rgan paytda bexosdan qiyomat qoyim bo'lib qolishi aniq bo'lganda ham ulgursangiz uni ekib qo'yaving», deb uqtirilganligi qanchalik muhim va zarurligini aytib o'tishning hojati bo'lmasa kerak, deb o'ylaymiz.

Islom dinida birovlarining haqiga ko'z olaytirish, ichkilikbozlik, o'g'rilik va qabih ishlar bilan shug'ullanish, foxishabozlik qattiq qoralanadi. Din odamlarni xarom-harish yo'llardan chetda yurishga, insofli, diyonatli bo'lishiga, o'zidan yaxshi iz qoldirishga undaydi.

Tarbiya, odob-axloq, o'zaro do'stona munosabatlar, qarindosh, ota-ona va farzandlarning haq-huquqlari, mehr-oqibat, halollik, poklik singari insoniy

qadriyatlar keng tashviq qilinadi. Buning aksicha, razolat, kibr-havo, adovat, hasad, xiyonat, yolg`onchilik, fitna-fasod, zulm kabi razil sifatlar esa keskin qoralanadi.

Imkoni boricha va qaerda qodir bo`lsang ilm o`rgan ma`rifatingni ziyoda qil, degan g`oya islom dinining mag`iz-mag`iziga chuqur singdirib yuborilganligini Hadisi SHarifdan olingan misollardan ko`r]ish mumkin. «Ilmni CHin mamlakatida bo`lsa ham talab qilinglar», «Beshikdan to`tobutgacha ilm izla» kabi chuqur ma`noli fikrlar musulmonlar uchun asosiy qo`llanma bo`lgan.

Islom dini va axloqi bayon etilgan, uning butun mohiyati asosiga jo`qilib yuborilgan g`oya va qoidalarni bilib olish, ularga asoslanib ish yuritish, faoliyat ko`rsatish, shahsning ma`naviy kamoloti, axloqiy poklanishi uchun benihoya zarur va muhim.

Ma`naviy va ahloqiy poklanish, imon, insof, diyonat, or-nomus, mehr-muhabbat, vatanparvarlik va insonparvarlik kabi noyob insoniy fazilatlar qanchalik avaylab-asralsa, hayotga keng joriy etilsa, insonning yaratuvchilik, bunyodkorlik faoliyati shunchalik kuchayib, takomillashib boradi. Ana shu masalalarga alohida e`tibor qilinmasa kelajak boy beriladi.

«Mustaqilligimizni mustahkamlash yo`lidagi eng katta masala, kishilarimiz dunyoqarashida, jamiyatimizda vatanga mehr g`oyasi birinchi o`rinda turishi kerak. Har qanday ish asosida milliy oriyat, milliy g`urur, millatchilik yoki shovinizmga aloqasi bo`lmagan, mana shu mamlakat mana shu halqqa mansubligi uchun kuch-quvvat bag`ishlaydigan g`urur qo`yilishi lozim.

Bu muqaddas tushunchalar millati va diniy e`tiqodidan qat`i nazar, mana shu yurt, mana shu muqaddas zaminda yashayotgan har bir kishining hayoti, ongi, qoni va jismiga singib ketishi kerak.

O`tmishimiz va kelajagimiz bag`ishlaydigan mana shu iftixor tuyg`usi bilan biz yangi avlodlarni tarbiya qilishimiz, o`z milliy davlatimizni qurishimiz lozim»¹⁷.

Haqiqiy vatanparvarlik xalq boshiga qora bulutlar yig`ilib, musibat tushgan vaqtlarda, ayniqsa, namoyon bo`ladi. Buni biz o`zbek xalqi 1941 — 1945 yillarda fashizmga qarshi olib borgan mardonavor jasoratlaridan, vatanga bo`lgan chuqur sadoqatlaridan yaqqol ko`rishimiz mumkin.

Urush yillarida ko`rsatgan mardligi, matonati va qahramonligi uchun O`zbekistonning 120 ming o`g`il-qizlari orden va medallar bilan taqdirlandilar, ularning 338 nafari Sovet Ittifoqi Qahramoni Oltin yulduzini, 53 nafari esa SHuhrat ordenining har uchchala darajasini olishga musharraf bo`ldilar. Urush yillari frontga O`zbekistondan jami 1 million 300 mingdan ziyod ofitserlar va soldatlar jo`nadi. SHularning 40 mingdan ko`prog`i jang maydonlarida mardlarcha halok bo`ldi, 130 mingdan ortig`i bedarak yo`qoldi.

1995 yilning 1 yanvarida bo`lgan ma`lumotlarga ko`ra hozir O`zbekistonda 108 ming 281 urush qatnashchisi, 171 ming 370 urush ortida mehnat qilganlar, urushda halok bo`lganlarning 20 ming 676 oilasi istiqomat qiladi.¹⁸

Hukumatimiz ularga katta e`tibor va g`amho`rlik qilayotir. Urush qatnashchilari «Jasorat», front orti mehnatkashlarining esa «SHuhrat medallari bilan taqdirlanganliklari buning yorqin dalilidir.

SABR-QANOAT — ULUG` HISLAT

¹⁷ Каримов И.А. Юксак малакали мутахассислар – тараққиёт омили. -Т.:Ўзбекистон, 1995, 13-14 -бетлар.

¹⁸ Ўзбекистонда ижтимоий фанлар, 1995, 4-сон, 20, 55-бетлар.

Xalqimizga xos yana bir ajoyib fazilat — sabr-qanoatdir. «Sabr, - Muhammad Jabolrudiy aytganidek, - barcha mehnat va og'irlikni engish va chidashdir. Bechora va nochor bo'lsa-da, o'zini badavlat kishidek tutish, ko'ringan kimsaga ahvoli haqida shikoyat qilavermaslik, g'amli kunda ham o'zini xandon va ochiq yuzli qilib ko'rsatishdir». Sabrli odam uzoq yashaydi. Sabri ko'pning do'sti ko'p. Yomon kunda sabr qilgan qilishi yaxshi kunga tez etadi.

Donolar deydilarki, «Qanoat tuganmas boylikdir, qanoatli kishi hech qachon kambag'al bo'lmaydi, chunki uning hech kimga ishi tushmaydi. Qanoatsiz kishi esa gadoyga o'xshaydi, uning hamma narsasi bo'lsa ham ko'zi to'ymaydi, ko'proq topishga intiladi, narsa uchun odamlar oldida bosh egadi. Qanoatli kishi hech qachon xor bo'lmaydi. Aksincha, kishida qanoat bo'lmasa, topgan-tutganiga sabr qilmay ko'pga intilsa oqibat xorlik tortadi. Otalar so'zida aytilishicha, qanoatli kishi qiyinchilikka, vijdonli kishi bechoralik kuyiga tushmaydi.

Mazkur fazilatlar ota-boblarimizdan bizga o'tib kelayotgan buyuk axloqiy qadriyatlaridir. Unga amal qilish barchamizning burchimizdir. Ayniqsa hozirgi murakkab jarayonda sodir bo'layotgan vaqtinchalik qiyinchiliklarga bardosh berib, sabr-toqat qilib, oldimizda to'rgan qiyinchiliklarni engib, Vatanimiz ravnaqi uchun mehnat qilish katta ahamiyat kasb etadi. Sabr-toqat ayniqsa yosh avlod uchun zarur. Sabr-odob ahloqning ruhiy tayanchlaridan biri, chunki u har qanday qiyinchiliklarni engib o'tishga yordam beradi, u mas'uliyat sezgisini tarbiyalaydi. SHuning uchun ham sabrli odam jamiyatda katta obro'-e'tiborga ega bo'ladi.

Alisher Navoiyning fikricha, «kimki sabr-qanoatni o'ziga kasb qilgan bo'lsa, bilki, bu uni boy qiladi. Oltin, kumush bilan zeb-ziynatlarni boylik deb bilsa, bilki haqiqiy boylik sabr-qanoat oltinlaridir. Qanoat oltini hech qachon yo'qolmaydi, Ana shu oltinni qo'lga kiritib shu orqali boyishga harakat qil. Kulbada qanoat qilganning joyi izzat taxtidadir».

Sabrli kishi hayotning achchiq-chuchugiga bardosh beradi, topganiga qanoat qilib yashaydi. Sabr-toqat qanchalik og'ir bo'lmasin keyinroq shodlik keltiradi. Xalqimiz «sabr tagi — sariq oltin», deb bejiz aytmagan. Toqatlilik, bardoshlilik, vazminlik kabi fazilatlarini o'zida mujassamlashtirgan kishilar aslo xor-zor bo'lmaydilar.

Yoshlarni milliy qadriyatlar, sharqona odob-axloq asosida tarbiyalash — davr taqozosi

Davlatimiz madaniy-ma'naviy mustaqilligini ta'minlashda yoshlarni sharqona odob-axloq, milliy qadriyatlar, urf-odat va an'analarimiz asosida tarbiyalash nihoyatda katta ahamiyat kasb etadi. Bozor iqtisodiyoti mamlakatimizimizga xorijiy mamlakatlarning sarmoyasi, yangi texnologiyasi, zamonaviy boshqaruv usullari bilan bir qatorda ularning madaniyati, turmush tarzi, dunyoqarashi kabilarni ham olib kelmoqda. SHuning uchun biz yoshlarimizni millatimizning izzat-nafsi, g'ururiga tegadigan ayrim noma'qul hollardai asrashimiz kerak. Afsuski, «san'atda oshkoralikni pesh qilib televizor, kino ekranlarida, matbuot vositalarida bo'lmag'ur lav-halarni aks ettirish, bema'nilik va hayosizlik, ba'zan esa hatto ahloqiy buzuqlikni targ'ib qilishlar ko'rinib qoldi».

Bundan tashqari bozor munosabatlarining rivojlanishi tufayli chegaramiz ochilib mintaqamizga, shu jumladan respublikamizga ham chet-ellardan sifatsiz spirtli va boshqa ichimliklar, tamaki, turli dorilar, oziq-ovqat mahsulotlari keltirilib

savdoga chiqarilmoqda. Natijada biz o'z ixtiyorimiz bilan chet ellardan keltirilgan moddiy va ma'naviy afyun bilan xalqimizni, ayniqsa, yosh avlodni jismoniy va ruhiy jihatdan zaharlantirishga imkoniyat yaratib berayotirmiz. Axir rivojlangan xorijiy mamlakatlarning o'zida ham sifati past, zararli mahsulotlarni iste'mol qilish u yoqda tursin, ularni ommaviy axborot vositalari orqali tashviq qilish ham man qilingan-ku!

Prezidentimiz xalq deputatlarini Samarqand viloyat kengashi sessiyasida so'zlagan nutqida (1995 yil-21 noyabr') «televidenie ko'proq chet el videofil'larini namoyish qilish bilan cheklanib qolmoqda» deya yana bir bor yoshlar tarbiyasiga e'tiborni kuchaytirish zarurligini uqtirib o'tdi.

Xo'sh, buning uchun nimalar qilish kerak? Xorijdan keltirilayotgan axloqiy va g'oyaviy sust, ur-yiqit, jin-siy aloqa, giyohvandlik, terrorizmni targ'ib etuvchi kino — video mahsulotlarini savdoga chiqarmaslik kerakmi? Yo'q, albatta. Bozor iqtisodiyoti rivojlanayotgan ekan, yuqorida atalgan mahsulotlar istaymizmi-istamaymizmi baribir mamlakatimizimizga olib kelinaveradi. Bu tabiiydir. Ma'muriy yo'l bilan ularni to'xtatib bo'lmaydi. Lekin bundan mazkur jarayonga biz hech qanday ta'sir ko'rsata olmaymiz, degan xulosa chiqarish noto'g'ridir.

Fikrimizcha, chet ellardan kirib kelayotgan milliy urf-odat, an'analar va ma'naviyatimizga tamomila zid bo'lgan axloqiy buzuvchi, hayosizlik va bema'nilikni yoqlovchi asarlarga qarshi o'zimizning ko'p asrlik tarixga ega, jahon xalqlari tomonidan z'tirof etilgan sharqona yuksak madaniyatimiz va ma'naviyatimizni qalqon etib qo'yishimiz kerak. Bunga erishish uchun har bir kishida biz yuksak madaniyat va ma'naviyat vorislari ekanligimiz haqida va bu bilan qanchalik faxrlansak arzirlik ekanligi haqida fikr, his-tuyg'ularni hosil qilishimiz darkor. O'zini yuksak madaniyatli millatga mansub ekanligini ongli ravishda his qiluvchi va bu bilan qonuniy ravishda faxrlanuvchi insonni hech qachon axloqiy va g'oyaviy jihatdan past madaniyatga (u qanday shaklda namoyon bo'lmasin) qaram qilib qo'yish mumkin emas!

SHunday ekan, bugungi kunda yoshlarimizning g'oyaviy-madaniy saviyasini yanada oshirishga qaratilgan tadbirlarni o'tkazish nihoyatda katta ahamiyat kasb etadi. Bunga erishish uchun yoshlarga milliy qadriyatimiz, ma-daniyatimiz va ma'naviyatimizni yanada chuqurroq va to'laroq o'zlashtirib olishga har tomonlama ko'maklashish bilan bir qatorda o'tmishda keng qo'llanilgan siyosiy oqartuv ishlarini jonlantirish, oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida, maktablarda, mehnat jamoalarida sharoitga qarab kamida har haftada siyosiy o'quv o'tkazishni tiklashimiz zarur, deb o'ylaymiz. Hozirgi vaqtda mamlakatimizimiz va jahon xalqlari hayotida o'ta murakkab jarayonlar va hodisalar ro'y bermoqda. Ular har bir kishidan nihoyatda ehtiyotkorlikni, ziyorlikni, xatti-harakatlarini puxta o'ylab, uzoqni ko'rib amalga oshirishni talab etadi. Bunga siyosiy o'quv orqali erishish mumkin. YUksak madaniyatli, ma'rifatli, uning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, madaniy-ma'naviy, g'oyaviy-siyosiy etuk inson—davlatimiz xavfsizligini, mustaqilligini ta'minlovchi kuch ekanligini hech ham esdan chiqarib bo'lmaydi!

Tayanch iboralar:

Aхлоqiy qadriyatlar va ularni jamiyat hayotidagi o'rni, SHarqona badiiy-ahloqiy qadriyatlarimiz — yuksak madaniyat sarchashmasi, Insonparvarlik, xalqparvarlik, vatanparvarlik — Oliyjanob fazilat, Badiiy-estetik qadriyatlar, ularning jamiyat ma'naviy rivojlanishidagi ahamiyati.

Mavzuga doir nazarot savollari:

Ahloqiy qadriyatlar deganda nimalar tushiniladi?

Nima uchun insonparvarlik, xalqparvarlik, vatanparvarlik qadriyat xisoblanadi?

Nima uchun badiiy-estetik qadriyatlarning shaxs qadriyatlari sifatidagi axamiyati muhim sanaladi?

Mavzu yuzasidan foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O`zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
4. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo`lidan. 4-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
5. Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash davr talabi. 5-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1997;
6. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo`lidan. 6-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1998;
7. Karimov I.A. Biz kelkjagimizni o`z qo`limiz bilan quramiz. 7-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1999;
8. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz. 8-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2000;
9. Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas`ulmiz. 9-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2001;
10. Karimov I.A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashamiz. 10-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2002;
11. Karimov I.A. Biz tanlagan yo`l demokratik va ma`rifiy dunyo bilan hamkorlik yo`li. 11-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2003;
12. Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o`z kuch qudratimizga, hamjihatligimiz va qat`iy irodamizga bog`liq. 12-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2004.
13. Karimov I.A. O`zbek xalqi hech kimga, hech qachon qaram bo`lmaydi. 13-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2005.
14. Karimov I.A. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma`naviyatimizni yuksaltirish va halqimiz hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezon va maqsadidir. 15-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2007.
15. Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish yo`lida. 16-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2008.
16. Karimov I.A. Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta`minlash – bizning oliy maqsadimiz. 17-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
17. Karimov I.A. Yuksak ma`naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma`naviyat, 2008.
18. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O`zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo`llari va choralari. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
19. Karimov I.A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.

20. Karimov I.A. BMT Bosh Assambleyasining mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag'ishlangan oliy darajadagi yalpi majlisdagi nutqi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
21. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
22. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo'lini izchil davom ettirish-taraqqiyotimizning muhim omilidir // Xalq so'zi. 2010 yil, 7 dekabr.
23. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonosada. – Toshkent: O'zbekiston, 2011.
24. Karimov I.A. Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir. 19-jild – Toshkent: O'zbekiston, 2011.
25. Karimov I.A. Bizning yo'limiz – demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yolidir // Xalq so'zi. 2011 yil, 8 dekabr.
26. Karimov I.A. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yanada yuksaklikka ko'taradigan yil bo'ladi // Xalq so'zi, 2013 yil 20 yanvar.
27. Karimov I.A. Mamlakatimizning taraqqiyoti, el-yurtimiz farovonligi, vatanimizning obro- e'tiborini yanada oshirish yo'lida mehnat qilish – muqaddas burchimiz. Prezident Islom Karimovning Xalq deputatlari Toshkent viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyadagi nutqi // O'zbekiston ovozi, 2013 yil 4 aprel.
28. Karimov I.A. Tinchlik va osoyishtalik – barcha yutuq va marralarimizning asosidir. Prezident Islom Karimovning 9 – may – Xotira va qadrlash kuni munosabati bilan ommaviy axborot vositalari vakillari bilan suhbat // Xalq so'zi, 2013 yil 10 may.
29. Prezident I.A. Karimovning «Ikkinchi jahon urushi qatnashchilarini rag'batlantirish to'g'risida»gi farmoni // Xalq so'zi, 2013 yil 19 aprel.
30. Karimov I.A. Tarixdan saboq olib, zamon bilan hamqadam bo'lib yashash-bugungi hayotning o'tkir talabi. Prezident I.A. Karimovning interv'yusidan kelib chiqadigan xulosalar // O'zbekiston ovozi, 2013 yil 15 may.
31. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.

Qo'shimcha adabiyotlar.

1. Tulenov J. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent, 1998.
2. Tulenov J. Milliy qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. – Toshkent: O'zbekiston, 1999.
3. Tulenov J, Qodirov B, G'o'ofurov Z. Ma'naviy yuksalish sari. – Toshkent: Mehnat, 2000.
4. Uvatov U. Donolardan saboqlar. – Toshkent: Abdulla Qodiriy, 1994.
5. Yusupov E. Falsafa. – Toshkent: Universitet, 2000.
6. Tulenov J. Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. Ilmiy ishlar to'plami. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
7. Hakimov I. Sog'lom muhit - sog'lom avlod. – Toshkent: O'zbekiston, 1999.
8. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent: O'FMJ, 2004

9. Achildiyev A.S. Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar. – Toshkent: O'zbekiston, 2004.

11-Mavzu: Diniy qadriyatlar va ularni komil insonni tarbiyalashdagi ahamiyati.

Reja:

1. Din – ijtimoiy ongning alohida shakli.
2. E'tiqod – diniy qarashlarning asosi.
3. Jahonning asosiy dinlari va ularni xalqlar ma'naviy hayotiga ta'siri. Islomiy qadriyatlar.
4. Mustabidlik sharoitida diniy qadriyatlarning ahvoli.
5. Mustaqillik sharoitida din.
6. Diniy bag'rikenglik – jamiyatimiz ma'naviy rivojlanishining zaruriy sharti.

Din tushunchasi o'zbek tiliga arab tilidan kirib kelgan bo'lib, ishonch, inonmoq ma'nosini bildiradi. Bizning fikrimizcha, din real voqelikdagi, ijtimoiy hayotdagi narsa va hodisalarni tabiatdan, jamiyatdan tashqarida mavjud deb hisoblaydigan, ularni o'ziga xos tarzda aks ettiradigan ma'naviy e'tiqod va amalning bir turidir. *e'tiqod* so'zi ham arab tilidan kirib kelgan bo'lib, chuqur, mustahkam ishonch ma'nosini anglatadi. Demak, diniy e'tiqod deganda mustahkam, chuqur ishonch, maslak, ishonish tushuniladi. Ilohiyot, ya'ni diniy ta'limot nuqtai nazardan "din", "diniy e'tiqod" tushunchalari jamiyat, inson, uning ongi hayotning ma'nosi, maqsadi va taqdiri uni bevosita qurshab olgan moddiy olamdan tashqarida bo'lgan, uni go'yo yaratgan, ayni zamonda insonlarga birdan-bir "to'g'ri", "haqiqiy", "odil" hayot yo'llarini ko'rsatadigan va o'rgatadigan ilohiy kuchga ishonch va ishonishni ifoda etadigan maslak, qarashlar, ta'limotlar majmuidan iboratdir.

Arab istilochilari O'rta Osiyoni egallab olgandan so'ng islomni joriy qilish bilan o'z yozuvlarini ta'lim-tarbiya, odob-axloklarini va shu bilan birga arab madaniyatini olib keldilar. Islomgacha bo'lgan dinlar bilan bog'liq yozuvlarni, toat-ibodat buyumlarini yo'q kllishgan. Ibadatxonalar o'rniga masjidlar qurilgan, arab alifbosiga asoslangan yozuv kiritilgan. Davlat tili, ilmiy til asosan arab tili hisoblangan. Bu haqda Beruniy o'zining "Kadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarida yozishiga ko'ra, Xorazmda arab lashkarboshisi qutayba islomgacha bo'lgan din bilan bog'liq yozuvlarni yaxshi biladigan va o'z bilimini boshqalarga o'rgatadigan kishilarni halok etib, bu yozuvlarni butunlay yo'q qilib yuborgan¹⁹.

Islomgacha "din" so'zining o'rniga "tangri yo'li", "unga ishonch" iboralari qo'llanilgan bo'lsa kerak. Turkiy elatlarning islomgacha bo'lgan diniy e'tiqodlariga binoan "tangri" butun olamni, insonni yaratgan, "yuksaklik", "eng baland", "bahaybat" degan ma'nolarni ham anglatgan.

Muayyan iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va g'oyaviy sabablarga ko'ra diniy dunyoqarashlar to'la hukmron bo'lgan sharoitlarda qar qanday ilg'or tabiiy, ilmiy, jumladan, falsafiy qarashlar ham diniy qarashlarni, ularning mavjudlik sabablarini, mohiyati masalalarini chetlab o'ta olmagan; lekin ularning din haqidagi qarashlari ruhoniylar va ulamolarning rasmiy qarashlaridan jiddiy farq qilgan. Biz bu vaziyatni Forobiy va Beruniyning dinga bo'lgan munosabatlarida ko'rishimiz mumkin.

¹⁹ +аралсин: Беруний. "+адимга Хал=лардан =олган ёдгорликлар". Танланган асарлар, Т. I – Б. 72.

Forobiyning dinga munosabati asosan uning "Fozil shahar aholisi hakida kitob" risolasida bayon qilingan. Uning fikricha, din ham falsafa kabi voqelikni o'rganishga qaratilgan, Bu falsafa moddiy olamni bilish, sabab, oqibat bog'lanishlarini aniqqash orqali o'rganadi. Din esa voqelikka bu uslub bilan emas, balki tasvir (obrazli), ramziy, majoziy, qiyosiy tasavvurlardan foydalanish orqali e'tiqod qilishga chakirish yo'li bilan yondashadi. Demak, din voqelikni, sabab va oqibat bog'lanishlarining moddiy asosini o'rganmasdan izoxlashga kirishadi. Ayni zamonda voqelikni falsafiy bilish, o'z mohiyatiga ko'ra, diniy bilishdan ustivordir.

Beruniyning dinga munosabati uning "qadimgi xalklardan qolgan yodgorliklar" va "Hindiston" asarlarida bayon qilingan. Uning fikricha, din ham bilim bo'lib, bunday bilim vokelikdagi narsa va hodisalarni dalillar orqali isbotlash bilan o'rganish mumkin bo'lmagan joyda qo'llaniladi. Diniy bilim isbotsiz e'tiqodga, ilmiy bilim esa dalillashga, isbotlashga asoslanadi. Beruniyning o'zi esa butkul dalillarga asoslangan bilimlar bilan shugullangan. U moddiy olam haqidagi ilmiy masalalarni hal qilishda dinning ta'sirini cheklashga intilgan. Forobiy va Beruniy dinga bunday yondashishlar orqali ilmiy bilimni din ta'siridan xalos etishga g'oyat o'rinli harakat qilganlar. Ular dinga emas, unga singib qolgan mutaassiblikka qarshi chiqqanlar.

Umuman din, xususan islom dini 5 asosiy funktsiyani boshqaradi. Bular qatoriga kompensatorlik, to'ldiruvchilik, integrativ (birashtiruvchilik), regulyativ (nazrat qiluvchilik), kommunikativ (aloqa bog'lovchilik), legitimevchilik (qonunlashtiruvchilik) funktsiyalar kiradi.

Jamiyat shakllanishining dastlabki davrlarida paydo bo'lgan din xalqlar hayoti bilan bog'liq holda rivojlangan, moslashgan, sekin-asta diniy tizimni vujudga keltirgan. Natijada muayyan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy, tarbiyaviy vazifalarni bajarishni o'z zimmasiga olgan. Bunday vazifalar jamiyat taraqqiyotining yuqori bosqichlarida ayniqsa yaqqol ko'zga tashlanib muayyan qolipga tushib, har biri maxsus qoida, g'oya, mafkura, dastur sistemasiga aylangan.

Dinning yuqorida qayd qilingan besh funktsiyasining qg'sqacha ta'rifi va tavsiflari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, har qanday din o'z dinidagilar uchun to'ldiruvchi, ovutuvchi (kompensatorlik) vazifasini bajaradi. Masalan, insonda diniy ehtiyoj hosil bo'lishini olib qaraylik. U o'z hayoti, turmush tarzi, tabiat va jamiyat bilan bo'lgan munosabatlari jarayonida shaxsiy va ijtimoiy ehtiyoj, maqsadlarga etishishi qiyin, ilojsiz bo'lib ko'ringanda bunday ma'naviy ehtiyoj vujudga kelgan. Chunki inson hayotida quvonchli yoki tashvishli onlarda, orzular ro'yobga chiqishi ilojsiz bo'lgan paytda insoniyatning dinga zhtiyoji jamiyat bo'lib yashash talablarida boshlangan; din bu o'rinda ma'naviy ehtiyojni qondiruvchi, tasalli beruvchilik vazifasini bajaradi.

Ikkinchidan, dinlar o'z ta'limot tizimini vujudga keltirib, unga e'tiqod qiluvchi shaxs va jamoani shu ta'limot doirasida saqlashga harakat qiladi. Buni dinlarning birlashtiruvchilik (integrativlik) funktsiyasi deyiladi. Bunda din muayyan ijtimoiy, etnik va ma'naviy hayotning o'z ta'siri doirasida bo'lishini ko'zda tutadi. Masalan, islom o'tmishda Markaziy Osiyo xalqlarining ijtimoiy hayoti, axloqiy munosabatlari, hattoki adabiyot va san'atiga o'z ta'sirini ko'rsatgan. Bular orqali elat va xalqdarda turli xil birlashtiruvchi munosabatlar qaror topgan.

Uchinchidan, din dindorlar hayotini tartibga solish, nazorat qilish (regulyativlik) funktsiyasini ham bajaradi. Har qanday dinlarning muayyan urf-odat,

marosim va bayramlari bo'lib, ularni o'z vaqtida, diniy ta'lim va talab asosida bajarilishi shart qilib qo'yiladi.

To'rtinchidan, din dindorlarning birligini, jamiyat bilan shaxsning o'zaro aloqasini ta'minlovchi xususiyat - aloqa bog'lashlik vazifasiga ham egadir. Bunda konkret bir dinga e'tiqod qiluvchi kishi shu dindagi boshqa kishilar bilan bog'liq bo'lish, urf-odat va ibodatlarni jamoa bo'lib ado etish ko'zda tutiladi. CHerkov, masjid va diniy tashkilotlar dinning bu funktsiyasini amalga oshirishga ko'maklashadi, ayni paytda, bu holatni nazorat qiladi.

Beshinchidan, har qanday din ijtimoiy tizim sifatida muayyan cheklolarsiz bo'la olmaydi. SHuning uchun u qonun darajasiga ko'tarilgan axloq normalarini ishlab chiqadi. Bu bilan u legityumlovchilik-qonunlashtiruvchilik funktsiyasini bajaradi.

Har qanday dinning muayyan tarixiy sharoitda bajaradigan funktsiyalari yig'indisi uning ijtimoiy rolini belgilaydi. Dinning ijtimoiy hayotga ta'siri hamma vaqt ham bir xil bo'lgan emas. U vaqtga, o'ringa, sharoitga qarab sezilarli darajada o'zgarib boradi.

O'rta Osiyo, jumladan O'zbekistonda islomning o'ziga xos xususiyatlarini tushunish uchun muayyan-tarixiy sharoit, xalqning o'tmishi, turmush tarzi, ishlab chikarish usullari, etnik xususiyatlarini hisobga olish zarur.

Islom va Qur'onning vujudga kelishi tarixi bilan bog'liq bo'lgan muammolar va ularning echimlari XIX asrning o'rtalaridan boshlab avvalo, SHarq so'ngra Evropa islomshunosligida o'rganila boshlangan. Evropa, Amerika islomshunosligi va Qur'onshunosligida olib borilgan tadqiqotlarning ko'pchiligi, aniq dalillarga boyligidan qat'i nazar, ularning barchasi uslubiy jihatdan cheklangan.

Din tarixida dinshunoslar dinning paydo bo'lishini turlicha izoxlab kelganlar. Uning paydo bo'lish sabablari qadimgi dunyo dinshunoslarini qiziqtirgan, binobarin, unga javob topishga harakat qilishgan. qadimgi Xitoy, Hindiston va xususan, qadimgi grek faylasuflari borliq to'g'risida fikr yuritganlarida din, uning kelib chiqishi va mohiyati to'g'risida ham ayrim g'oyalarni olg'a surganlar.

Dinning paydo bo'lishi va rivojlanishini ilmiy asoslarda o'rganish quyidagi: a) ob'ektivlik; b) muayyan tarixiy sharoitni hisobga olish; v) ilmiylik; g) qiyosiylik; d) umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'liqlik, e) din mavjudligini, umuman gnoseologik, ijtimoiy-iqtisodiy va psixologik sabablarni hisobga olishni taqozo etadi.

Hozirgi zamon voqeligining xarakterli xususiyati shundaki, jamiyatning hamma tomonlariga ilmiy tafakkurning ta'siri keskin kuchaymoqda; uning ijtimoiy taraqqiyot omili sifatidagi roli tobora ortmoqda. Fanning XX asrdagi muvaffaqiyatlari chindan ham g'oyat buyukdir. Ular bevosita ishlab chiqaruvchi kuchlarga aylanib, insonga tabiat sirlarini tobora chuqur anglash imkonini bermoqda. Bu yo'nalishdagi eng muhim bosqich - inson omili va uning ma'naviy qadriyatlariga bo'lgan ijobiy munosabatlardir. Talabalar bu imkoniyatlardan to'la foydalanish uchun har xil uydirmalarga, buzg'unchilik g'oyalariga mutlaqo ishonmay, ilm-fangagina ishonishlari, uni chuqur egallab, shaxsiy va ijtimoiy hayotga tatbiq etishlari lozim.

Hozirgi vaziyatda ilmiy dinshunoslikning nazariy yutuqlari va mamlakatimizdagi diniy tashkilotlarning g'oyaviy va amaliy ish faoliyatini hisobga olganda, din va dindorlarga O'zbekiston davlatining adolatli munosabati o'rnatildi.

Bu hol diniy tashkilotlarning hozirgi ijtimoiy tuzumga bo'lgan xolisona, do'stona munosabatlariga ob'ektiv baho berishni talab etadi.

Bularning hammasi davr talabidan va kelajakdagi mas'uliyatni his etgan holda respublikamizda aholi dindorligi darajasini aniqlash, dindorlar va diniy uyushmalarning jamiyatda tutgan o'rnini oshirmay-toshirmay to'g'ri talqin etish hamda din bilan davlat o'rtasidagi munosabatlarning umuminsoniylik tamoyillarini tiklash va hokazolar din va diniy muassasalarga doir muammolarga bo'lgan xolisona yondashishdir. Bu yondashuv ko'pyoqlama xususiyatga ega bo'lib, mustaqil respublikamizning ichki va tashqi siyosatida ham o'z aksini topmoqda. Mamlakatimiz SHarq va g'arbdagi barcha tinchliksevar davlatlar bilan ularning ijtimoiy tuzumi, dinga munosabatidan qat'i nazar, iqtisodiy-ijtimoiy, madaniy aloqalarni keng yo'lga qo'ymokda. Ijtimoiy, siyosiy hayotda diniy tashkilotlar faolliganing ortib borishini demokratik jarayonda ular o'rnining mustahkamlanishi deb qarash mumkin. Avvalo diniy tashkilotlarni davlatdan ajratish, ularning siyosatdan uzoqlashuviga olib keladi; ammo bu tashkilotlarning faoliyati muayyan ma'noda siyosiy xarakterga ega bo'lib kelgan. Diniy tashkilotlarga xos ijtimoiy, siyosiy faollikning tobora ortayotganini e'tiborga olib, uni ikki yo'nalishda - ijtimoiy hayotda va dunyoqarashda shaxsning faolligini talabalarning oshirish talab etiladi. Diniy tashkilotlarning ijtimoiy, siyosiy yo'nalishlarda ob'ektiv voqelikka oshkora va ijobiy yondashishlari kengayib borayotganligi an'ana tusiga kirib bormoqda. Bunga respublikamiz hayotiga hozirgi kunda diniy tashkilot va ruhoniylarning xolisona munosabatlari, berayotgan ijobiy baholari jonli shohid bo'la oladi. Bunda ayrim diniy tashkilotlarning ijtimoiy-siyosiy faoliyatlari muayyan ahamiyatga molikdir. SHuning uchun hozirgi davrda ularga nisbatan bo'lgan munosabatlarda umuminsoniylik, demokratik xolislik tamoyillari tiklanmoqda. Dinga e'tiqod qiluvchilarga sho'rolar davridagidek ma'muriy-buyruqbozlik tazyiqi o'tkazishdan voz kechildi.

Tabiat va jamiyatdagi kuzatilayotgan hodisalar moxiyatiga ko'ra nihoyatda murakkabdir. Tabiiy va ijtimoiy-gumanitar fanlarda buyuk muvaffaqiyatlarga erishilgan hozirgi zamonda ham hali bilib etilmagan sirli jarayonlar mavjud. Tabiat va jamiyatda hamma narsa va hodisalar doim o'zgarib va rivojlanib boradi.

Fan ham doim o'zgarib va rivojlanib borar ekan, unda hali echilmagan yangi-yangi jumboqlar, muammolar yuzaga kelib turadi. Fanning rivojlanishi yo'li ham shundan iboratki, tabiat va jamiyat haqidagi bilimlar tobora boyib boradi. Kuzatilayotgan hodisalarning mohiyatiga yanada chuqur kirib boraveradi. Odamzod aqli tabiatda ko'p ajoyib-g'aroyib narsalarni kashf etgan, shu bilan tabiat sirlarini o'rganib boradi. Bu jarayon hozir intensiv tarzda davom etmoqda.

Buddaviylikning ta'limoti, uning Markaziy Osiyoga tarqalishi. Buddaviylikning asoschisi miloddan avvalgi 1-ming yillikda yashagan Buddha hisoblangan. U tarixiy shaxs bo'lib, 80 yil yashagan. Uning xususida turli rivoyatlar mavjud. Uning nomi hind tilida nurlangan, oliy haqiqatga erishgan degan ma'noni anglatadi. Rivoyatlarga qaraganda, keng ma'noda ko'p marta ilohiy tug'ilishlar tufayli mutloq barkamollikka erishgan; boshkalarga ham diniy najot yo'lini ko'rsata oladigan odam bo'lgan.

Tarixiy manbalarning dalolat berishicha buddaviylikning asoschisi shahzoda Sidxartxadir. U vafot etgandan so'ng Buddha -"haqiqatga erishgan" deb atalgan; u ushbu oliy maqsadga erishish uchun Gautama urug'idan bo'lgan eng obro'li SHak'ya

qabilasini tanlagan; ana shundan bu diniy rivoyatda Budda-Gautama nomi keng tarqalgan. Diniy rivoyatlarga ko'ra Gaugama hind qabilasi hukmdorlaridan birining o'g'li bo'lib, u befarzand bo'lgan; ammo uning xotini g'oyibdan homilador bo'lib, 45 yoshida o'g'il tukqan; bola tug'ilganda mo'jiza yuz bergan: tabiiy hodisalar - er kimirlab, chaqmoq chaqib, momaqaldiraq gumbirlab turgan; uning ovozini Koinotdagi ilohiy kuchlardan tashqari barcha tirik mavjudodlar ham eshitib turg'angar; chaqaloqqa Sidxartxa (topshiriqni bajaruvchi) deb nom qo'yganlar; U 7 kundan keyin yurib ketgan va gapira boshlagan.

Sidxartxaning otasi o'g'lini din yo'lga bag'ishlashga rozi bo'lmay, unga yaxshi ma'lumot bergan hamda yaxshi sharoitlarda tarbiyalagan va u hech qanday qiyinchilik ko'rmay o'sgan; o'spirinligidayok o'zining donoligi, kuchlilik va epcilligi bilan xammani hayratga solar ekan. U bir cholga duch kelgan, kasal yotgan kishini, o'likni ko'rgandan so'ng hayotning mohiyati, maqsadi, og'irliklari, kasallik va o'lim hakida o'ylay boshlagan. Binobarin, hayotning behudaligani anglab, tarki dunyo qilgan, darvesh yo'lga kirgan; bu bilan u kishilar boshiga tushadigan kulfatlar, azob-uqubatlar sabablarining mohiyatiga tezroq etib, ulardan qutulish yo'lini topmoqchi bo'lgan. Nihoyat, 36 yoshida "haqiqiy bilim" ni topganligani e'lon qilgan. SHundan so'ng u Budda deb nom olgan ("budda" so'zi ilohiy haqiqatga erishgan, degan ma'noni anglatadi). SHu tariqa unda ulug'vor hakikat siri ochilgan, ular buddaviylik ta'limotiga asos qilib olingan.

Har qanday dinlar kabi buddaviylikning ham kelib chiqishi sababini xalqlarning yashash sharoiti va hayotidan, muayyan davrdagi ijtimoiy munosabatlardan izlash va topish lozim.

Buddaviyliqda bir necha mazhabdar paydo bo'lgan. Bulardan eng yirigi I - asrda undan ajralib chiqqan hinoyana ("kichik arava", tor yo'l ma'nosida) SHri Lanka, Birma kabi mamlakatlarda keng tarqalgan; maxoyana ("katta arava", keng yo'l ma'nosida) Tibet, Xitoy, YAponiya, Mongoliyada hamda Oltoy va Uzoq SHarqda yashovchi ba'zi xalqlar o'rtasida keng tarqalgan.

Buddaviylikka xos mazhablardan biri Tibet va Mongoliyada ham tarqalgan bo'lib, u lamaizm degan nom bilan yuritiladi. Buddaviylikning bu mazhabi mahailiy xalqlar o'rtasida qadimdan mavjud bo'lgan diniy tasavvur va urf-odatlarni o'zlashtirgan. Lamaizmda buddavishshkka xos tasavvurlar bilan bir qatorda, Buddaning yana kaytib kelishi va er yuzida adolatli hokimiyat o'rnatishi to'g'risidagi rivoyatga keng o'rin berilgan. Lamaizmni ko'chmanchi, qaloq, savodsiz xalq hayotiga moslashtirishga urinish mavjud; undagi ibodat qilish tartibi xam ancha soddalashtirilgan

Markaziy Osiyoda bir necha yuz mingdan iborat koreys millatiga mansub kishilar yashaydi. Ularning oilaviy-maishiy an'analari, milliy udumlarining ayrim tarkibiy qismlari mahoyana (shimoliy) ko'rinishdaga buddaviylik ta'sirida shakllangan.

Xristianlik jahon dinlaridan biri bo'lib, eramiz 1-asrining 2-yarmida Rim imperiyasining sharqiy viloyatlarida ko'p xudolik dinlari o'rniga kullar va mazlum elatlarning dini sifatida yakka xudolik (monoteistik) tarzda shakllangan. Xristianlik Falastin va O'rta Er dengizi yahudiylari dinlari doirasida vujudga kelgan; o'nlab yillardan keyin esa boshqa, asosan geografik jihatdan qaralganda Rim imperiyasi bilan bog'liq yoki uning siyosiy va madaniy ta'sirida bo'lgan xalqlar orasida tarqalgan. YAngi va eng yangi tarix davrlarida u mustamlakachilik siyosati va

missionerlik natijasida Evropadan tashqariga ham tarqalgan. Xristianlik Evropa, Amerika, Avstraliya hamda qisman Afrika va Osiyo qit'alariga tarqalib dunyo xalqlarining teyarli uchdan birini (2 milliardini) tashkil etadi.

Xristianlik vujudga kelishini Bibliyaning xabar berishicha, Iisus Xristos faoliyati bilan bog'lab tushutiriladi.

Xristianlikning vujudga kelishida sharq dinlarining ham ta'siri bo'lgan. Jumladan, misrliklarning Osiris va Isida, eronliklarning Mitra, yahudiylikning Muso haqidagi rivoyatlari, oxirat to'g'risida xikoya kiluvchi har xil rivoyatlar ham xristianlik ta'limotiga kiritilgan.

Xristianlikdagi odam-xudo to'g'risidagi tushunchani ishlab chiqishda yagona imperiyaga birlashgan Rim imperatorlarining yakka Xudolik to'g'risidagi ichki siyosati ham katta ta'sir ko'rsatgan. SHu maqsadda imperatorlarga va Rim shahri xudolariga sig'inish yuzaga kelgan.

Lekin shakllanayotgan xristian mafkurasi asosida birinchi galda iudaizm monoteizmining "Qadimgi axdnoma" kitobiga kirgan barcha "muqaddas g'oyalar", ya'ni Erni Xudo yaratganligi, o'simlik va hayvonot dunssining vujudga kelishi, insonning yaratilishi, uning tili, axloqi, huquki, oxirat rohatlari haqidagi g'oyalar katga rol o'ynagan.

1947 yili O'lik dengiz qirg'og'idagi qumron yaqinida qadimgi qo'l yozmalar topilgan edi. Bular hukmron jamoaning diniy ta'limotlari - iudaizm va xristianlik o'rtasidagi oraliq butunni tashkil kilganligani ko'rsatmokda.

SHunday kilib, xristianlik Rim imperiyasida yashagan ko'pchilik elatlarning dinlari, rivoyatlari, urf-odatlari asosida tashkil topgan. Bu din dastlab qullar, ezilgan kambag'allarning talablarini, "xoloskorlik" g'oyalarini o'ziga singdirgan din sifatida vujudta kelgan. Keyinchalik uning ijtimoiy, diniy strukturasi o'zgarishi bilan hukmron tabaqalar qo'lida mazlum xalqlarni ekspluatatsiya qilishning g'oyaviy quroliga aylangan.

Xristianlikning muqaddas diniy yozuvi - Bibliyaning ikkinchi qismi - "YAngi axdnoma" bo'lib, u eramizning I-II asrlarida grek tilida yaratilgan.

Bibliyaning xristianlik naydo bo'lmasdan birmuncha oldin yaratilgan 1 - qismi "Qadimiy axdnoma" deb atalib, u iudaizmning mukaddas yozuvi hisoblanadi. Bibliyaning ikkinchi qismi - "YAnga axdnoma" deb atalib, u xristianlikning muqaddas yozuvi deb hisoblanadi.

"YAngi axdnoma" 27 kitob (bob) dan tashkil topgan. Uning tarkibiga 4 ta "Injil" (Evangilie, ya'ni Xushxabar), havoriylarning (Iso shogardlari, xristianlikning dastlabki tartibotlari) amallari, 21 risola va Ioanning "Vaqiynomasi" kiritilgan.

Xristianlik boshqa jahon dinlari kabi mutlaq, abadiy, o'zgarmas karomatni, bilimni, benixoya qudratning egasi bo'lgan yakka xudo haqidagi g'oyani asoslaydi. U uch ko'rinishdagi yakka xudoni o'zida mujassamlashtirganlik aqidasi yaratgan. Uch kurinishdagi xudo haqidagi ta'limotga binoan, xudoning ichki haeti sababi o'z-o'zidan mavjud bo'lgan uchlikdagi uch asos yoki "muqaddas uchlik" bo'lgan - ota-xudo, o'g'il-xudo va muqaddas ruhning o'zaro munosabatidir. Ug'il Iso bayon qilingan tarjimai holiga ko'ra ota-xudodan, muqaddas ruh ham ota-xudodan yaratilgan (provaslav yo'nalishi ta'limoti), (katolitsizmda esa ota-xudo va o'g'il-xudo ham xudodan tug'ilgan).

Xudoning mujassamlanishi yoki Isoning ikki mohiyati - odam mohiyati, xudo mohiyati haqida, "Gunohni yuvish", ya'ni Isoning o'zini ixtiyoriy tarzda kurbon qilishi" haqidagi ta'limot bilan mustahkamlangan. Xristianlik muqaddas ruh - ota xudo, bola xudo va mukaddas ruh - uch yuzli xudo to'g'risidagi ta'limoti, targ'iboti, tashkilotchiligi, jannat va do'zax, oxirat ya'ni dunyoning oxiri borligi, Isoning qayta tirilishi haqidagi va boshqa aqidalarni o'z ichiga oladi.

Xristianlik davlat dini deb e'lon qilingandan so'ng, 325 yili imperator Konstantin boshchiligida Nikey shahrida xristianlarning 1 jahon yig'ilishi bo'lgan. Yig'ilish xristian dinining qonun-qoidalarini ishlab chiqqan va xudoni uch shaxsning (ota xudo, o'g'il xudo) rux xudo, birlikda ifodalaydigan deb uqtirgan. 381 yili xristianlarning Konstantinopolda bo'lib o'tgan II jag'on yig'ilishida cho'qinish va tirilish haqidagi yangi aqida kabul kilingan.

Ota xudo tabiat, odam va farishtalarni yaratgan, deb hisoblanadi. Iso o'g'il xudo hisoblangan. Xudoning gavdalanishi aqidasi ko'ra, Iso xudoligicha qolgan holda Mariya ismli qizdan tug'ilgan odam ham bo'lib kolgan. Butga parchinlangan xudo Iso tortgan azoblari va o'limi bilan o'zini odamlarning gunoxlari uchun ota xudoga qurbon qilgan va shu bilan gunohini yuvgan. Ushbu aqidaga ko'ra, Iso odamzodga gunoxlardan xalos bo'lish yo'lini ko'rsatib bergan. Isoning tirilishi aqidasi kelgusida hamma odamlar tirilishining garovi, deb e'lon qilingan. U tirilgandan so'ng osmonga - ota xudo huzuriga chiqqanligi, ya'ni osmonga chiqib tushishi (islomda me'roj) aqidasi bu dunyodagi xayot oxiratdagi mangulikka nisbatan hech narsaga arzimaydi, deb uqtiradi.

Hozirgi zamon xristianligida turli yo'nashlar va oqimlar orasidagi kelishmovchiliklarning kamaytirilishi bugungi kun uchun xosdir. Bunga 1948 yilda tashkil topgan Jahon cherkovlari kengashining faoliyatlari va ekumenik xristianlar kumaklashmokda.

Katolitsizm - bu xristianlikda eng ko'p tarkalgan yo'nalishdir. U Evropa, Osiyo, Afrika ka Lotin Amerikasi mamlakatlarida tarqalgan bo'lib, muxlislari taxminan 800 mln. kishini tashkil qiladi.

Katolitsizm ta'limotida jannat va do'zaxlar oralig'idagi dune, gunohkorlarning ruhi, jopi haqidagi, Isoi masihni benihoya qurmatlash, uning tanasi va jonimi ko'klarga ko'tarish sohalaridagi diniy aqidalar mavjud.

Katolitsizm da Bibliyani sharxlash huquki faqatgina ruhoniylarga bsriladi; chunki ular uylanmaslik haqidagi diniy talabga amal qiladilar. Diniy ibodatlar dabdabali va sahnalashtirilgan ko'rinishga ega; diniy o'qish, duo, iltijolar lotin tilida olib boriladi. Pravoslaviedagi kabi katolitsizm da ham farishta, ilohiy kuch, chirimaydigam marhum jasadlariga sng'inish odatlari sakdanib qolgan.

Katolitsizm boshqa yo'nalishlardan farkdi o'laroq markazlashgan tizimga ega. Vatikan ana shunday markaz sifatida (maydoni 44 gektar) 1924 yildan boshlab Papa Piy XI ning Mussolini hukumati bilan tuzgan bitimiga muvofiq mustaqil teokratik davlat hisoblanadi. Rim Papasi cherkovning yakka rahbari bo'lib, u Iso Masihning erdagi noibi hisoblanadi. 1870 yili e'tiqod va axloq masalalarida uning bsrnuqsonligi haqidagi akida qabul kilindi. 1978 yilda sobiq Pol'sha kardinali Korol' Voytila 264-Rim papasi etib tayinlandi va u hozirga qadar Ioann Pavel II nomi bilan bu vazifani bajarmoqda.

Son jihatdan unchalik katta bo`lmagan katolik jamoalari Markaziy Osiyoning ayrim hududlarida ham mavjud. Toshkentda 1990 yilda katolik markazi tuzilgai, uning qoshida jumhuriyatimizning boshqa hududlaridan ro`yxatdan o`tgan katolik diniy jamoalari ham o`z faoliyatlarini olib bormokdalar.

Xristianlikning SHarqiy tarmog`i bo`lmish pravoslaviening rinojlanishi jarayonida 15 mustaqil (avtokefal) cherkovlari: Koistantinopol`, Aleksandriya, Antioxiya, quddus, Rus, Gruziya, Serb, Rumin, Bolgar, Kipr, ellada, Albaniya, Pol`sha, CHexoslovakiya, Amerika chsrkovlari shakllangan.

O`zining ahamiyatiga ko`ra pravoslav dunyosida beshinchi bo`lgan, lekin muxlislari soni jihatidan birinchi bo`lgan rus pravoslav cherkovi X-XI asrlarda vujudga kelgan. Uning paydo bo`lishi endigina shakllanayotgan fsodal munosabatlarni himoya qilish uchun, yangi g`oyaga muhtoj bo`lgan Kiev davlatiining ijtimoiy-siyosiy ehtiyojlarini qondirish uchun kerak edi. Rusning xristianlashuvi darrov amalga oshgai ijtimoiy jarayon bo`lmay, bir necha asr davom etgan ziddiyatli tarixiy hodisa edi.

Pravoslaviening Markaziy Osiyo aholisi orasiga kirib kelishi XU1-XIX asrlarga to`g`ri keladi. Avval savdo-sotiq, keyin bu mintaqa xalqlarini mustamlakaga aylantirishdan iborat bo`lgan harbiy harakatlar jarayonida u kirib kelgan. 1870 yili Pokrovsk monastiri koshida missionerlik jamiyati tashkil qilingan. Jamiyat a`zolari mahalliy millatlarga mansub aholi orasida, garchi jiddiy natijalarga ega bo`lmagan bo`lsa ham, xristianlik bilan bog`liq katta targ`ibot ishlarini olib borganlar. SHu maksadda 1844 yili "Karomat ko`rsatuvchi Nikolayning xayot yo`li" nomli risolani qirg`iz tiliga tarjima qildilar va chop etdilar, maxsus diniy maktablar ochildi. 1872 yili Rus pravoslav cherkoviga karashli Turkiston (keyinchalik Toshkent, O`rta Osiyo) eparxial boshqarmalari ochildi.

Pravoslav cherkovi hozirgi kunda jamiyatimizning yuksalishi bilan bog`liq tadbirlarni qo`llab-quvvatlamokda, ayniksa dindorlarni axlokiy va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash borasidagi o`zining rejalarini ishlab chiqmoqda. Bunda inson shaxsining kadr-qimmatini ulug`laydigan, oila asosini mustahkamlaydigan va mehnatga, butun jamiyatga nisbatan sofdil va vijdonlilik ruhida bo`lgan munosabatlarni qaror toptirish nazarda tutilgan. CHerkovning ichki tartibini qayta qurishni amalga oshirishga, cherkov hayotini yangilashga, ruhoniylar orasida uchraydigan muhofazakorlik va sustkashliklarni bartaraf qilishlarga ham katta e`tibor berilmokda. 1988 yilda bo`lib o`tgan rus pravoslav cherkovining ming yillik sanasini tantanavor, ulug`vor nishonlanishi, rus pravoslav cherkovining xalqaro obro`sini ko`tarilib borishiga ta`sir etdi. Muhim sanani nishonlash bilan bog`liq bo`lgan tantanalar, bayramlar va boshqa turli-tuman tadbirlar ruhoniylar uchun o`zlarining faqatgana ilohiyotchilik, cherkovning ichki hayoti va tartibi bilan bog`lanib kolmadi; balki jahonda, xususan Osiyo mintaqalarida tinchlik uchun kurash, irqiy kamsitishlarga barham berish, tabiatni muhofaza qilish, sog`liqni sakdash, demokratik jarayonlarni rivojlantirish, jamiyatda adolatli hayotni karor toptirish bilan bog`liq ko`pgana masalalarni muhokama qilish uchun foydalandilar. Ulug` bayram kunlari diniy e`tiqod va marosimchilik masalalarini hal qilishga Ham qaragildi.

Toshkent va O`rta Osiyo eparxial boshqarmasi (unga 22 diniy jamoa bo`ysunadi) ham mustaqil jumxuriyatlarda vijdon erkinligi talablariga rioya kiladigan

tadbirlar o'tkazmokda, xalqlar o'rtasida osoyishtalik qaror toptirish uchun harakat *ktslmokda*.

Pravoslav cherkovi ko'p millatli mintaqada millatlararo va har xil yo'nalishdagi dinlar orasidagi munosabatlarga dindorlarni axloqiy jihatdan tarbiyalashga va jamiyatni ma'naviy jihatdan sog'lomlashtirish uchun ko'maklashishlarga aloxida e'tibor bermokda. SHuningdek u ilohiyotchilikka oid bo'lgan karashlar sistemasining ayrim elementlarida pravoslaviedagi boshqa, shu qatorda islom bilan bir-biriga tutash bo'lgan umumiy aloqalarni izlamokdalar; fan namoyandalari va jamoatchilik vakillari bilan aloqalarni rivojlantirmoqdalar. Ular pravoslavlar bilan musulmonlar diniy boshqarmalari o'rtasidagi muloqotlarni rivojlantirishga qaratilgan ko'pgana yirik tantanali anjumanlar chakirilishining tashabbuskori bo'lmoqdalar.

Bundan tashqari rus pravoslavie cherkovi xayriya shaklidagi faoliyatlarga, chunonchi, halok bo'lgan jangchilarga yodgorliklar o'rnatish, urushda jabr ko'rgan baynalmilalchi jangchilar sog'liklarini tiklash, tinchlik va bolalar uchun mo'ljallangan jamg'armalarii ko'paytirish va shu kabilarga katta e'tibor bermoqdalar.

Pravoslaviening ijtimoiy, siesiy qarashlarini va dindorlarning diniy ongaari bilan bog'liq hamma o'zgarishlar ularning dunyoqarash mavqelarini majburan o'zgartirishlariga olyb bormaydi. Zero, rusga xristianlik kirib kelishining ming yilligini tantanali tarzda bayram qilinishining o'zi jamoatchilikning keng doiralari orasida muayyan taassurot qoldirdi.

Protestantlik - bu ham xristianlikdagi yana bir yunalish bo'lib, katolitsizm va pravoslaviedan farqli o'laroq, diniy qarashlar jihatidan ham, cherkovlar orasidagi munosabatlar jihatidan ham bir xil bo'lmagan yo'nalishlarni faqatgina kelib chiqishi jihatidan bir-birlari bilan, XVI asrdagi yangilanish harakati bilan bog'liq bo'lgan kurgina diniy jamoalar, cherkovlar, mazhablarni yuzaga keltirilgan.

Protestantlik umumxristianlik asoslari va qarashlarini e'tirof etish bilan bir qatorda, u gunoxdan xalos bo'lishning yangi usullarini ilgari surdi. Iso Masihning kishilar gunohini yuvishga qaratilgan o'zini-o'zi qurbon qilishiga ishonch, dinga ishonuvchi barcha kishilarning ruhoniy bo'lishi mumkinligiga ishonch, Bibliyaning oliy nufuziga ishonch orqali xalos bo'lish ana shular jumlasiga kiradi. SHunday qilib protestantlik xudojo'ylikning asosiy talabini dinda odamning tashqi ko'rinishidan ichki hayotiga olib o'tdi va uni ixtiyoriy diniy ishonch bilan bog'ladi. Protesttantchilik Bibliyaga siganishning o'ziga xos shaklini qaror toptirdi. Bu bilan protestant islohotchilari dastlabki xristianlikning oliy maqsadlarini, dindorlarni axlokyay jihatdan tarbiyalashga va jamiyatni ma'naviy jihatdan sog'lomlashtirish uchun ko'maklashishlarga aloxida e'tibor bermoqtsa. SHuningdek, u ilohietchilikka oid bo'lgan qarashlar sistemasining ayrim elementlarida pravoslaviedagi boshqa, shu qatorda islom bilan bir-biriga tutash bo'lgan umumiy aloqalarni izlamokdalar; fan namoyandalari va jamoatchilik vakillari bilan aloqalarni rivojlantirmoqdalar. Ular pravoslavlar bilan musulmonlar diniy boshqarmalari o'rtasidagi mulokotlarni rivojlantirishga qaratilgan ko'pgina yirik tantanali anjumanlar chaqirilishining tashabbuskori bo'lmoqdalar.

Islom dini dunyoda keng tarqalgan monoteistik dinlardan biridir. Afrika qit'asidagi Marokash, Jazoir, Tunis, Liviya, Misr, Somali mamlakatlarining xalqlari,

Habashiston, /arbiy Sudanda yashovchilarning bir qismi, Osiyo qit'asidagi Arabiston yarim oroli, Iordaniya, Suriya, Iroq, eron, Turkiya, Afg'oniston, Xitoy hamda Filippin aholisining bir qismi, Evropa qismida bo'lsa, Bolqon yarim orolida yashaydigan xalqlarning bir qismi dinga e'tiqod qiladi. Aholining ko'pchiligi mutloq musulmonlardan iborat bo'lgan 10 ta mamlakat, xatto aholisining yarmini musulmonlar tashkil etgan ba'zilar ham (Misr, Malayziya) 49 % i o'zlarini musulmon deb ataydilar. YA'ni ularning ba'zilarida (Mavritaniya, eron, Pokiston, Qamar orollari) mamlakatlarining nomiga islom so'zi qo'shib aytiladi. Rasmiy statistika bo'yicha, bir necha mamlakatlarda aholining deyarli barchasi musulmonlardan iborat 28 ta mamlakatda islom rasman davlat dini sifatida tan olingan. Er yuzi aholisining qariyb 1,5 milliardini islomga e'tiqod qiladi.

SHuningdek, islom Markaziy Osiyo, Kavkaz orti va SHimoliy Kavkaz, Volga bo'yi, /arbiy Sibir va boshqa hududlarda yashovchi aholi orasida tarqalgan. Hozirda islomga e'tiqod qiluvchilarning soni oshib bormoqda. Ayniqsa e'tiqod haqidagi yangi qonunning qabul qilinishi, vaqtli matbuot sahifalarida, radio eshittirishlarda va oynai jahon ko'rsatuvlarida din mavzuidagi chiqishlarning ko'payishi, bu haqida maxsus gazeta va jurnallarning keng tarqalganligi islomga bo'lgan e'tiborni oshirib yubordi.

Islom jahondagi ayniqsa Osiyo va Afrika qit'asi madaniyatining umumiy qiyofasida muhim iz qoldirgan. Bunga eng avvalo bu hududlarda arab tili va arab yozuvining keng tarqalganligi islom mafkurasi zaminida ishlab chiqilgan muayyan turmush tarzining hukumronligi musulmonlar ijtimoiy hayotining turli sohalari shariat tomonidan idora etilishiga imkon berdi. SHunga qaramay mahalliy madaniy an'analar yo'qolmay, ya'ni islom yo'nalishida rivojlangan va ko'pincha qadimiy musulmon an'analari sifatida qabul qilingan. Musulmonlar madaniy merosi milliy ozodlik harakati va rivojlanayotgan mamlakatlarning mustaqillik uchun kurashi jarayonida asosiy masalalardan biriga aylandi va ijobiy ahamiyat kasb etdi. Islomning paydo bo'lishini tahlil etish davrning xususiyatlari, arab qabilalari o'rtasida hukmron bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni va ularning diniy-g'oyaviy hayoti bilan qisqacha tanishib chiqishni taqozo etadi. Arabiston yarim oroli noqulay iqlim sharoitiga ega bo'lgan qum sahrolardan va tog'lardan iborat bo'lib, uning aholisi V-VI asrlarda ko'chmanchi chorvachilik bilan shug'ullanar edi.

YArim orolning cheksiz sahrolarida yashovchi ko'chmanchi chorvachilik bilan shug'ullanuvchi arab qabilalari-bundan ham og'ir sharoitda yashar edilar. Ular taraqqiyot jihatidan ancha orqada qolgan, hali urug'chilik qabilachilik tuzimida edilar. YArim orolning g'arbiy qismida Qizil dengiz qirg'oqlari bo'ylab cho'zilgan va qadimdan Hijoz deb nomlangan joylar bu davrlarda birmuncha iqtisodiy jihatdan rivojlangan bo'lib asosan janubdan shimolga o'tgan qadimiy karvon yo'li bilan bog'liq edi. Tarixiy manbalardagi ma'lumotlarga qaraganada VI asr YAmandan shimolga Suriya, Misr, Falastinga olib boradigan karvon yo'li faqat bu davlatlarning o'zlariga emas, balki janubda YAman orqali Habashiston va Hindiston, shimolda Suriya orqali Misr, Vizantiya va eronni ham bir-biri bilan bog'laydigan o'z davri uchun yirik va iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lgan savdo yo'li edi. Hijozdagi ayrim aholi yashaydigan manzillar, yo'l ustida joylashgan Makka, Madina, Toyif shaharlari II asrda ancha rivojlangan. Bular shuningdek, ko'chmanchi arab qabilalarining savdo munosabatlariga jalb etuvchi markazlar sifatida ham xizmat qilar edilar.

Makka diniy markaz va savdo markazi sifatida arab qabilalari orasida e'tiborlisi edi. Makka markazida joylashgan Ka'ba islomda eng «muqaddas» hisoblanadi va «Allohning uyi» (Baytulloh) sajdagoh hisoblangan va hozir ham shunday. Undagi qoratosh (Hajar al-asvod) va uch yuz otmish sanam arab qabilalari e'tiqod manbaiga aylangan. Ziyoratga kelish oylari muqaddas hisoblanib, bu vaqtlar ichida qabilalarda urush va janjallar to'xtatilar edi.

622 yili yuz bergan bu ko'chish (arabcha «hijrat»)dan musulmonlarning hijriy yil hisobi boshlanadi. Makkadan ko'chib borganlar islom tarixida «Muhojirlar» (ko'chib kelganlar), Madinalik qabilalardan islomni qabul qilganlar esa «ansorlar» (yordamchilar) deb nom olgan²⁰.

630 yili Madina qo'shinlari Makkani qarshiliksiz egallaydilar. Ummaviylar bilan raqobat tugab, ular Muhammad payg'ambarning yaqin yordamchilariga aylanadilar. Islom Arabiston yarim orolining asosiy hukmron diniga aylanadi. SHunday qilib, Muhammad (s.a.v.) islom bayrog'i ostida arab qabilalarini birlashtirib yagona markazlashgan mamlakatni tashkil etadi.

Muhammad (s.a.v.) vafotidan keyingi davrlarga kelib anchagina mustahkamlangan musulmonlar davlati vujudga kelgan va bu davlat YAmada Sino yarim oroligacha, Qizil dengiz sohillaridan markaziy qum sahrolarigacha cho'zilgan katta hududni o'z ichiga oladi. Payg'ambar vafotidan keyin xalifalar (yordamchilar) davlatni boshqaradilar va shu munosabat bilan musulmonlar davlati o'zining bundan keyingi tarixiga «arab xalifaligi» deb nom beradi. Muhammad (s.a.v.) vafot etgandan keyingi birinchi kunlardayoq musulmonlar jamoasi yo'lboshchilari hokimiyat uchun kurash boshlaydilar. Bu kurashda muhojirlar guruhi g'olib chiqadi va xalifalik davlatini choriyorlar boshqaradi. Abu Bakr hukmronligining dastlabki yillarida bir qator arab qabilalari o'rtasida Madina hukmronligiga qarshi o'z mustaqilligi uchun harakat boshlanadi. Bu voqealar diniy manbalar «ar-ridda» deb nom olgan. Islom tarixida Madina hukmronligiga qarshi bosh ko'targan qabilalar harakati «islomdan chiqish», «diniy qaytish» deb ta'riflangan. Dindan qaytgan kishilar qattiq ta'qib qilingan.

Keyingi xalifalar zamonlarida ham istilolar davom etadi. Kavkaz va Turon tomoniga yurish kuchayadi. Qisqa vaqt ichida Gruzin, Ozarbayjon, eronning shimoliy qismi, Xurosan, Mavr erlari arab qo'l ostiga o'tadi va xalifa qo'shinlari Amudaryo sohillariga chiqadi.

Buning natijasida Amudaryo sohillarida SHimoliy Afrikagacha Tbilisi va Darbanddan YAman va Usmongacha cho'zilgan imperiya vujudga keladi. Qisqa vaqt ichida arab qo'shinlarining bunday engil g'alaba qozonishining sababi nimada degan savol tug'ilishi tabiiy. Arab qo'shinlarining yaxshi tashkil qilingan yoki yuqori harbiy texnikaga ega bo'lgan deb aytish to'g'ri bo'lmaydi, chunki bu qo'shinlar badaviylar va boshqa har xil qabilalardan tuzilgan bo'lib, o'z zamonida ma'lum bo'lgan harbiy san'at va texnika darajasidan ham ancha orqada turar edi. Osonlik bilan erishgan g'alabalarning asosiy sababi bu davrda arab qo'shinlariga jiddiy qarshilik ko'rsatadigan kuchning yo'qligi edi.

O'rta Osiyo xalqlari hayotiga islomning kirib kelishi bilan kalom, ya'ni islom falsafasini va diniy talablarni bajarishda arab tili ustivorligi o'rnatilgan. So'ngra fan, adabiyot, falsafa va madaniyatning turlariga ham arab tili ta'siri kuchli bo'lgan.

²⁰ Ислам энциклопедияси. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2004, -Б. 173

Ammo mahalliy xalqlar islomdan ancha oldinroq o`z ona tillarida yozuvni, ma`rifat-madaniyatini, ilm-fanni rivojlantirishga muvaffaq bo`lganlar. Bu jarayon keyinchalik islomning ta`sirida yanada rivojlantirilgan. Masalan, kishilarning turmush tarzi islom talabiga moslasha borgan, urf-odat va marosimlar diniy tus olgan, yoshlarga bilim berish uchun ko`plab madrasalar, qiroatxonalar tashkil etilgan.

Demak, O`rta Osiyo xalqlari hayotida ilm-ma`rifat va madaniyatning rivojlanishida islomning ijobiy rol o`ynaganini e`tirof etishimiz lozim. O`rta asrlarda shakllanib ijod etgan savodli kishi, olim, shoir, ma`rifatparvar mutafakkirlarning hayoti va faoliyatida islomning ijobiy roli bor desak xato qilmaymiz.

Islom O`rta Osiyo xalqlari turmush tarziga, madaniyatiga turli qirralarada o`z ta`sirini ko`rsatgan. Masalan, me`morchilik yodgorliklari - madrasa, masjid, maqbara va boshqa islomiy obidalarni qurishda, ilm-fan, madaniyat va ma`rifatni targ`ib qilishda ayniqsa musulmonlarni yuksak axloqiy ruhda tarbiyalash o`z ifodasini topgan. Ganchlardan turli shakllar yasab yopishtirish kabilar ham xalq ijodiy qadriyatiga mansubdir.

Islomda, eng avvalo, din asoslari-«arkon-ad-din» hisoblanuvchi besh asosiy amaliy va marosimchilik rukn talablarini bajarishni talab etilgan. Hozir ham shunday. Bular, birinchi, kalimai shahodatni bilish; ikkinchidan, har kuni besh vaqt namoz o`qish, uchinchidan har yili ramazon oyida bir oy ro`za tutish; to`rtinchidan, yiliga bir marta shaxsiy molidan zakot berish; beshinchidan, imkon bo`lsa, umrida bir marta haj qilishdan iborat. Islomga xos marosimlar va odatlar mana shu besh rukn bilan chambarchas bog`liqdir. Islomning bu amaliy va marosimchilik talablari xalqlar turmush tarziga kiritilib, o`ziga xos ma`naviy madaniyatning turiga, an`anaga aylantirilgan.

Tayanch iboralar:

Din – ijtimoiy ongning alohida shakli, E`tiqod – diniy qarashlarning asosi, Jahonning asosiy dinlari va ularni xalqlar ma`naviy hayotiga ta`siri. Islomiy qadriyatlar, Mustabidlik sharoitida diniy qadriyatlarning ahvoli, Mustaqillik sharoitida din, Diniy bag`rikenglik – jamiyatimiz ma`naviy rivojlanishining zaruriy sharti.

Mavzuga doir nazarot savollari:

Islomiy qadriyatlar deganda nimalar tushiniladi?

Nima uchun diniy bag`rikenglik qadriyat xisoblanadi?

Nima uchun huquq va erkinlikning shaxs qadriyatlari sifatidagi ahamiyati muhim sanaladi?

Mavzu yuzasidan foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O`zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
4. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo`lidan. 4-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;

5. Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash davr talabi. 5-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1997;
6. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo`lidan. 6-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1998;
7. Karimov I.A. Biz kelkjagimizni o`z qo`limiz bilan quramiz. 7-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1999;
8. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz. 8-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2000;
9. Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas`ulmiz. 9-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2001;
10. Karimov I.A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashamiz. 10-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2002;
11. Karimov I.A. Biz tanlagan yo`l demokratik va ma`rifiy dunyo bilan hamkorlik yo`li. 11-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2003;
12. Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o`z kuch qudratimizga, hamjihatligimiz va qat`iy irodamizga bog`liq. 12-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2004.
13. Karimov I.A. O`zbek xalqi hech kimga, hech qachon qaram bo`lmaydi. 13-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2005.
14. Karimov I.A. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma`naviyatimizni yuksaltirish va halqimiz hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezon va maqsadidir. 15-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2007.
15. Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish yo`lida. 16-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2008.
16. Karimov I.A. Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta`minlash – bizning oliy maqsadimiz. 17-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
17. Karimov I.A. YUksak ma`naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma`naviyat, 2008.
18. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O`zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo`llari va choralari. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
19. Karimov I.A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
20. Karimov I.A. BMT Bosh Assambleyasining mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag`ishlangan oliy darajadagi yalpi majlisdagi nutqi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.
21. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.
22. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo`lini izchil davom ettirish-taraqqiyotimizning muhim omilidir // Xalq so`zi. 2010 yil, 7 dekabr.
23. Karimov I.A. O`zbekiston mustaqillikka erishish ostonosada. – Toshkent: O`zbekiston, 2011.
24. Karimov I.A. Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir. 19-jild – Toshkent: O`zbekiston, 2011.

25. Karimov I.A. Bizning yo`limiz – demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yolidir // Xalq so`zi. 2011 yil, 8 dekabr.
26. Karimov I.A. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yanada yuksaklikka ko`taradigan yil bo`ladi // Xalq so`zi, 2013 yil 20 yanvar.
27. Karimov I.A. Mamlakatimizning taraqqiyoti, el-yurtimiz farovonligi, vatanimizning obro- e'tiborini yanada oshirish yo`lida mehnat qilish – muqaddas burchimiz. Prezident Islom Karimovning Xalq deputatlari Toshkent viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyadagi nutqi // O`zbekiston ovozi, 2013 yil 4 aprel.
28. Karimov I.A. Tinchlik va osoyishtalik – barcha yutuq va marralarimizning asosidir. Prezident Islom Karimovning 9 – may – Xotira va qadrlash kuni munosabati bilan ommaviy axborot vositalari vakillari bilan suhbatini // Xalq so`zi, 2013 yil 10 may.
29. Prezident I.A. Karimovning «Ikkinchi jahon urushi qatnashchilarini rag`batlantirish to`g`risida»gi farmoni // Xalq so`zi, 2013 yil 19 aprel.
30. Karimov I.A. Tarixdan saboq olib, zamon bilan hamqadam bo`lib yashash- bugungi hayotning o`tkir talabi. Prezident I.A. Karimovning interv`yusidan kelib chiqadigan xulosalar // O`zbekiston ovozi, 2013 yil 15 may.
31. O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.

Qo`shimcha adabiyotlar.

1. Tulenov J. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent, 1998.
2. Tulenov J. Milliy qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. – Toshkent: O`zbekiston, 1999.
3. Tulenov J, Qodirov B, G`o`ofurov Z. Ma`naviy yuksalish sari. – Toshkent: Mehnat, 2000.
4. Uvatov U. Donolardan saboqlar. – Toshkent: Abdulla Qodiriy, 1994.
5. Yusupov E. Falsafa. – Toshkent: Universitet, 2000.
6. Tulenov J. Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. Ilmiy ishlar to`plami. – Toshkent: O`zbekiston, 1997.
7. Hakimov I. Sog`lom muhit - sog`lom avlod. – Toshkent: O`zbekiston, 1999.
8. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent: O`FMJ, 2004
9. Achildiyev A.S. Milliy g`oya va millatlararo munosabatlar. – Toshkent: O`zbekiston, 2004.

12-Mavzu: Milliy, mintaqaviy va umuminsoniy qadriyatlar, ularning mushtarakligi.

Reja:

1. Milliy qadriyatlar, ularning o`ziga xos xususiyatlari.
2. Mintaqaviy va umuminsoniy qadriyatlar.
3. Milliy va Umuminsoniy qadriyatlarning mushtarakligi.
4. Millatlararo totuvlik – osoyishtalik va tinchlik garovi.

O`zbek xalqining madaniyati juda qadimiy bo`lib, uning tarixi bir necha ming yillarni o`z ichiga oladi. Bu madaniyat jahon madaniyatidan chetda yuzaga kelgan va rivojlangan emas. Zero, har qanday xalq madaniyati o`z mamlakati doirasida, tor milliy biqlikda emas, balki boshqa xalqlar

madaniyati bilan aloqada, bog'liqlikda, o'zaro taʼsir va aks taʼsir etish asosida rivojlanadi.

O'zbek xalqi madaniyati ham faqat milliy asosda emas, shu bilan birga umuminsoniy madaniyatlar taʼsirida o'sdi, rivojlandi. Unga xitoy, eron, arab, yunon, rus, qadimgi dunyo hamda Rim davri madaniyati jahondagi boshqa madaniyatlar o'zining ijobiy taʼsirini ko'rsatdi. O'z navbatida, o'zbek xalqi ham boshqa xalqlar madaniyatining yuksalishiga, umumjahon madaniyati taraqqiyotiga faol taʼsir ko'rsatdi. Madaniyatimiz, buyuk namoyandalari Muso Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Mahmud Zamaxshariy, Mirzo Ulug'bek, Ali Qushchi, Qozizoda Rumi, Alisher Navoiy va boshqa allomalarning durdona asarlari jahon madaniyatining ajralmas qismi ekanligi bunga misol bo'ladi.

SHuni alohida taʼkidlash kerakki, o'zbek xalqining moddiy va maʼnaviy madaniyati rivojlanishi bir tekisda amalga oshgan emas. Unda bir necha bor yuksak cho'qqilarga ko'tarilgan Uyg'onish davri ham, aksincha buyuk Uyg'onish davridan keyin maʼlum obʼektiv va subʼektiv omillar taʼsirida nisbiy tushkunlik davrlari ham bo'lgan. Madaniy taraqqiyotdagi netekislikning — baʼzan juda katta tezlik bilan behad ilgarilab ketishining, gohida esa sustlashib, sekinlashib, turg'unlikka uchrab qolishning asosiy sababini hukmron ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar mohiyati va xususiyati, ichki va tashqi omillari taʼsiridan qidirishga to'g'ri keladi. Insoniyat taraqqiyoti uzluksiz va bir tekis olg'a boravermaydi. Tarixda baʼzan turg'unlik, erishilgan yutuqlardan chekinish, baʼzi sohalarda depsinish hollari ham bo'lib turadi.

O'zbek xalqi jahon moddiy va maʼnaviy boyliklarini yaratish va rivojlantirishga ulkan hissa qo'shgan xalqlardandir. U o'zining tafakkur quvvati, qobiliyati va isteʼdodi bilan Markaziy Osiyo fan va madaniyatining, adabiyot va sanʼatining, axloqiy va falsafiy g'oyalarining vujudga kelishi va rivojida katta o'rin tutadi. SHu bilan birga u tarixning haqiqiy ijodkori sifatida jamiyatning madaniy, maʼnaviy taraqqiyotiga keng imkoniyatlar ochib bergan.

ʼrtaklar, rivoyatlar va dostonlarni o'qir ekanmiz, xalqda voqealarni oldindan ko'ra biluvchi ajoyib tafakkur, qobiliyat va isteʼdodning bitmas-tuganmas ekanligini, u hech qachon umidsiz, orzu-niyatsiz yashamaganligini, har doim kelajak tomon intilganligini anglab olamiz. Har qanday ertak va afsonaning zamiriga xalqning muayyan maqsad va niyatlari, jismoniy mehnatni, engillashtirish va turmush sharoitlarini yaxshilashga bo'lgan intilishlari mazmunan singdirilgan bo'ladi. Ular xalq ommasining talabi va ehtiyojlari asosida vujudga kelish bilan bir qatorda, o'z navbatida kishilarning maʼnaviy, aqliy taraqqiyotiga turtki vazifasini ham o'tagan, mehnatni sevishga o'rgatgan, ish unumini oshirishga, tabiatning zararli kuchlariga taʼsir etishda kishilarga yordam bergan.

O'zbeklar o'zining aqlni lol qoldiradigan ajoyib amaliy sanʼati, yuksak badiiy did va mahorat bilan ishlangan hunarmandchilik buyumlari bilan qadim zamonlardan hozirgacha dunyo xalqlari o'rtasida shon-shuhrat qozonib kelmoqda. Hunarmandchilik bizning xalqimiz uchun avlod-ajdodlardan saqlanib kelayotgan meros, bebaho qadriyatdir.

O'zbek xalqi amaliy san'ati, hunarmandchiligi ildizlari uzoq o'tmishga borib tutashadi.

O'zbekistonning hozirgi hududidagi SHosh, CHag'oniyon, Marokand, Urganch, Buxoro, SHahrisabz shaharlarining qadimgi o'rnida olib borilgan qazuv tadqiqotlar ota-bobolarimiz yaratgan hunarmandchilikning o'lmas obidalarini kashf etdi. YOzma manbalar qadimiy markaziy Osiyo aholisining konlarda ishlaganini, mis va temirdan turli xil harbiy va mehnat qurollari yasaganliklarini, to'quvchilik, binokorlik, zargarlik va boshqa ishlar bilan shug'ullanganini ko'rsatadi.

YUnon tarixchisi Gerodot «Tarix» asarida Baqtriya, Xorazm, So'g'diyona, Marg'iyona, Parfiya davlatlarining miloddan avvalgi VI asrdagi madaniyati haqida keng ma'lumot bergan.

O'rta Osiyoga tashrif buyurgan XIV asr mashhur arab sayyohi Ibn Battuta Xorazm, Buxoro va Samarqand shaharlari bozorlaridagi hunarmandchilik rastalari o'zining xilma-xilligi, fayzi bilan diqqatga sazovorligini alohida ta'kidlagan.

Xalq dahosining mahsuli bo'lgan hunarmandchilik va amaliy san'atining turlari nihoyatda xilma-xildir. Ularning hammasi xalqning kundalik turmush talab va ehtiyojlari asosida yuzaga kelgan va rivojlangan.

Ajdodlarimiz o'tmish davrlardan boshlab naqqoshlik, o'ymakorlikni, to'quvchilik, zargarlik, zardo'zlik, gilamdo'zlik, miskarlik, sartaroshlik, kulolchilik, musiqa asboblarini yasash va boshqa sohalarda katta mahorat ko'rsatgandir. Faqat yog'ochga emas, shuningdek, marmartoshga, metallarga o'ta nozik va go'zal naqsh solishlari, gilam va matolarga rang-barang gullar tushirishlariga qarab, ota-bobolarimizning mahoratlari va didlariga qoyil qolamiz.

Samarqand, Buxoro, Xiva, Namangan, Qo'qon va Toshkentdagi xalq ustalari ganch o'ymakorligi sohasida katta shon-shuhratga ega bo'lganlar. Bu san'at namunalarini qadimiy binolar, muhtasham saroylar, arklarning ichki va tashqi bezaklarida, devor peshtoqlaridagi o'simlik va hayvonlarning tasvirlarida, lojuvard koshinlarda ko'rish mumkin. O'ymakor ustalar faqat ganchga o'yima naqshlar berish bilan cheklanib qolmay, balki jimjimador panjaralar va go'zal naqshin guldonlar ham yasay bilganlar.

Zargarlik san'ati Farg'ona, Toshkent, Samarqand, Xiva va Buxoroda ayniqsa mashhur bo'lgan. XX asr boshlarida birgina Buxoroning o'zida 400 ga yaqin zargar bo'lib, ular asosan Toqi zargardonda ishlashgan va savdo qilishgan. Buxorolik zargarlar qadimgi taqinchoqlar, isirg'a, uzuk va bilakuzuk tayyorlashda rang-barang tovlanuvchi moddalar: oltin, yoqut, marvarid, feruza, lojuvard, haqiqdan ko'proq foydalanganlar.

Ota-bobolarimiz tomonidan yaratilib, jahon uzra dovruq taratib, bizning davrimizgacha etib kelgan o'ziga xos va takrorlanmas amaliy san'atlardan yana biri to'qimachilik va kashtachilikdir.

Ilm-fan va madaniyatning qadimiy beshiklaridan hisoblangan Buxoroning zardo'zlik san'ati butun ja honga mashhur bo'lgan. Matolarni turli-tuman rangda qoyilmaqom qilib bezash va gul bosishda, zardo'zi, kashtachilikda, matolarga tilla suvi yuritilgan ipakdan zeb berishda uncha-muncha odam Buxoro zardo'zlariga va ustalariga tenglasha olmagan.

O'zbekiston gilamchilik sohasida ham anʼanalarga boy o'lkadir. Cho'g'dek qip-qizil gilamlar naqshlarining guldordigi va g'oyatda nafisligi bilan bir-biridan

qolishmaydigan samarqandcha va buxorocha, xevacha va turkmancha, eroniy, afg'oniy, uyg'urcha va xitoycha gilamlar xalq ommasi amaliy faoliyatining mahsuli sifatida hozirgacha ham o'zining shon-shuhrati va qimmatini saqlab kelmoqda.

Badiiy kashtachilik o'zbeklar orasida azaldan keng tarqalgan va sevimli kasb-hunar hisoblangan. O'zbek oilalarida, ayniqsa xotin-qizlar o'rtasida bu kasbni bilmaydigan, sevib ardoqlamaydigan kishi topilmagan deyish mumkin. O'zbek kashtachilari tomonidan yuksak badiiy did bilan tikilgan palak, choyshab, gulko'rpa, parda, belbog' va boshqa ajoyib buyumlar maishiy tur-mushimizni halizamon bezab, go'zallashtirib kelmoqda.

Musiqaning sanʼati eng qadimiy va shu bilan birga o'zbek xalqi o'rtasida keng tarqalgan, uning turmushiga chuqur singib kelgan sohalar dai biridir. Musiqaning kishilarning his-tuyg'ularini, fikrlarini va kayfiyatlarini o'ziga xos tarzda ifoda etadi.

Musiqaning taʼsir kuchi shu qadar kattaki, uning yordamida bemorlarni davolash mumkinligini fan allaqachon isbotlagan. Abu Ali ibn Sino musiqaning taʼsir kuchiga katta ahamiyat berib, ayrim ruhiy kasalliklarni kuylar vositasi bilan davolash mumkin, degan fikrni ilgari surgan edi.

Aytishlaricha, buyuk faylasuf olim Abu Nasr Farobiy musiqaning ilmida ham tengsiz bo'lgan. U o'zining asarlarida musiqaning nazariyasi, ohanglarining turlari, kelib chiqish sabablari, kishilarga maʼnaviy-ruhiy taʼsiri haqida qimmatli fikrlar aytgan. Farobiy musiqaning ilmida faqat nazariyotchi bo'lib qolmay, amaliyotchi ham bo'lgan. Uning o'zi taniqli mashshoq, ajoyib sozanda va bastakor, yangi musiqaning asbobining ixtirochisi sifatida ham shuhrat qozongan.

Musiqaning ajoyib sehirli kuchi, mo'ʼjizakor taʼsiri, inson maʼnaviy kamolotidagi ahamiyati haqida fikr yuritib, Farobiy «Ilmlarning kelib chiqishi to'g'risida» degan mashhur asarida shunday deydi: «Bu ilm shu maʼnoda foydaliki, u o'z muvozanatini yo'qotgan odamlar xulqini tartibga keltiradi, mukammallikka etmagan xulqni mukammal qiladi va muvozanatda bo'lgan odamlar xulqining muvozanatini saqlab turadi. Bu ilm tananing salomatligi uchun ham foydalidir, chunki tana kasal bo'lsa, ruh ham so'ladi, tana to'siqqa uchrasa, ruh ham to'siqqa uchraydi. SHuning uchun ovozlarning taʼsiri bilan ruhni sog'aytirish yordamida tana sog'aytiriladi, ruh esa o'z kuchlarining tartibga solinishi va o'z substansiyasiga moslashtirilishi orqali sog'ayadi».

Musiqaning sanʼati kishiga yuksak tuyg'ular, zavq-shavq, butun bir g'oyalar olamini ochib beradi. Odamlarni maʼnaviy jihatdan boy, sof va barkamol qiladi. Musiqaning tufayli inson o'zida yangi, ilgari sezilmagan kuchlar topadi, hayotni o'zgacha tus va bo'yoqlarda ko'radi. Musiqaning insonni hayotni sevishga daʼvat etadi, Vatan kelajagi uchun kurashga undaydi.

Musiqaning singari qo'shiq ham o'zbek xalqi hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Xalq og'zaki ijodining bu muhim shaklini keltirib chiqargan, rivojlantirgan, takomillashtirgan sabablar ichida eng birinchisi va belgilovchisi —

mehnat, insonning amaliy faoliyatidir, kuy va qo'shiq insonning doimiy hamrohi, uning shodmon va qayg'uln onlaridagi yo'ldoshidir.

O'zbek xalq poeziyasi, xalq qo'shiqlari uning ijodkori tarixi bilan, mehnati bilan uzviy bog'liqdir. Poeziyada ham, qo'shiqda ham xalqning ruhiyati, inson tuyg'ulari, pok sevgisi, orzu armonlari bilan birga ijtimoiy ahvoli mujassamlashgan bo'ladi. SHuning uchun xalqning' tarixini uning poeziya va qo'shiqlari bilan, qo'shiqlarini esa tarixi bilan bog'lab tushuntirish mumkin. Xalq og'zaki ijodini, qo'shiqlarini bilmay turib, mehnatkash xalqning chinakam tarixini, milliy ziynatining shakllanishini bilish mumkin emas. Dunyoda qo'shiq aytmaydigan, qo'shiqdan zavqlanmaydigan, raqs va laparlarni, dilbar kuylarni yoqtirmaydigan bironta ham xalq bo'lmasa kerak. O'zbeklar ham shular jumlasiga kiradi.

O'zbek xalqi azaldan sho'x raqslar, maftunkor kuy va sermazmun qo'shiqlarni jon-dilidan sevadi. SHodlikda ham, qiyinchilikda ham unga murojaat qiladi, undan zavq-shavq oladi, orom va taskin topadi.

Mahmud Qoshg'ariyning «Devonu lug'otit turk» asarida qayd qilib o'tilgan mehnat qo'shiqlari, o'roqchi, xirmon qo'shiqlari, ov qo'shiqlari, qahramonlik, jang qo'shiqlari, mavsum va marosim qo'shiqlari, ishqiy qo'shiqlar — bularning hammasi ming yillar davomida xalq ko'nglidagi hasrat va shodlikning yo'ldoshi bo'lib kelgan.

Ota-bobolarimiz to'y-tomoshalarda, xalq yig'inlarida, marosimlar, sayllar va bayramlarda xalq shoirlari, baxshilarning shirador ovozi, do'mbira va qo'bizidan taralgan sehri kuy ohangi, qo'ziqchilar, dorbozlar, qo'g'irchoqbozlar tomoshasi, xonanda va raqqosalar san'atidan, o'yin-kulgusidan behisob zavq-shavq olishgan.

Musiq va qo'shiqning inson hayotida bu qadar keng o'rin olishi, takomillashib, mazmunan boyib va chuqurlashib borishining sabablari bor. CHunki qo'shiq insonni qiyinchiliklarni engishga, ruhan tetik bo'lishga, do'stlarga vafo ko'rsatishga, dushmanlarga nisbatan shafqatsizlikka undaydi. Kindik qoni to'kilgan ona-Vatanni sevishga, undan faxrlanishga da'vat, muhabbat, faxr-iftixorning shakllanishi va rivojlanishi ham ma'lum darajada unga bog'liq.

Xalqimizning qadimiy va boy tarixini, bosib o'tgan uzoq tarixiy taraqqiyot yo'lini, o'y-fikrlari, orzu-intilishlarini, ajdodlarning boshidan kechirgan nolayufig'oni, ko'z yoshi, qisqasi yuragidagi dardi, g'amu hasratini uning yaratgan qo'shig'i, ijro etgan raqsi, kuy-ohangi, musiqasiga qarab bilish mumkin. Ana shu ma'noda qo'shiq va musiq xalqning o'tmish hayoti, tarixi, uning xarakter xususiyatlari, kayfiyat va orzu-umidlarini bilib olishning muhim sohasidir.

Xalq amaliy saq'ati, ular yaratgan va yaratib kelayotgan jamiki milliy o'zbek buyumlari madaniyat va ma'naviyatning bitmas-tuganmas manbalari bo'lib xizmat qilmoqda. Xalq amaliy saq'ati milliy qadriyatlarimizning noyob qismidir.

Istiqlol tufayli madaniy-ma'naviy hayotimizda tub sifat o'zgarishlari vujudga kelmoqda. eski mafkuradan xalos bo'lish natijasida o'z mamlakatimiz, xalqimiz tarixini chuqurroq bilish, asrlar mobaynida yaratib kelingan ma'naviy qadriyatlardan bahramand bo'lish, ona tilimiz go'zalligini va ulug'vorligini

tushunish imkoniyatiga ega bo'ldik va bu milliy qayta tiklanish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Maʼnaviy kamolotning yuksalib borishi hayotiy qadriyatlarni, ijtimoiy taraqqiyotning mazmuni va maqsadlarini, isloh qilish va yangilashning barcha jarayonlarini baholashga yangicha yondoshish imkonini berdi.

1994 yil oktyabrda Parijda—Ulug'bek haftaligi katta tantana bilan o'tdi. O'zbekistonning qadimiy yodgorlik shaharlari Xiva va Buxoro YUNESKONing jahon madaniy qadriyatlari ro'yxatiga kiritildi. YUNESKO ko'magida Samarqand, Buxoro, Xiva va boshqa shaharlarimizning meʼmoriy majmualarini qayta tiklash bo'yicha xalqaro loyihalarni ishlab chiqish ishlari boshlandi. SHuningdek, «Ipak yo'li»ni o'rganishda intellektual hamkorlik uchun bu sohada faoliyat yuritadigan tashkilotlar tarmog'ini tashkil etishni tezlatish muhimligini hisobga olgan holda YUNESKO bosh konferentsiyasi qaroriga binoan Markaziy Osiyoni tadqiq qilish xalqaro institut manzili qilib Amir Temurning qudratli davlati poytaxti bo'lgan Samarqand shahri tanlandi. 1994 yil 26 avgust kuni YUNESKO Bosh direktori Federiko Mayorning O'zbekistonga rasmiy tashrifi chog'ida esa institut tantanali ravishda ochildi.

Mazkur institut YUNESKO tasarrufidagi xalqaro ilmiy markaz bo'lib, uni O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'izistoi, Rossiya, Tojikiston, Hindiston, Pokiston, Turkiya, eron, Xitoy, Janubiy Qoreya singari mamlakatlar birgalikda taʼsis etishgan. SHunday ekan, uning faoliyati ham ana shu davlatlardagi tadqiqot muassasalari bilan hamkorlikda olib boriladi. Institut yuqorida atalgan mamlakatlar moddiy va maʼnaviy merosini, tarixi, sanʼati, arxeologiyasi, etnografiyasi, adabiyoti, geografiyasi hamda boshqa sohalarni tadqiq etish, ularning insoniyat rivojiga qo'shgan hissasini targ'ib qilishda muhim omil bo'lishi shubhasizdir.

Hozirgi kunda YUNESKO Markaziy Osiyo madaniyati taraqqiyotini o'rganish, tiklash va keng ommalashtirishga katta ahamiyat bermoqda. Bu bejiz emas, albatta. Jahon davlatlari eʼtirof etganidek, Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlari asrlardan beri jahon madaniyati taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shib kelganlar. Ularning fan, xo'jalik faoliyati va sanʼatda erishgan yutuqlari butun insoniyatning boyligiga aylangan. Qadim-qadim zamonlarda ular, murakkab irrigatsion tizim va inshootlar barpo etishni, sahrolarda bo'stonlar yaratishni o'rgangan. Hozirgacha mislsiz bo'lib qolgan. meʼmorlik namunalari ularning mehnati bilan qad ko'targan. Ularning tafakkuri bilan matematika, astronomiya, tibbiyot, muhandislik ilmida mukammal kashfiyotlar yaratilgan.

Bizning milliy madaniyatimiz mintaqaviy va umuyinsoniy qadriyatlar bilan tutashib ketgan. SHuning uchun ham O'zbekiston Respublikasi fan, adabiyot va sanʼat arboblarning maʼnaviy madaniyat, fan sohasidagi ishlari jahon xalqlari tomonidan hozirgi kunda ham tan olinib yuksak baholanmoqda.

1995 yil avgust oyida Toshkent davlat SHarqshunoslik instituti o'qituvchisi Rahmonberdi Muhammadjonov urdushunoslikni rivojlantirishda qo'shgan hissasi, shuningdek, O'zbekiston va Pokiston xalqlari o'rtasidagi madaniy aloqalarni rivojlantirish borasidagi xizmatlari uchun Pokiston Islom Respublikasi Prezidentining farmoniga binoan «SHarafli mehnati uchun» nishoni bilan mukofotlandi. 8 avgust kuni Islomobodda mukofotni topshirish marosimi bo'lib o'tdi.

1995 yili Termiz shahri yaqinidagi «Uchqizil» suv ombori sohilida joylashgan A.N.Semashko nomli Salomatlikni tiklash va tibbiy davlat institutining rahbari—professor Zokirjon Zunnunovning «Issiq-quruq iqlimda yurak-qon-tomir sistemasining adaptiv va noadaptiv o'zgarishlari va ularni tabiiy usullar bilan muvofiqlashtirish» mavzusidagi ilmiy ishi Nyu-York Fanlar akademiyasi olimlari tomonidan yuksak baholandi va unga «Nyu-york Fanlar akademiyasining aʼzosi faxriy unvoni» berildi. O'zbekiston Fanlar akademiyasining muxbir aʼzosi S. Azimjonovga Hindiston Respublikasining «Javoharlar Neru nomli do'stlik mukofoti» berildi.

Akademik G. Pugachenkova va professor F. Sulaymonovalar Frantsiya Respublikasi Akademiyasining Palma ordeniga sazovor bo'ldilar.

Taniqli o'zbek fizik olimi O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining akademigi, Beruniy nomidagi respublika davlat mukofotining sovrindori, fizika-matematika fanlari doktori, professor Rahim Bekjonovning yadro fizikasi borasida olib borayotgan tadqiqotlari chet ellarda ham maʼlum. U ana shunday salohiyati tufayli 1995 yili Nyu-York Fanlar akademiyasining aʼzoligiga saylandi.

Mavjud maʼlumotlarga ko'ra, hozirning o'zida yuzdan ortiq O'zbekiston olimlariga xorijiy mamlakatlar fanlar akademiyasining aʼzoligiga qabul qilinishlari to'g'risida takliflar yuborilgan.

Istiqlol tufayli mintaqamizdagi turkiy tilda so'zlovchi xalqlar o'rtasidagi iqtisodiy, maʼnaviy-madaniy aloqalarimiz ham mo'stakhkamlanmoqda. Ming yillar davomida bir ildizdan bahra olgan xalqlarimiz orasida eski mafkura tufayli qo'yilgan sunʼiy to'siq barbod bo'ldi. Tarixni, o'zlikni anglash mavridi keldi. Turkiy tilli davlatlar rahbarlarining ilgari Anqara va Istanbulda o'tgan oliy darajadagi uchrashuvlari, Anqara bayonnomasi hamda Istanbul deklaratsiyasi ana shu maqsadni amalga oshirish, xalqlarimiz o'rtasidagi do'stlik va hamkorlikni, maʼnaviy uyg'unlikni mustahkamlash yo'lida muhim qadam bo'lgan edi. 1995 yil 28 avgust kuni Bishkekda turkiy tilli davlatlar rahbarlarining navbatdagi uchinchi uchrashuvi bo'lib o'tdi. Bu uchrashuv Bishkek deklaratsiyasini imzolash bilan yakunlandi. Majlisda xalqaro va mintaqaviy masalalar bo'yicha fikr almashish, iqtisodiy hamkorlikni kengaytirish, madaniy-maʼnaviy aloqalarni rivojlantirish hamda giyohvandlikka qarshi kurashni kuchaytirish kabi masalalar muhokama qilindi.

Bishkek uchrashuvida Ozarbayjon Prezidenti Haydar Aliev, Turkiya Prezidenti Sulaymon Demirəl, Turkmaniston Prezidenti Safarmurod Niyozov, O'zbekiston Prezidenti Islom Karimov, Qirg'iziston Prezidenti Asqar Aqaev, Qozog'iston Prezidenti Nursulton Nazarboevlar ishtirok etishdi.

Turkiyzabon davlatlar boshliqlarining 1996 yil oktyabrda bo'lib o'tgan Toshkent uchrashuvida ham do'stlik va birodarlik ruhi ustun bo'ldi. Ayniqsa bu uchrashuvning Sohibqiron Amir Temur tavalludining 600 yilligi tantanalari kunlarida o'tganligi unga alohida fayz va maʼno bag'ishladi.

Mintaqamiz xalqlarini maʼnaviy jihatdan yanada jipslashtirishda anʼanaviy tarzda respublikalararo kunlarning o'tkazilishi katta ahamiyat kasb etadi.

Maʼlumki, 1994 yil 23 mayda O'zbekistonda Qozog'iston kunlari ochildi. Bu bejiz emas, albatta. Qadimdan bir maʼnaviy-ruxiy iqlimdan nafas olib kelgan xalqlarimiz tarixining, ayniqsa, bugungi masʼuliyatli davrda aql, zakovat va

shijoat, dunyoviy salohiyat va milliy g'urur talab etiladigan davrda yana ham yaqinroq, yana ham mehr-oqibatliroq bo'lishlari lozimligini hayotning o'zi taqozo qilmoqda. Prezidentimiz I. Karimov ta'kidlaganidek, «qozoq va o'zbek xalqlari tarixning barcha davrlarida birga bo'lgan, yonma-yon qadam tashlab, turmushning bor shodligu g'amini birga baham ko'rgan.

«Ma'naviy qadriyatlarning tiklanishi, — deydi I. A. Karimov, — ularning dunyo va axborot tsivilizatsiyasi qadriyatlariga moslanishini ham anglatadi.

Biz hozirgi tsivilizatsiya o'zida ifoda etadigan ijobiy qadriyatlar jumlasiga huquqiy demokratik jamiyat qurish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan qadriyatlarni kiritamiz. Bu — ninson huquqlariga rioya etish, tadbirkorlik erkinligi, so'z erkinligi, matbuot erkinligi va hokazolardir».¹

Istiqlol tufayli jamiyatimizda yangi zamonaviy demokratik davlat va siyosiy tizim barpo etildi. Umum e'tirof etilgan demokratik qoidalar, so'z erkinligi, vijdon va din erkinligi hayotimizda tobora mustahkam qapop topib bormoqda.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek, «bizni sotsialistik tuzumdan keyingi bir qator mamlakatlardan farqlab turgan, yuksak darajada rivojlangan yuksak madaniy demokratik davlatlar bilan yaqinlashtirib turgan, jahon hamjamiyatiga har tomonlama qo'shib ketish uchun yo'l ochib berayotgan narsa fuqarolar tinchligi, millatlararo totuvlik ijtimoiy barqarorlikdir»¹.

Barqarorlik tinchlik millatlararo totuvlik xalqimizning buyuk ijtimoiy-siyosiy qadriyatlarini tashkil etadi. Fuqarolar o'rtasidagi tinchlik millatlararo totuvlik va do'stlik ularni avaylab saqlash va mustahkamlashga intilish azaldan halqimizning o'ziga xos fazilati bo'lib kelgan va hozirgi vaqtda ham shunday bo'lib kelmoqda. Halqlar o'rtasida tinchlik totuvlik do'stlik va o'zaro hamkorlik munosabatlarini o'rnatish millatimizning ongiga, qoniga chuqur singib ketgan.

O'zbekiston jahonda tinchlik va xavfsizlikni saqlash, tinchliksevar mamlakatlar bilan har tomonlama hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yish hamda tarakqiyotga erishishning o'ziga xos yo'lini tanlagan. SHuning uchun ham uning jahon hamjamiyatidagi obro' va e'tibori tobora ortib bormoqda. Davlatlar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish, tinchlikni mustahkamlash va havfsizlikni ta'minlashda Birlashgan Millatlar Tashkiloti katta rol' o'ynaydi. O'zbekiston 1992 yilning 2 martidan boshlab BMTning teng huquqli a'zosi. Mazkur xalqaro tashkilot bilan hamkorlikda mintaqamizda tinchlik barqarorlik millatlararo totuvlikni ta'minlashga qaratilgan ko'pgina savobli ishlar qilinmoqda.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov 1993 yili BMT Bosh Assambleyasining 48-sessiyasida so'zlagan nutqida Markaziy Osiyoda xavfsizlik va hamkorlik sohasida BMTniig doimiy seminari tashkil qilish to'g'risida taklif kiritgan edi. O'zbekiston Prezidentining bu tashabbusi xalqaro miqyosda katta kiziqish uyg'otdi. Amerika Qo'shma SHtatlari seminar yig'ilishi o'tkazish g'oyasini qo'llab-quvvatladi va ushbu anjumanda yuksak diplomatik darajadagi vakili ishtirok etishi istagini bildirdi. Bunday organni tashkil qilish g'oyasi davlatlararo o'tkazilgan seminar va konferentsiya hamda MDH hujjatlarida ham qayd qilingan. Seminar yig'ilishning maqsadi o'zaro fikr almashish, ishonchli mintaqaviy xavfsizlik tizimini

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари.-Т.:Ўзбекистон, 1997, 197-бет

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. –Т.:Ўзбекистон, 1995, 263- бет.

yaratish yo'llarini muxokama etish, tinchlik va barkarorlikni saqlash, nizolarning oldini olish, iqtisoddagi o'zaro jipslashish jarayoniga, insonparvarlik va madaniy sohadagi hamjhatliklarga ko'maklashishdan iborat. SHuningdek seminar yig'ilish mintaqaviy xavfsizlik va hamkorlik muammolarini qal etish, tahlil qilish, BMT, alohida davlatlar bir guruh davlatlarga ta'sirchan bo'lgan bosqichma bosqich diplomatiya uchun taklif va tavsiyalar ishlab chiqish vazifasini o'z oldiga qo'ygandi.

1995 yil 15—16 sentyabrda mazkur seminar kengashning O'zbekiston poytaxti Toshkentda Markaziy Osiyoda xavfsizlik va hamkorlik masalalariga bag'ishlangan majlisi bo'lib utdi. Seminar kengashda BMT, EXHK, Islom Konferetsiyasi tashkiloti delegatsiyalari, BMT xavfsizlik kengashiga a'zo mamlakatlar, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi, Markaziy Osiyo mamlakatlari vakillari, shuningdek, mintaqaga tutash davlatlar delegatsiyalari — jami 31 davlat, 6 xalqaro tashkilot ishtirok etdi.

BMT Bosh kotibining maxsus vakili Mahmud Mistiriy seminarni ochar ekan, O'zbekiston tashabbusi bilan o'tkazilayotgan ushbu anjuman 50 milliondan ortiq aholi istiqomat qilayotgan Markaziy Osiyo mintaqasida xavfsizlik va hamkorlikni ta'minlash yo'lida muhim ahamiyatga egaligini ta'kidladi.

Prezidentimiz I.Karimov seminar kengashda so'zlagan nutqida shunday dedi: «Biz mazkur seminarni mintaqaviy xavfsizlik va barqarorlik tizimini o'rnatish va uni amalga siljitish yo'lida, Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlari va halqlari uchungina emas, balki bu mintaqaga chegaradosh ulkan hudud uchun ham juda zarur bo'lgan hamkorlikni rivojlantirish uchun mustahkam asosni shakllantirishda turli fikr va yondashuvlarni yuzaga chiqarish va ularni bir-biriga yaqinlashtirishda manfaatdor bo'lgan anjuman deb baholaymiz»¹.

Anjuman qatnashchilari «Markaziy Osiyoda xavfsizlik va hamkorlik masalalari bo'yicha Toshkent seminar kengashi, ishtirokchilarining bayonoti»ni qabul qildilar. Mazkur Bayonotda Markaziy Osiyo davlatlari mintaqada vujudga kelayotgan vaziyat uchun o'zlarining mas'uliyatini to'la his qilib, mintaqaviy xavfsizlik barqarorlik va hamkorlikni ta'minlash jahon hamjamiyatining muttasil rivojlanishiga o'zlarining kollektiv ravishda qo'shadigan muhim hissasi ekanligidan kelib chiqib harakat qilishlarini e'tirof etib, shunday deyilgan:

«Boy ijtimoiy-siyosiy, etnik va madaniy rang-barangligi bilan ajralib turgan Markaziy Osiyo mintaqasi xavfsizlik, barqarorlik va izchil taraqqiyot mintaqasi bo'lib qolishi, insoniyat taraqqiyotiga o'zining munosib hissasini qo'shishi mumkin va lozim. Bu maqsadga faqatgina kollektiv sa'y- harakatlar va jahon hamjamiyatining har tomonlama qo'llab-quvvatlashi orqaligina erishish mumkin».

Bayonotda elatlararo ziddiyatlar, narkobiznes, terrorchilik qurollarning qonunga xilof ravishda joydan-joyga ko'chirilishi, insonlarning ko'chishga majbur bo'lishi singari xavf va tazyiqlarga alohida e'tibor berish zarurligi, shuningchek Markaziy Osiyo davlatlari uchun iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash, yangi kommunikatsiyaviy tartib barpo etish, hukumat vi hukumatga daxldor bulmagan turli organlar ishtirok etishi lozim bo'lgan ekologiya tizimini barpo etish, Orol muammosiga z'tiborni yanada kuchaytirish, Markaziy Osiyo davlatlarining ilmiy-texnik salohiyatidan foydalanishda hamkorlikni ta'minlash bo'yicha sa'y- harakatlarni tashkil qilish kabi muhim masalalar o'z aksini topgan.

¹ «Халқ сўзи», 1995, 16 сентябрь

Seminar-kengash ishtirokchilari yakdillik bilan e'tirof etdilar, Markaziy Osiyo davlatlari o'zlarining BMT va EXHTning inson huquqlari bo'yicha talablariga sodiqligini tasdiklaydilar, mintaqada demokratiyalashtirish jarayoni va kamsonli millatlar vakillarini hisobga olgan holda inson huquqlari muhofazasini ta'minlashni chuqurlashtirishga harakat qiladilar.

Turli davlatlar va xalqaro tashkilotlar delegatsiyalari a'zolari O'zbekiston Prezidenti Islom Karimov tashabbusi va BMTning to'la xayraxohligi bilan o'tgan mazkur seminar keygash mintaqa xavfsizligini mustahqamlash yo'lida muhim qadam bo'lishini ta'kidladilar.

«O'zbekiston, - deydi Hindiston Respublikasi tashqi ishlar davlat vaziri Salmoi Xurshid, — qamisha tinchlik va hamkorlik tarafdori bo'lib kelgan. Biz 1966 yilning boshida Hindiston va Pokiston rahbarlarining Toshkentda uchrashganliklarini yaxshi bilamiz. O'shanda poytaxtingizda imzolangan tarixiy Toshkent Deklaratsiyasi Hindiston yarim oroliga tinchlik olib kelgandi. SHuning uchun ham O'zbekistonning tinchlik va hamkorlik borasida olib borayotgan faoliyatini munosib baqolash joyz. Hozirda O'zbekiston o'z tashqi siyosatini tinch-totuv yashash, barqarorlik va hamkorlik printsiplari asosida amalga oshirib, jahon hamjamiyatida obro' va e'tibor topmoqda».¹

Toshkent seminar kengashi dunyo xavfsizligi yo'li mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash orqali o'tishi, boshqacha aytganda, mintaqalar xavfsizligini ta'minlash yo'li bilan jahon xavfsizligini ta'minlash mumkin ekanligini yaqqol ko'rsatib berdi.

Mintaqamizda barqarorlik tinchlikni ta'minlashga qaratilgan tadbirlar ichida 1995 yili sentyabr' oyida BMT tomonidan Nukus shahrida o'tkazilgan Orol havzasi mintaqasining barqaror rivojlanishiga bag'ishlangan konferentsiya va unda qabul qilingan deklaratsiya, ham muhim o'rin tutishini aytib o'tish joizdir.

1995 yilning oktyabr' oyida N'yu-Yorkda bo'lib o'tgan Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining elliginchi yubiley sessiyasida so'zlagan nutqida I.Karimov jahon davlatlari rahbarlari va keng jamoatchilik e'tiborini yana bir bor Markaziy Osiyoda yuzaga kelgan muammolarga qaratib, yalpi xavfsizlikka mintaqalarda xavfsizlikni ta'minlash orqaligina erishish mumkin ekanligini uqtirib o'tdi. SHuningdek BMTning mintaqaviy xalqaro tashkilotlar munosabatlarini faollashtirish, tangliklarning oldini olish yo'lida uning mintaqaviy tizimlarini yanada rivojlantirish lozimligi to'g'risidagi takliflarni ilgari surdi.

O'zbekiston mintaqamizda, jumladan Tojikistonda tinchlik va barqarorlikni ta'minlash yo'lida ham faol harakat qilmoqda. 1995 yil 3 aprelda O'zbekiston tomonidan muholif kuchlar rahbariyati bilan uchrashuv chog'ida Tojikiston halqlari kongressini chaqirish xaqida taklif kiritildi. Bu taklif qabul qilindi va Tojikistondagi muholif kuchlar o'zaro muzokaralarga kirishdilar.

Mazkur anjumanning tinchlik va barqarorlikka erishish borasida barcha siyosiy partiyalar, jamiyatdagi sog'lom kuchlar uchun muhim minbar bo'lishiga ishonch mustahkamlanmoqda.

1995 yil 10-11 oktyabrda O'zbekiston Respublikasi hukumati va Tojikiston Respublikasi hukumati mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlash muammolari, Tojikistonda tezroq tinchlik urnatish maqsadida tojiklararo muloqotni ta'minlash bo'yicha birgalikda qilinadigan harakatlarni muhokama etdilar. O'zbekiston va

¹ «Халқ сўзи», 1995, 19 сентябрь

Tojikiston Respublikasi o`rtasidagi munosabatlarda yanada chuqurlashtirish haqidagi memorandumda «O`zbekiston tomoni BMT xomiyligi ostida o`tgan Tojikistonda tinchlik o`rnatish va milliy totuvlikni qaror toptirishning asosiy tamoyillari to`ug`risidagi tojiklararo muloqot doirasida imzolangan protokolni tabriklaydi», deyiladi.

Siyosiy muloqot, kuch ishlatish va ekstremizmdan voz kechish, BMT homiyligi, kuzatuvchi mamlakatlar ishtirokida o`zaro maqbul echimlarni izlash Tojikistonda tinchlik va barqarorlikka erishishning yagona yo`lidir. SHuni e`tiborga olgan holda memorandumda quyidagilar ta`kidlanadi:

«Tomonlar bundan buyon ham mintaqaviy xavfsizlikning muhim muammolari yuzasidan doimiy maslahatlashuvlar o`tkazish amaliyotiga rioya qiladilar va xalqaro tashkilotlarda birgalikda harakat qilishda davom etadilar.

O`zbekiston Respublikasi hukumati va Tojikiston Respublikasi hukumati ikki davlat qardosh xalqlari farovonligi yo`lida bundan-buyon ham tinchlik barqarorlik hamda totuvlikni ta`minlash va oshirish, yaqin hamkorlik rejalarini hayotga muttaqil tatbiq etish uchun birgalikda harakat qiladilar».¹

O`zbekiston Afg`onistonda ham tinchlik va barqarorlikni yanada mustahkamlashning tarafdoridir. Prezident I.Karimov hozirgi kunda mintaqada tinchlik va barqarorlikni saqlash muammolari xususida so`z yuritganda bugungi kunda Afg`onistonadagi vaziyatni barqarorlashtirish va qayta tiklash borasida davom etayotgan ijobiy jarayonlar bilan bir qatorda, mintaqadagi strategik mavxumlikni tugatish nihoyatda dolzarb masala ekanligini ta`kidladi.

Hayot shundan dalolat beradiki, bugungi kunda notinch va fojiali mintaqalarda joylashgan davlatlarning bir-birini o`zaro anglash va birgalashib harakat qilishini ta`minlabgina butun dunyoda tinchlik va barqarorlikka erishish yo`llarini belgilab olish mumkin. SHuning uchun ham biz uchun barcha tinchliksevar mamlakatlar bilan o`zaro foydali teng huquqli munosabatlarni yo`lga qo`yib, jahon hamjamiyatiga qo`shilish o`ta dolzarb vazifadir.

Barqarorlik, tinchlik, totuvlik bular davlatimizning yangi binosini barpo qiladigan poydevordir. Bu bizning ertangi porloq kunimizga olib boradigai to`g`ri yo`ldir. «Tinchlik va barqarorlik,- deb yozadi I.Karimov, - bular xalqaro hamjamiyat bilan birlashtiruvchi vositadir. Insonparvarlik yaxshilik sofdillik singari umuminsoniy kadriyatlarni qabul qilgan va birgalikda baham ko`rgan mamlakatgina, xalqgina butun dunyo xalqlariga yaqin va tushunarli bo`lishi, jahon hamjamiyatiga qabul qilinishi mumkin. Faqat ular bilan teng huquqi, o`zaro manfaatli munosabatlar o`rnatilishi mumkin»².

Ma`lumki, umumjahon xavfsizligi mintaqaviy xavfsizlikka erishishdan, muayyan mintaqadagi konkret davlatlarning hamjihatligi va birgalikdagi harakatidan boshlanadigan jarayondir. SHuni e`tiborga olgan holda, O`zbekiston rahbariyati BMT ishlab chiqqan qarorlarga muvofiq Afg`onistondagi mojarolarni bartaraf etish uchun quyidagi tadbirlarni muntazam ravishda amalga oshirish zarurligini qayd etib kelmoqda. Bular: mojaroni bosqichma-bosqich bartaraf qilish, muzokara jarayonida

¹ «Халқ сўзи», 1995, 13 сентябрь

¹ Каримов И.А.Бизнинг бош мақсадимиз жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишидир.-Т.:Ўзбекистон, 2005, 29-бет

² Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида.-Т.:Ўзбекистон, 1995, 170-171-бетлар

barcha manfaatdor tomonlarning ishtirok etishi; o'zaro yon berish va oqilona o'zaro kelishuv asosida nuqtai nazarlarni bir-biriga yaqinlashtirish; bu jarayonda BMT, Evropa Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti, Islom konferentsiyasi tashkiloti va boshqa halqaro tashkilotlarning xomiyligi va faol ishtirok etishi; mamlakat hududiy yaxlitligining saqlanishi; qanday shaklda bo'lmasin, tashqaridan tazyiq yoki aralashuvga yo'l qo'yib bo'lmasligi; Afg'onistonga qurol-yarog` etkazib berishni qat'iy taqiqlab qo'yish zarurligi.

Bugun Afg'onistonda giyohvand moddalar ishlab chiqish ortib borayotgani dunyo hamjamiyatida katta havotir uyg'otmoqda. Birok, bu illatga qarshi faqat giyohvand moddalar ishlab chiqarilayotgan xudud atrofida "xavfsizlik zonasi"ni tashkil etish, jazolash va ma'muriy chora-talbirlarni kuchaytirish bilangina kurashishning kifoya qilmaydi. Ushbu muammoni xal qilish uchun, birinchi navbatda, Afg'oniston iqtisodiyotini chuqur tarkibiy o'zgartirish, aholini tinch va bunyodkorlik mehnati bilan band etish orqali hal qilish mumkin va lozim.

Markaziy Osiyo mintaqasida hozirgi vaqtda turli siyosiy, iqtisodiy, harbiy, transportga va ekologiyaga oid muammolar to'planib qolgan. Mintaqaviy mojarolar, diniy ekstremizm va fundamentalizm, buyuk davlatchilik shovinizmi va agressiv millatchilik etnik va millatlararo ziddiyatlar, korruptsiya va jinoyatchilik maxalliychilik va urug'-aymoqchilik munosabatlari, ekologik muammolar xavfsizlikka tahdid ko'rsatib turibdi.

Mazkur muammolarning salbiy oqibatlaridan holi bo'lishda mintaqada jug'rofiy-siyosiy muvozanatni va barqarorlikni saqlab qolish katta ahamiyatni kasb etadi. Bu esa, o'z navbatida, yalpi xavfsizlikni ta'minlash muammolarini xal qilishga qo'shilgan salmoqli hissa bo'ladi. Biz «yangi ming yillikka yo'l ochib borar ekanmiz, hammaga do'stlik va hamkorlik qo'lini cho'zamiz. Xavfsizlik barqarorlik va sobitqadam rivojlanish degan so'zlar buning ramzidir. Chunki, aynan shu tushunchalar har bir mamlakatning, har bir xalqning tinchligi, farovonligi, ravnaqi uchun mustahkam poydevor yaratadi. Sayyoramizda jug'rofiy-siyosiy muvozanatning ajralmas sharti bo'lib qoladi. Bu har bir insonga kelajakka dadil va ishonch bilan qapam huquqini beradi»¹.

Millatlararo totuvlik — osoyishtalik va tinchlik garovi

Respublikamiz rahbariyatining mintaqamizda barqarorlik tinchlik, millatlararo totuvlikni qapop toptirish borasida faol harakat qilib kelayotganibejiz emas, albatta. Hozirgi o'ta murakkab va ziddiyatli jarayonda hukumatimiz tomonidan uzoqni ko'zlab olib borilayotgan insonparvarlik siyosati tufayli jamiyatimizda osoyishtalik tinchlik va totuvlik fuqarolarning kundalik turmush tarziga aylanib ketgan. Buni biz millatlararo munosabatlarni takkomillashtirish sohasida qilinayotgan harakatlardan yaqqol ko'rishimiz mumkin.

Ma'lumki, nnsinning baxt-saodati, kelajak hayoti millatlararo munosabatlar bilan o'zviy bog'liq. Bu ayniqsa, ko'p millatli davlatlar, jumladan, O'zbekiston Respublikasi uchun katta ahamiyat kasb etadi. Hozir mamlakatimizda yuzdan ziyod millat va elat vakillari yashaydi.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараккиёт кафолатлари. –Т.:Ўзбекистон, 1997, 16- бет

Ma'lumki, millat ijtimoiy etnik birlikning murakkab shakllari jumlasiga kiradi. Ibtidoiy jamoa tuzumida odamlar millat va elatga emas, balki urug` va qabilalarga bo`linib yashagan, xo`jalik hayoti ham qabila va urug`g` doirasidan chiqqan olmagan. Urug`ning a`zosini boshqa kishilardan ajratib turadigan asosiy belgi ularning kelib chiqishidagi birlik, qon-qardoshlik edi.

Kishilar birligining urug` va qabilaga nisbatan ancha yirik yuqori, doimiyroq shakli bo`lgan elatlar sinfiy jamiyatlar mahsuli bo`lib, ibtidoiy jamoa munosabatlarining emirilishi, jamiyatning sinflarga bo`linishi, davlatning paydo bo`lishi bilan kelib chikdi. elatlar ham qon-qardoshligi, tili va madaniyati bir xil bo`lgan bir territoriyada yashaydigan kishilar jamoasidan tashkil topgandir. elat kishilar birligining o`zidan oldingi shakllariga nisbatan yuqori turi bo`lsa-da, uning ham iqtisodiy zamini mustahkam emas edi. Feodal mahdudlik o`zaro urushlar natijasida mamlakatlar va xalqlar o`rtasidagi savdo aloqalari izdan chiqar, iqtisodiy munosabatlarga putur etar, madaniy aloqalar, o`zaro bordi-keldilarga raxna solinardi. Iqtisodiy taraqqiyot kishilarning tarixan barqaror birligini millatning vujudga kelishi uchun asos bo`ldi. Garchi o`rta asrlarda turli xalqlar, elatlarda millatning tashkil topishi uchun til va hududiy birlik kabi shart-sharoitlar vujudga kelgan, madaniy birlik elementlari birmuncha rivojlangan bo`lsa-da, iqtisodiy hayot birligi hali paydo bo`lgan emas edi. Mamlakatning har xil nohiyalari, viloyatlari, o`lkalari o`rtasidagi iqtisodiy aloqalar mustahkamlanmasdan turib kishilarning millatga uyushuvi mumkin emas.

Tarix sahnasida paydo bo`lgan burjua tuzumi feodalizmga xos bo`lgan tarqoqlik va biqizlikka xotima berdi, iqtisodiy aloqalarni kengaytirdi, milliy davlatning vujudga kelishiga sabab bo`ldi, mayda mahalliy bozorlarni qo`shib yiriklashtirib, ulkan milliy bozorlarga, keyinchalik jahon bozoriga aylantirdi, ishlab chiqarish vositalarini markazlashtirdi. SHu tariqa zarur bo`lgan iqtisodiy shart-sharoit imkoniyatlarni yuzaga keltirdi. Millat kapitalizm davrida vujudga keldi.

Millat kishilarning tarixan tashkil topganligi bo`lib, u xo`jalik tili, madaniyat, milliy ruhiyat xususiyatlarining yagonaligi bilan ajralib turadi. Til, hudud, iqtisodiy turmush, madaniyatdagi umumiylik, bular millatning eng muhim belgilaridir.

Millatning tili, hududi, iqtisodiy turmush va madaniyat jihatidan birligi undan oldin vujudga kelgan urug`, qabila va elatlarning birligidan tubdan farq qiladi. Millatning iqtisodiy va siyosiy jihatdan birlashishi elatlarning og`zaki ijodi va yozma adabiy tilning rivojlanishi asosida yagona milliy tilning paydo bulishiga olib keladi. Millatning tarixiy taraqqiyot xususiyatlari, uning iqtisodiy tuzumi, odat an`analari, yashash muhiti uning ma`naviy qiyofasi ta`sir etadi. U yoki bu millatga mansub bo`lgan kishilarning o`ziga xos milliy xususiyati va psixologiyasi milliy tili va madaniyati bo`ladi. Til millatning eng muhim belgilaridan biridir.

Dunyoning turli mamlakatlarida hozir o`zining turmush tarzi, tili, tarixi, madaniyati, urf-odatlarini, pivojlanish darajasiga ko`ra bir-biridan farq qiladigan qariyb ikki ming turli halqlar va millatlar yashamoqda. Ularning qariyb 1600 tasi Osiyo va Afrika mamlakatlarida, qariyb 100 tasi rivojlangan kapitalistik mamlakatlarda, qariyb 250 tasi sobiq sotsialistik mamlakatlarda yashaydi, Mustaqil davlatlar soni hozir qariyb 190 tani tashkil etadi. Er yuzida 101 milliondan ortiq kishidan tashkil topgan millatlar ham shuningdek ming va xatto yuz kishidan iborat bo`lgan qabilalar va etnik guruhlar ham borligini aytmasdan o`tib bo`lmaydi.

Hozirgi davrda sobiq Ittifoq hududida ijtimoiy, milliy va millatlararo munosabatlar masalasida ilgari aslo kutilmagan salbiy hodisalar, juda ham o'tkir va qaltis muammolar, kuchli to'qnashuv va mojarolar tez-tez ro'y berib turganligi ham hech kimga sir emas.

Milliy va millatlararo munosabatlar masalasida bo'lib turgan keskinliklar va ziddiyatlar oddiy bir anglashilmovchilik natijasi emas. Uning muayyan sabablari bor, albatta. Milliy va millatlararo munosabatlar masalasi sohasida mavjud bo'lgan muammolarni xal qilish omili ularni keltirib chiqargan, chuqurlashtirib yuborgan sabablarni aniqlash va bartaraf etish yo'llarini belgilashdan, ularni yangicha siyosiy va falsafiy tafakkur asosida nazariy, jihatdan idrok etishdan iboratdir.

Milliy va millatlararo munosabatlarga oid shunday muammolar va vazifalar borki, ularni ilgari qo'llanilgan eski vositalar, usullar bilan hal etib bo'lmaydi. Hayot milliy masalaga yangicha yondashishni, siyqa usullardan qat'iyon voz kechishni kun tartibiga qo'yimoqda.

Milliy masalaning hozirgi davr talablariga muvofiq ravishda ishlab chiqilgan, ijodiy boyitilgan eng muhim nazariy qoida va xulosalari hayotga qanday tatbiq etilayotganligini o'rganish, ularni ilmiy tahlil etish katta amaliy siyosiy va ma'rifiy tarbiyaviy ahamiyatga molikdir.

Milliy qadriyatlarni tiklash va ulardan samarali foydalanish milliy manfaatlar va milliy qiziqishlar bilan uzviy bog'liqdir. Milliy manfaat iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy hayotni har tomonlama, teran qamrab oladi. Boshqacha aytganda, xaqqoniy milliy manfaatlar—bu muayyan millat vakillarining talab va ehtiyojlari yig'indisidan iboratdir. Ammo milliy manfaatlar va ishlar boshqa mintaqa vakillarining manfaatlariga zid bo'lmasligi kerak. Asl manfaatlar bir guruh milliy ekstremistlar, millatchilik shovinistik buyuk davlatchilik dardiga muhtal bo'lgan kimsalar emas, balki mehnatkashlar ommasi ifoda etadi.

Millatlar va milliy manfaatlar, milliy xis-tuyg'ular mavjud ekan, milliy munosabatlar ham kun sayin e'tibor berishni talab qiladigan masaladir, u umumiylik munosabatlarini hisobga olgan holda o'z vaqtida va ijobiy xal etib borishni talab etadi. Millatlarning manfaatlariga to'g'ri munosabatda bo'lish va ana shu zaminda ixtiloflar chiqaradigan har qanday imkoniyatlarga chek qo'yuvchi sharoitlarni yaratib beradi. Tajriba shuni ko'rsatdiki, turli millatlarning manfaatlariga jiddiy e'tibor berilgandagina ixtiloflarga sabab bo'ladigan zamin yo'qoladi: o'zaro ishonchsizlik, har qanday fisqu-fasod xavfi yo'qoladi.

Ba'zi hollarda milliy manfaatlar g'oyaviy-siyosiy mazmuniga ko'ra bir-biridan farq qilishi mumkin. SHuning uchun ham ko'p millatli davlatimiz xalqlarining sog'lom milliy manfaatlarini doimiy ravishda topib, o'rganib, ularni yo'llarini izlamog'imiz lozim. Lekin bir yoqlama xarakterdagi, mamlakat birligini mustahkamlashga xizmat qilmaydigan o'ta shaxsiy, tor «milliy manfaatlar» atrofida o'ralashib qolish to'g'ri emas.

Bir millatning manfaatlari boshqa millat, elatlarning manfaatlaridan, talab va ehtiyojlaridan ajratilmagan holda o'rganilishi lozim. Jamiyat hayotini demokratiyalashtirish, oshkoralikni chuqurlashtirish sharoitida, nazokatnn saqlagan holda, barcha millatlar va elatlarning o'ziga xosligi-yu, manfaat, qiziqishlarini kamsitmasdan, doimo xalqlar do'stligini mustahkamlash, yoshlarni baynalmilallik va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash yo'llarini qidirmoq kerak.

Milliy manfaatlarini nazar-pisand qilmaslik cheklab qo`ying xunuk ijtimoiy-siyosiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Bunga Tog`li Qorabog`, Gruziya, Ukraina, Kavkazorti mamlakatimizlarida, Tojikistonda va boshqa joylarda ro`y bergan va berayotgan ko`ngilsiz voqealar misol bo`la oladi. Bu voqealar milliy qadriyatlar negizida turgan muammolarni oqilona hal etish lozimligini yana bir bor tasdiqlaydi, millatchilik va shovinistik kay fiyatlari qo`zralishiga aslo yo`l qo`yib bo`lmasligini ko`rsatadi.

Milliy qadriyatlar keng ma`noda mamlakatning barcha aholisini tashkil etuvchi turli ijtimoiy sinflar, millatlar va elatlarning manfaat va qiziqishlarini ifodalaydi. Demak, har bir o`lka, muxtoriyat yoki mustaqil davlat shaklidagi mamlakatimizlar tarkibida bir necha millatlar va elatlar borki, ularning barchasiga xos bo`lgan, yaxlit tarzda amal qiladigan manfaat va qiziqishlar yuzaga keladi. Umummanfaat zaminida yuzaga kelgan munosabatlar asosli ravishda ularning barchasiga xos bo`lgan umumiy qadriyatlarning shakllanishiga asos bo`ladi. SHu nuqtai nazardan aytish mumkinki, umummilliy manfaatlar mazmun va mohiyati jihatdan milliy qadriyatlarga qaraganda keng va chuqurroqdir. Bundan ko`rinib turibdiki, umummilliy manfaatlar milliy manfaatlardan farqli o`laroq, alohida yoki bir guruhdagi kishilarni emas, balki mamlakatimizdagi barcha mavjud millat, elat va xalqlar maqsad va intilishlarining yaxlitligi, umumiyeligini ifodalaydi.

Umummilliy manfaatlar butun holda namoyon bo`lsa, milliy manfaatlar ana shu butunning bo`lagi shaklida namoyon bo`ladi. Umumiylikni alohidalikdan, alohidalikni umumiylikdan ajratib bo`lmaganidek, milliy manfaatlarini ham umummilliy manfaatlardan ajratib qarash mumkin emas. Zero, umummilliy manfaatlar, milliy manfaatlarining asosiy mazmunini tashkil etadi. Milliy va umummilliy manfaatlar bir-biri bilan uzviy bog`liqdir. SHuning uchun ularni bir-biridan ajratib, bir-biriga qarama-qarshi qo`yib bo`lmaydi. Haqiqiy baynalminal inson bo`lmoq uchun faqat o`z millatining manfaatinigina o`ylash kerak emas, balki uni umumisoniy manfaatlar bilan uyg`un holda ko`ra bilmoq kerak.

Ko`pmillatli mamlakatimiz taraqqiyotining tarixiy, tajribasi umummilliy manfaatlar bilan milliy manfaatlarini bir-biriga uyg`unlashtirishning bir qancha printsiplarini yaqqol ko`rsatish imkoniyatini beradi. Bu printsiplardan eng asosiysi—umumdavlat, umummilliy manfaatlarini cheklash, kamsitish emas, balki umumiyatning manfaatiga asoslanish, ozchilikning manfaatini ko`pchilik manfaatlaridan ustun qo`ymaslik demakdir.

Haqiqiy baynalmilallik faqat milliy, hududiy mamlakatimiz manfaatlarini teran anglashdangina iborat emas, balki umummilliy yangilanish vazifalarini ado etish yo`lida mamlakatimizdagi barcha hududlarning imkoniyatlaridan to`la-to`kis foydalanishni ham taqozo etadi. Milliy va umummilliy manfaatlarini yakka-yakka, alohida-alohida holda emas, balki o`zaro bog`liq holda amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Turli xududlarda yashab kelayotgan xalqlar millatidan qat`i nazar, hamma joylarda va hamma vaqt o`zlarishshg rang barang milliy ehtiyojlarini qondira olishlari darkor. Bu munosabat xududiy muxtoriyatga ega bo`lmagan xalqlarga ham tegishlidir, ularning milliy manfaatlarini ham oqilona ximoya qilish zarur.

Qardosh mamlakatimizlarda yashayotgan millat va elatlarning talab va ehtiyojlarini har tomonlama o`rganish, ularni qondirish yo`lyRrini izlash hamda

mamlakatimizning umumiy manfaatiga muvofiqqashtirish nisbatan katta ahamichtga egadir.

Keng ma`nodagi millii qadriyatlar asosida turuvchi umummilliy danfaatlar, yuqorida ta`kSHdlaganimizdek shunday umummilliB munosabatlarni namoyon etadiki, bularga quyidagi talablarni kiritish mumkin:

mamlakatda yashovchi barcha kishilarning, millati va istiqomat joyidan qat`i nazar teng huquqliligi va erkin rivojlanishini ta`minlash;

halqlarning o`z taqdirini o`zi belgilashi, milliy qadr-qimmatni qaror toptirish:

ona tilini va madaniyatini, halq urf-odat va an`analarini rivojlantirish huquqi berilishi.

mustaqil davlatlar ko`p millatli, halqlarining hamdo`stligini mustaqkamlash, shu jumxuriyatlar tarkibidagi hamma turdagi muxtoriyatlarning ham mustaqilligini amalda ta`inlash:

kaasonli halqlarning, milliy guruhlarning manfaatlari va qiziqtirishlarina ximoya qilish\$ ular turmushiming an`anaviy shakllariga ehtiyotkorlik bilan munjsabatda bilish, qatag`onga uchraganva zo`rberib so`chirilgan halqlarning huquqlarini tiklash, zo`ravonlik harakatlari oqibatlarini bartaraf etish;

aholining nohaqlikdan ko`chishining oldini olish, qochoqlar uchun huquqiy maqomlar joriy etish, ularga zaruriy yordam berish;

milliy ekstremizm, shovinizm, irqchilik diskriminatsiyaning har qanday ko`rinishiga qarshi kurashish;

ko`pmillatli davlatning umummilliy xavfsizligini ta`minlash va qo`riqlash,

YUqorida ko`rsatib o`tilgan munosabatlarning barchasi aynan hayotimiz mezonidan kelib chiqayotgan xaqqoniy talablardir. Bularga o`z navbatida, e`tibor bermaslik salbiy ijtimoiy oqibatlarga olib kelishi muqarrar. Biroq muammolarni xal qilish jarayonida faqat muayyan jumxuriyatdagi u yoki bu millat va elating talab va ehtiyojlariga zo`r berish, milliy mahudlikka, xudbin manfaatlarga asir bo`lib qolish ham yaramaydi. CHunki bu hol muayyan mamlakatimizning ijtimoiy, iqtisodiy va ma`naviy ravnaqiga xissa qo`shmaydi, aksincha, salbiy ta`sir etadi, milliy xis-tuyg`ularning junbushga kelishiga sabab bo`ladi. Milliy va umuminsony manfaatlarning moxiyatini belgilash, himoya qilish chogida yo`l qo`yilgan shoshma-shosharlik o`ylamasdan tashlangan har bir qaFam og`ir qalb jarohatlariga olib kelishi mumkinligini yoddan chiqarmaslik kerak. Ma`lumki, O`zbekistan ahjlisining etnik tarkiSid o`zbeklar ustun mavqeni egallabdi. SHu bilan bir qatorda respublikamiz hududida o`z madaniyati va an`analariga ega bo`lgan yuzdan ziyod millat vakillari ham yashab turibdi. «O`zbekistonning milliy madaniy jihatdan g`oyat rang-barangligi milliy o`zligini anglash va ma`naviy kayta tiklanishning kuchayib borishi bilan uzviy birgalikda jamiyatni yangilash, uni ochiq jamiyatga aylantirish uchunqu4ratli omil bo`lib xazmat qiladi va respublikamizning jahon hamjamiyatiga qo`shilish uchun qulay sharoitlarni vujudga keltiradi»²¹.

Milliy munosabatlar ijtimoiy munosabatlarning ajralmas qisdidir. SHuning uchun ham milliy va millatlararo munosabatlarda ijtimoiy hayotimizning iqtisodiy-siyosiy, madaniy-ma`naviy va boshqa sohalarida ro`y berayotgan o`zgarishlar, qiyinchiliklar, ziddiyatlar o`z aksini topmay qolmaydi. Har qanday rivojlanishga ziddiyatlar xosdir. Binobarin, ular milliy munosabatlar rivoji uchun ham muqarrardir.

²¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. –Т.:Ўзбекистон, 1994, 12-13 бетлар.

eng muxim, ziddiyat ularni doimo yuzaga keltirib turadigan jihatlarni ko`ra bilish, hayot o`rtaga qo`yayotgan savollarga o`z vaqtida to`g`ri javob topib berish zarur. Afsuski, o`tmishda biz milliy siyosatning ulkan yutuqlari haqida keragidan ortiqcha darajada gapirdik ammo mazkur sohadagi jiddiy kamchiliklar, buzilishlar, xatolar, muammolar haqida lom-mim demadik. Yutuqlarimizga ortiqcha baxo berdik kamchiliklar, xatoliklar, jiddiy qiyinchiliklarni ko`rib ko`rmaslikka oldin, real voqelikdan ancha yiroqlashib ketdik, qorani oq qilib tasvirladik milliy masaladagi echimlarini kutayotgan muammolar, ro`y bergan va gazak olib borayotgan salbiy hodisalar xususida indamaslikni, hamma narsani bezab, benuqson qilib tasvirlashni o`zimiz uchun odat qilib oldik. Milliy masalada, millatlararo munosabatlarda, iqtisod va ekologiyada, til masalalarida, paxta yakka xokimligi, ijtimoiy masalalar, aholini oziq-ovqat, uy-joy bilan ta`minlash, tibbiy xizmat ko`rsatish, milliy kadrlarni o`stirish, yosh bolalar o`rtasida kuchayib borayotgan bevaqt o`lim va boshqa eng dolzarb muammolar xaddan uzoq yillar davomida indamasdan, dardimizni ichimizga yutib keldik. Turg`unlik yillarida nashr etilgan ilmiy ishlarda, yoqlangan dissertatsiyalarda, ayrim sobiq raxbarlarning balandparvoz nutqlarida milliy munosabatlarda hech qanday muammo yo`qligi, bo`lishi ham mumkin emasligi haqida zo`r berib gapirildi, bu sohadagi yutuqlar bir yoqlama, faqat yaxshi tomonlardangina bayon etildi va bo`rttirildi, real haqiqat buzib ko`rsatildi. Ayrim jumhuriyatlar va muxtor tuzilmalarning ham, milliy guruhlarining ham ijtimoiy iqtisodiy, madaniy taraqqiyoti, ehtiyojlari etarli ravishda hisobga olinmadi. Millatlar va elatlar taraqqiyotining o`zi o`rtaga qo`ygan birtalay keskin masalalar o`z vaqtida hal etilmadi. Bu esa ijtimoiy norozilikka olib kelib, ba`zan mojaroli tus oldi. Milliy xudbinlik va kibr-havo, tayyoriga ayyorlik kayfiyatlari va mahalliychilik ko`rinishlari sodir bo`lib qoldi. O`n yillar davomida yig`ilib qolgan salbiy hodisalar uzoq vaqtgacha e`tiborga olinmadi. Buning natijasida bunday ko`ngilsiz hodisalar ro`y berdiki, bu narsa nafaqat sobiq sho`rolar jamiyati kishilarini, balki jahon xalqlarini ham tashvishga solmoqda. Sobiq Ittifoqning tugab ketishi, Gruziya, Armaniston, Ozarbayjonda, Chechenistonda va boshqa jumhuriyatlarda ro`y berib turgan voqealar va jarayonlar shular jumlasidandir.

Sobiq Ittifoq hududining gox u, gox bu erida ro`y berayotgan bugungi ijtimoiy etnik mojarolar buning yaqqol misolidir. Uzoq yillar davomida zo`r berib aytilganidek agar sobiq Ittifoqda milliy masala bilan bog`liq bo`lgan muammolar to`la va o`zini kesil hal etilganida, ming minglab odamlar qatag`onlik qurboni bo`lmaganida, koshki bir qatop xato-kamchiliklarga, jinoyatlarga yo`l qo`yilmaganidagi, keyingi yillarda bir qancha mingta qilarida noxush hodisalar bo`lmagan, qon to`kilmagan, qurbonlar berilmagan bo`lardir.

Nisbatan xiyla jonlanib qolgan millatchilik milliy kalondimog`lik milliy xudbinlik ekstremizm ko`rinishlari, ma`lum ma`noda, aynan o`sha eski xatolardan oziqlandi, deyish mumkin. Kishilarni darg`azab qilgan salbiy hodisalarning tug`ilishiga faqat shaxsga sig`inish yillarida mamlakatlararo munosabatlarni belgilash, baynalmilal tarbiyani yo`lga qo`yish chog`ida ro`y bergan juda katta xatolar, kamchiliklargina emas, balki keyingi yillarda milliy masalaga yondashish borasida yo`l qo`yilgan jiddiy nuqsonlar ham o`z ta`sirini o`tkazmay qolmadi. Xatolar yig`ilib-yig`ilib, gazak olib, oxiri, yuqorida aytib o`tilgan, milliy zamindagi ko`ngilsiz hodisalarga sharoit yaratdi.

Milliy va millatlararo munosabatlar masalasida yo'l quyilgan xato va kamchiliklar qanday salbiy oqibatlarga olib kelganligini, nimalarda namoyon bula yotganligini bilish, milliy masalada kelajakda bunday vaziyatlar takrorlanishiga yo'l qo'ymaslik uchun ularni keltirib chiqargan va rivojlantirib yuborgan sabablarni keng va atroflicha idrok qilish maqsadga muvofiqdir.

SHuni e'tiborga olish kerakki, milliy va millatlararo munosabatlarga bevosita daxldor bo'lgan juda ko'plab muammolar birdaniga, favqulodda, bir ikki yil ichida emas, balki uzoq yillar mobaynida sekin-astalik bilan paydo bo'lib, rivojlanib, oqibatda o'ta keskinlashib ketgan bir paytda qayta qurish bu sohadagi qator muammolar va ziddiyatlarni yuzaga qalqitib chiqardi.

Hozirgi kunning asosiy vazifasi milliy masalada o'tmishda ro'y bergan nuqson va kamchiliklarni sanab o'tishdangina iborat bo'lmay, balki bugungi kunning vazifalari va kelajak xaqida ilmiy asosda aniq-ravshan, fikr yuritishdir. Faqat orqaga qarab oldinga yurish mumkin emas, shunday qilinsa birinchi to'siqdayoq qoqilib qolish mumkin. Biz turmushning xatolar haqida ko'p o'yladik ma'lum chora-tadbirlar ko'rdik ham. endigi vazifa hozirgi kun haqida boshqotirishdir. Agar shunday qilinmasa, ko'p imkoniyatlardan foydalana olmaymiz, mayda-chuyda masalalar doirasida o'ralashib qolib, muhim voqealar, vazifalarni bilish, ulardan foydalanish va amalga oshirish imkoniyatlarini qo'ldan boy beramiz.

Jumhuriyatimizda keyingi vaqtda ro'y bergan tarixiy voqealar, jumladan, O'zbekistan Respublikasining davlat mustaqilligi to'g'risida Qonun qabul qilinishi, uning 160 dan ortiq xorijiy mamlakatlar tomonidan tan olinishi, hayotimizning hamma sohasida amalga oshirilayotgan o'zgarishlar milliy va millatlararo munosabatlarni takomillashtirish uchun qulay shart-sharoitlarni vujudga keltirmoqda. SHulardan to'liq foydalangan holda, milliy va millatlararo munosabatlar sohasidagi barcha mavjud kamchiliklarni zudlik bilan tuzatish hammamizning oldimizdagi dolzarb vazifadir.

Milliy muammolar to'g'risida gap borganda, davlat mustaqilligini mustahkamlash, iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy inqirozdan chiqish ham, milliy qadr-qimmat, qimmat va o'zlikni anglashnn qaror toptirish ham, ekologiya, tabiatni muxofaza qilish ham, til va ma'naviy merosni saqlash ham o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Milliy va millatlararo munosabatlarga doir muammolarning hammasi o'zaro bog'liq. SHuning uchun ham ularni o'zaro ajratib xal etib bo'lmaydi. Odamlarning kayfiyati, jamiyatdagi ma'naviy siyosiy iqlim ko'p jihatdan ana shu muammolarni ijobiy xal etishga bog'liq.

O'z milliy davlati xududlaridan chetda yashovchi kishilarning manfaatlarini hisobga olish o'tmishda izdan chiqqanligi millatlararo munosabatlar chigallashuvining sabablaridan biridir. U yoki bu millatga mansub kishilarniig maifaatlari kamsitilishi, e'tiborga olinmasligi milliy alamzadalik va mojarolarga olib kela boshladi. Bunday ko'ngilsiz hodisalarning oldini olish uchun o'z milliy davlati xududidan tashqarida yashayotgan har xil millat va elat vakillariniint adolatli talab va istaklarini zaruriy ravishda inobatga olish va qondirish lozim. Hayot milliy guruhlarning davlat hokimiyatdagi vakilligini, ona tilida ta'lim olish, milliy madaniyatni, urf-odat, an'analarini rivojlantirish va boshqa huquqlarini yanada aniqroq belgilab quyishni kun tartibiga qo'ydi.

Hozirgi paytda O'zbekiston Respublikasida 1 milliondan ziyod qozoqlar, qariyb 300 ming qrim tatarlari, 500 ming koreys, 700 ming tojik yashaydi. Ularning turli-tuman ehtiyojlarini qondirish uchun qator chora-tadbirlar qo`rilmog`da.

Aholining ona-tilida ta`lim olish borasidagi ehtiyojlari to`laroq qondirilmog`da. Kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo`yish, madaniy va ma`naviy boyliklarni taqsimlash masalalarida ijtimoiy adolat printsiplariga asoslanilayapti. Milliy tilda ro`znomalar, kitoblar nashr etilmog`da. Ko`pchilik millatlarning ehtiyojlarini hisobga olib, televizion ko`rsatuv va radio eshittirishlar kengaytirilmog`da, milliy madaniyat markazlari ta`sis etilmog`da. Boshqa millatlarning vakillari davlat hokimiyati, ijtimoiy ishlarga jalb qilinmog`da. Uylaymizki, bunday tadbirlar millatlararo munosabatlarni yanada takomilashtirishda ijobiy rol` o`ynaydi.

I.Karimov O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining birinchi majlisidagi ma`ro`zasida «O'zbekistonning asr boshida» degan uzoq muddatga mo`ljallangan, keng qamrovli rivojlanish dasturini ishlab chiqish va uni hayotga tatbiq etish zarurligini qayd qilib, «bu dasturda har bir fuqaro, har bir vatandoshimizning bugungi va kelajak manfaatlari o`z ifodasini topishi lozim», deb ko`rsatdi. Bunday dasturni izchillik bilan amalga tatbiq etish milliy va millatlararo munosabatlarni yanada uyg`unlashtirib, jamiyatimiz barqarorligini ta`minlashga katta zamin bo`lishi shakshubhasizdir.

Milliy siyosatga taalluqli, har bir millat va elatning manfaatlariga, kishilarning milliy tuyg`ulariga daxldor bo`lgan hamma ishlarda ayniqsa xushyor va sergak bo`lish, ayni chog`da qanday libosdaligidan qat`inazar, milliy cheklanganlik va manmanlik millatchilik va shovinizm ko`rinishlariga qarshi kurash olib borishni hech qachon esdan chiqarib bo`lmaydi.

Milliy manmanlik milliy maxdudlik milliy maqtonchiqlik bizning g`oyat buyuk boyligimiz bo`lgan baynalmilalchilik tuyg`ularimizga tamomila yot. Milliy tuyg`ular juda nozikdir. Biror millatni ortikcha maqtash, uning tarixi, madaniyatini ideallashtirish boshqa millat vakillarining milliy tuyg`ulariga birmuncha tegib ketadi. Bu milliy tuyg`ular millatchilik tuyg`ulariga aylanib ketishi mumkin. Milliy madaniyat tarixini xaddan tashqari ideallashtirib yuborish ham o`z navbatida, shovinistik kayfiyatlarning kuchayishiga yordam berishi mumkin.

Kamsonli millatlar madaniyatiga, milliy xususiyat va an`analariga katta millatlarning yondashuvidagi buyuk davlatchilik kayfiyatlari millatchilik tuyg`ularining kuchayishiga ta`sir ko`rsatadi. U yoki bu jumxuriyat xududida yashayotgan kam sonli millatlarning tiliga, ularni o`z tilida o`qitishga, ro`znoma va kitoblar nashr qilishga, ish yuritishga nihoyat darajada extiyotkorlik bilan yondashish kerak. Buni e`tiborga olmaslik milliy adovatga, alamzadalik va xokazolarga olib kelishi turgan gap.

Insoniy muosabatlar millat tanlamaydi. Jumxuriyatimizning oddiy mehnatkashlariga milliy manmanlik mutlaqo yotdir. Ular biror millatni ko`klarga ko`tarishga ham, odamlarni millati eski diniy e`tiqodiga ko`ra qarama-qarshi qo`yishga ham hech qachon ehtiyoj sezmaydilar. Ularning asosiy shiori xalol yashash va mehnat qilish, atrofdagilar bilan chinakam insoniy munosabat o`rnatishdan iboratdir. Oddiy insonlarni milliy xudbinlik kabi salbiy tushunchalar bilan zaharlashni, ularni bexuda bezovta qilishni aslo oqlab bo`lmaydi. Millatchilik shovinizm, milliy maxdudlik milliy kalondimog`lik shaxsni ma`naviy va axloqiy jihatdan emiradi, jamiyatni iqtisodiy va ijtimoiy qashshoqlikka olib keladi.

Millatchilik va shovinistik munosabatlar natijasida, va boshqa sabablarga ko`ra hozirgi paytda sobiq Ittifoq Mamlakatimizlarida turli mamlakatlarga mansub bo`lgan 60 million kishi o`z xududidan tashqarida yashaydi. Bu narsa, albatta, qator muammolarning turilishiga sabab bo`lmoqda. Hozirgi paytda ana shu muammolarni xal etishga qaratilgan ishlar olib bormoqda. Milliy munosabatlarni yanada takomillashtirish to`g`risida so`z yuritilar ekan, mazkur masalaga taalluqli bo`lgan yana bir muhim narsani aniqlab olishimiz lozim. O`tmishda milliy munosabatlarga xos ikkita tendentsiya mavjud, ularning birinchisi millat va elatlarning gullab-yashnashini tashkil qilsa, ikkinchisi ularning o`zaro inoqlashuvini tashkil etadi, degan fikr mavjud bo`lib, ikkinchi tendentsiyani birinchisiga nisbatan ustun deb hisoblanardi. Endilikda, milliy munosabatlardagi ikki tendentsiya xaqidagi masalaga hozirgi sharoitni hisobga olib yangidan yondashishimiz zarur bo`lib turibdi. Fikrimizcha, milliy munosabatlar rivojlanishdagi tendentsiyalarning birinchisi jamiyatimizdagi barcha millat va elatlarning erkin va har tomonla rivojlanishi bo`lsa, ikkinchisini ular o`rtasidagi qardoshlarcha do`stlik va hamkorlikni rivojlantirish va yanada mustahkamlash, desak haqiqatga mos tushadi.

Bunday yondashish, barcha millat va elatlarning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma`naviy rivojlanishini ta`minlash bilan birgalikda ular o`rtasidagi do`stlik va hamkorlikni mustahkamlashga imkoniyat ochib beradi.

Tayanch iboralar:

Milliy qadriyatlar, ularning o`ziga xos xususiyatlari, Mintaqaviy va umuminsoniy qadriyatlar, Milliy va Umuminsoniy qadriyatlarning mushtarakligi, Millatlararo totuvlik – osoyishtalik va tinchlik garovi.

Mavzuga doir nazarot savollorii:

Milliy qadriyatlar deganda nimalar tushiniladi?

Nima uchun millatlararo totuvlik qadriyat xisoblanadi?

Nima uchun mintaqaviy va umuminsoniy qadriyatlarning axamiyati muhim sanaladi?

Mavzu yuzasidan foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O`zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
4. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo`lidan. 4-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
5. Karimov I.A. YAngicha fikrlash va ishlash davr talabi. 5-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1997;
6. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo`lidan. 6-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1998;
7. Karimov I.A. Biz kelkjagimizni o`z qo`limiz bilan quramiz. 7-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1999;
8. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz. 8-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2000;
9. Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas`ulmiz. 9-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2001;

10. Karimov I.A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashimiz. 10-jild. – Toshkent: O‘zbekiston, 2002;
11. Karimov I.A. Biz tanlagan yo‘l demokratik va ma‘rifiy dunyo bilan hamkorlik yo‘li. 11-jild. – Toshkent: O‘zbekiston, 2003;
12. Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o‘z kuch qudratimizga, hamjihatligimiz va qat‘iy irodamizga bog‘liq. 12-jild. – Toshkent: O‘zbekiston, 2004.
13. Karimov I.A. O‘zbek xalqi hech kimga, hech qachon qaram bo‘lmaydi. 13-jild. – Toshkent: O‘zbekiston, 2005.
14. Karimov I.A. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma‘naviyatimizni yuksaltirish va halqimiz hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezoni va maqsadidir. 15-jild. – Toshkent: O‘zbekiston, 2007.
15. Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish yo‘lida. 16-jild. – Toshkent: O‘zbekiston, 2008.
16. Karimov I.A. Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta‘minlash – bizning oliy maqsadimiz. 17-jild. – Toshkent: O‘zbekiston, 2009.
17. Karimov I.A. YUksak ma‘naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2008.
18. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O‘zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo‘llari va choralari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2009.
19. Karimov I.A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. – Toshkent: O‘zbekiston, 2009.
20. Karimov I.A. BMT Bosh Assambleyasining mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag‘ishlangan oliy darajadagi yalpi majlisdagi nutqi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
21. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
22. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo‘lini izchil davom ettirish-taraqqiyotimizning muhim omilidir // Xalq so‘zi. 2010 yil, 7 dekabr.
23. Karimov I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonosada. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011.
24. Karimov I.A. Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir. 19-jild – Toshkent: O‘zbekiston, 2011.
25. Karimov I.A. Bizning yo‘limiz – demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yolidir // Xalq so‘zi. 2011 yil, 8 dekabr.
26. Karimov I.A. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yanada yuksaklikka ko‘taradigan yil bo‘ladi // Xalq so‘zi, 2013 yil 20 yanvar.
27. Karimov I.A. Mamlakatimizning taraqqiyoti, el-yurtimiz farovonligi, vatanimizning obro- e‘tiborini yanada oshirish yo‘lida mehnat qilish – muqaddas burchimiz. Prezident Islom Karimovning Xalq deputatlari Toshkent viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyadagi nutqi // O‘zbekiston ovozi, 2013 yil 4 aprel.

28. Karimov I.A. Tinchlik va osoyishtalik – barcha yutuq va marralarimizning asosidir. Prezident Islom Karimovning 9 – may – Xotira va qadrlash kuni munosabati bilan ommaviy axborot vositalari vakillari bilan suhbat // Xalq soʻzi, 2013 yil 10 may.
29. Prezident I.A. Karimovning «Ikkinchi jahon urushi qatnashchilarini ragʻbatlantirish toʻgʻrisida»gi farmoni // Xalq soʻzi, 2013 yil 19 aprel.
30. Karimov I.A. Tarixdan saboq olib, zamon bilan hamqadam boʻlib yashash-bugungi hayotning oʻtkir talabi. Prezident I.A. Karimovning intervʻusidan kelib chiqadigan xulosalar // Oʻzbekiston ovozi, 2013 yil 15 may.
31. Oʻzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2010.

Qoʻshimcha adabiyotlar.

1. Tulenov J. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent, 1998.
2. Tulenov J. Milliy qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. – Toshkent: Oʻzbekiston, 1999.
3. Tulenov J, Qodirov B, Gʻoʻofurov Z. Maʼnaviy yuksalish sari. – Toshkent: Mehnat, 2000.
4. Uvatov U. Donolardan saboqlar. – Toshkent: Abdulla Qodiriy, 1994.
5. Yusupov E. Falsafa. – Toshkent: Universitet, 2000.
6. Tulenov J. Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. Ilmiy ishlar toʻplami. – Toshkent: Oʻzbekiston, 1997.
7. Hakimov I. Sogʻlom muhit - sogʻlom avlod. – Toshkent: Oʻzbekiston, 1999.
8. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent: OʻFMJ, 2004
9. Achildiyev A.S. Milliy gʻoya va millatlararo munosabatlar. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2004.

13-Mavzu: Mustaqillik va yangi qadriyatlar tizimi.

Reja:

1. Mamlakatimizda jahon siviliziyatsiyasining toʻlaqonli tarkibiy qismi boʻlgan yangi qadriyatlar tizimi shakllanishi uchun obʻektiv va subʻektiv omillarning paydo boʻlishi.
2. Istiqloq davrida yangi qadriyatlar tizimi vujudga kelishining zaruriyligi.
3. Oʻzbekistonning oʻziga hos yangi qadriyatlar tizimi shakllanishi.
4. Tabiiy va iqtisodiy qadriyatlar xalq farovonligi xizmatida.
5. Maʼnaviy-madaniy qadriyatlarimizning qayta tiklanishi
6. Mustaqillik davrida qadriyatlar tizimidagi oʻzgarishlar.

Mustaqiligimizning dastlabki kunlaridanoq ajdodlarimiz tomonidan kup asrlar mobaynida yaratib kelingan gʻoyat ulkan, bebaxo manaviy va maʼdaniy merosning tiklash davlat siyosati darajasiga kutarilgani nixoyatda muxim vazifa boʻlib qold».

Natijada xalqimiz siyosiy mustaqillik va ozodlikni qoʻlga kiritgach, oʻz taqdirining chinakam egasi, oʻz taqdirining ijodkori, oʻziga xos milliy madaniyatning soxibiga aylandi.

SHuningdek, mustaqillik sobiq ijtimoiy-siyosiy tuzum xukmronlik qilgan yillardagi xalqimiz tarixiga, madaniyatiga, biryoqlama yondoshishdek ijtimoiy illatdan ongimizni xoli etdi.

Mustaqillik bizning milliy maʼnaviy ildizlarimiz naqadar teran, naqadar baquvvat ekanligini ochiq-oydin koʻrsatib berdi.

«Biz, - deydi I.A.Karimov, - boshqalarni kamsitish niyatidan yiroqmiz. Ammo bugungi ayrim saltanatlar ahli qabila-qabila bo'lib yashagan zamonlarda bizning muborak zaminimizda ilmu-fan barq urub yashnagan, tabiiy ilmlar, xususan, tibbiyot, matematika, astronomiya kabi fanlar madrasalarda o'qitilgani, ilmiy akademiyalar tashkil etilib, mag'ribu-mashriqqa nom taratganini eslasak va bundan har qancha g'ururlansak arziydi!»

Mazkur asarning oldingi saxifalarida keltirilgan ma'lumotlar shundan dalolat beradiki, o'lkamiz olimlari nafaqat tibbiy ilmlar mantiq, huquqshunoslik, san'atshunoslik, tarix va xokazolar ham o'zlarining ilmiy maktablarini yaratib, jahon madaniyatini rivojlantirishga salmoqli xissa qo'shib kelganlar.

Asrlar mobaynida xalqimizning yuksak ma'naviyati, adolatparvarlik, ma'rifatparvarlik kabi ezgu fazilatlarini sharq falsafasi va islom dini ta'limoti bilan uzviy ravishda rivojlanib kelgan. endilikda bizning vazifamiz ana shu an'anani yanada taraqqiy ettirib o'z xalqimiz tafakkuriga mos, tushunarli va yaqin bo'lgan sharq falsafasi bilan bir qatorda islom ta'limotidan ham bekamiko'st foydalanishimiz lozim.

«Bizning kelajagi buyuk davlatimiz, - deydi I.A.Karimov, - ana shu falsafaga uyg'un xolda, Xoja Ahmad YAssaviy, Xoja Baxouddiy Naqshban, Imom Al Buxoriy, Imom At-Termiziy, Amir Temur, Mizo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Bobur Mirzo singari mutafakkir ajdodlarimizning dono fikrlariga uyg'un xolda shakllanishi lozim».

Darhaqiqat, islom ta'limoti ming yillar mobaynida xalqimiz yaratgan boy madaniy va mafkuraviy merosdir, uning jamiyatimiz taraqqiyotidagi ijobiy rolini aslo inkor etib bo'lmaydi. Akademik Izzat Sulton ta'kidlaganidek, «Diniy e'tiqodlarga keng yo'l ochilgan, din bizning madaniyatimizning ajralmas qismi bo'lib qolgan bugungi kunda bizga diniy e'tiqod bilan sug'orilgan Olohn tanishga asoslangan ahloq zarur. Xalqimizning butun tarixi mobaynida ishlangan, asrdan asrga boyitib va mukammallashtirib borilgan ahloq bugungi va kelajagimizdagi ahloqiy qoidalarimizga asos bo'la oladi».

Mustaqillik bizga ma'naviy mulkimizni, tariximizni, ulug' bobolarimiz ruhini shod etishni imkoniyatini qaytarib berdi. Istiqloq tufayli tariximizga munosabat ijobiy tomonga o'zgardi. Bugungi kunda ulug' bobolarimiz Imom Al-Buxoriy, Imom At-Termiziy, Xoja Ahmad YAssaviy, Xoja Baxouddin Naqshbandiy, Najmiddin Kubroning insonni ma'naviy etuklikka chorlovchi diniy, ahloqiy va huquqiy xikmatlari qaytadan jaranglay boshladi.

Avlod-ajdodlarimiz tarixi tiklanayotganligi mustaqilligimizning ajoyib samarasidir. Xalqimizning kechmishi, tarixi va xayotini aks ettirgan asarlarning o'z ona tilimizda nashr etilayotganligi quvonchlarimizga quvonch qo'shmoqda.

Endilikda o'tmishimizning ko'pgina saxifalari xujjatlar, qo'lyozma materiallari birinchi manbaalar asosida yoritilmoqda. Tarixiy xaqiqatlar asl manbaalarga tayanib tiklanayapti.

Bularning hammasi tarixiy adolatning buyuk g'alabasi, tantanasidir.

Mustaqillik sharofati bilan tiklanib, qaddini rostlayotgan, to'xtovsiz rivojlanib borayotgan milliy madaniyatimiz jamiyatimiz taraqqiyotini tezlashtirish, insonni ma'naviy-ahloqiy jihatdan tarbiyalash va kamol toptirishda o'rni benihoyat kattadir.

Jamiyatimizda ro'y berayotgan ma'naviy yuksalish, insonning ahloqiy, g'oyaviy, siyosiy kamoloti mamlakatimizda amalga oshirilayotgan milliy uyg'onish jarayonlari bilan uzviy aloqadorlikdadir.

Insonning ma'naviy-ahloqiy kamoloti nihoyatda keng, ko'p qirrali, mazmun mohiyati jihatidan chuqur bo'lib, o'z ichiga juda ko'plab sohalarni qamrab oladi. SHularning ichida markaziy o'rnini dunyoqarash masalasi egallaydi.

Buyuk ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan yuksak madaniyat va ilmiy kashfiyotlar jamiyatimizning oliy qadriyati bo'lgan insonning dunyoqarashini shakllantirish va rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, dunyoqarash bu kishilarning olam va uning o'zgarishi, rivojlanishi xaqidagi, ilmiy, falsafiy, huquqiy, ahloqiy, estetik, diniy va xokazo qarashlari va tasavvurlari majmuasidan iborat. Demak, dunyoqarash olam xaqidagi yaxlit, umumlashtirilgan bilimlar to'plamidir. Kishilar tevarak atrofdagi narsa va xodisalar to'g'risida qancha ko'p ma'lumotga, bilimga ega bo'lsalar ularning dunyoqarashi ham shu darajada mukammal va puxta bo'ladi.

Dunyoqarashning yana bir muhim tomoni shundan iboratki, u insonni qurshab turgan voqelikni anglash, tushunish bilan bir qatorda uni baholash hamdir. Ilmiy bilimlar dunyoqarash tarkibiga qo'shilib baholangach, insonning tevarak atrofdagi ijtimoiy va tabiiy reallikda bevosita, amaliy yo'l tutish maqsadiga xizmat qiladi. SHundan ko'rinib turibdiki, dunyoqarash insonning voqelikdagi o'z o'rnini va rolini belgilab beradigan ongli ravishda to'plangan, izoxlangan va baholangan bilimlar majmuasidir.

Dunyoqarash tarkibiga kishilarning olamni bilishi va baholashiga oid bo'lgan ishonch va e'tiqodlari, niyat va maqsadlari, orzu-umidlari, ular faoliyatiga ma'lum yo'nalish beruvchi barcha qadriyatlar ham kiradi.

Mifologiya, diniy, falsafiy dunyoqarash – ijtimoiy borliqning in'ikosi bo'lib, u muayyan tarixiy davrda insoniyat yaratgan bilimlar darajasiga hamda ijtimoiy tuzumga bog'liq bo'ladi.

Inson faoliyatida ilmiy falsafiy dunyoqarash asosiy rol o'ynaydi. Uning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u kishilarga tabiat, jamiyat, inson tafakkuri rivojlanishining umumiy qonuniyatlari xaqida yaxlit ma'lumot beradi. SHu bilan birga u insonni qurshab turgan moddiy olamni bilish mumkinligini materiyaning doimo harakatda va rivojlanishidaligini ta'kidlaydi. Falsafiy dunyoqarash asosida kishilar ob'ektiv olamdagi hamma narsa va xodisalar jarayonlar o'zidan boshqa narsalar bilan ichki, zaruriy muhim aloqadorlikda, ta'sir va aks ta'sirida ekanligini chuqur anglab oladilar.

Kishilar dunyoqarashini shakllantirishda, ularda tabiat, jamiyat, insonning kelib chiqishi, rivojlanishi xaqida tasavvurlar xosil qilishda Markaziy Osiyo mutafakkirlari tomonidan yaratilgan ilmiy, falsafiy meros bitmas-tuganmas boylik xazinasini xisoblanadi. Undan unumli va samarali foydalanishni hozirgi vaqtda mustaqil jamiyatimizning oldida turgan dolzarb vazifasidir.

Falsafiy dunyoqarash narsa va xodisalarni inson ongida yaxlit aks ettirish bilan bir qatorda u kishilarning tafakkurlash madaniyatini, ichki ma'naviy dunyosini shakllantiradi, ularni ma'naviy kamol toptirishga yordam beradi.

Falsafiy dunyoqarash kishilarga xos bo'lgan rostgo'ylik, poklik, insonparvarlik, vatanparvarlik kabi olijanob fazilatlarni, ahloqiy normalar va qoidalarni mujassamlashtiradi.

Falsafiy dunyoqarash asosida kishilar jamiyatning tabiat bilan uzviy birligi, inson va insoniyat taqdirining mushtarakligi, turli-tuman xalqlar madaniyatining xilma-xilligi va birligi xaqida ishonch xosil qiladi.

Markaziy Osiyo mutafakkirlarining fikricha, barcha insonlarga xos bo'lgan olijanob fazilatlar eng avvalo faylasuflarda o'z aksini topmog'i lozim.

«Faylasufning xulq-atvori, ahloqi ham o'z kasbiga loyiq bo'lishi kerak. SHuningdek, o'z xalqini ra'yini va o'z xalqida bo'lgan eng yaxshi urf-odatlarini qattiq tutgan bo'lishi kerak.

Faylasuf bo'lmoqchi bo'lgan odam o'z ahloqi va xislatlari bilan bu aytilgan shartlarga javob bera olsa, shundan keyin u faylasuf bilimini o'rganishiga va uni boshqalarga o'rgatishga kirishuvi mumkin», - deb yozadi Farobiy.

Inson ma'naviy kamolotining eng muxim ko'rinishi va zarur shartlaridan biri siyosiy madaniyatning o'sib borishidir. Agar har bir millat vakilida, har bir insonda yuksak siyosiy bilim va madaniyat, siyosiy ziyraklik bo'lmasa Mustaqillik barqaror bo'la olmaydi.

Siyosiy madaniyat o'zida xalollik va poklikni, ishchanlik va uzoqni ko'zlab ish tuta bilish fazilatlarini mujassam etgan odamlarning g'oyaviy-siyosiy etukligi, nazariy bilimlarni istiqbrlni yorqin tasavvur etgan xolda amalda qo'llay bilish, kun tartibidagi siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va mafkuraviy muammolarini keng miqyosda hal etish mahorati demakdir. Siyosiy madaniyat, aytilganlardan tashqari, insondagi faollik va tashabbuskorlikni, yuksak ahloqiylik, qat'iy irodalik, xushmuomulalik, ziyraklik, uzoqni ko'ra bilishni o'z ichiga oladi.

SHarq mutafakkirlari jamiyatni ilmiy asosda boshqarish masalalariga katta e'tibor berib kelganlar. Jumladan, Farobiy, Beruniy YUsof Xos Hojib, Amir Teiur, Ulug'bek, Navoiy va boshqalarning asarlarida davlatning tuzilishi, uning ichki va tashqi siyosatning asosiy tamoyillari, davlat rahbarlarining hususiyatlari bo'yicha muhim malumotlar berilgan. ularni sinchiklab o'rganib, xayotga ijobiy tadbir etish mustaqil davlatimizning siyosiy asosini yanada baquvvat qilishda katta zamin bo'lishi shak-shubxasizdir.

Mustaqilligimiz olidida turgan muammolarni, milliy istiqbolimizning nazariy masalalarini yuzaki bilishni, ularning tub mohiyatiga tushmaslik va so'zda shunchaki qayd etishni siyosiy onglilikham, siyosiy madaniyat ham deb bo'lmaydi. Nazariy bilimlar mustaqillikning amaliy masalalari bilan bog'langan, har bir insonning iymon-e'tiqodiga aylangandagina faoliyatning asosi yuzaga chiqadi.

YUksak siyosiy bilim va madaniyatga, iymon-e'tiqodga ega bo'lgan inson jamiyatimiz, davlatimiz, xalqimiz va millatimizning eng katta boyligi hisoblanadi.

Ma'naviy barkamollik huquqiy ongni ham o'z ichiga oladi. Inson muayyan jamiyatda yashar ekan, uning ahloq-odobi shakllanishi mavjud huquqiy mezonlar bilan bog'lanmog'i kerak. Insondagi faollik u xohlagan ishni qila berishdan iborat emas. Faollik jamiyat qabul qilgan qonun va qoidalar chegarasida bo'lmog'i zaruriy

Jamiyat qabul qilgan qonunlarni hurmat qilish, unga asoslanib ish ko'rish, huquqiy qoidalar va mezonlarning buzilishiga yo'l qo'ymaslik ma'naviy kamolot, ahloqiy nopoklik belgisidir.

Inson huquqiy madaniyatining darajasi uning huquqiy bilimi va saviyasi qabul qilingan qonunlar soni bilan emas, balki o'sha qonunlarning barcha sohalarda to'la ijro etilishi bilan belgilanadi.

Prezidentimiz tomonidan alohida ta'kidlanganidek, «Huquqiy madaniyat darajasi faqatgina qonunlarni bilish, huquqiy ma'lumotlardan xabardor bo'lishdangina iborat emas. U qonunlarga amal qilish va ularga bo'ysunish madaniyati demakdir. U – odil sudni hurmat qilish, o'z haq-huquqlarini himoya qilish uchun sudga murojaat etish ehtiyoji demakdir. Huquqiy madaniyat degani – turli mojarolarni hal qilishda qonunga xilof kuchlardan foydalanishni rad etish demakdir».

Insonda huquqiy ong va madaniyat o'z-o'zidan shakllanmaydi. U jamiyatda, oilada, jamoatchilik o'rtasida ta'lim-tarbiya natijasida shakllanadi.

Ta'lim-tarbiya olidida turgan asosiy maqsad yosh avlodga ajdodlarimizning dono tajribalarini singdirish, insoniy fazilatlarini shakllantirish va rivojlantirish, vatan va millat oldidagi burch va mas'uliyatni xis qilishg o'rgatish, qonunlarga rioya etish xislatini qaror toptirishdan iboratdir. Bu borada ham SHarq falsafasi va islom ta'limotidan unumli foydalanmog'imiz lozim, chunki ajdodlarimiz tomonidan qonunga rioya qilish, unga bo'ysunish kabi masalalar chuqur va atroflicha ishlab chiqilgan. Bunga islom ta'limotining durdonasi hisoblangan «SHariat» va «Xidoya», Amir Temur «Tuzuklari» va boshqa manbalar, huquq masalasiga oid fikr-mulohazalar misol bo'la oladi.

Madaniyatning inson ma'naviy-ahloqiy kamolotidagi ahamiyati aytib o'tilganlardangina iborat emas. O'z erkini qo'lga kiritgan mamlakatda milliy ong, milliy birdamlik tuyg'usini qaror toptirish juda muhim. Mustaqillik, davlatning asosiy ishlab chiqaruvchi kuchlari bo'lgani xolda etuk milliy ong bo'lmasa erkinlik, hurriyat qo'lda ushlab turish behad mushkullashadi.

Ma'naviy barkamol inson o'ziga loyiq ko'rmagan biron-bir nojo'ya kishi o'zgalarga ham ravo ko'rmaydi, hech bir kishiga jabr-zulumni xohlamaydi, jonzotga ozor bermaydi. Vatanga va millatga sodiqlik ham madaniyatlilik, ma'naviy barkamollik, ahloqiy nopoklikning belgilaridan hisobalandi.

Jismoniy baquvvat, ma'naviy-ahloqiy jihatdan bo'lmasdan turib shaxs barkamol bo'lolmaydi. Ma'naviy, jismoniy sog'lom aloddan tarbiyalash bu boradagi ishlarning asosiy mohiyati va yo'nalishni tashkil etadi.

Abdulla Avloniyning «Turkiy Guliston yoxud axloq» asarida aytilganicha, «badanning salomat va quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadurki... Maishatimizni rohatda bo'lmog'i jasadimizning sog'lom bo'lmog'iga bog'liqdir. Biz sihatimizni saqlamoq ila amr bo'linganimiz, shuning uchun vujudimizni har sihatga zid bo'lgan yomon odatlar ila churitmoqdan saqlanmog'imiz lozimdir».

Jismoniy sog'lom, baquvvat, lekin ma'naviy qashshoq kishilar insoniyat uchun foydadan ko'ra zarar keltiradilar.

Xalqimizda, «sog'lom tanda sog' aql» degan dono naqil bor. Sog'lom ijtimoiy muxit shaxsiy kamolot zaminiga aylana oladi. «Badan tarbiyaning fikr tarbiyasiga xam yordami bordur,-deydi Abdulla avloniy eslatib o'tilgan asarida. – Jism ila ruh ikkisi bir choponning o'ng ila tersi kabidir. Agar jism tozalik ila ziynatlanmasa, yomon huquqlardan saqlanmasa choponning ustini qo'yib, astarini yuvub ovora bo'lmoq kabidirki, har vaqt ustiga kir chiqadur».

Allomalarimiz asarlarida ta'kidlanganidek, insonning ma'naviy kamolotida jismoniy va badan tarbiyasidan tashqari aqliy tarbiya va go'zallik tarbiyasining, shuningdek, ahloqiy, ruhiy diniy tarbiyaning ham ahamiyati shak-shubhasizdir.

«Qadimgi ajdodlarimiz komil inson xaqida butun bir ahloqiy talablar majmuasini, zamonaviy tilda aytsak, sharqona ahloq kodeksini ishlab chiqqanlar. Kishi qalbida haromdan hazar nopoklikka, adolatsizlikka nisbatan murosasiz, isyon bo'lishi kerak»!, -deydi I.A.Karimov.

Insof va adolat tuyg'usi, imon va halollik, xushmuomalalilik va xushxulqlik-bular inson ma'naviy barkamolligining namoyon bo'lish shakllaridir.

Biz xozir milliy tiklanish davrida yashamoqdamiz. Har qanday milliy tiklanish milliy uyg'onish zaminidagina muvaffaqiyatli amalga oshadi. Milliy uyg'onish asosan ma'naviyat sohasida, milliy ong, insonning ma'naviy, ahloqiy kamolotida yuz beradi. Ma'naviy kamolot faqat o'tmishni to'la tushunib olishgina emas, balki kelajakka intilishdan ham iboratdir. «Taraqqiyot taqdirini ma'naviy jixatdan etuk odamlar halm qiladi. Tehnikaviy bilim, murakkab texnologiyani egallash qobiliyati ma'naviy barkamollik bilan, mustaqil tafakkur bilan birga borishi kerak. Aqliy zakovat va ruxiy-ma'naviy salohiyat –ma'rifatli insonning ikki qanotidir.»

Ajdodlarimizning ma'naviy merosi asosida xalqimiz ma'naviy barkamolligini shakillantirish xususida gap ketganda bu borada olimlarimiz oldida turgan masalalarni ham chetlab o'tib bo'lmaydi, albatta. Fikrimizcha, Markaziy Osiyo mutafakkirlarning asarlarini sinchiklab o'rganibchiqib, ularin ona tilimizda chopretib, xalqimizga etkazib berish, respublika olimlarining oldida turgan birinchi vazifa bo'lsa, SHarq falsafasi va islom ta'limotidagi milliy qadriyatlarimizga asoslangan yangi, zamonaviy darsliklar, o'quv qo'llanmalarini yaratib, yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashni yo'lga qo'yish ikkinchi vazifa deb, bilmog'imiz kerak.

I.A.Karimov milliy mafkura kontseptsiyasining asosiy tamoyillariga bag'ishlab ilmiy va ijodiy jamoatchilik vakillari bilan 2000 yil 6 apreldagi uchrushuvda so'zladi. Nutq jamiyatimiz hayotidagi eng muhim masalalardan biri milliy mafkura xususida bo'ldi. Bugungi kunda nafaqat iqtisodiy hayotimizda, balki, ongu tafakkurimizda ham yangilanish o'zgarish jarayoni kechmoqda. Pirovard maqsadimiz bo'lgan ozod va obod, erkin va farovon hayot qurishdagi intilishlarimizda biz uchun ruhiy-ma'naviy kuch-quvvat manbai, ilmiy asos – bu milliy g'oya, milliy mafkuradir. Fikr bor joyda baxs bo'ladi, baxs bor joyda haqiqat yuzaga keladi. Milliy g'oya, milliy mafkura ma'no-mohiyati, biz uchun juda zarur va kerakligini quyidagi holatlar bilan izohlash mumkin:

1. O'z kelajagini qurmoqchi bo'lgan har qanday davlat o'z milliy g'oyasiga suyanishi va tayanishi zarur. Davlat tizimi, uni boshqarishdagi siyosat aniq mafkura asosiga qurilmog'i lozim. Oldin g'oya paydo bo'ladi. Odamlarimizni olijanob maqsad atrofida birlashtirishimiz zarur. Ongni, tafakkurni o'zgartirmisdan turib, biz ko'zlagan oliy maqsadga erishib bo'lmaydi.

2. Biz totalitar tuzumdan erkin va ozod tuzumga o'tish sharoitida yashamoqdamiz. SHu davrda maqsadimiz aniq bo'lishi kerak. Maqsadga puxta ishlangan mafkura asosida etishish mumkin.

3. YOshlarimizni qanday g'oya negizida tarbiyalaymiz, qanday mafkura va tafakkur ular uchun qurol bo'lib xizmat qiladi?

4. Hech qanday g'oyaviy bo'shliqqa yo'l qo'ymasligimiz kerak. eng ta'sirchan kurash avvalo, mafkura maydonlarida olib borilmoqda. Lekin hali suyagi qotmagan yoshlarimiz soxta g'oyalar orqasidan ergashib ketmoqda.

5. Milliy g'oya millatning o'zligini anglashga, qadriyatlarni tiklashga xizmat qilmog'i kerak

6. Milliy mafkuramiz: a) milliy qadriyatlarga va b) umuminsoniy qadriyatlarga tayanishi zarur.

7. Milliy mafkura hech qanday shaklda davlat mafkurasi maqomiga ko'tarilmasligi kerak.

“Foyaga qarshi faqat g'oya, fikrga qarshi faqat fikr, jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish, olishish mumkin.” Ozod bo'lsang ozod bo'l, erkin bo'lsang erkin bo'l, mustaqil bo'lsang mustaqil bo'l. O'zbek millati oqko'ngil millat. Milliy mafkura o'zlikni anglashga xizmat qiladi. O'zlikni anglash o'z tarixini bilishdir. Tarixini bilish nasl-nasabini anglashdir. Milliy g'oya birlashtiruvchi kuch, qanot bo'lishi shart.

Milliy g'oya ma'naviy negizida umuminsoniy qadriyatlar va milliy xususiyatlarning e'tirof etilishi.

1. Umuminsoniy qadriyatlar ustuvorligi - barcha xalqlar uchun ijobiy ahamiyat kasb etuvchi, insoniyatning umumiy manfaatiga mos keluvchi moddiy va madaniy hodisalar, mezonlar, qadri jihatlarining ustuvor bo'lishiga tayangan g'oyalar asosidagi faoliyat qadriyatlardir. Har bir odam jinsi, irqi, millati, yoshi, kasbi, e'tiqodidan qat'iy nazar avvalambor bashar farzandi, insondir. SHu umumiy mohiyat barcha odamlar, millatlar uchun birday ahamiyatli va qadri bo'lgan predmet, hodisa, jarayon, munosabatlarni farqlashga imkon beradi.

Umuminsoniy qadriyatlar insoniyat tarixining yaxlitligini ifoda-laydi, u davrlar o'tishi va ijtimoiy hayotning o'zgarishi bilan bir qatorda takomillashib, rivojlanib, tobora ko'proq xalqlarni, millatlarni, inson-larni yaqinlashtiruvchi, birlashtiruvchi va kamol toptiruvchi kuchga aylanib boradi.

Insonparvarlik va ijtimoiy adolat, erkinlik va ozodlik, barqarorlik va farovonlik, ezgulik va taraqqiyotga bo'lgan intilish umuminsoniy qadritlarning muhim jihatlaridir.

Umuminsoniy va milliy qadriyatlar uzviy bog'liq va ta'sirlashuvda o'zaro boyib boradi. Umuminsoniy ahamiyat kasb etgan milliy qadriyatlar barcha xalqlar uchun muhim qadriyatga aylanadi. SHu jihatdan, umuminsoniy qadriyatlar milliy qadriyatlardan mazmunan kengdir, kelib chiqishi bo'yicha barcha odamzodga tegishlidir. Hech bir millatning boshqa xalqlardan ajral-gan holda rivojlana olmasligi, ayniqsa, hozirgi davrda biror xalqning yakka o'zi jahon tsivilizatsiyasidan alohida holda taraqqiy etmasligi ma'lum.

Umuminsoniylik milliy va shaxsiy qadriyatlar orqali namoyon bo'ladi. Umuminsoniylikning ustuvorligi - bu, har bir inson baxtli-saodatli, ozod va erkin bo'lishi, jamiyatda amalga oshirilayotgan barcha ishlar, o'zgarish va islohotlar inson manfaatlariga xizmat qilishi lozim, degan qarashga asoslanadi. Ana shu sababdan ham, inson erkinligi, uning haq-huquqlarini ta'minlash, qonun ustuvorligi, demokratiya, fikrlar rang-barangligi va ijtimoiy plyuraizmga erishish umuminsoniy qadriyatlar ustuvorligiga amal qilish sifatida qaralmoqda. Bugungi kunda jahon

davlatlarning ichki va tashqi siyosatida ana shu tamoyillarga amal qilinishi - umuminsoniylikning ustuvorligi g'oyasiga tayanish, bu g'oyani amalga oshirish sifatida baholanmoqda.

Har bir millatning mavqei uning insoniyat taraqqiyotiga qo'shgan hissasi bilan o'lanadi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni qarama-qarshi qo'yish milliy hudbinlik yoki xalqaro nizolarga olib kelishi, natijada, butun insoniyat tsivilizatsiyasi rivojiga to'siq bo'lishi mumkin. SHuning uchun, umuminsoniy ahamiyat kasb etgan qadriyatlarni qaerda va qachon shakllangan, qanday millat vakillari yaratganidan qat'iy nazar ehtirom bilan tan olish hamda qabul etish taraqqiyotga xizmat qiladi. Mustaqil respublikamizda milliy va umuminsoniy qadriyatlar mushtarakligiga, xalqimizning jahon hamjamiyati bilan birga rivojlanish yo'lidan borishiga alohida e'tibor berilayotgani ham shundan.

Demak, milliy istiqlool g'oyasi quyidagi umuminsoniy qadriyatlarni e'tirof etadi va o'ziga singdirib oladi:

9. Qonun ustuvorligi.
10. Insonning asosiy huquq va erkinliklarini ta'minlash.
11. Turli millat vakillarini, ularning madaniyatini va qadriyatlarini hurmat qilish, ular bilan hamkorlik qilish, do'stlik va yaxshi qo'shnichilik.
12. Dinlararo bag'rikenglik.
13. Dunyoviy bilimlarga intilish, ma'rifatparvarlik.
14. Turli xalqlarning ilg'or tajribasini, insoniyat madaniyati yutuqlarini o'rganish va egallab olish.
15. Inson - eng oliy qadriyat.
16. Vatan - eng oliy qadriyat va h.k.

2. Milliy qadriyatlar - millat uchun muhim ahamiyat kasb etadigan, etnik jihat va xususiyatlar bilan bog'liq bo'lgan qadriyatlar shaklidir. Dunyoda o'ziga xos qadriyatlari bo'lmagan millat yo'q. Milliy qadriyatlar millatning tarixi, yashash tarzi, ma'naviyati hamda madaniyati bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi.

O'zbekiston mustaqillikka erishishi tufayli milliy qadriyatlarga e'tibor kuchaydi. Zero, milliy qadriyatlar mamlakatimiz mustaqilligini mustahkamlaydigan ma'naviy asoslardan biri. Xalqimizning asrlardan-asrlarga meros tarzida kelayotgan milliy qadriyatlari uzoq tarixiy jarayonda shakllangan. Ular ona yurtga ehtirom, avlodlar xotirasiga sadoqat, kattalarga hurmat, hayo, andisha kabi xususiyatlarning ustuvorligi, boshqa xalqlarnikiga o'xshamaydigan urf-odatlar, rasm-rusumlar, marosimlar va an'analar bilan tavsiflanadi.

Ma'lumki, qadriyatlar muayyan sharoitlarda shakllanadi. SHu sababli ular mahalliy, milliy, mintaqaviy shakllar va umuminsoniy shakl mazmunda mavjud bo'ladi. Mahalliy qadriyatlarning eng etuklari va milliy manfaatlarga, moslari asta-sekin saralanib, umummilliy darajaga ko'tariladi. Milliy muhit qadriyatlarni yaratish va saralashning asosiy manbaidir: u milliy qadriyatlarning eng yaxshilarini voyaga etkazib, jahon miqyosiga olib chiqadi.

Milliy qadriyatlar - milliy g'oyaning ma'naviy negizi. Milliy g'oya - millat tafakkurining mahsuli, ijtimoiy ongning yuqori darajadagi shakli, xalq falsafasining o'zagidir. Turli xalqlarning milliy g'oyasi ularning maqsad-muddaolarini, orzu-umidi va ishonch-e'tiqodini ifodalaydi, ayni paytda, muayyan tamoyil va negizlarga asoslanib rivojlanadi. Tarixdan ma'lumki, o'tkinchi manfaat va g'aliz niyatlarga

tayangan, o'zga xalqlar va yurtlarga tajovuz qilishni, bosqinchilikni ko'zlagan yovuz g'oya va mafkuralar millat va davlatlarni tanazzulga duchor etgan. Faqat ezgu g'oyalar va yuksak qadriyatlar negizida shakllangan milliy g'oyalar xalqlarni taraqqiyotga eltgan.

O'zbekiston xalqining milliy istiqolol g'oyasi umuminsoniy va milliy qadriyatlarga tayanadi. Bularning biri ikkinchisini inkor etmaydi.

Milliy qadriyatlar quyidagilardan iborat:

10. Xalqimiz hayotida jamoa bo'lib yashash ruhining ustuvorligi.

11. Xalq ongida ustuvor bo'lgan fikr - do'st va yaxshi qo'shni bo'lib, tinchlik va totuvlikda, yaqindan hamkorlikda yashash.

12. Oila, mahalla, el - yurt, Vatan tushunchalarini muqaddas bilish.

13. Ota-ona, mahalla jamoalariga, rahbarlarga yuksak hurmat - e'tibor, butun jamiyatni hurmat qilish.

14. Millatning o'lmas ruhi, millat ma'naviyatining hayotbaxsh manbai sifatida ona tiliga muhabbat, uni sevish.

15. Kattalarga - hurmat-ehtirom, kichiklarga izzat, hurmat, degan e'tiqodga amal qilish.

16. Ayol zotiga ehtirom ya'ni, muhabbat, go'zallik va nafosat timsoli, abadiy hayot ramzi bo'lgan ayolni qadrlash.

17. Sabr-toqat, va mehnatsevarlik.

18. Halollik, mehr-oqibat va hokazo.

Bu tamoyil va qadriyatlar O'zbekiston hududida istiqomat qilayotgan har bir fuqaroning o'z milliy qadriyatlarini asrab - avaylashi, kelajak avlodlarga etkazishi uchun to'la imkoniyatlar yaratilishini ifodalaydi. O'tmishdagi bobolarimiz qoldirgan meros, madaniy boyliklar, mumtoz qadriyatlarni hurmat qilish, ularni o'rganish, ular zamiridagi bu tamoyilning asosiy jihatlaridir. Har bir millatning tili, qadriyatlari, urf-odatlari, an'analarini hurmat qilishni ta'minlash milliy istiqolol mafkurasining amal qilishida umuminsoniy andozalar namoyon bo'lishi uchun asoslar yaratadi.

Demak, o'zbek xalqining milliy xususiyatlarida:

1. *Oila - muqaddas tushuncha.* Oila qurish - o'ta mas'uliyatli ish. «Oila - eskilik unsuri emas». U muqaddas, oilada millat kelajagi mujassam. YOshlarni tarbiyalashda, kamolga etkazish, ilm-hunar berish, uyli-joyli qilish - aksariyat oilalarning eng oliy maqsadidir...

2. *Mahalla* - o'z-o'zini boshqarishning o'zbek xalqi yaratgan eng katta yutug'i, oqilona shaklidir. Mahalla - tarbiya maskani, har bir oilaga tayanch va suyanch ekanligi ko'pchilikka ayon.

3. *Qo'ni-qo'shnichilik munosabatlari* uzoq tarixga ega bo'lib, asrlar davomida bu borada muayyan qadriyatlar shakllangan. «YOn qo'shnim - jon qo'shnim», «Xovli olma - qo'shni ol», «Uzoqdagi qarindoshdan yaqindagi qo'shni afzal» va h.k.

4. *Keksalarga hurmat* - inson hayotiy tajribasi davomida shakllangan qadriyat. Jonli tabiatda hayot uchun kurash qonuniyati mavjud. Nasl qoldirish, yagi avlodga mehr qo'yish, uni oyoqqa turg'azish jon fido qilish hollari aksariyat hayvonlarda kuzatiladi. Ammo, qariyalarni e'zozlash, keksalarga ehtirom, mehr-muruvvat ko'rsatish - insoniy fazilatdir. Bularsiz milliy g'oyamizni tasavvur eta olmaymiz. «Keksani qopda saqla, o'ligini hafta saqla»...

5. *Ayol zotiga ehtirom* - insoniyatning yarmidan ko'pini tashkil etadigan xotin-qizlarga bo'lgan munosabatning eng yuqori cho'qqisidir. Demokratiyaning eng muhim yutug'i - har ikki jinsning teng huquqli va erkin bo'lishini ta'minlashdir...

6. *Onaga bo'lgan hurmat va sadoqat* - eng oliy qadriyatdir. SHuning uchun Vatanga, milliy tilga nisbat berilganda ona nomi qo'shiladi. Milliy istiqlol g'oyasi onalar uchun, jamiyatdagi barcha ayollar uchun farovon hayot, go'zal turmush yaratishni maqsad qilib, xotin-qizlarning erkinligi va o'z qadr-qimmatini anglab etishiga, o'z salohiyat va imkoniyatlarini yuzaga chiqarishga sharoit yaratishni bosh g'oyasida mujassamlashtirgan.

Demak, milliy qadriyatlar insonning inson sifatida o'zini anglashi, o'z-o'zini himoya qila olishi, erishgan zafar yo'li va mag'lubiyatlari, sitamli damlarining yodnomalaridir.

Milliy an'analar - milliy qadriyatlarning bir bo'lagi bo'lib, u millat hayotining turli sohalarida namoyon bo'ladigan tushunchalar, belgilar, xususiyatlar, faoliyat turlari, odatlar va islohotlarning avloddan - avlodga o'tish hamda meros bo'lib qolish tarzi.

Mustaqillik yillarida an'analariga aylanib borayotgan bayramlar ham mavjud:

1 yanvar' - YAngi yil.

8 mart - Xalqaro xotin - qizlar kuni.

21 mart - Navro'z bayrami.

9 may - Xotira va qadrlash kuni.

31 avgust - Qatag'on qurbonlari shahidlari kuni.

1 sentyabr' - Mustaqillik kuni.

1 oktyabr' - O'qituvchilar va murabbiylar kuni.

8 dekabr' - Konstitutsiya kuni.

«Ramazon hayit»i (IYD al-fitr).

«Qurbon hayit»i (IYD al - ADHA).

O'rta Osiyo xalqlari tarixi bilan bog'liq milliy bayramlar ham bor: Mustaqillik bayrami, Navro'z, Mehrjon, Boychechak, Gul sayli va boshqalarni nishonlash an'anaga aylanib bormoqda.

Milliy ma'naviy qadriyatlarni boyitishda milliy g'oyaning ahamiyati. Milliy g'oya ma'naviyatga tayanishi, undan hayot va ozuqa olishi bilan birga, ma'naviy-ruhiy hayotga ham ijobiy ta'sir o'tkazadi. Milliy g'oya qadriyatlarni yanada yuksaltirish, ularni odamlarning ongi va qalbiga singdirish, istiqlol va istiqbolga xizmat qilmaydigan jihatlarini bartaraf etish vazifalarini ham amalga oshiradi. Ma'naviy hayotdagi behisob hodisalarni, qadriyat va ne'matlarni xalq manfaatlari va e'tiqodi nuqtai nazaridan baholash - milliy g'oya mezonlari bilan o'lchanadi.

Milliy g'oya dastavval, har bir inson uchun eng yaqin bo'lgan oilaviy munosabatlar - ota-ona va farzandlar, aka-uka va opa-singil, qarindosh-urug'lar orasidagi aloqalarni yuksak ma'naviy qadriyatlar asosiga qurishni taqozo etadi. Betakror va buyuk qadriyat - mahallaning hurmati va e'tiborini, uning o'z-o'zini boshqarishdagi rolini oshirish ham milliy g'oyaning muhim vazifasidir.

Milliy g'oyaga sadoqat - yuksak vatanparvarlikda, mustaqillikni mustahkamlash va Vatan ravnaqini ta'minlashga shaxsiy hissa qo'shish istagida namoyon bo'ladi. Dunyodagi hamma xalqlarda ham mehmonnavvozlik miqyosi va me'yori mavjud, lekin u har bir xalqda turli xarakterga ega.

Marosimlar, urf-odat va an`analari har bir xalqning betakror boyligi, merosidir. Insonning hayoti, u tug`ilganidan boshlab, vafot etgunga qadar turli marosimlar doirasida o`tadi. Marosimchilik millatning o`ziga xosligi va tarixiy tajribasini saqlash va an`analarni kelajakka etkazish vositasidir.

Milliy ma`naviy qadriyatlar ming yillar davomida shakllangan, tarix sinovlariga dosh berib necha-necha avlodlardan o`tib kelayotgan ma`naviy boyluk ekanligi, shubhasiz. Lekin bu boyluklar o`z-o`zidan va osonlikcha qadriyatga aylanmaydi. Tom ma`nodagi qadriyat maqomini olish uchun bular odamlar va ijtimoiy guruhlarining ichki dunyosi va turmush tarziga singishi, faoliyatini yo`lga solish va baholash mezoniga aylanishi kerak.

Umuman, milliy ma`naviy qadriyatlar ijtimoiy hayotning va ma`naviy borlig`imizning muhim va serqirra sohasi bo`lib, inson va jamiyat kamolotida muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy qadriyatlar muttasil rivojlanib, takomillashib boradi. Bularning ijtimoiy guruhlar va alohida shaxslar tomonidan o`zlashtirilishi ta`lim va tarbiyani talab qiladi.

Milliy g`oyada umuminsoniy qadriyatlar va milliy xususiyatlarning e`tirof etilishi.

Bozor iqtisodiyoti ko`pchilik xalqlarga manzur bo`lgan va ular kelajagini ta`minlovchi iqtisodiyot hisoblanadi. U hozirgi davrga xos umuminsoniy iqtisodiyotdir. Bozor iqtisodiyoti iqtisodiy faoliyatida erkinlikka, xo`jalik yuritishda oqilonalik tamoyillariga asoslangan demokratik iqtisodiyotdir.

O`zbekistonning sobiq ma`muriy-buyruqbozlik tuzumidan bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin, demokratik tuzumga o`tish yo`li - jahonda o`zbek modeli deb tan olingan rivojlanish yo`lidir. Uning asosiy mazmuni jamiyatni inqilobiy tarzda emas, balki bosqichma-bosqich, tadrijiy ravishda isloh etishni nazarda tutadi. Prezidentimiz Islom Karimov 1992-1993 yillarda «O`zbekistonning o`z istiqloq va taraqqiyot yo`li», «O`zbekiston - bozor munosabatlariga o`tishning o`z yo`li» asarlarida demokratik jamiyat qurishning jahon taraqqiyoti tajribasi tahlil qilindi. O`zbekistonda demokratik, ijtimoiy adolatli jamiyat qurishning keng qamrovli yo`nalishini, o`zbek modelini asoslab va belgilab berdi. Bugungi kunda mustaqil O`zbekiston ana shu demokratik, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini qurishni o`z oldiga maqsad qilib qo`ydi. Ana shu siyosat negizida o`zbek modeli yoki boshqacha aytganda Islom Karimov yo`li yotibdi. O`zbekiston bozor iqtisodiyotiga o`tishning islohot yo`lini tanlab olar ekan uning asosida ichki siyosat olib borishning beshta asosiy tamoyilini ishlab chiqdi. Ular quyidagilardan iborat:

1. Iqtisodiyotning siyosatdan ustunligi yoki iqtisodiyotning mafkuraviy maqsadlarga bo`ysundirilmaligi. Iqtisodiy islohotlar hech qachon siyosatdan ortda qolmasligi zarur, u biror mafkuraga bo`ysundirilishi aslo mumkin emas. Ichki va tashqi iqtisodiy munosabatlar mafkuradan holi bo`lishi lozim. Bozor mexanizmlarini ishga solish uchun avvalo:

1) Mulknii davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish siyosatini o`tkazish; 2) bahoni, narh-navoni bosqichma-bosqich erkinlashtirish; 3) bozor infratuzilmasini shakllantirish; 4) aholini ijtimoiy himoya qilish siyosati olib borilmoqda.

2. Davlat - bosh islohotchi. U islohotlarning ustuvor yo`nalishlarini belgilab berishi, yangilanish va o`zgarishlar siyosatini ishlab chiqishi va uni izchillik bilan amalga oshirib keldi va kelmoqda. Bozor iqtisodiyotini davlat yo`li bilan tartibga solish, iqtisodiyotning davlat sektorini rivojlantirishni boshqarish hamda ijtimoiy

muammolarni hal etish yo`li bilan bevosita, huquqiy va iqtisodiy vositalar yordamida bilvosita amalga oshirilmoqda.

3. Jamiyat hayotining barcha sohalarida qonunning ustuvorligi. Demokratik yo`l bilan qabul qilingan Konstitutsiya va qonunlarni hech istisnosiz hamma hurmat qilishi va ularni og`ishmay amalga oshirish lozim. Huquqiy davlatning elementlari: a) qonun ustuvorligi; b) qonun oldida hammaning tengligi; v) hamma o`z ish faoliyatini qonun doirasida bajarishi; g) hokimiyat organlarining bo`linish kabi printsiplariga amal qiladi.

4. Kuchli ijtimoiy siyosat. Aholining demografik tarkibini hisobga olgan holda, kuchli ijtimoiy siyosat yuritib kelinmoqda. Bozor munosabat-larini joriy etish bilan bir vaqtda, aholini, ayniqsa kam ta`minlangan oilalarni, bolalar va keksalarni ijtimoiy himoyalash yuzasidan oldindan ta`sirchan chorlar ko`rilishi lozim. Bunda 1) daromad (pul) siyosati yani pul-kredit siyosati, pul daromadi siyosati o`tkazilib kelinmoqda. 2) Ijtimoiy ta`minot va ijtimoiy kafolatlar, kam ta`minlanganlarni ijtimoiy qo`llab-quvvatlash. 4) Aholiga ijtimoiy xizmatlarni ko`rsatish. 5) Xalqning moddiy turmush sharoitlarini yaxshilash kabilar amalga oshirilmoqda.

5. Bozor iqtisodiyotiga o`tishning bosqichma-bosqich o`tishi - tadrijiy yo`li. Bozor iqtisodiyotiga ob`ektiv qonunlarning talablarini hisobga olgan holda, tadrijiy asosda, puxta o`ylab, bosqichma-bosqich o`tilmoqda. Bu yo`l Evropadagi sobiq sotsialistik mamlakatlar qo`llayotgan «SHoka terapiya» yo`lidan tubdan farq qilib (ular birdaniga), bozor iqtisodiyotiga iqtisodiyotda, siyosatda, ma`naviy hayotda, ijtimoiy jarayonlarda bosqichma-bosqich o`tilmoqda.

Ushbu tamoyillar O`zbekistonning o`z istiqbol va taraqqiyot yo`lining asosini, o`tish davri dasturining negizini tashkil etadi. Ularning amalga oshirilishi mamlakatimizda ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni, eng muhimi, bozor munosabatlarini izchil joriy etishni ta`minlamoqda.

Taraqqiyotning o`zbek modeli xalqimizning milliy davlatchilik an`analari, qadriyatlar va mentalitetiga tayangani, ayni vaqtda, jamiyatni isloh etish borasidagi dunyo tajribasining ilg`or yutuqlariga asoslangani tufayli xalqaro hamjamiyat tomonidan e`tirof etilmoqda.

Xalq farovonligi g`oyasi, uning mohiyati va yo`nalishlari. Tarix va taraqqiyotning bosh maqsadlaridan biri - bu xalq farovonligiga erishishdir. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar inson uchun, uning farovon hayoti uchun xizmat qilishi kerak.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning oliy maqsadi - xalqimizga munosib turmush sharoiti yaratishdan iborat. YA`ni islohot - islohot uchun emas, inson uchun, uning farovon hayoti uchun xizmat qilishi lozim. Jamiyatimizdagi har qanday yangilanish, har qanday o`zgarish mohiya-tida ana shu maqsad mujassamdir. Bu haqiqatni odamlar ongiga singdirish, keng aholi qatlamlarining islohotlar mohiyatini anglab etishga va uning faol ishtirokchisiga aylanishiga erishish zarur. buning uchun esa ularning dunyoqarashini, hayotga, mehnatga, erga munosabatini tubdan o`zgartirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki farovon turmush asosi - erkinlik, tadbirkorlik va tashabbuskor-likdir. Biz bularning har bir haqida qisqacha to`xtalishni lozim topdik:

1. Erkinlik - farovon turmush asosi. Mamlakatimiz Prezidenti Islom Karimov o`zining qator asar va chiqishlarida bu masalaga alohida e`tibor berib kelmoqda.

Xususan, «O`zbekiston XXI asrga intilmoqda» asarida mamlakatimiz uchun XXI asr boshlaridagi asosiy ustuvor yo`nalish-laridan birini ham ana shu masala bosh vazifa qilib qo`yildi. “Birinci ustuvor yo`nalish - mamlakat siyosiy, iqtisodiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini yanada erkinlashtirish”.

Davlat qurilishi va fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayon-larini erkinlashtirish masalasi ham katta ahamiyat kasb etadi. Bu bora-dagi asosiy vazifalar hokimiyat barcha tarmoqlarining bir-biridan mustaqil holda ish yuritish tamoyillarini mustahkamlash, hokimiyat vakolatlarini nodavlat va jamoat tashkilotlariga, fuqarolarning o`z-o`zini boshqarish organlariga bosqichma-bosqich o`tkaza borish, ularning haq-huquqlarini va erkinliklarini muhofaza etishni kuchaytirishdan iborat. Prezident I.A.Karimov 2005 yil 28 yanvarda O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo`shma majlisidagi yig`ilishida bu masalaga alohida e`tibor berib shunday degan edi: «Davlat qurilishi va boshqaruvi sohasidagi eng muhim vazifa bu qonunchilik hokimiyati bo`lmish mamlakat Parlamentining roli va ta`sirini kuchaytirish, hokimiyatning qonunchilik, ijro va sud tarmoqlari o`rtasida yanada mutanosib va barqaror muvozanatga erishishdan iborat». SHuningdek, yurtboshimiz «Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari» tamoyili haqida to`xtalib, o`zini-o`zi boshqarish organlari - mahalla, mahalla qo`mitalari va qishloq fuqarolik yig`inlarining roli hamda vakolatlarini amalda kuchaytirish lozim»ligi bayon etildi.

Iqtisodiyot sohasini yanada erkinlashtirish maqsadi - birinchi navbatda davlatning boshqaruv rolini chegaralash, xo`jalik yurituvchi sub`ekt-larning iqtisodiy erkinliklarini hamda iqtisodiyotning barcha sohalarida xususiy mulk miqyoslarini kengaytirish, mulkdorlarning mavqei va huquq-larini mustahkamlash demakdir.

2. Tadbirkorlik - farovon turmush asosi. Prezidentimiz Islom Karimov 1994 yil 16 dekabrda Prezident huzuridagi Iqtisodiy islohot, tadbirkorlik va xorijiy sarmoyalar bo`yicha idoralararo Kengashning navbat-dagi majlisida “Tadbirkorlik - iqtisodiyot kelajagi” mavzuida mazkur masala yuzasidan o`z fikr-mulohazalarini bayon etgan edi. Unda bozor muno-sabatlariga o`tishning keyingi bosqichida quyidagi 3 ta ustuvor yo`nalishni belgilab berdi:

“Birinci asosiy masala” - mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish borasidagi ishlarni oxiriga etkazishdan iborat. Islohot-ning asosiy ma`nosi va kerak bo`lsa, negizi bu - mulkni haqiqiy egasiga topshirish, tadbirkorlikka keng imkoniyat ochib berishdir.

Ikkinchi muammo va ustun yo`nalish - iqtisodimiz tarkibini keskin o`zgartirish, ya`ni xom ashyo emas, tayyor mahsulot chiqarishga, uning sifati va raqobatbardoshligini dunyo bozori talablariga javob beradigan holga etkazish...

Uchinchi muhim vazifa - milliy pulimiz nufuzini yanada mustahkamlash, uning Amerika dollari, nemis markasi, yapon ieni kabi dunyodagi obro`li valyutalar bilan erkin almashuviga erishmoqdir.

“Har bir odam boy bo`lsa, davlat boy bo`ladi, har oila obod bo`lsa, mamlakat obod bo`ladi”.

Yurtboshimiz Islom Karimov bu fikrlarini davom ettirib, 1999 yil 27 iyulda Vazirlar Mahakamasining birinchi yarmida iqtisodiy islohotlar yakuniga bag`ishlangan yig`ilishida “Tadbirkorlik - yuksalish garovi” mavzuida ma`ruza qildi Ushbu ma`ruzadagi ba`zi, muhim tomonlarini keltirib o`tamiz:

«Bugungi kundagi asosiy vazifamiz - tanlab olingan islohotlar va yangilanish yo`limizdan orqaga qaytmaslik. Oliy Majlisning XIV sessiya-sidagi «O`zbekiston XXI asrga intilmoqda» ma`ruzasida bayon qilingan iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot strategiyamizning asosiy yo`nalishlarini amalga oshirishdir».

Bugungi kundagi asosiy vazifamiz - xalq turmushini yaxshilashdir, toki diyorimizda yashayotgan har bir inson o`zi va oilasi misolida o`z farovonligi ortib borayotganini his qila olsin.

Bugungi kundagi asosiy vazifamiz - mustaqilligimizni yanada mustahkamlash, mamlakatimizning xalqaro obro`sini oshirish. Xonadonimiz-dagi xavfsizlik, barqarorlik, tinchlik va totuvlikka nisbatan bo`layotgan har turli tahdid va xavf - xatarlarga nisbatan ogoh va hushyor turishdir».

Umuman, «Tadbirkorlik to`g`risida»gi (1995) qonunda ta`kidlangani-dek, «Tadbirkorlik - mulkchilik sub`ektlarining harakatdagi qonunchilik doirasida tovar ishlab chiqarishga, xizmat ko`rsatishga hamda daromad va foyda olishga qaratilgan tashabbuskorlik faoliyati»dir.

Tadbirkorlikning quyidagi shakllari mavjud:

- a) shaxsiy (xususiy) faoliyat;
- b) yollanma mehnatni jalb qilib amalga oshiriladigan tadbirkorlik;
- v) fuqarolar va yuridik shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan jamoa yoki qo`shma tadbirkorlik.

3. Tashabbuskorlik - farovon turmush asosi. Islom Karimov mustaqillik yillarida kadrlarning ishbilarmonlik faoliyatini 3 toifaga ajratib ko`rsatgan edi: 1) bu hozirgi og`ir vaziyatdan foydalanib qolishga harakat qiladigan, faqat o`z manfaatini o`ylaydigan, xalq g`ami, tashvishidan begona kishilar. 2) Befarq, loqayd odamlar bo`lib, ular hech kimga qarshi gapirishni, dushman orttirishni xohlamaydigan kishilar. 3) YOsh, tashab-buskor, kuch-g`ayratga to`la, Vatan ravnaqi uchun fidoyilik bilan xizmat qiluvchi kadrlar.

Umuman, bugungi tashabbuskor xodimlar oldiga puxta bilim, xorijiy mamlakatlar tajribasi va chet tilini egallash, iste`dodli, iymonli, adolatli, mas`uliyatni his qilish kabi bir talay talablar qo`yilmoqda.

Demak, bozor iqtisodiyoti sharoitida milliy - ma`naviy qadriyatlarga e`tibor berishda quyidagilarga diqqat qaratmoq kerak:

3. Bozor iqtisodiyoti munosabatlari talablari asosida an`anaviy madaniyatga qaytadan baho berish lozim.

4. Dunyoviy mezonlardan kelib chiqish zarur. Bunda:

a) mantiq talablari va qoidalariga mos yondashuv darkor.

b) tajriba (eksperiment) sinovidan o`tgan bilimlarga asoslangan mezonlarga tayanish kerak.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida milliy-ma`naviy qadriyatlar insonlar-ning ijtimoiy manfaatlariga bo`ysundiriladi. Gelvitsiy: «Tabiat tabiiy qonunlar orqali boshqarilsa, jamiyat ijtimoiy manfaatlar qonuniyatlari asosida boshqariladi», degan edi.

Ma`naviyatni yuksaltirishda milliy g`oyaning ahamiyati. Milliy g`oya xalqning ko`nglidagi orzu-umidlarni, maqsad va intilishlarini nazariy tarzda ifoda etadi. Milliy g`oya mavzusi baland-parvoz mavhum orzular emas. U har bir inson, jamiyat oldida turgan maqsadlar ifodasidir.

Millatning tub manfaatlari, uning o'z o'tmishiga bergan bahosi va kelajakka ishonchi milliy g'oyada o'z aksini topadi. YUksak ma'naviyatga, pokiza axloqqa, demokratiya tamoyillariga tayangan milliy g'oyalar jamiyatni rivojlanishga etaklaydi. Milliy g'oya mustaqillikni mustahkamlash, qadriyatlarni yuksaltirish omili va mezonidir.

Mehnatsevarlik - ham shaxsiy, ham milliy, ham umuminsoniy qadriyatga aylangan. Milliy istiqlol g'oyasi bu qadriyatga alohida baho beradi, uni buyuk kelajakning ishonchli garovi deb e'tirof etadi. Demak quyidagicha xulosa qilish mumkin.

1. **Mehnat - inson faoliyatining eng muhim turi**, farovon hayot kechirishning asosiy shartidir.

2. **Ta'lim inson tarbiyasida muhim o'ringa ega.**

3. **Sabr** - o'zbek xalqiga xos azaliy qadriyatlardan biri.

4. Savob, muruvvat, sahovat, andisha kabi tushunchalarda insoniy mohiyat mujassamlashgan. 2004 yil «Mehr va muruvvat yili», 2005 yilning «Sihat-salomatlik» yili deb nomlanishi, bozor munosabatlari rivojlana-yotgan hozirgi davrda bu axloqiy qadriyatlarning ahamiyati oshib bormoqda.

5. **Halollik** - insoniyat yaratgan eng olijanob axloqiy fazilatlardan biri.

6. **Odillik va haqiqatparvarlik**, rostlik va to'g'riso'zlik, jamiyatda «butun hayotimiz va faoliyatimizning bosh g'oyasi» bo'lgan adolat va haqiqat-ning namoyon bo'lishidir.

Demak, asrlar davomida avlodan-avlodga o'tib kelayotgan milliy ma'naviy qadriyatlar milliy g'oyaga ma'naviy zamin, negiz bo'lib xizmat qilmoqda. Unga xalq, millat, jamiyat amal qilish uchun kuchli, qudratli, ta'sirli milliy mafkura kerak.

Mavzuga doir tayanch so'z va iboralar:

Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy tiklanishi, ajdodlariimizning boy merosi, sharq tsivilizatsiyasi, madaniy jonlanish va ma'naviy poklanish, oltin asr, Uyg'onish davri, taraqqiyot manbai, jahon fani va madaniyati, qomusiy bilimlar va mutafakkirlar.

Mavzuga doir nazarot savollari:

Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy merosi fandagi fangilanish va taraqqiyotning manbai bo'la oladimi?

Markaziy Osiyo mutafakkirlari jahon fani va madaniyati rivojiga qanday xissa qo'shganlar?

Markaziy Osiyo mutafakkirlari madaniy tiklanish va rivojlanishida ajdodlarimiz boy merosining o'rni va ahamiyati qay darajada baholanadi?

Nima uchun SHarq tsivilizatsiyasi ilk madaniy-ma'naviy qadriyatlar beshigi sanaladi?

Milliy-madaniy qadriyatlar – jamiyatimiz ma'naviy nopokligining zamini bo'la oladimi?

Mavzu yuzasidan foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996;

2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
4. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo`lidan. 4-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1996;
5. Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash davr talabi. 5-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1997;
6. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo`lidan. 6-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1998;
7. Karimov I.A. Biz kelkjagimizni o`z qo`limiz bilan quramiz. 7-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 1999;
8. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz. 8-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2000;
9. Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas`ulmiz. 9-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2001;
10. Karimov I.A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashamiz. 10-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2002;
11. Karimov I.A. Biz tanlagan yo`l demokratik va ma`rifiy dunyo bilan hamkorlik yo`li. 11-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2003;
12. Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o`z kuch qudratimizga, hamjihatligimiz va qat`iy irodamizga bog`liq. 12-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2004.
13. Karimov I.A. O`zbek xalqi hech kimga, hech qachon qaram bo`lmaydi. 13-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2005.
14. Karimov I.A. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma`naviyatimizni yuksaltirish va halqimiz hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezon va maqsadidir. 15-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2007.
15. Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish yo`lida. 16-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2008.
16. Karimov I.A. Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta`minlash – bizning oliy maqsadimiz. 17-jild. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
17. Karimov I.A. Yuksak ma`naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma`naviyat, 2008.
18. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O`zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo`llari va choralari. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
19. Karimov I.A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. – Toshkent: O`zbekiston, 2009.
20. Karimov I.A. BMT Bosh Assambleyasining mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag`ishlangan oliy darajadagi yalpi majlisdagi nutqi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.
21. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi. – Toshkent: O`zbekiston, 2010.
22. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo`lini izchil davom ettirish-taraqqiyotimizning muhim omilidir // Xalq so`zi. 2010 yil, 7 dekabr.

23. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonosada. – Toshkent: O'zbekiston, 2011.
24. Karimov I.A. Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir. 19-jild – Toshkent: O'zbekiston, 2011.
25. Karimov I.A. Bizning yo'limiz – demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yolidir // Xalq so'zi. 2011 yil, 8 dekabr.
26. Karimov I.A. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yanada yuksaklikka ko'taradigan yil bo'ladi // Xalq so'zi, 2013 yil 20 yanvar.
27. Karimov I.A. Mamlakatimizning taraqqiyoti, el-yurtimiz farovonligi, vatanimizning obro- e'tiborini yanada oshirish yo'lida mehnat qilish – muqaddas burchimiz. Prezident Islom Karimovning Xalq deputatlari Toshkent viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyadagi nutqi // O'zbekiston ovozi, 2013 yil 4 aprel.
28. Karimov I.A. Tinchlik va osoyishtalik – barcha yutuq va marralarimizning asosidir. Prezident Islom Karimovning 9 – may – Xotira va qadrlash kuni munosabati bilan ommaviy axborot vositalari vakillari bilan suhbatlari // Xalq so'zi, 2013 yil 10 may.
29. Prezident I.A. Karimovning «Ikkinchi jahon urushi qatnashchilarini rag'batlantirish to'g'risida»gi farmoni // Xalq so'zi, 2013 yil 19 aprel.
30. Karimov I.A. Tarixdan saboq olib, zamon bilan hamqadam bo'lib yashash-bugungi hayotning o'tkir talabi. Prezident I.A. Karimovning interv'yusidan kelib chiqadigan xulosalar // O'zbekiston ovozi, 2013 yil 15 may.
31. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.

Qo'shimcha adabiyotlar.

1. Tulenov J. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent, 1998.
2. Tulenov J. Milliy qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. – Toshkent: O'zbekiston, 1999.
3. Tulenov J, Qodirov B, G'ofurov Z. Ma'naviy yuksalish sari. – Toshkent: Mehnat, 2000.
4. Uvatov U. Donolardan saboqlar. – Toshkent: Abdulla Qodiriy, 1994.
5. Yusupov E. Falsafa. – Toshkent: Universitet, 2000.
6. Tulenov J. Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot. Ilmiy ishlar to'plami. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
7. Hakimov I. Sog'lom muhit - sog'lom avlod. – Toshkent: O'zbekiston, 1999.
8. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent: O'FMJ, 2004
9. Achildiyev A.S. Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar. – Toshkent: O'zbekiston, 2004.

